

श्रीनारायणपण्डिताचार्यप्रणीतः
श्रीसुमध्वविजयः

प्रथमसर्गः

व्याख्याचतुष्टयसहितः

सम्पादकः

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीन केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन मानितम्

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

वसन्तकुञ्ज- नवदेहली

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला -28

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

(नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनराष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानेन सम्मानितम्)

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः

सुमध्वविजयः- प्रथमसर्गः

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्भोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थवरिचि-सुमध्वविजयानुबन्धितररंगिणीसहित

सम्पादकः

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,

वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

2024

विश्वविद्याग्रन्थमाला- 28

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः -सुमध्वविजयः प्रथमसर्गः- भाग-1

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसंवलितरंजीतसहित

सम्पादकः : सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम् : वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,
वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

© सर्वे अधिकाराः स्वायत्तीकृताः

प्रथममुद्रणम् : 2024

ISBN : 978-81-998716-1-8

पृष्ठसङ्ख्या : 8 + 166

प्रतयः : 250

मूल्यम् : 120 रूप्यकाणि

मुखचित्रविन्यासः : रघुनन्दनः

मुद्रणालयः : वागर्थ. बेङ्गलूरु

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Recognised by Rashtriya Sanskrit Samsthan, Deemed University,
Ministry of H.R.D., Govt. of India, New Delhi)

Sumadhvavijayaḥ

(Prathamasargaḥ – Bhāga-1)

Composed by Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya"

Commentaries of:

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

**Accompanied by the Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of
Śrī Viśvanandana Tīrtha**

Edited by:

C. R. Pradeepa simha acharya, chaturveda.

Published by:

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,
vasant Kunj, New Delhi-110070

2024

IV

Vishvavidyagranthamala -28

Sumadhvavijayaḥ - (Prathamasargaḥ – Bhāga-1)

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of Śrī Viśvanandana Tīrtha

Edited by: C. R. vd. Pradeepa simha achaya, chaturveda.

Published by: Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,

ISBN : 978-81-998716-1-8

Edition: 2024

copies : 250

©: Publishers

Price: 120

pages 8+66

printed by: vagartha.Bangalore

जगद्गुरुश्रीमन्मध्वाचार्यमूलमहासंस्थानम्
पेजावरअधोक्षजमठः, उडुपि
अनुग्रहसन्देशः

श्रीमदानन्दतीर्थ-भगवत्पादानां दिव्यचरितम् उपवर्णयन् श्रीनारायणपण्डिताचार्यैः विरचितं 'श्रीमत्सुमध्वविजयं नाम महाकाव्यं सकलमाध्वजनानां कृते साक्षात् वेदपुराणसदृशं परमपवित्रं स्तोत्रकाव्यं गीयते । एतत् महाकाव्यं न केवलं चरित्रग्रन्थः, अपि तु तत्त्वज्ञानस्य, काव्यालङ्कारस्य च अपूर्वः सङ्गमः अत्र वर्तते । अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य महाकाव्यस्य 'प्रथम-सर्गः' प्रकाश्यते इति ज्ञात्वा वयं भृशं प्रसीदामः ।

अस्मिन् 'प्रथम-सर्गे' अतीव गम्भीराः, माध्वसिद्धान्तस्य मूलभूताः च विषयाः सङ्गृहीताः सन्ति । कुवादनिराकरणाय, सज्जनानां रक्षणाय, श्रुतिस्मृतीनां यथार्थार्थप्रकाशनाय च मारुतेः तृतीयावतारस्य मध्वावतारस्य दिव्या पीठिका अत्रैव प्रथमसर्गे सुष्ठु रचिता अस्ति ।

व्याख्याचतुष्टयसहितस्यैतत्काव्यस्य श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचितसुमध्वविजयाम्बुधितरङ्गिणी- (कन्नड-भाषानुवाद) सहितस्य प्रथमसर्गस्य संस्करणं विद्वान् श्रीप्रदीपसिंहाचार्यः शास्त्रनिष्ठया सुन्दरतया सम्पादितवान् 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानस्य' एषः ज्ञानयज्ञः वस्तुतः श्लाघनीयः ।

अस्य ग्रन्थस्य पठनपारायणश्रवणमननेन सर्वेषां भक्तानां ज्ञानेन्दोः विकासः भवतु । अस्य सम्पादकाय, प्रकाशकाय, अध्येतृभ्यः च अस्मदुपास्यौ श्रीरामविट्ठलौ मध्ववल्लभश्रीकृष्णश्च ज्ञान-भक्ति-वैराग्य-सम्पदं, सन्मङ्गलं च ददातु इति वयं श्रीमन्नारायणं प्रार्थयामहे ।

इति नारायणस्मृतयः
 श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीपादाः

निदेशकवचांसि

अस्माकं 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' प्रकाश्यमाने श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'श्रीमत्-सुमध्वविजय-महाकाव्यस्य' अस्मिन् प्रथमसर्गे भवतां सर्वेषां हार्दं स्वागतम् । इदं काव्यं न केवलं चरित्रग्रन्थः, द्वैतवेदान्तस्य साक्षात् प्राणभूत आकरग्रन्थः । सुमध्वविजयस्य श्रवणं, पठनं, मननं च माध्वजनानां कृते वेदपारायणतुल्यं पुण्यप्रदं मन्यते ।

अस्मिन् 'प्रथम-सर्गे' श्रीमदानन्दतीर्थ-भगवत्पादानां (मध्वाचार्याणाम्) अवतारस्य दिव्या पीठिका अतीव गम्भीरतया रचिता अस्ति । यदा भूमण्डले दुष्टसिद्धान्तानां प्राबल्येन श्रुति-स्मृतीनां यथार्थः अर्थः लुप्तप्रायः जातः, सञ्जनाः च अज्ञान-अन्धकारे निमग्नाः आसन्, तदा त्रस्तानां सञ्जनानां, देवानां च आर्त-प्रार्थनां श्रुत्वा क्षीरसागरशायी भगवान् श्रीमन्नारायणः स्वस्य परमभक्तं वायुदेवं (मुख्यप्राणं) 'भूमौ अवतीर्य सत्यज्ञानस्य रक्षणं कुरु' इति आज्ञापयति । कलियुगे कुवाद-निराकरणाय, सञ्जन-रक्षणाय च मारुतेः (हनुमत्-भीम-अवताराणां पश्चात्) तृतीय-अवतारस्य 'मध्वावतारस्य' आवश्यकता, तस्य दार्शनिकी पृष्ठभूमिः च अत्र अतीव हृदयङ्गमतया, काव्यालङ्कार-सहितेन च वर्णिता अस्ति ।

अस्य ग्रन्थस्य सम्पादनं न केवलं सामान्यम्, अपि तु एका महती तपस्या वर्तते । बहुभ्यः शतकेभ्यः परम्परायां पठ्यमानस्य अस्य काव्यस्य 'शुद्धपाठ-निर्धारणार्थं' स्वयं ग्रन्थकर्त्रा श्रीनारायणपण्डिताचार्यैः एव विरचितायाः 'भावप्रकाशिका'-टीकायाः, अन्यासां प्राचीन-व्याख्यानानां च सूक्ष्मपरिशीलनम् अत्र सम्पादकेन प्रदीपसिंहाचार्येण कृतम् । 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' सङ्कल्पिते अस्मिन् महति ज्ञानयज्ञे मया यः अल्पः प्रयासः कृतः, सः साक्षात् श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादानां चरणकमलेषु समर्पितः अस्ति । अयं परिष्कृतः 'प्रथमसर्गः' अध्येतृणां अज्ञानअन्धकारं नाशयतु, तेषां हृदये तत्त्वज्ञानस्य दीपं च प्रज्वालयतु इति आशासे ।

डा । विठोबाचार्यः

सम्पादकीयम्

श्रीमन्मध्वमतसिद्धान्तप्रवर्तकानां जगद्गुरुणां श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादानां दिव्यमवतारचरितं गायन् 'सुमध्वविजयः' नाम महाकाव्यं जगति सुप्रसिद्धं वर्तते। कविशिरोमणिभिः श्रीनारायणपण्डिताचार्यैः विरचितमिदं काव्यं न केवलं काव्यदृष्ट्या श्रेष्ठं, अपितु प्रमेयदृष्ट्यापि अनर्घ्यं रत्नं विद्यते। सम्प्रति अस्य ग्रन्थस्य प्रथमसर्गः चतसृभिः व्याख्याभिः सह श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां कन्नडभाषानुवादेन च अलङ्कृतः सन् सहृदयानां पुरतः समुपतिष्ठते।

अस्य सर्गस्य विषयवैशिष्ट्यम्:

प्रथमेऽस्मिन् सर्गे कविना अत्यन्तं प्रदशैल्या कथावस्तु विन्यासितम्।

१. मङ्गलाचरणम्: सर्गस्यादौ प्रथमं पञ्चभिः श्लोकैः कृतं मङ्गलाचरणं अत्यन्तं प्रमेयगर्भितं वर्तते। अत्र परब्रह्मणः विष्णोः, तस्य दिव्यमूर्तेः, तथा च मुख्यप्राणस्य स्वरूपं सुस्पष्टं निरूपितम्।

२. विषयप्रस्तुतिः: तदनन्तरं काव्यस्य मुख्योद्देश्यं प्रस्तौति कविः। अत्र मुख्यप्राणस्य अवतारत्रयस्य संक्षेपेण उल्लेखः कृतः।

३. हनुमद्-भीमसेनचरितम्: रामायणे हनूमद्रूपेण सीतान्वेषण-रावणनिग्रहादिषु भगवतः श्रीरामस्य या सेवा कृता, सा अत्र भक्तिरसाप्लुता अस्ति। ततः परं द्वापरयुगे भीमसेनरूपेण दुष्टकौरवकुलविनाशपूर्वकं धर्मसंस्थापनस्य कथा च ओजपूर्णतया वर्णिता।

४. वेदवाङ्मयापचारवर्णनम्: महाभारतयुद्धानन्तरं कलियुगस्य प्रभावेण वेदवाङ्मये ये अपचाराः जाताः, कुतर्कैः पाषण्डमतैश्च यथा वेदविद्या आच्छादिता अभवत्, तस्याः दयनीयायाः स्थितेः हृदयस्पर्शि वर्णनं कविः अत्र करोति। एतादृशे क्लिष्टसमये आचार्यमध्वाणां अवतारस्य आवश्यकतां कविः समर्थयति।

व्याख्यानाम् अनुवादस्य च वैशिष्ट्यम्:

अस्मि संस्करणे पेजावरमठस्य पूर्वाचार्याणां, महतां विदुषां श्रीमद्विश्वपतितीर्थ-श्रीमच्चरणानां व्याख्या मुख्यमाकर्षणं वर्तते। एषा व्याख्या निगूढप्रमेयान् सरलतया प्रकाशयति। अन्यव्याख्याः अपि छात्राणां कृते अत्यन्तं उपकारिकाः सन्ति। अपि च, श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां संक्षिप्ता अपूर्वा च कन्नडटीका सामान्यजिज्ञासूनां कृते प्रदीपप्रायः वर्तते।

VIII

ग्रन्थस्यास्य सम्पादनावसरे मूलहस्तलेखानां साहाय्येन शुद्धपाठनिर्धारणाय मया यथामति प्रयत्नः कृतः। व्याख्यानां परस्परं तुलनां कृत्वा, प्रमेयाणां स्पष्टीकरणाय टिप्पण्यः अपि योजिताः। 'वेदवेदान्ताध्ययन-शोधसंस्थानस्य' एषः महान् प्रकल्पः विद्वज्जनैः समादृतः भवेदिति विश्वसिमि।

अस्य सत्कार्यस्य सम्पादनसेवावसरं दत्तवद्भ्यः शोधसंस्थानस्य अधिकारिभ्यः, आशिषं दत्तवद्भ्यः यतिवरेभ्यः श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यश्च कार्त्तव्यं निवेदयामि। अनेन ग्रन्थराजस्य परिशीलनेन सर्वेषां ज्ञानवृद्धिः, श्रीहरिवायुगुरुचरणानां अनुग्रहश्च भवेत् इति प्रार्थये।

इति सज्जनविधेयः,

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः.चतुर्वेदः

।। श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यगुरुभ्यो नमः ।।

श्रीमत्कविकुलतिलकनारायणपण्डिताचार्यविरचितः

सुमध्वविजयः-प्रथमः सर्गः

कान्ताय कल्याणगुणैकधाम्ने नवद्युनाथप्रतिमप्रभाय ।

नारायणायाखिलकारणाय श्रीप्राणनाथाय नमस्करोमि ।। १ ।।

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचिता

भावप्रकाशिका

नमो जयात्मने यन्त्रे द्विजराजस्फुरच्छ्रिये ।

हरेरजस्य प्रिय ते हरये परमात्मने ।।

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचिता पदार्थदीपिका

सज्जनाभीष्टसन्दोहसम्पादनविशारदम् ।

लक्ष्मीपूज्यपदाम्भोजयुगं नौमि निरन्तरम् ॥

श्रीमदानन्दतीर्थार्यपदाब्जं प्रणमाम्यहम् ।

वृत्तिं मधुकृतां यत्र वसन्तीन्द्रादयः सुराः ॥

श्रीमध्वशास्त्रकमळाकरतिग्मभानुं श्रीवैष्णवाम्बुधिविवोधनशीतभानुम् ।

अद्वैतवादवनदाहविवृद्धमग्निं वृष्णीन्द्रतीर्थमुनिवर्यमहं नमामि ॥

श्रीमध्वशास्त्रपरिशोधितचित्तवृत्तीन् गङ्गादितीर्थविनिमज्जनशुद्धगात्रान् ।

सद्ब्रह्मचर्यमुखसद्गुणरत्नसिन्धून् वन्दे गुरुन् मम विदारितरागदोषान् ॥

त्रिविक्रमार्यपुत्रेण नारायणविपश्चिता ।

कृतं श्रीमध्वविजयं विवृणोमि यथामति ॥

प्रारिप्सिततया चित्तसन्निहितं काव्यमारभमाणो नारायणाचार्यः स्वेष्टदेवतां नारायणं
नमस्करोति- कान्तायेति । कान्ताय रमणीयाय । कल्याणगुणैकधाम्ने शोभनगुणानां मुख्यधाम्ने

। नवद्युनाथप्रतिमप्रभाय उद्यदादित्यप्रभासदृशप्रभाय । अखिलकारणाय अखिलस्य जगतः
कारणभूताय । अखिलस्य सृष्टिस्थित्यादेः कारणायेति वा । श्रीप्राणनाथाय श्रीवल्लभाय ।
प्राणनाथो वल्लभः । नारायणाय नमस्करोमि ॥ १ ॥

श्रीविश्वपतितीर्थविरचिता पदार्थदीपिकोद्धोधिका

श्रीमन्तं विट्टलं नत्वा पूर्णबोधेष्टदेवतम् ।

श्रीमध्वविजयव्याख्यादीपमुद्धोधयाम्यहम् ॥

श्रीमन्नारायणपरमानुग्रहपात्रभूतस्य सकलसुरगुरोः श्रीमुख्यप्राणस्यावतारलीलां वर्णयितुकामा
नारायणपण्डिताचार्याः शिष्टाचारपरंपराप्राप्तमखिलेष्टसाधनमिष्टदेवतानमस्कार- रूपं मङ्गलं कृत्वा
सन्निहितशिष्यशिक्षार्थं ग्रन्थादौ निबध्नन्ति ॥ कान्तायेति ॥

कान्ताय रमणीयाय । कल्याणाः शोभनाः ये गुणाः ज्ञानानन्दबलैश्वर्यादिशुभधर्माः तेषां
एकं मुख्यं यद्दाम मन्दिरम् तस्मै । निरतिशयगुणानां मुख्याश्रयायेत्यर्थः गुणैकदेहायेत्यपि ।
दिवोऽन्तरिक्षस्य नाथो द्युनाथः । 'दिव उत' इत्युत् । नवो नूतनो यो द्युनाथः सूर्यः उद्यदादित्य
इति यावत् । तेन प्रतिमा समाना प्रभा यस्य तस्मै । 'प्रख्यः प्रकाशः प्रतिमः प्रकारस्तुल्यस्समः
सन्निभ इत्यभिन्नाः' इति हलः । अखिलस्य समस्तजगतः कारणाय कारणभूताय । अखिलस्य
जगत्सम्बन्धिसृष्ट्याद्यष्टकस्य कारणायेति वा । श्रयन्ते ब्रह्मादय एनामिति श्रीर्लक्ष्मीः, तस्याः
प्राणनाथाय भर्त्रे । 'रमणः प्राणाधिनाथोऽनुगः' इति हलः । यद्वा, श्रियौ लक्ष्मीभारत्यौ, ते च
प्राणो मुख्यप्राणः स च श्रीप्राणास्तेषां नाथाय, स्वामिने ।

अनेन गुणप्रधानभावेन परशुक्लत्रयवन्दनं च कृतं भवति ।

अरविरुद्धा दोषविरुद्धाः नारा गुणाः नैकधेत्यादिवन्न समासत्वात् 'नलोपो नञ' इति नञ
एव लोपविधानान्न नलोपः । अत एव 'तस्मान्नुडचि' इति न नुट् । नाराणामयनमाश्रयस्तस्मै
। 'आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः । अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः'
इत्युक्तेः । नरादुत्पन्ना नारा आपस्ता अयनमाश्रयो यस्य तस्मा इति वा । पूर्वपदात्संज्ञायामगः'
इति णत्वम् ।

‘नमस्करोमि, ‘नमस्पुरसोर्गत्योरिति’ सः । ‘उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी’त्युक्तेर्न मस्करोति देवानिति प्रयोगाच्च नारायणं नमस्करोमीति भाव्यम् न नारायणायेति वाच्यमिति चेन्न ‘क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः’ इति सूत्रेणाप्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थीविधानादत्र चतुर्थ्युपपत्तेः । तथा च नारायणं प्रसादयितुं नमस्करोमीत्यर्थः । अत एव, ‘नमस्कुर्मो नृसिंहाय’ ‘स्वयम्भुवे नमस्कृत्य’ इत्याद्यभियुक्तप्रयोगाः सुप्रसिद्धाः ।

अस्मिन् सर्गे प्रायः उपजातिवृत्तम् । ‘स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः’ । ‘उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ’ । अनन्तोरदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः’ इत्युक्तेः । अनुप्रासप्रचुरमिदं काव्यम् ॥ १ ॥

श्रीछलारिशेषाचार्यविरचिता मन्दोपकारिणी

लक्ष्मीनारायणं देवं व्यासमध्वजयादिकान् ।

गुरून्मूलादिपरमान्वन्दे विद्यागुरूंस्तथा ॥ १ ॥

छलारिनरसिंहार्यशिष्यः शेषाभिधो बुधः ।

प्रवक्ति मध्वविजयं मन्दोपकृतये स्फुटम् ॥ २ ॥

यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिताह्वर्याः प्रकाशन्ते महात्मन इत्युक्तेः हरिभक्तिवत् गुरुभक्तेरपि पुरुषार्थसाधनत्वेन संपाद्यत्वात् वायोश्च महागुरुत्वात्तत्र भक्त्युत्पादनार्थं वाय्ववतारभूतहनुमद्भूमध्वानां माहात्म्यप्रतिपादकं प्रारिप्सिततया चित्तसन्निहितं काव्यमारभमाणः श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यः शिष्टाचारपरम्पराप्राप्तं निर्विघ्नेन परिसमाप्तिप्रचयादिहेतुं स्वेषु देवताप्रणामं विधाय सज्जनशिक्षार्थं ग्रन्थादौ निबध्नाति ॥ कान्तायेति ॥

कान्ताय मनोहराय । कान्तं च कमनं कम्पं कमनीयं मनोहरमिति धनञ्जयः । कल्याणगुणैकधाघ्ने कल्याणाः मङ्गलरूपाः । कल्याणं मङ्गलं शुभं इत्यमरः । गुणा ज्ञानानन्दादयः कल्याणाश्च ते गुणाश्च कल्याणगुणाः तेषामेकं मुख्यं धाम आश्रयः । यद्वा कल्याणगुणा एव एकं केवलं धाम देहो यस्य स तथोक्तस्तस्मै । एके मुख्यान्यकेवला इत्यमरः । धाम देहे गृहे रश्माविति विश्वः । नवद्युनाथप्रतिमप्रभाय नवः नूतनः नवीनो नूतनो नव इत्यमरः उद्यन् इति यावत् नवश्चासौ

द्युनाथश्च सूर्यश्च तस्य प्रतिमा सदृशी प्रभा दीप्तिर्यस्य स तथोक्तस्तस्मै । अखिलकारणाय अखिलस्य
समस्तजगतः निमित्तकारणाय । श्रीप्राणनाथाय श्रीर्लक्ष्मीः । कमला श्रीर्हरिप्रियेत्यमरः ।
प्राणः मुख्यवायुः तयोर्नाथाय स्वामिने । यद्वा श्रियः लक्ष्म्याः प्राणनाथाय वल्लभाय विष्णवे
नमस्करोमीत्यन्वयः । डुकृञ् करण इति धातोः लट् परस्मैपदं करोमि कुर्वः कुर्मः इति रूपम् ।

वृत्तं तु उपजातिः ‘स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः’ । ‘उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ’
इन्द्रवज्रोपेन्द्र-वज्रयोर्वृत्तयोरस्मिन् श्लोके समावेशात् ।

‘अनन्तोरदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुप-जातयस्ताः’ इति तल्लक्षणात् अस्मिन्सर्गे प्रायः
उपजातिवृत्तम् ॥ १ ॥

ಮಂಗಳಲಾಚರಣಾನಿ

॥ ಶ್ರೀಗುರುಭ್ಯೋನಮಃ | ಪರಮಗುರುಭ್ಯೋನಮಃ |

ಶ್ರೀಮಚ್ಛಲಾರಿಶೇಷಾಚಾರ್ಯೇಭ್ಯೋನಮಃ॥ಶ್ರೀಮಚ್ಛಲಾರಿನೃಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯೇಭ್ಯೋನಮಃ॥

॥ ಶ್ರೀವಿಶ್ವಪತೀರ್ಥಗುರುಭ್ಯೋನಮಃ ॥

॥ ಶ್ರೀಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯೇಭ್ಯೋನಮಃ ॥

॥ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ॥ ಶ್ರೀಭಾರತ್ಯೈ ನಮಃ॥ ಶ್ರೀಸರಸ್ವತೈ ನಮಃ॥ ಶ್ರೀವಾಯವೇ ನಮಃ
॥ ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ ॥ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮಣೈ ನಮಃ॥ ಶ್ರೀಮದ್-ಹನುಮದ್-ಭೀಮ-ಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ಸೀತಾ-
ರುಗ್ಮಿಣೀ-ಸ್ವಯಂಪ್ರಭಾಸಮೇತ-ರಾಮ-ಕೃಷ್ಣ-ವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ-ಪ್ರಾಜ್ಞ-ಹರಿ-ನೃಸಿಂಹಬಿಂಬತ್ರಯಾತ್ಮಕ

ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ॥

ಕಾಂತಾಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಾರ್ಣವಾಯ ಕಾಂತಾಯ ಲಕ್ಷ್ಮಣೈಃ ಹರಯೇ ನಮೋಽಸ್ತು |

ಕಾಂತಸ್ವಭಕ್ತಾಪರಿಪಾಲಕಾಯಾಕ್ರಾಂತಾಯ ಸಂಜಾಂಡಂ ಬರ್ಹಿಶ್ಚ ಚಾಂತಃ ॥ 01 ॥

ನಾಥಾಯ ಮೇ ಲೋಕಪತೇ ನಮೋಽಸ್ತು ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ರಮಾಧಿಪಾಯ |

ಶ್ರೀಮನ್ಮುನಿಸಿಂಹಾಯ ರಮಾರಾಮಾಯಕೃಷ್ಣಾಯ ಕೃಷ್ಣಾಯ ಪುನಃ ಪ್ರಣಾಮ ॥ 02 ॥

ರಾಮಾಯ ಶಾಖಾಮೃಗಸೇವಿತಾಯ ಕೃಷ್ಣಾಯ ವಾಯೋಃ ಸುತಸಂಸ್ತುತಾಯ |

ಮಧ್ವಪ್ರಿಯಾಯಾಂಭೃಣಿಸೇವಿತಾಯ ತ್ರಿರೂಪಕಾಯಾಸ್ತು ನಮೋ ನಮಸ್ತೇ ॥ 03 ॥

ವರೇಣ್ಯಾಯ ಶರಣ್ಯಾಯ ದುರ್ವಾದ್ಯರಣ್ಯನಾಶಿನೇ |

ಮರಣೋದಯದೂರಾಯ ವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ತೇ ನಮಃ ॥ 04 ॥

ಶಕ್ತಿಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಪ್ರಣಮಾಮಿ ಸಂವಿದಂ

ಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಂ ಚ ಕಲಾಂ ಚ ವಿದ್ಯಾಮ್ |

ಮತಿಂ ಚ ಮಾಯಾಂ ನಿಯತೀಂ ಚ ಕಾಲಾಂ

ಶ್ರಿಯಂ ಧರಾಂ ಪ್ರಾಜ್ಞಸತೀಂ ರಮಾಂ ತಾಮ್

ಪೂಜಿತಶ್ರೀನೃಸಿಂಹಾಯ ರಾಮಪ್ರಿಯಹನೂಮತೇ |

ಕೃಷ್ಣ(ಷ್ಣ)ಪ್ರಿಯಾಯ ಭೀಮಾಯ ವೇದವ್ಯಾಸಪ್ರಿಯಾಯ ತೇ ॥ 06 ॥

ಮಧ್ವಾಯ ಶುದ್ಧವಿದ್ಯಾಯಾವಿದ್ಯಾದೂರಾಯ ಧೀಮತೇ |

ನಮೋ ದುರ್ವಾದಿದುರ್ಧ್ವಾಂತಕೋಟಿಸೂರ್ಯಪ್ರಭಾಯ ತೇ ॥ 07 ॥

ಸಕಲವೇದಮಯೀಂ ಚ ಸರಸ್ವತೀಂ

ಕೃತಿಪತೀಶಸುತಾಂ ಮತಿದಾಯಿನೀಮ್ |

ಭರತಪಾದರಚೋನಿರತಾಂ ನತಃ

ಪವನನಂದನಸಂಸ್ತುತಿರಾಗ್ನ್ಯಹಮ್ || 08 ||

ಕೃತಿವಾಸಾಯ ವಾಸಾಯ ಕೈಲಾಸೇ ಶಂಕರಾಯ ತೇ |

ನಮೋಽಸ್ತು ಪಾರ್ವತೀಶಾಯ ರಾಮಭಕ್ತಾಯ ಶಂಭವೇ || 09 ||

ದೇವಾಂಶ್ಚ ದೇವೀಂಶ್ಚಕ್ಷೀಂಶ್ಚ ಪಿತೃನ್ ಗಂಧರ್ವಕಾನಪಿ |

ಕ್ಷಿತಿಪಾಂಶ್ಚ ಯತೀಶಾಂಶ್ಚ ದಾಸವರ್ಯಾಂಶ್ಚ ನೌಮ್ಯಹಮ್ || 10 ||

ವಂದೇ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾಂಶ್ಚ ನಾರಾಯಣಾರ್ಯಕಾನಪಿ |

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಭೋಧಕತ್ಯನ್ ವಿಶ್ವಪತೀನಪಿ || 11 ||

ಭಲಾರೀನರಸಿಂಹಾರ್ಯಾನ್ ಶೇಷಾರ್ಯಾಂಶ್ಚಾಪಿ ನೌಮ್ಯಹಮ್ |

ಸಮಸ್ತಾನ್ಮದ್ಗುರೂನ್ ವಂದೇ ತಾರತಮ್ಯಾದ್ಧರಿಪ್ರಿಯಾನ್ || 12 ||

ಶ್ರೀಶಪ್ರೇರಣಯಾ ತಸ್ಯ ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಮಧ್ವನಿವಾಸಿನಃ |

ವ್ಯಾಖ್ಯಾಮಿ ಕಿಂಚಿದೇವಾಹಂ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಂ ಖಿಲು || 13 ||

ತರಂಗಾಣ್ಯೇವ ವಕ್ಷ್ಯೇಹಂ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧೌ |

ಸಿಕತಂ ಸೈಕತಾರಣ್ಯೇ ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಂ ಹುತಾಶನೇ || 14 ||

ಗುರೋಃ ಕೃಪಾವಶಾದೇವ ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಯಥಾಮತಿ |

ಶೃಣ್ವಂತು ಸಜ್ಜನಾಃ ಸರ್ವೇ ಹರಿವಾಯುಪದೇ ರತಾಃ || 15 ||

ದೋಷಾನ್ ಪ್ರೂರ್ವಾಪರೀಕಾರಮುಖಾನ್ಸಂತೋ ಮನೀಷಿಣಃ |

ಹಂಸಕ್ಷೀರಾಖ್ಯನ್ಯಾಯೇನ ಕ್ಲಾಮ್ಯಂತು ಗುಣಲೋಲುಪಾಃ || 16 ||

ನಮಸ್ತೇ ವಾಸುದೇವಾಯ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದರೂಪಿಣೇ |

ನಂದನಾಯಾತ್ಮನೇ ಭೂಯಾನ್ನಂದಿನೇ ಶಾಂಭ್ಕಧನ್ವಿನೇ || 17 ||

ನಮಸ್ತೇ ಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ಶ್ರೀನಾಥಪದರಾಗಿಣೇ |

ಮಮ ನಾಥಾಯ ನಾಥಾಯ ಜಗತಾಂ ವಾಯವೇ ಸದಾ || 18 ||

|| ಇತಿ ಮಂಗಲಾಚರಣಾನಿ ||

|| ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವೋ ವಿಜಯತೇ ||

ಶ್ರೀಶ್ರೀವಿಶ್ವನಂದನತೀರ್ಥಶ್ರೀಪಾದವಿರಚಿತಾ

ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗೀ

ಪ್ರಣಮ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಾರ್ಣವಂ ತಂ ಕಂಜಪ್ರಭೂತಾದಿಸಮಸ್ತವಂದ್ಯಮ್ |
 ಕೇಶಂ ಕುಮಾರಸ್ಯ ಪಿತುಃ ಪಿತಾಮಹಂ ಹಯಾನನಂ ಶ್ರೀಸರಸಿಂಹರೂಪಿಣಮ್ |
 ಶ್ರೀಯಂ ವಿರಿಂಚಾದಿಸಮಸ್ತದೇವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸರ್ವಾಂಶ್ಚ ಗುರೂನ್ ಪ್ರಣಮ್ಯ |
 ಹರಿಪ್ರೀತಯೇಽಹಂ ವಕ್ಷ್ಯೇ ಮುದಾ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯಸ್ಯ ಸುಭಾವನಾಂ ತಾಮ್ ||

ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯ ಪ್ರಥಮಸರ್ಗ ಕಥಾಸಾರ

ಶ್ರೀಮತ್ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬುದು ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಸಚ್ಚಿಷ್ಯರಾದಶ್ರೀತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದ 16 ಸರ್ಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ 1008 ಸಂಖ್ಯಾಕ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥವು. ಗುರುಕಾರುಣ್ಯಬಲದಿಂದ ಶ್ರೀಭಾರತೀಶ ಹೃತ್ಕಂಜಸ್ಥಿತ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಶ್ರೀಹರಿ,ವಾಯುಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಸಜ್ಜನರ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ, ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಶಕ್ತಿತಃ ಸ್ವಲ್ಪವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ಹಂಸವು ನೀರು ಹಾಲು ಬೆರೆತಿದ್ದಾಗ ನೀರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಹೀರುವಂತೆ ಗುಣಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರು ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದಾದ ನ್ಯೂನಾತಿರೇಕಾದಿ ಜ್ಞಾತಾಜ್ಞಾತದೋಷಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೇ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಕ್ಷೀರದ ಸಾರವನ್ನು ಹೀರಲೆಂದು ಬಿನ್ನೈಸುವೆ.

ಪ್ರಕೃತಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯವರ್ಯರುಹರಿನಮನಪೂರ್ವಕ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮನೋಹರನಾದ, ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಗೆಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾದ, ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವಸೂರ್ಯನಂತೆ ತೇಜಃಪುಂಜನಾದ, ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವಾಯುಗಳಿಗೆಸ್ವಾಮಿಯಾದನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ,

ಯಾರಿಂದ ಪಾಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದ ಸಮೂಹವು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ, ವ್ಯತ್ಯಾಸರಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿತೋ ಅಂತಹ ನೀಲಮೇಘಶ್ಯಾಮಸುಂದರರಾದ, ಭೀಮಸೇನನಿಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದ, ವೇದವ್ಯಾಸ

ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು, ಯಾರಿಂದ ಪಾಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹವು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಲವಾಗಿ ವ್ಯಾಕುಲರಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿತೋ ಅಂತಹ ನೀಲಮೇಘಶ್ಯಾಮಸುಂದರನಾದ ಪಾಂಡವಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಮೂರುಲೋಕಗಳ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಅಂತರದ ಅಜ್ಞಾನನಾಶಕರವಾದ, ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಜಯಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕೀರ್ತಿಯು ನಮಗೆ ವಿಪುಲ ಮತಿಯನೀಯಲಿ.

ಯಾರ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಅಜ್ಞಾನನಾಶಕರವಾದ 'ತತ್ವ ಪ್ರದೀಪ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಸಜ್ಜನವು ಆನಂದವನ್ನು ಹೊಂದಿತೋ ಅಂತಹ ಗುರುಗಳಾದ ಪಂಡಿತರಾದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಗುರುಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಮೋಕ್ಷದಾತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಭಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರವೂ, ನಿರಂತರವಾದ ಸಜ್ಜನರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಗುರುಗಳಾದ ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ಶರ್ವೇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಮಂತ್ರವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅವತಾರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾದ, ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಮಾತುಗಳುಳ್ಳ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಗುಣ ಸಂಪನ್ನರಾದ ಸಜ್ಜನರು ಕರುಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ.

ಯಾವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣವುಗಳಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೋ ಅಂತಹವರ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸೋಣ? ಹಾಗಾದರೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಶಿರೋರತ್ನಪ್ರಾಯರಾದವರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವುದು ಮನೋನೈರ್ಮಲ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಚರಿತ್ರೆಗಳೆಂಬ ರತ್ನಗಳಿಂದ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟತಕ್ಕ, ಮಂದಜ್ಞಾನಿಯಾದ, ಸಂಭ್ರಾಂತನಾದ ನನ್ನ ಪೂರ್ವಾಪರೀಕರಣಾದಿದೋಷಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡವರು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕ್ಷಮಿಸಲಿ.

ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸನ್ಮಾನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಪತಿಯ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ನಾಯಕರಾದ, ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಕೇಸರೀ ನಾಮಕ ಕಪಿಶ್ರೇಷ್ಠನ ಮಡದೀಮಣಿಯಲ್ಲವತರಿಸಿದರು. ಯಾವುವು ಗುಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೋ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತರಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಮಹಾಭಾಗವತಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಇವರನ್ನು 'ಹನುಮಂತ' ಎಂದು ಸಜ್ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ದೇವತಾಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಮಾನಿತವಾದ ಪರಮಾಶ್ಚರ್ಯಕರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸುಗ್ರೀವನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪವಿತ್ರನಾದ, ರಾಮರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯನ್ನಾಗಿ (ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯನ್ನು ರಾಮರೂಪಿಯನ್ನಾಗಿ) ನೋಡಿದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಪಾದಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ ಕಪಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು ಪುರಾತನನಾದ, ಷಡ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಂದ ಕಮಲದ ಉದರದಂತೆ ಸುಂದರವಾದ ತೋಳುಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು (ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟನು).

ಅನ್ಯರಿಂದ ಸೀಳಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಾಲವೃಕ್ಷಗಳ ಸಾಲನ್ನು ಸೀಳಿದ, ಇಂದ್ರಕುಮಾರನಾದ ವಾಲಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ, ಅದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಸುತ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ, ಮಧುನಾಮಕದೈತ್ಯನ ಶತ್ರುವಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಂದ ಆರಬ್ಧಾಂತಗಾಮಿಯಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು ಅಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು.

ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಾದ, ಹನುಮಂತದೇವರ ಗುಣವನ್ನು ತಿಳಿದಿರತಕ್ಕ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಂದ ರಹಸ್ಯ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಕರೆದು ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು, ರಣಕೋವಿದರಾದ, ಧನುಸ್ಸಿನ ಜ್ಯಾವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರತಕ್ಕ ರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವರಿಂದ ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಎಳೆದು ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸಮೀಚೀನವಾದ ರೆಕ್ಕೆ ಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಾಣವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರಾದರು.

ತಮ್ಮವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೀತಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ, ತನ್ನ ಪುಟ್ಟಗತವಾದ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಕ್ಷಸರಾಶಿಯುಳ್ಳ, ಹನುಮಂತನೆಂಬ ಮೋಡವು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಿ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಪಾದದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿತು.

(ಹನುಮಂತನನ್ನು 'ಮೋಡ'ವೆಂದು ಏಕೆ ಕರೆದರೆಂದು ತಿಳಿಯಲು 'ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿ ತರಂಗಿಣಿ' ಎಂಬ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಿಸಿರುವ ಲಘುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ಸಹೃದಯರು ಸಂತೋಷಿಸುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಮುಂದೆಯೂ ತಿಳಿಯುವುದು)

ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಗಮನಮಾಡದಿರತಕ್ಕ ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಭುಜಿಸದಿರತಕ್ಕ, ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ, ವಿಶ್ವಂಭರನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಿದ ಈ ಹನುಮಂತದೇವರು ಖನಾಧಿ ಪನಾದ ಗರುಡನನ್ನು ಪರಾಕ್ರಮ, ವೇಗಗಳಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದರು. ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವು. ಇದೇ ಹನುಮಂತ ದೇವರು ರಘುಕುಲಕ್ಕೆ ಧ್ವಜಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಹುಬ್ಬುಗಳ ವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸಂಭ್ರಾಂತವಾದ ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ, ರಾವಣನಿಗೆ, ಸೀತೆಯನ್ನು ಹೆದರಿಸಿದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉತ್ತರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮುಷ್ಟಿಯ ಹೊಡೆತವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕಂಥಶ್ರೇಷ್ಠವಾದರಾಮನೆಂಬಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳ, ಸುಗ್ರೀವನೆಂಬಸಮೀಚೇನಯಜಮಾನನುಳ್ಳ, ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ, ಆ ಹನುಮಂತದೇವರು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾಪ್ಯವಾದ ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿಯ ಮಗನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಅದ್ವಯು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪವನ್ನು ತರತಕ್ಕ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗಾದ ಶ್ರಮವು, ಒಂದೇ ತೋಳಿನಿಂದ ಸಂಜೀವನಾದಿ ಮೂಲಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ಗಂಧಮಾದನವೆಂಬ ಪರ್ವತಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ತರತಕ್ಕ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಆಹನುಮಂತದೇವರುಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ, ಅಗ್ನಿ ಪ್ರವೇಶನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ತಮ್ಮ ಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಜನಕರಾಜನ ಪುತ್ರಿ ಸೀತಾದೇವಿಯರಿಂದ ಸ್ವರ್ಣದ ಮಾಲಿಕೆಯೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದರು. ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವೂ, ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತ ಮುಖವುಳ್ಳ, ಸ್ಥೂಲವಾದ ಆಜಾನುಬಾಹುಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ, ಕಮಲಾಕ್ಷವೂ, ಆನೆಯ ನಡಿಗೆಯಂತೆ ನಡಿಗೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಂಗಲಕರವೂ ಆದ ಅಯೋಧ್ಯಾಧಿ ಪತಿಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಶರೀರವನ್ನು ಹನುಮಂತದೇವರು ಬಹುಕಾಲಪರ್ಯಂತರ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರು (ನೋಡಿದರು).

ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವುಮುಗಿಯುತ್ತಿರಲು, 'ನಮ್ಮನ್ನುಸೇವಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದವನಿಗೆ ಕೊಡು' ಎಂಬ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಮಾತಿನಿಂದ ಸೀತಾದೇವಿಯು ಮೌಕ್ತಿಕಾದಿಮಣಿಗಳ ಮನೋಹರವಾದ ಮಾಲಿಕೆಯ ನೆಪದಿಂದ ನಿರಂತರವಾದ ಕರುಣೆಯನ್ನು ಹನುಮಂತದೇವರಲ್ಲಿ ಬಂಧನ ಮಾಡಿದರು. ಅತ್ಯಂತ ಸ್ನೇಹಭಾವಯುಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಅನುಗ್ರಹ ಪೂರ್ವಕ) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹಸ್ತದಿಂದಲೂ, ದಯೆಯಿಂದ ಕಿನ್ನವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ, ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಮಾತಿನಿಂದಲೂ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಸೇವೆಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೆ ಸತ್ಯಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಗೆ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಪ್ರೀತಿವಿಷಯರು ಇರಲಿಲ್ಲ; ರಾಮರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದುರ್ಲಭವಾದದ್ದು ಏನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ; ಹಾಗಾದರೂ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಾದಸೇವಾಸಕ್ತರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ; ಅದೇ ನಿಜವಾದ ವೈರಾಗ್ಯ ವು. 'ಎಲೈ! ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರೇ, ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರನಿನಗೆನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ. ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನಿಮ್ಮ ಪಾದಕಮಲಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ, ಸ್ವಾಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾ, ಹನುಮಂತದೇವರು ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಿದರು.

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಬಿಡುವವರಾಗಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ

ಸೇವಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ತಮ್ಮ (ತಮ್ಮ ರೂಪವ)ನ್ನೇ ಹನುಮಂತ ದೇವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೋ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಸೀತಾಪತಿಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವರ ಆ ಕಪಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಏನೆಂದು ವರ್ಣಿಸೋಣ?

ಹನುಮಂತದೇವರು, ಭಜಿಸತಕ್ಕ ಜನಗಳಿಗೆ ಸ್ವಸ್ವ ರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಕಥೆಯೆಂಬ ಅಮೃತ(ಸುಧೆ)ದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿ, ಈಗಲೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾ 'ಕಿಂಪುರುಷ' ಖಂಡದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಯಾರನ್ನು ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ವಾಯುದೇವರಿಂದ ಕೇವಲ ಸಂಸ್ಪರ್ಶ ಎಂಬ ಭೋಗವಿಶೇಷದಿಂದ ಪಾಂಡುರಾಜನ ಮಡದಿಯಾದ ಕುಂತೀ ದೇವಿಯು ಹಡೆದಳೋ, ಅಂತಹ ಅದೇ ವಾಯುದೇವರ ಎರಡನೆಯ ಅವತಾರವನ್ನು ಬಳಿತ್ಥೇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಾಭಿಜ್ಞರಾದ ಸಜ್ಜನರು 'ಭೀಮ' ನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವಾದರೋ, ಇಂದ್ರದೇವರ ಕೈಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ಪರ್ವತಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿತು. ಆ ಭೀಮನಾದರೋ ತನ್ನ ತಾಯಿಯಾದ ಕುಂತೀದೇವಿಯ ಕೈಗಳಿಂದ ಬಿದ್ದವನಾಗಿ ತನ್ನ ಅವಯವಸಂಗದಿಂದ ಪರ್ವತವನ್ನು ಭಾಗಶಃ ಮಾಡಿದನು.

ಮಂದಲೀಲನಾದಾಗ್ಯೂ ಹಸ್ತಿನಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಶ್ರಮಯುತರಾದ ಸಮಸ್ತರಾಜ ಕುಮಾರರುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ವನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಿಂಹಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದೆಂಬ ಬಾಲಲೀಲೆಯನ್ನು ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ಸ್ಮರಿಸಿ ಕೊಂಡರು.

ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಂದ ಎದುರಾಳಿಗಳಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷವು ಜೀರ್ಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇವರನ್ನು ಕಚ್ಚಿದ ಸರ್ಪಗಳು ವಿಷಾದವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು. ಪ್ರಮಾಣಕೋಟಿಯೆಂಬ ಮಡುವಿನ ದೆಸೆಯಿಂದ ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಬಂದು ಬಿಟ್ಟರು. ಇದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಜೀವನ ಪ್ರದರಾದ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಲ್ಲ.

ತನ್ನ ಉಪಾಯಬಲದಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸುಟ್ಟು, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೀಳಲ್ಪಡದೆ, ತನ್ನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು, ಒಬ್ಬ ರಾಜದೂತನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವಂತೆಯೂ, ತನ್ನ ಯೋಗಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ದೇಹವನ್ನು ಸುಟ್ಟು, ಸೀಳೋಣವೇ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ವಿರಹಿತನಾಗಿ, ತನ್ನ ಧರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಯೋಗಿಯೊಬ್ಬನು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ತಮ್ಮ ಉಪಾಯಬಲದಿಂದ ಅರಗಿನ ಮನೆಯನ್ನು ಸುಟ್ಟು, ತಮ್ಮ ಸಹೋದರರಾದ ಧರ್ಮರಾಜದಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿ, ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನ ಸಂಹಾರದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೂಜ್ಯರಾಗಿ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ತಮ್ಮಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು, ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಗುಣಪೂರ್ಣರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿ, ಶುದ್ಧವಾದ

ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಮುಂದೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ತಂಹಬಕಾಸುರವಧಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಹ ಅವರ ಪೂಜಾತ್ಮನ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದರು.

ಆಕಾಶವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ, ಬಕಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿರಸ್ಕರಿಸತಕ್ಕ, ಇತರ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಕಡೆಗಾಣಿಸತಕ್ಕ, ಸಮೀಚೀನವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ರಾಜಹಂಸ ಪಕ್ಷಿಯು, ರಾಜಹಂಸಿಯನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಬಕನಾಮಕ ದೈತ್ಯನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ, ಇತರ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸ್ವತಃ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವರೂಪ ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳ, ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗಳಾದ ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು (ವಿವಾಹವಾದರು).

ಕಮಲದ (ಕನ್ನೆದಿಲೆಯ) ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಜಯಿಸತಕ್ಕಂಥ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ, ಪ್ರೀತಿವಿಷಯನಾದ, ಮೋಕ್ಷದಾತನಾದ ತನ್ನ ಸೋದರಮಾವನ ಮಗನಾದ, ಕಮಲದಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಹುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷ ಪಟ್ಟರು.

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸತಕ್ಕಂಥ, ದೊಡ್ಡರಥಗಳುಳ್ಳ, ಮಹಾಯುದ್ಧವನ್ನು ವಿನಾಶಗೊಳಿಸಿ, ಆರಬ್ಧಾಂತಗಾಮಿಯಾದ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನರಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಮಹಾಗದೆಯುಳ್ಳ, ಪ್ರಚಂಡವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡತಕ್ಕ ಜರಾಸಂಧನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ, ಧರ್ಮರಾಜನಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ರಾಜಸೂಯಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು,

ದುಷ್ಟಶಾಸನವುಳ್ಳ ಯಾವನೋ ಒಬ್ಬಗರುಡಮಂತ್ರಾಭಿಜ್ಞನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳೂವಕ್ರಗಳೂ, ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದವೂ ಆದ ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡಲು ಏಕತ್ರ ಕೂಡಿಸುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದುಃಶಾಸನನಿಂದ ಬಿಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ತನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯಾದ ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ವಕ್ರವಾದ ಕಪ್ಪಾದ ತಲೆಗೂದಲುಗಳನ್ನು ಶತ್ರುವಾದ ದುಃಶಾಸನನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ತೀಕ್ಷ್ಣರಾಗಿ ಶತ್ರುಜನಗಳ ಸಂಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕೂಡಿಸಿದರು. ಪ್ರತಿವನದಲ್ಲಿಯೂ ದುಷ್ಟರಾಜರುಗಳ ಕಠಿಣವಾದ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕಂಥ, ಭೀಮಸೇನನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತರವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸ್ತೇಯ, ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಭೋಗ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಗಂಧಮಾದನಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಂದಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಕೋಪದಿಂದ ಕೆಂಪೇರಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ, ಮಿಥ್ಯಾಭಿಧಾಯಿಗಳೂ (ಸುಳ್ಳಾಡುವವರೂ), ಕಠಿಣರೂ ಆದ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ, ಮಣಿಮಂತಾದಿ 'ಕ್ರೋಧವಶ' ನಾಮಕ ಕೋಪಾವಿಷ್ಟರಾದ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರು.

ಇಲಿಭಕ್ಷಕವಾದ, ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳಬೆಕ್ಕು 'ಸಾನ್ನಾಯ'ವೆಂಬ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ, ಅಸಾರಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ನಾಯಿಯು 'ಪುರೋಡಾಶ'ವೆಂಬ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ, ವಿವೇಕಹೀನವಾದ ಕಪಿಯು ಮಣಿಯ ಹಾರವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ವೇದದ್ವೇಷಿಯಾದ ಸಂಕರನು ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಇದು ದಮನಮಾಡಲು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ದುಷ್ಟ ಆನೆಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶುದ್ಧವಾದ, ಪದ್ಮಗಳಿಗೆ ಖನಿಜಪ್ರಾಯವಾದ ಸರೋವರವನ್ನು ಕಲುಷಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದಂತಿತ್ತು.

ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದ ಬೌದ್ಧಮತವು ತಿರಸ್ಕೃತವಾದದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ, ಬೌದ್ಧ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳ ಸಂಕರನು ಅದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿ, ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದನಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಚಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು.

ದುಷ್ಟನಾದ ಸಂಕರನು, ಅಸತ್ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸದದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ'ವನ್ನು ಹೇಳಿ, 'ಸಂವೃತಿ' ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು 'ಮಾಯೆ' ಯೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಿದನು. ಶೂನ್ಯತತ್ವಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಬೌದ್ಧ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಸಂಕರನು, ವೇದಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನೇ ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ, ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕದ್ದನೋ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನನ್ನು ದೊಡ್ಡಕಳ್ಳನೆಂದು ಸಜ್ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ, 'ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯರಚನೆ ಮಾಡಿದವನು' ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಯಾವ ಸಂಕರನನ್ನು ಯಾರು ಅದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟುಬಿಡಲವೇಕ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಷದ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಪೂರ್ಣರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪರು, ಕ್ಷಮಾ ಸಮುದ್ರರೇ ಸರಿ.

ಆ ಸಂಕರನ ಪ್ರಚಂಡವಾಗ್ನಾಲವೆಂಬ ಕೆಸರಿನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ವೇದಗಳೆಂಬ ದಿವ್ಯವಾದ ಮಣಿದೀಪಗಳ ಸಮೂಹವು ಪ್ರಕಾಶರಹಿತವಾಯಿತು. ಅಪಂಡಿತರಿಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕದಡಮಾಡಿದ ಆ ಮಣಿಮಂತನು 'ಸಂಕರ'ನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟನು.

ಜಗತ್ತು ಸುಳ್ಳು, ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನು, ಜೀವರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಹಾಗೂ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ ದೈತ್ಯರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದಿಕ್ಕುವಿಡುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾತನ್ನು ಹರಡಿದರು. ಆನಂದವೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನನೂ, ಸಕಲೆಡೆ ವಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ, ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಜ್ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲಗೆ ತಿರೋಹಿತನಾದನು; ಖೇದವು.

ಆದಿದೇವೋ ಮಹಾದೇವಃ ಆದಿದೇವೋ ರಮಾಧವಃ |

ಪ್ರೀಯತಾಂ ಹನುಮದ್ಭೀಮಮಧ್ವಹೃದ್ಗೋ ತ್ರಿರೂಪಕಃ||

ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸರ್ಗದ, ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಭಾವನಾ' ಎಂಬ ಲಘು ಸಾರಾಂಶವು ಮುಗಿದುದು ||1||

ಕಾಂತಾಯ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣೈಕಧಾಮ್ನೇ ನವದ್ಯುನಾಥಪ್ರತಿಮಪ್ರಭಾಯ |

ನಾರಾಯಣಾಯಾಖಿಲಕಾರಣಾಯ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ನಮೋ ನಮಸ್ತೇ ||

ಇದು ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಗ್ರಂಥದ ಮಂಗಲಾಚರಣಶ್ಲೋಕವು. ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯದ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಯಸುತ್ತೇವೆ. ಹರಿ, ವಾಯು, ಗುರುಗಳೇ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಕರೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿಗೆ ಇಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ನಾವೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಾಗರತರಣವಾದರೂ ಹೇಗಾದೀತು?

ವ್ಯದ್ಯೋತಿಷ್ಠ ವಿಚಿತ್ರವೃತ್ತರುಚಿರಃ ಸಂಪೂರ್ಣವಿದ್ಯಾಕರಃ

ಕೃಷ್ಣಸ್ಯಾ ದ್ಭುತವೀರ್ಯವರ್ಣನಪರಃ ನಾನಾರ್ಥಸಂಘೋಜ್ಜಲಃ |

ಶರ್ವೇಂದ್ರಾದಿಸುವಂದ್ಯಲಾಲಿತಪದೋ ಮಾಯಾವಿನಾಂ ಭೀಷಣಃ

ಶ್ರೀಮಧ್ವೋ ವಿಜಯೀ ಚ ಮಧ್ವವಿಜಯಃ ನಾರಾಯಣಪ್ರೋದ್ಭವಃ ||

ಇದು ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮಣಿಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಉಪಸಂಹಾರದ ಶ್ಲೋಕ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಮತ್ತು ಮಧ್ವವಿಜಯದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮಧ್ವವಿಜಯದ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವು ಉಪೇಂದ್ರವಜ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಗಳಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ. 15ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮೇಯಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತವಿದ್ಯೆಗೆ ಖನಿಪ್ರಾಯವಾದುದು; ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ (ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಮಾಡಿಸಿದ) ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದುದು.

ಒಂದೇ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಜ್ಞಲಿಸತಕ್ಕದ್ದು; ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಪದಗಳಾದರೂ ರುದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವು; ಕೀರ್ತನೆ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕವು; ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಭಯದಾಯಕವಾಗಿ ಸಕಲೆಡೆ ವಿಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮಧ್ವವಿಜಯವು ಕವಿಕುಲತೀಲಕ ಶ್ರೀಶ್ರೀವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನೇಕ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ, ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಭರಿತವಾದುದು.

ಈ ಮಧ್ವವಿಜಯವು, ಅಮೋಘವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. 16 ಸರ್ಗಗಳ 1006(1008) ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ. ಆನಂದತೀರ್ಥರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವು ಆನಂದಾಂಕಿತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಗುರುಗಳಾದ ವಾಯುದೇವರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹದ್ವಾರಾ, ಸ್ವಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪ ಆನಂದಾಖ್ಯಮೋಕ್ಷಪ್ರದವಾದುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಯೆಂಬ ಅತ್ಯರ್ಥಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು. ಪಾಮರಜನರಿಗೆ ದೊರಕದು, ಕಮಲೇಶನ ಪಾದಕಮಲಮಧುಪರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಮೇಯಗಳೋ ಬಹುವಾಗಿವೆ. ಹರಿ, ವಾಯುಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ನಿಯತ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಮನಸಾ ವಂದಿಸಿ ಮಂದಮತಿಗೆ ನಿಲುಕಿದಷ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವೆ. ಸಜ್ಜನರು ಕೇಳಿ ಆನಂದಿಸುವುದು.

ಲಕುಮಿ ನಾರಾಯಣನ ಶ್ರೀಯುತ | ಮಕರ ಕುಂಡಲಭೂಷಿತನ ಸದ್ - |

ಭಕುತಿಯಲಿ ವಂದಿಸುವೆ ಲಕುಮಿಯ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳ ||

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಂದಿಸಿ | ಭಕುತಿ ಪ್ರಣಮವ ಪರಮ ಗುರುಗಳ |

ಆ ಕಮಲ ಪಾದಯುಗದಲಿ ಮಾಳ್ವೆನನುದಿನದಲಿ ನಾ || 1 ||

ಗುರುಗಳ ಚರಣದ್ವಯಕೆ ವಂದಿಸೆ | ಹರುಷದಲಿ ಶ್ರೀಮಧ್ವವಿಜಯದ |

ಗುರುಗಳಾ ವಿಶ್ವಪತಿಯತಿಗಳು ಪೇಳ್ವ ರೀತಿಯಲೀ ||

ನರಹರಿಯನಿಪರವರ ಶಿಷ್ಯನು | ಹರಿಯ ಮಂಚಾಭಿದರು ಪೇಳ್ವರು |

ಗುರುಕರುಣೆಯಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಪೇಳುವೆನೀಗ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ || 2 ||

ಬುಧರು ಪೇಳಿದ ಶುದ್ಧ ಕಾವ್ಯವ | ಬುಧರು ಚಿತ್ತೈಸುವುದು ನಿತ್ಯದಿ |

ಬುಧನು ಅಲ್ಲವು ಈತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನು ಮಾಡುವನೂ ||

श्रीधवन् सुप्रैरनेयल्ले । मधुहर्ननिरगुतल्लि प्रीतिल्लि ।

माधव प्रीतजगन्नाधविललन प्रीतियल्ले ॥ 3 ॥

अवतारिका- 'यस्य देवे पुरा भक्तिः यथा देवे तथा गुरो । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशते महात्मनः ॥' एबन्ते, हरिभक्तियन्ते गुरुभक्तिगुण पुरुषार्थ साधिसिद्धिषु शक्तियु एरुवुदरिन्द, श्रीमन्नारयणन परमानुग्रहके पात्रराद, सकलदेवतेगुणगुणान्नापदेवराद वायुदेवराद मुख्यगुरुगुणद्वरिन्द, अवल्लि भक्ति ह्युत्पुदक्योसुद, वायुवतारराद, हनुम, भिम, मधुरमाहात्म्य प्रतिसादकवाद चरित्तैयन्नु हेल्लेकेबु अपेक्षैयिन्द, मनसिन्ल्लि सन्निहितवाद काव्यवन्नु अरन्भिसुववरागि, श्रीमदाचार्यर शिष्यमणिकविकुलतिलक श्रीमत्प्रिक्कमपण्डिताचार्यसुत श्रीमन्नारयणपण्डिताचार्यर शिष्याचारपरणप्राप्तवाद, निर्विण्णुदिन्द गुरुपण्डिसमाप्तिगोसुद इष्णुदेवता-नमस्कारवन्नु गुरुपण्डरन्धरल्लि माडबेकेन्दु शिष्यराद सज्जनन्नु बीरुधिसुत्ता, 'विशेषेण षण्ठि कायण विष्णुस्यैषामुधिल्लराः' (वादिराजरा) एबन्ते विष्णुगुण अगुहोणुगुणके स्यामियु, 'इष्णुं द्यैवन्तु श्रियः पतिः' एबुदुदुगि इष्णुदेवतैयु अद श्रैहरिय नमस्कार पुर्वकवाद मंगलारण (मंगलन्तु श्रिविण्णु. कायिकन्, वाचिकन्, मानसिकन् चैति. श्रैहरि नमस्कारमेव मंगलम्) माडुत्तारै 'कांताय' एबु श्लोकदिन्द.

कांताय कल्याण-गुणैक-धाम्ने नव-द्यू-नाथ-प्रतिम-प्रभाय ।

नारयणाय अखिलकारणाय श्री-प्राण-नाथाय नमस्करोमि ॥ 1 ॥

पदार्थः- कांताय, कल्याणगुणैकधाम्ने, नवद्यूनाथप्रतिमप्रभाय, नारयणाय, अखिलकारणाय, श्रीप्राणनाथाय, नमः, करोमि ॥

अर्थः- अहन्=नानु, कांताय = मनोहरनाद, कल्याणगुणैकधाम्ने-कल्याण =मंगलकरवाद, गुण= गुणानानुदुदुगुणगुणके, एक = मुख्यवागि, धाम्ने= अश्रयनाद, नवद्यूनाथप्रतिमप्रभाय - नव = ह्योसदाद, द्यूनाथ = सूर्यनिगे, प्रतिम = सदृशवाद, प्रभाय = कांतियुल्ले, अखिलकारणाय - अखिल = समस्तचराचरपुण्डकके, कारणाय = निमित्तकारणनाद, श्रीप्राणनाथाय -

ಶ್ರೀ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೇನು, ಪ್ರಾಣ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೇನು ಇವರುಗಳಿಗೆ, ನಾಥಾಯ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ನಾರಾಯಣನಿಗೆ, ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು, ಕರೋಮಿ = ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನಾನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಫಲಿತಾಭಿಪ್ರಾಯ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ ಕಾಂತನು, ಮನೋಹರನು ಇಲ್ಲವೇ ರಮಣೀಯನು. ಶೋಭಿಸತಕ್ಕಂಥ ಇಲ್ಲವೇ ಮಂಗಲರೂಪಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದ, ಬಲೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ (ಶುಭಧರ್ಮಗಳಿಗೆ) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯನು. ಗುಣಗಳನ್ನೇ ತನ್ನ ದೇಹವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. (ಇದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವಯವಗಳಿಗೂ, ಗುಣಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತಭೇದ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು) ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು. (ಇದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಾಕಾರತ್ವ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು) ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು. (ಹಾಗಲ್ಲದೇ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜಗತ್ತಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆಂದು ಪರಿಣಾಮ ವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣನಲ್ಲ) ಇಲ್ಲವೆ, ನಿಖಿಲಜಗತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ, ನಿಯಮನ, ಜ್ಞಾನ, ಅಜ್ಞಾನ, ಬಂಧ, ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಅಷ್ಟ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥನು, ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಆಶ್ರಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು(ವಲ್ಲಭನು). ಇಲ್ಲವೆ, ಶ್ರೀ ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಭಾರತೀದೇವಿಯರುಗಳು, ಪ್ರಾಣ ಎಂದರೆ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು. (ಇದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ವಂದ್ಯತ್ವರೂಪ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೂ, ದ್ವೈತಭಾವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು).

ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವಾಯು, ಭಾರತೀಯರ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, 'ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ಯದ್ ಭವತಿ ತದ್ವಿಶೇಷಣಸ್ಯಾಪಿ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ, 'ಲಂಬಕರ್ಣಮಾನಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಉದ್ಧನಾದ ಕಿವಿಯುಳ್ಳ ಆಕಳನ್ನು ಕರೆ ತಂದರೆ, ಕಿವಿಯೂ ಬರುವಂತೆ, ಪರಶುಕ್ಲತ್ರಯರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ವಾಯು, ಭಾರತೀಯರ ವಂದನವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಯಿತು.

ಪರಮಾತ್ಮನು ಮತ್ತೆಂತಹವನೆಂದರೆ, ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ (ಅರಗಳಿಂದ)ದೂರಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೂ(ನಾರಾ) ದುಃಖ, ಅಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ ವಾಯುದೇವರಿಗೂ, ಮುಕ್ತ ಜೀವರಿಗೂ, ತನ್ನ ಭಕ್ತರಿಗೂ, ನರಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ (ನರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀ ನಾರಃ) ಅರ್ಜುನರಿಗೂ, ಪ್ರಲಯೋದಕಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯ (ಅಯನ)ನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, 'ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚಿತ್ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಶ್ರೂಯತೇಽಪಿ ವಾ | ಅಂತರ್ಬಹಿಶ್ಚ ತತ್ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ||' ಎಂಬುದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಂತರ್ಬಹಿರ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ, ಅರವಿರುದ್ಧಗಳಾದ್ದರಿಂದ ನಾರಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ, ಅರಗಳೆಂಬ ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಲ್ಲದವನೂ, ಎಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ದೋಷದೂರನೂ ಆಗಿ

अनाकुलमिति ।। येन श्रीवेदव्यासेन पालितं रक्षितं यत्पालितं, अत एव नित्यमविनाशि गोकुलं वाक्समूहः 'कुलं कुल्ये गणे गेहे देहे जनपदेऽन्वयः' इति हेमचन्द्रः वेद इत्यर्थः । आकुलं न भवतीत्यनाकुलं स्वरवर्णादिव्यत्या-सरहितं सदित्यर्थः । आविलो विनष्टो न भवतीत्यनाविलः आत्मा स्वरूपं यस्य तदनाविलात्म अपपाठादिना स्वरूपतिरोधानरहितं सदित्यर्थः । उल्ललास उच्चैः शुशुभे । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः, इत्यस्माल्लिट् । नीरं जलं ददातीति नीरदो मेघः । 'आतोऽनुपसर्गे क' इति कर्तरि कः 'ततश्चातो लोप इटि च' इत्यालोपः । तद्वन्नीला भाः कान्तिर्यस्य तस्मै 'नीरक्षीरांबुशम्बरम्' इत्यमरः । कृष्णाया द्रौपद्याः रमणस्य भर्तुः भीमस्य प्रियस्तस्मै । 'कृष्णा तु द्रौपदी नीला हार क्रूरासु कथ्यते' इति विश्वः । तस्मै प्रसिद्धाय, कृष्णाय वेदव्यासाय नमः । 'कृष्णो नीले नले कलौ । शूद्रे काके पिके व्यासे ध्वान्तपक्षेऽर्जुने हरा'विति यादवः । यादवकृष्णपक्षे तु यत्पालितं येन श्रीकृष्णेन पालितं गोकुलं गवां समूहः नन्दगोपावासस्थानं वा । 'व्रजन्यां गोकुलं गोष्ठं' इति हलः । नित्यं सर्वदा अनाकुलं शत्रुभ्योऽसम्भ्रान्तं सत् । अनाविलात्म पूतनाकेश्यादिभ्योऽविनष्टस्वरूपम् सदुल्ललास सम्यग् शुशुभे । नीरदनीलभासे मेघश्यामकान्ताय, कृष्णारमणप्रियाय द्रौपदीपतिपाण्डवप्रियाय तस्मै कृष्णाय नम इति केवलप्रकृतश्लेषः ।। २ ।।

मन्दोपकारिणी

- इदानीं वेदव्यासश्रीकृष्णौ एकोक्त्या प्रणमति ।। अनाकुलमिति ।। तस्मै कृष्णाय श्रीवेदव्यासाय नम इत्यन्वयः । वाच्यवन्मेचके कृष्णे भवेत्कृष्णोऽर्जुने हरौ । व्यासकोकिलयोर्ध्वाक्षे कृष्णश्चमरिलोहयोरिति विश्वः । कथंभूताय नीरदनीलभासे नीरं जलं नीरक्षीरांबुशंबरमित्यमरः तत् ददातीति नीरदो मेघः नीरदवत् नीला श्यामा भा दीप्तिः यस्य सः नीरदनीलभाः तस्मै । भाश्छविद्युतिदीप्तय इत्यमरः । पुनः कथंभूताय कृष्णाय कृष्णारमणप्रियाय कृष्णायाः द्रौपद्याः । कृष्णा तु द्रौपदी नीला हारक्रूरासु दृश्यत इति विश्वः । रमणाः भर्तारः धर्मादयः पाण्डुपुत्राः तेषां प्रियाय प्रीतिविषयाय तस्मै । कस्मै यत्पालितं येन वेदव्यासेन पालितं रक्षितं नित्यं अनादि अपौरुषेयमिति यावत् । गोकुलं गवां वाचां कुलं समूहं वेदसमूह इति यावत् अनाकुलं व्यत्यासरहितं अनाविलात्म आविलः कलुषः न भवतीत्यनाविलः । कलुषोनच्छ आविल इत्यमरः स्वच्छ इति यावत् आत्मा स्वरूपं यस्य तत्तथोक्तं तादृशं सत् उल्ललास शुशुभे तस्मै

ಕೃಷ್ಣಾಯೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಲಸ್ ವಿಕಾಸ ಇತ್ಯತೋ ಲಿಡ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಲಲಾಸ ಲೇಸತುಃ ಲೇಸುಃ ಇತಿ ರೂಪಮ್ | ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷೇ ತು ತಸ್ಮೈ ಕೃಷ್ಣಾಯ ವಸುದೇವಪುತ್ರಾಯ ನಮ ಇತಿ ಯೋಜನಾ | ಕಥಂಭೂತಾಯ ನೀರದನೀಲಭಾಸೇ ಕೃಷ್ಣಾರಮಣಪ್ರಿಯಾಯೇತಿ ಇದಂ ವಿಶೇಷಣದ್ವಯಂ ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಂ ತಸ್ಮೈ | ಯತ್ಪಾಲಿತಂ ಯೇನ ಕೃಷ್ಣೇನ ಪಾಲಿತಂ ಸಂರಕ್ಷಿತಂ ಗೋಕುಲಂ ಗವಾಂ ಧೇನುನಾಂ ಕುಲಂ ಸಮೂಹಃ | ಯುಥಂ ಗೌರ್ವಾಚಿ ವೃಷಭೇ ಚಂದ್ರೇ ವಾಗ್ಭೂದಿಗ್ಧೇನುಷು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಿತಿ ರತ್ನಮಾಲಾ | ಗೋಕುಲಂ ನಂದಾದಿಗೋಪಾವಾಸಸ್ಥಾನಂ ವಾ | ನಿಯಮಜಸ್ರಂ ಅನಾಕುಲಂ ಉದ್ವೇಗರಹಿತಂ ಭಯರಹಿತಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ಅನಾವಿಲಃ ನಿರ್ಮಲಃ ಆತ್ಮಾ ಸ್ವಭಾವೋ ಯಸ್ಯ ತತ್ ತಥೋಕ್ತಂ ಸತ್ ಉಲ್ಲಾಸ ಬಭೌ || ೨ ||

ಅವತಾರಿಕಾ- ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹರಿಯ ಮತ್ತು ಪರಶುಕ್ಲತ್ರಯವಂದನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಈಗ ಕಲಿಮಲಧ್ವಂಸವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ವೇದವ್ಯಾಸ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರನ್ನು ಏಕೋಕ್ತಿಯಿಂದ (ಹೇಳಿದ ಮಾತುಗಳೇ ಇಬ್ಬರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ) ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತತ್ಪಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನೂ, 'ಕಲೌ ಕೃಷ್ಣಃ ಪ್ರಶಸ್ಯತೇ' ಎಂಬಂತೆ, ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣೋಪಾಸನೆಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನೂ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ - 'ಅನಾಕುಲಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅನಾಕುಲಂ ಗೋಕುಲ-ಮುಲ್ಲಲಾಸ ಯತ್-ಪಾಲಿತಂ ನಿತ್ಯ-ಮನಾವಿಲಾತ್ಮ |

ತಸ್ಮೈ ನಮೋ ನೀರದ-ನೀಲ-ಭಾಸೇ ಕೃಷ್ಣಾಯ ಕೃಷ್ಣಾ-ರಮಣ-ಪ್ರಿಯಾಯ || ೨ ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಅನಾಕುಲಂ, ಗೋಕುಲಮ್, ಉಲ್ಲಲಾಸ, ಯತ್ಪಾಲಿತಂ, ನಿತ್ಯಮ್, ಅನಾವಿಲಾತ್ಮ, ತಸ್ಮೈ, ನಮಃ, ನೀರದನೀಲಭಾಸೇ, ಕೃಷ್ಣಾಯ, ಕೃಷ್ಣಾರಮಣಪ್ರಿಯಾಯ ||

ಅರ್ಥಃ- ನಿತ್ಯಂ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಅನಾವಿಲಾತ್ಮ - ಅನಾವಿಲ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಆತ್ಮ = ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಅನಾಕುಲಂ = ವ್ಯಾಕುಲಗೊಳ್ಳದ, ಗೋಕುಲಂ- ಗೋ = ಗೋವುಗಳ, ವೇದಗಳ, ಕುಲಂ = ಸಮುದಾಯವು, ಯತ್ = ಯಾರಿಂದ, ಪಾಲಿತಂ = ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗಿ, ಉಲ್ಲಲಾಸ = ಪ್ರಕಾಶಿಸಿತೋ, ತಸ್ಮೈ = ಅಂಥಹ, ನೀರದನೀಲಭಾಸೇ - ನೀರದ = ಮೇಘದಂತೆ, ನೀಲ = ಕಪ್ಪಾದ, ಭಾಸೇ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಕೃಷ್ಣಾರಮಣಪ್ರಿಯಾಯ - ಕೃಷ್ಣಾ = ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯರಿಗೆ, ರಮಣ = ಪತಿಗಳಾದ ಪಾಂಡವರಿಗೆ, ಪ್ರಿಯಾಯ = ಇಷ್ಟನಾದ, ಕೃಷ್ಣಾಯ = ಶ್ರೀಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನಿಗೆ, ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ, ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಪರಿಪೂರ್ಣರೂ, ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟರೂ ಆದ, 1.ಯಾದವ ಕೃಷ್ಣ (ವಸುದೇವಸುತ), 2. ವಾಸಿಷ್ಠ ಕೃಷ್ಣ (ವೇದವ್ಯಾಸ) ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಬ್ಬರೂ ನೀರದ = ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೇಘ, ಅದರಂತೆ ನೀಲವರ್ಣ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಕೃಷ್ಣಾ = ಎಂದರೆ ದ್ರೌಪದಿಯ, ರಮಣ = ಎಂದರೆ ಭರ್ತೃಗಳಾದ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನು, ವೇದವ್ಯಾಸರು ದ್ರೌಪದೀಪತಿಯಾದ ಭೀಮಸೇನನಿಗೆ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ) ಪ್ರಿಯರು.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಗೋಕುಲ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಇಲ್ಲವೇ, ನಂದಗೋಕುಲವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವನು, ವೇದವ್ಯಾಸರು ಗೋಕುಲ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಎಂದರೆ ವೇದಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾದ ಗೋಕುಲವು, ನಿತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನಾಕುಲವಾದುದು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸಂಭ್ರಾಂತವಾಗದಿರತಕ್ಕದ್ದು, ಭಯರಹಿತವಾದದ್ದು. ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ವೇದಸಮೂಹವಾದರೋ ನಿತ್ಯವೂ ಎಂದರೆ ಅವಿನಾಶಿ, ಅಪೌರುಷೇಯವು, ಅನಾಕುಲವಾದುದು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ, ವರ್ಣಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸರಹಿತವಾದುದು.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಪಾಲಿತವಾದ ಗೋಕುಲವು ಅನಾವಿಲಾತ್ಮ ಎಂದರೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಇಲ್ಲವೆವೂತನಾ, ಕೇಶಿ, ತೃಣಾವರ್ತ, ಶಕಟ, ವತ್ಸ, ಧೇನುಕ, ಪ್ರಲಂಬ, ಶಂಖಚೂಡ, ಅರಿಷ್ಟ, ಉಗ್ರ, ಖರ ಮೊದಲಾದ ದೈತ್ಯರಿಂದಲೂ, ದಾವಾಗ್ನಿಯಿಂದಲೂ, ಕಾಲಿಯಿಂದಲೂ ನಾಶವಾಗದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು. ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಪಾಲಿತವಾದ ವೇದಸಮೂಹವು ಅನಾವಿಲ ಎಂದರೆ ಕಲುಷಿತವಲ್ಲದ, ಇಲ್ಲವೇ ಅಪಪಾರಾದಿಗಳಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗದ ಸ್ವರೂಪತೀರೋಧಾನರಹಿತವಾದ ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಗೋಕುಲದ ವೇದಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂದರ್ಥ || 2 ||

अपि त्रिलोक्या बहिरुल्लसन्ती तमो हरन्ती मुहुरान्तरं च ।

दिश्याद् दृशं नो विशदां जयन्ती मध्वस्य कीर्तिर्दिननाथदीप्तिम् ॥३॥

(ಪ. ದಿ.) ಅಪೀತಿ । ಮಧ್ವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿ: ಯಶೋ ನ: ಅಸ್ಮಾಕಂ ವಿಶದಾಂ ನಿರ್ಮಲಾಂ ದೃಶಂ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿ ದಿಶ್ಯಾತ್ ದಿಶತು । ಕಥಮ್ಭೂತಾ ಕೀರ್ತಿ ? ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿ ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶಂ ಜಯನ್ತಿ ಅತಿಶಯಾನಾ । ಕುತ: ? ತ್ರಿಲೋಕಯಾ: ತ್ರಿಲೋಕಯಾದ್ ಬಹಿರಪಿ ಉಲ್ಲಸನ್ತಿ ಶೋಭಮಾನಾ, ಮುಹು: ಪುನರಪಿ ಆನ್ತರಂ ಮಾನಸಂ ತಮ: ಅಜ್ಞಾನಂ ಚ ಹರನ್ತಿ । ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿ: ನ ತ್ರಿಲೋಕಯಾದ್ ಬಹಿರ್ಮೀತಿ । ನಾಪ್ಯಾನ್ತರಂ ತಮೋ ಹರತಿ । ನೈವ ಮಧ್ವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿರೀತಿ ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿಂ ಜಯನ್ತೀತ್ಯುಕ್ತಮಿತಿ ಭಾವ: || ३ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ವೇಧಿಕಾ

ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯಾಣಾಂ ಕೀರ್ತಿಂ ವರ್ಣಯಿತುಕಾಮಸ್ತಾಂ ಪ್ರತಿ ತದ್ವರ್ಣನೋಪ-ಯುಕ್ತಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಂ ಯಾಚತೇ ಅಪೀತಿ । ತ್ರಯಾಣಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಸ್ತೀಲೋಕೀ ತಸ್ಯಾಃ । ‘ಅಕಾರಾ-ಂತೋತ್ತರಪದೋ ದ್ವಿಗುಸ್ತ್ರಿಯಾಮಿಷ್ಠಃ’ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾತ್ ‘ದ್ವಿಗೋ’ರिति ಡಿಪ್ । ಬಹಿರಪಿ ಉಲ್ಲಸಂತಿ ಶೋಭಮಾನಾ । ಮುಹುಃ ಪುನಃ ಪುನರಪಿ । ಅಂತರೇ ಭವಮಾಂತರಮ್ ಮಾನಸಮಿತ್ಯರ್ಥಃ, ‘ಅಂತರಂ ಪರಿಧಾನೀಯೇ ಬಾಹ್ಯೋ ಸ್ವೀಯೇಽಂತರಾತ್ಮನಿ’ತಿ ವೈಜಯಂತಿ । ತಮೋಽಜ್ಞಾನಮ್ ಹರಂತಿ । ಅತಃ ಏವ ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿಂ ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶಂ ಜಯಂತಿ ಅತಿಶಯಾನಾ ಮಧ್ವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿರ್ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಮ್ । ವಿಶದಾಂ ನಿರ್ಮಲಾಮ್ । ದೃಶಂ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಂ ದಿಶ್ಯಾತ್ ಪ್ರದಿಶತು । ದಿಶ್ ಅತಿಸರ್ಜನೇ ಆಶೀರ್ಲಿಡ್ । ಸೂರ್ಯದೀಪ್ತಿಸ್ತೀಲೋಕಯಾ ಬಹಿರ್ನ ಭಾತಿ । ನಾಪ್ಯಾಂತರಂ ತಮೋ ಹರತಿ । ನೈವಂ ಮಧ್ವಕೀರ್ತಿರिति ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿಂ ಜಯಂತಿ ಇತ್ಯುಕ್ತಮिति ಭಾವಃ । ವ್ಯತಿರೇಕಃ ॥ ೩ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಇದಾನಿಂ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯಕೀರ್ತಿವರ್ಣನೇನ ಸ್ವಸ್ಯ ನಿರ್ಮಲಜ್ಞಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ ॥ ಅಪೀತಿ ॥ ಮಧ್ವಸ್ಯ ಆನಂದನೀರ್ತಿಸ್ಯ । ಮಧ್ವ ಆನಂದನೀರ್ತಃ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯುಕ್ತಃ । ಕೀರ್ತಿಯಶಃ ನಃ ಅಸ್ಮಾಕಂ, ವಿಶದಾಂ ನಿರ್ಮಲಾಂ ದೃಶಂ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಂ ದೃಕ್ ಜ್ಞಾನೇ ಜ್ಞಾತರೀ ತ್ರಿಷ್ವಿತೀಯಮರಃ ದಿಶ್ಯಾತ್ ಪ್ರದಿಶತು । ‘ದಿಶ್ ಅತಿಸರ್ಜನ’ ಇತ್ಯತಃ ಆಶೀರ್ಲಿಡ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ದಿಶ್ಯಾತ್ ದಿಶ್ಯಾಸ್ತಾಂ ದಿಶ್ಯಾಸುಃ ಇತಿ । ಕಥಂಭೂತಾ ಕೀರ್ತಿಃ ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿಂ ದಿನಾನಾಂ ದಿವಸಾನಾಂ ನಾಥಃ ಅಧಿಪಃ ಸೂರ್ಯಃ “ದಿನಾನಾಮಧಿಪಃ ಸೂರ್ಯ” ಇತಿ ವಚನಾತ್ ತಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿಂ ಪ್ರಭಾಂ ಜಯಂತಿ ತಿರಸ್ಕುರ್ವಂತಿ ತದಪೇಕ್ಷಯಾ ಅತಿಶಯಿತೇತಿ ಯಾವತ್ । ಅತಿಶಯಮೇವ ಉಪಪಾದಯತಿ । ತ್ರಿಲೋಕಯಾ ಇತಿ ತ್ರಿಲೋಕಯಾಃ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಭುವನಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಸ್ತೀಲೋಕೀ ತಸ್ಯಾಃ । ಇಯಂ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಃ । ಬಹಿರಪಿ ಉಲ್ಲಸಂತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಾ ಮುಹುಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅಂತರಂ ಅಂತರ್ವಿಧಮಾನಂ ತಮಃ ಅಜ್ಞಾನಂ ಹರಂತಿ ನಾಶಯಂತಿ । ದಿನನಾಥ-ದೀಪಿಸ್ತು ತ್ರಿಲೋಕಯಾತ್ ಬಹಿರ್ನ ಶೋಭತೇ ಕಿಂತು ತ್ರಿಲೋಕಯಂತರ ಏವ, ನಾಪಿ ಅಂತರಂ ತಮೋ ಹರತಿ ಕಿಂತು ಬಾಹ್ಯಮೇವ ತಮಃ ಅನ್ವಕಾರಂ ಪರಿಹರತಿ । ಅತಃ ಮಧ್ವಸ್ಯ ಕೀರ್ತೆಃ ದಿನನಾಥಸ್ಯಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಅತಿಶಯಿತತ್ವಮिति ಭಾವಃ ॥ ೩ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಈಗ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಆ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವವರಾಗಿ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ - ‘ಅಪಿ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಪಿ ತ್ರಿ-ಲೋಕ್ಯಾ ಬಹಿ-ರುಲ್ಲಸಂತೀ ತಮೋ ಹರಂತೀ ಮುಹು-ರಾಂತರಂ ಚ |

ದಿಶ್ಯಾತ್ ದೃಶಂ ನೋ ವಿಶದಾಂ ಜಯಂತೀ ಮಧ್ವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿ-ರ್ದಿನ-ನಾಥ-ದೀಪ್ತಿಮ್ || 3 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಅಪಿ, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಃ, ಬಹಿಃ, ಉಲ್ಲಸಂತೀ, ತಮಃ, ಹರಂತೀ, ಮುಹುಃ, ಆಂತರಂ, ಚ, ದಿಶ್ಯಾತ್, ದೃಶಂ, ನಃ, ವಿಶದಾಂ, ಜಯಂತೀ, ಮಧ್ವಸ್ಯ, ಕೀರ್ತಿಃ, ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಃ = ಮೂರುಲೋಕಗಳ, ಬಹಿಃ ಅಪಿ = ಹೊರಗೂ, ಉಲ್ಲಸಂತೀ = ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ಆಂತರಂ ಚ = ಶರೀರದ ಒಳಗೂ ಇರುವ, ತಮಃ = ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನು, ಮುಹುಃ = ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ, ಹರಂತೀ = ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ದಿನನಾಥದೀಪ್ತಿಂ- ದಿನನಾಥ = ಸೂರ್ಯನ, ದೀಪ್ತಿಮ್ = ಕಾಂತಿಯನ್ನು, ಜಯಂತೀ = ಗೆಲ್ಲುತ್ತಿರುವ, ಮಧ್ವಸ್ಯ = ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರ, ಕೀರ್ತಿಃ = ಯಶಸ್ಸು, ನಃ = ನಮಗೆ, ವಿಶದಾಂ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ದೃಶಂ = ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ದಿಶ್ಯಾತ್ = ಕೊಡಲಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಯಶಸ್ಸು ನಮಗೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕೀರ್ತಿ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ದಿವಸಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ದಿನನಾಥನೆಂದು ಕರೆಸುವ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಗೆಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರೆ ಮೀರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಹೇಗೆಂದರೆ, 1. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಲೋಕದ ಬಹಿರ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಕೀರ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಮಹತ್ತತ್ವಾ ವರಣಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

2. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಒಳಗಿನ ಅಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕೀರ್ತಿಯು ಹೃದ್ಯತೆ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತದೆ || 3 ||

ತಮೋನುದಾಸ್ಸನಂದಮವಾಪ ಲೋಕಸ್ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಗೋಗಣೇನ |

ಯದಾಸ್ಯಶೀತಾಂಶುಭುವಾ ಗುರುಂಸ್ತಾಂಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾನ್ ಪ್ರಣಮಾಮಿ ವರ್ಯಾನ್ || ೪ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ

ತಮಸ್ತು ಅಜ್ಞಾನಕಾರಣಮ್ | ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾತ್ಮಕೋ ಗ್ರಂಥಃ, ತೇಜೋಗಣಶ್ಚ ವಸ್ತುತತ್ವಾನಾಂ ಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಃ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ತಮ ಇತಿ | ಲೋಕೋ ಜನಃ ಯದಾಸ್ಯಶೀತಾಂಶುಭುವಾ ಯೇಷಾಂ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾಣಾಮ್ ಆಸ್ಯಂ ಮುಖಮೇವ

शीतांशुश्चन्द्रः तस्मादुत्पन्नेन, तत्त्वप्रदीपाकृतिगोगणेन तत्त्वप्रदीपिकाख्यग्रन्थात्मकवचनसमूहेन आनन्दं सुखम् अवाप । कथम्भूतेन ? तमोनुदा अज्ञाननाशकेन । वर्यान् उत्तमान् तान् त्रिविक्रमार्यान् त्रिविक्रमपण्डितान् गुरून् प्रणमामि । शीतांशुभुवा चन्द्रादुत्पन्नेन तमोनुदा अन्धकारनाशकेन तत्त्वप्रदीपाकृतिगोगणेन, तत्त्वं तत्त्वप्रदीपार्थस्वरूपम्, तद्विषये प्रदीपाकृतिना प्रदीपार्थस्वरूपप्रकाशकेनेति यावत्, गोगणेन रश्मिसमूहेन लोकः चराचरात्मकं विश्वं यद्दानन्दमामुयात् तद्वद् यन्मुखादुत्पन्नेन तत्त्वप्रदीपिकानाम्ना ग्रन्थेन लोक आनन्दमवाप तान् त्रिविक्रमार्यान् प्रणमामीत्यभिप्रायः ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

स्वपितृन् त्रिविक्रमपण्डिताचार्यान् प्रणमति तम इति ॥ लोको जनः । 'लोकस्तु भुवने जने' इत्यमरः । येषां त्रिविक्रमाचार्याणामास्यं मुखं यदास्यं, तदेव शीतांशुः शीतकिरणश्चन्द्रः तस्माद्भवतीति तेन । तमोऽज्ञानं नुदतीति तमोनुत् तेन, 'क्विप् च' इति कर्तरि क्विप् अज्ञाननाशकेनेत्यर्थः । तत्त्वं श्रीविष्णवादिचराचरतत्त्वं प्रदीप-यति प्रकाशयतीति तत्त्वप्रदीपः । श्रीमदाचार्यकृतब्रह्मसूत्रभाष्यव्याख्यानरूप तत्त्वप्रदीपिका-ख्यो ग्रन्थः । स एवाकृतिः स्वरूपं यस्य स तत्त्वप्रदीपाकृतिः स चासौ गोगणो वाक्समूहश्च तेन । आनन्दः सन्तोषः तं अवाप । आहृ व्याप्तौ लिट् । वर्यान् उत्तमान् । त्रिविक्रमाश्च ते आर्याश्च त्रिविक्रमार्यास्तान् । त्रिविक्रमाख्यगुरूनित्यर्थः । प्रणमामि नमस्करोमि । 'उप-सर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य' इति णत्वम् । अर्थान्तरे तु, शीतांशुभुवा चन्द्रादुत्पन्नेन, तमोनुदा अन्धकारनाशकेन । तत्त्वमबाधिततत्त्वप्रदीपार्थस्वरूपं तस्मिन्, विषयसप्तमीयम् । प्रदीपवत्प्रकृष्टदीपवदाकृतिर्यस्य स तत्त्वप्रदीपाकृतिः, स चासौ गोगणो रश्मिसमूहश्च तेन । लोकश्चराचरात्मकं विश्वं यथाऽऽनन्दमामुयात्तद्वद्यन्मुखादुत्पन्नेन तत्त्वप्रदीपाख्यग्रन्थेन जन आनन्दमवाप तान् त्रिविक्रमपण्डिताचार्यान् नमामीत्यभिप्रायः रूपकम् ॥ ४ ॥

मन्दोपकारिणी

- इदीनीं स्वपितृन् प्रणमति ॥ तम इति ॥ अहं तान् गुरून् पितृन् । गुरुर्निषेकादिकरे पित्रादौ सुरमन्त्रिणीति विश्वः । त्रिविक्रमार्यान् त्रिविक्रमाख्याश्च ते आर्याः पण्डिताश्च तान् ऋ

ಗತೌ ಇತಿ ಧಾತೌ: “ಋಹಲೋರ್ಯತ್” ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಣ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಆರ್ಯಾ ಇತಿ ರೂಪಮ್ । ತತಶ್ಚ ಗತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕತ್ವಾತ್ ಆರ್ಯಾ: ಪಂಡಿತಾ ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ । ಪ್ರಣಮಾಮಿ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಭಕ್ತ್ಯಾಘತಿಶಯೇನ ನಮಾಮಿ ನಮಸ್ಕರೋಮಿ । ನಮು ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ಚೇತ್ಯತೌ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ನಮಾಮಿ ನಮಾವ: ನಮಾಮ: । ಕಥಂಭೂತಾನ್ ಗುರುನ್ ವರ್ಯಾನ್ ಉತ್ತಮಾನ್ , ಲೋಕ: ಜನ: ‘ಲೋಕಸ್ತು ಭುವನೇ ಜನ ಇತ್ಯಮರ:’ ತಮೋನುದಾ ತಮ: ಅಜ್ಞಾನಂ ನುದತಿ ನಾಶಯತಿತಿ ತಮೋನುತ್ ತೇನ । ಯದಾಸ್ಯಶೀತಾಂಶುಭುವಾ ಯೇಷಾಂ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಾಣಾಂ ಆಸ್ಯಂ ವದನಮ್ । ವಕ್ರಾಸ್ಯೇ ವದನಂ ತುಂಡಮಾನನಂ ಲಪನಂ ಮುಖಮಿತ್ಯಮರ: । ತದೇವ ಶೀತಾಂಶು: ಶೀತಾ: ಶೀತಲಾ: ಅಂಶವ: ಕಿರಣಾ: ಯಸ್ಯ ಸ: । ಕಿರಣೋಸ್ತಮಯುಕ್ತಾಂಶುರೀತ್ಯಮರ: । ಶೀತಾಂಶುಶ್ಚಂದ್ರ: ಶೀತಾಂಶೋರ್ಭುವಾ ಉತ್ಪನ್ನೇನ ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾ-ಕೃತಿಗೋಗಣೇನ ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಖ್ಯಾ ಚ ಸಾ ಆಕೃತಿಶ್ಚ ಸಮೀचीनग्रन्थश्च तत्त्वप्रदीपाकृति: ಗವಾಂ ವಾಚಾಂ ಗಣ: ಸಮುದಾಯ: ಗೋಗಣ: ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತೇ: ಗೋಗಣ: ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಗೋಗಣ: ತೇನ ಆನಂದಂ ಸುಖಂ ಅವಾಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ । ಆಪ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಾವಿತ್ಯತೌ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಅವಾಪ ಅವಾಪತು: ಅವಾಪು: ಇತಿ । ಯಥಾ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕಲೋಕ: ತಮೋನುದಾ ತಮ: ಅನ್ಯಕಾರಂ ನುದತಿ ನಾಶಯತಿತಿ ತಮೋನುತ್ ತೇನ ಶೀತಾಂಶುಭುವಾ ಚಂದ್ರಾದುತ್ಪನ್ನೇನ ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಗೋಗಣೇನ ತತ್ವೇ ತತ್ತ್ವಪ್ರದೀಪಾರ್ಥಸ್ವರೂಪವಿಷಯೇ ಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿ: ಪ್ರದೀಪವತ್ ಆಕೃತಿ: ಆಕಾರೋ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತ: ದೀಪವತ್ಪ್ರಕಾಶ ಇತ್ಯರ್ಥ: ಸ ಚಾಸೌ ಗೋಗಣಶ್ಚ ರಶ್ಮಿಸಮೂಹಶ್ಚ ತೇನ । ಗೌ: ಸ್ವರ್ಗೇ ವೃಷಭೇ ರಶ್ಮಾವಿತಿ ವಿಶ್ವ: ಆನಂದಂ ಅವಾಪುಯಾತ್ ತಥಾ ಯನ್ಮುಖಾದುತ್ಪನ್ನೇನ ತತ್ವಪ್ರದೀಪನಾಮ್ನಾ ಗ್ರನ್ಥೇನ ಜನ: ಆನಂದಂ ಅವಾಪ ತಾನ್ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾನ್ ಪ್ರಣಮಾಮಿ ಇತಿ ಭಾವ: ॥ ೪ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಈಗ ತಮು ತಂದೆಗಳಾದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ- ‘ತಮು’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಮೋ-ನುದಾ ಽಽನಂದ-ಮವಾಪ-ಲೋಕ- ಸ್ತತ್ವ-ಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿ-ಗೋ-ಗಣೇನ ।

ಯದಾಸ್ಯ-ಶೀತಾಂಶು-ಭುವಾ ಗುರೂಂಸ್ತಾನ್ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾನ್ ಪ್ರಣಮಾಮಿ ವರ್ಯಾನ್ ॥

ಪದಚ್ಛೇದ: & ತಮೋನುದಾ, ಆನಂದಮ್, ಅವಾಪ, ಲೋಕಃ, ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಗೋಗಣೇನ, ಯದಾಸ್ಯ ಶೀತಾಂಶುಭುವಾ, ಗುರೂನ್, ತಾನ್, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾನ್, ಪ್ರಣಮಾಮಿ, ವರ್ಯಾನ್ ॥

ಅರ್ಥ:- ತಮೋನುದಾ- ತಮಃ = ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು, ನುದಾ = ನಾಶ ಮಾಡುವ, ಯದಾಸ್ಯ ಶೀತಾಂಶುಭುವಾ - ಯತ್ = ಯಾರ, ಆಸ್ಯ = ಮುಖವೆಂಬ, ಶೀತಾಂಶು = ಚಂದ್ರನಿಂದ, ಭುವಾ = ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ತತ್ವ ಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಗೋಗಣೇನ- ತತ್ವಪ್ರದೀಪ = ತತ್ವಪ್ರದೀಪವೆಂಬ,

ಆಕೃತಿ = ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಗೋ = ವಾಕ್ಯಗಳ, ಕಿರಣಗಳ, ಗಣೇನ = ಸಮುದಾಯದಿಂದ, ಲೋಕಃ = ಜನವು, ಆನಂದಮ್ = ಸಂತೋಷವನ್ನು, ಅವಾಪ = ಹೊಂದಿತೋ, ತಾನ್ = ಅಂತಹ, ವರ್ಯಾನ್ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಗುರೂನ್ = ಗುರುಗಳಾದ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾರ್ಯಾನ್ = ಪೂಜ್ಯರಾದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಪ್ರಣಮಾಮಿ = ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪಂಡಿತರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಅವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ, ನನಗೆ ಗುರುಗಳು = ತಂದೆಯು, ಉತ್ತಮರು. ಮತ್ತೆಂತಹವರೆಂದರೆ, ಅವರ ಮುಖವೇ ಚಂದ್ರನಿದ್ದಂತೆ. ಚಂದ್ರನಿಂದ ಗೋ = ಎಂದರೆ ಕಿರಣಗಳ ಸಮೂಹವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ ಮುಖದಿಂದ ಗೋ = ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮೂಹವು (ಗ್ರಂಥವು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳಾದರೋ, ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಆಯಾಯಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕೃಷ್ಟದೀಪದಂತೆ ಆಕೃತಿಯುಳ್ಳವು. ಅದರಂತೆ ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಗಳು. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ ವಾಕ್ಸಮೂಹವಾದರೋ, ತತ್ವಪ್ರದೀಪವೆಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವವರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೀಪಸದೃಶವಾದ ಗ್ರಂಥಾಕೃತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತತ್ವಪ್ರದೀಪಾಕೃತಿಯು. ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳು ತಮಸ್ಸೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತವೆ. ತತ್ವಪ್ರದೀಪವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವಾದರೋ, ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳ ಬೆಳದಿಂಗಳಿಂದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತು ಸಂತೋಷ ಹೊಂದುವಂತೆ, ತತ್ವಪ್ರದೀಪವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಸಜ್ಜನಸಮುದಾಯವು ಆನಂದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ

॥ 4 ॥

मुकुन्दभक्त्यै गुरुभक्तिजायै सतां प्रसत्त्यै च निरन्तरायै ।

गरीयसीं विश्वगुरोर्विशुद्धां वक्ष्यामि वायोरवतारलीलाम् ॥ ५ ॥

भावप्रकाशिका - अवताराणां लीलाम् ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिका

यदर्थमिष्टदेवतादिनमस्कारः कृतस्तदिदानीं प्रतिजानीते - मुकुन्दभक्त्या इत्यादिना । विश्वगुरोः वायोः गरीयसीं अतिशयेन गुर्वीं विशुद्धां निर्दोषाम् अवतारलीलां हनुमदाद्यवतारैः कृतां लीलां वक्ष्यामि । इयं विवक्षितार्थप्रतिज्ञा । तत्कथनेन किं प्रयोजनमित्यत आह - गुरुभक्तिजायै । गुरुभक्तेः जातायै मुकुन्दभक्त्यै मुकुन्दभक्त्यर्थम् । तादर्थ्यं चतुर्थी । मुकुन्दभ

क्तेर्गुरुभक्तिजन्यत्वम् - 'गुरुद्वारा प्रसादकृदहं त्विति', 'यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ', 'अगम्यत्वाद् हरिस्तस्मिन्नाविष्टो मुक्तिदो भवेत्' इत्यादिप्रमाणसिद्धम् । किञ्च निरन्तरायै सन्ततायै सतां सज्जनानां प्रसत्त्यै प्रसन्नतायै च । सकलसुरजननिकरगुरुतमश्रीमुख्यप्राणस्यावतारलीलावर्णनेन सन्तोऽपि सन्तुष्टा भवन्ति । सत्सन्तोषश्च तदनुग्रहद्वारा हरिभक्तिहेतुः । सा च मोक्षहेतुरिति भावः ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

एवमिष्टदेवतागुरुवन्दनादिकं विधाय प्रयोजनाभिधानपूर्वकं चिकीर्षितं प्रतिजानीते मुकुन्देति ।। गुरुषु भक्तिर्गुरुभक्तिस्तस्या जायत इति गुरुभक्तिजा तस्यै 'पञ्चम्यावजाता'विति डः । मुचं मोक्षं ददातीति मुकुन्दः तस्मिन् या भक्तिस्तस्यै 'तादर्थ्ये चतुर्थी' गुरुभक्त्यर्थमित्यर्थः । हरिभक्तेर्गुरुभक्तिजत्वञ्च 'गुरुद्वारा प्रसादकृदहं' 'यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ' 'अगम्यत्वाद्हरिस्तस्मिन्नाविष्टो मुक्तिदो भवेदि'त्यादिप्रमाणसिद्धम् । प्रयोजनान्तरञ्चाह निरन्तरेति । निर्गतमन्तरं व्यवधानं यस्याः सा निरन्तरा तस्यै । सतां सज्जनानां प्रसत्त्यै प्रसन्नतायै च । सकलसुरगुरुश्रीमुख्य-प्राणस्यावतारलीलावर्णनेन सन्तोऽपि सन्तुष्टा भविष्यन्ति । तत्सन्तोषश्च श्रीमुख्यप्राणानु-ग्रहविशेषद्वारा श्रीहरिभक्तिविशेषहेतुः । सा च अपरोक्षज्ञानहेतुरित्यतः सुरादिसकल-सत्प्रीत्यर्थञ्चेति भावः । विश्वगुरोः सर्वजगद्गुरोः श्रीमुख्यवायोः । अतिशयेन गुर्वी गरीयसी ताम् । 'द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुना'वितीयसुन् । 'प्रियस्थिर' इत्यादिना गुरुशब्द-स्यगरित्यादेशः । उगित्वान्डीप् । विशुद्धां निर्दोषामवतारलीलां हनुमदादिप्रादुर्भावानां लीलां वक्ष्यामि । वच परिभाषणे लट् ॥ ५ ॥

मन्दोपकारिणी

- यदर्थमिष्टदेवतादिनमस्कारः कृतः तत् इदानीं प्रतिजानीते ।। मुकुन्दभक्त्या इति ।। विश्वगुरोः विश्वस्य समस्तस्य मुक्तियोग्यजनस्य गुरोर्ज्ञानोपदेशकस्य गरीयसीं अतिशयेन गुरुतमामिति यावत् । विशुद्धां निर्दोषां अवतारलीलां अवताराणां हनुमदाद्यवताराणां लीलां कर्मचरितमिति यावत् । लीलाविलासक्रिययोरिति विश्वः । वक्ष्यामि वदिष्यामि वच् परिभाषण

ಇತ್ಯತೋ ಲೃಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ವಕ್ಷ್ಯಾವಃ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಃ ಇತಿ | ಕಸ್ಮೈ ಪ್ರಯೋಜನಾಯ ಗುರುಭಕ್ತಿಜಾಯೈ ಗುರೋರ್ಭಕ್ತಿಃ ಗುರುಭಕ್ತಿಃ ಗುರುಭಕ್ತೇರ್ಜಾಯತ ಇತಿ ಗುರುಭಕ್ತಿಜಾ ತಸ್ಯೈ ಮುಕ್ತುಂದಭಕ್ತಯೈ ಮುಕ್ತುಂದೇ ಭಕ್ತಿಃ ಮುಕ್ತುಂದಭಕ್ತಿಃ ತಸ್ಯೈ ತಾದರ್ಶ್ಯೈ ಚತುರ್ಥೈ ಮುಕ್ತುಂದಭಕ್ತಯರ್ಥಮ್ | ಭಕ್ತಿರ್ನಾಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಸುಹೃದಸ್ತೇಹಃ | ಮುಕ್ತುಂದಭಕ್ತೇರ್ಗುರುಭಕ್ತಿ ಜನ್ಯತ್ವಾತ್, ಅಪ್ಯಚ್ಯುತೋ ಗುರುದ್ವಾರಾ ಪ್ರಸಾದಕೃದಹಂ ತ್ವಿತ್ಯಾದಿಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧಮ್ | ನಿರಂತರಾಯೈ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಯೈ | ಸತಾಂ ಸಜ್ಜನಾನಾಂ ಪ್ರಸತ್ಯೈ ಪ್ರಸಾದಾಯ ಚ | ಸಕಲಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಜನಗುರುತ್ತಮಶ್ರೀಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾವತಾರಚರಿತ್ರವರ್ಣ ನೇನ ಸಂತೋಽಪಿ ಸಂತುಷ್ಟಾ ಭವಂತಿ | ತತ್ಸಂತೋಷಶ್ಚ ಸಜ್ಜನಾನುಗ್ರಹದ್ವಾರಾ ಹರಿಭಕ್ತಿಹೇತುಃ ಸಾ ಚ ಮೋಕ್ಷಹೇತುರिति ಭಾವಃ || ೫ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಷ್ಟದೇವತೆ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳಿಗೆ ವಂದಿಸಿ, ಇಷ್ಟದೇವತಾದಿವಂದನೆಯನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡಿದರೆಂಬ (ಯಾವುದರ ಸಲುವಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆಂಬ) ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವರಾಗಿ, ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ಚಿಕ್ಕೀರ್ಷಿತ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ- 'ಮುಕುಂದಭಕ್ತೈ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಮುಕುಂದ-ಭಕ್ತೈ ಗುರು-ಭಕ್ತಿ-ಜಾಯೈ ಸತಾಂ ಪ್ರಸತ್ಯೈ ಚ ನಿರಂತರಾಯೈ |

ಗರೀಯಸೀಂ ವಿಶ್ವ-ಗುರೋ-ವಿಶುದ್ಧಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ವಾಯೋ-ರವತಾರ-ಲೀಲಾಮ್ || 5 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಮುಕುಂದಭಕ್ತೈ, ಗುರುಭಕ್ತಿಜಾಯೈ, ಸತಾಂ, ಪ್ರಸತ್ಯೈ, ಚ, ನಿರಂತರಾಯೈ, ಗರೀಯಸೀಂ, ವಿಶ್ವಗುರೋಃ, ವಿಶುದ್ಧಾಂ, ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವಾಯೋಃ, ಅವತಾರಲೀಲಾಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗುರುಭಕ್ತಿಜಾಯೈ - ಗುರು = ಗುರುಗಳ, ಭಕ್ತಿ = ಭಕ್ತಿಯಿಂದ, ಜಾಯೈ = ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಮುಕುಂದಭಕ್ತೈ - ಮುಕುಂದ = ಮುಕ್ತಿ ಪ್ರದಾಯಕನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ಭಕ್ತೈ = ಭಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರವೂ, ಸತಾಂ = ಸಜ್ಜನರ, ನಿರಂತರಾಯೈ = ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ, ಪ್ರಸತ್ಯೈ ಚ = ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ, ವಿಶ್ವಗುರೋಃ - ವಿಶ್ವ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಗುರೋಃ = ಗುರುವಾದ, ವಾಯೋಃ = ವಾಯುದೇವರ, ಗರೀಯಸೀಂ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ವಿಶುದ್ಧಾಮ್ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಅವತಾರಲೀಲಾಂ - ಅವತಾರ = ಹನುಮ, ಭೀಮ, ಮಧ್ವಾವತಾರದ, ಲೀಲಾಂ = ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು, ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ = ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಯುದೇವರ, ಹನುಮ, ಭೀಮ, ಮಧ್ವ ಎಂಬ ಅವತಾರಗಳ ಕರ್ಮ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ವಾಯುದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ, ಸಮಸ್ತ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಜನರ, 'ಗುಮ್ = ಅಜ್ಞಾನಂ ರುಂಧತಿ = ನಾಶಯತೀತಿ ಗುರುಃ' ಈ ರೀತಿ, ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿ

ಸುಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮುಖ್ಯಗುರುಗಳು. ಅವರ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು, ದೋಷರಹಿತವಾದುದು.

ಅವತಾರಲೀಲೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ, (1) 'ಮುಚಂ ದದಾತಿತಿ ಮುಕುಂದಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮುಕ್ತಿದಾತನಾದ ಮುಕುಂದಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ. ಗುರುಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಹರಿಭಕ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - ಹರಿಭಕ್ತಿಯು ಗುರುಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬುದಾಗಿ. ಹರಿಭಕ್ತಿಗೆ ಗುರುಭಕ್ತಿಜನ್ಯತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ, - 'ಗುರುದ್ವಾರಾಪ್ರಸಾದಕೃದಹಂ' 'ಯಸ್ಯದೇವೇಪರಾಭಕ್ತಿಯಥಾದೇವೇ ತಥಾ ಗುರೌ' 'ಅಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ ಹರಿಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿಷ್ಟೋ ಮುಕ್ತಿದೋ ಭವೇತ್' ಎಂದರೆ, 'ಗುರುದ್ವಾರಾ ನಾನು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುತ್ತೇನೆ', 'ಯಾರಿಗೆಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಭಕ್ತಿ ಇದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಗುರುವಿನಲ್ಲೂ ಭಕ್ತಿ ಇರುವವರಿಗೆ', 'ಹರಿಯು ಅಗಮ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ(ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ) ಆವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಮುಕ್ತಿ ಕೊಡುವವನಾಗಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ.

ಭಕ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣವಾದರೋ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. 'ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ವಸ್ತು ಸುದೃಢಃ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಃ | ಸ್ನೇಹೋ ಭಕ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ತಯಾ ಮುಕ್ತಿನ ಚಾನ್ಯಥಾ ||' ಎಂದರೆ, ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾದ(ದೇವರು ಅತ್ಯಂತದೊಡ್ಡವನು, ಸ್ವಾಮಿಯು, ನಾನಾದರೋ ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿ, ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಾದಿ ಅಲ್ಪತ್ವ ಉಳ್ಳವನು, ಪರಮಾತ್ಮನ ದಾಸನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಪೂರ್ವಕವಾದ), ಸುದೃಢವಾದ ಅತ್ಯಂತಸ್ನೇಹವೇ ಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ, ಅದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು, ಅನ್ಯಥಾ ಅಲ್ಲವು. ಎಂಬುದಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ.

(2) ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ, ಸಜ್ಜನರ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಸಕಲ ಸಂತರ ಪ್ರಸಾದಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರ ಹನುಮದಾದ್ಯವತಾರಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರು ಸಂತೋಷ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸಂತೋಷವು ವಾಯುದೇವರ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹದ್ದಾರಾ, ಹರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಭಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಭಕ್ತಿಯಾದರೋ, ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅತ್ಯರ್ಥಪ್ರಸಾದರೂಪವಾದ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತಾದಿ ಸಜ್ಜನರ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಚರಿತ್ರೆಯು ಕೀರ್ತಿ ಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ನಿರೂಪಿತವಾದವು. ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದರೋ ಹರಿ, ಗುರುಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು

- ತಾಮಿತಿ ।। ಶರ್ಮೇಂದ್ರಪೂರ್ವೇರಪಿ ಶರ್ಮ: ರುದ್ರಶ್ಚ ಇಂದ್ರ: ಶಚೀಪತಿಶ್ಚ ಶರ್ಮೇಂದ್ರೈ ತೌ ಪೂರ್ವೌ ಆದೀ ಯೆಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾ: ತೈ: ಸುರೈರೀತಿ ಶೇಷ: । ಮನ್ತ್ರವರ್ಣೈ: ವೇದೈ: ಕರಣೈ: 'ಬತ್ಥಿಾ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಧಾಯಿ ದರ್ಶಿತಂ 'ಭೂಷಣ ಯೋಧಿ ಬಭ್ರೂಷು ನಮ್ರತೇ ತಾಂ ಸುತೇ ಕೀರ್ತಿಂ ಮಧವನ್ಮಹಿತ್ವಾ' 'ವಿಷ್ಣೋ: ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ ಉತ್ಸ:' ವಿಧ್ವಾನ್ ಮಧ್ವ ಉಜ್ಜಭಾರಾ ದೃಶೇ ಕಂ' ಇತ್ಯಾಘೈರೀತ್ಯರ್ಥ: । ಅನುವರ್ಣನೀಯಾಂ ಅನುವರ್ಣಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಾಂ ತಾಂ ಅವತಾರಲೀಲಾಮ್ । ವಕ್ತುಕಾಮೇ ವಕ್ತುಂ ವರ್ಣಯಿತುಂ ಕಾಮ ಇಚ್ಛಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ । ಇಚ್ಛಾ ಮನೋಭವ: ಕಾಮ ಇತ್ಯಮರ: । ಮಂದಬುದ್ಧೌ ಮಂದಾ ಅಲ್ಪಾ ಅಲ್ಪವಿಷಯಿಣಿ ಇತಿ ಯಾವತ್ ಬುದ್ಧಿರ್ಮತಿರೀಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತ: ತಸ್ಮಿನ್ । ಅತ ಏವ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಕ್ಯೇ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಮುನಿ ಸಂಕ್ಷೇಪಣಶೀಲಾನಿ ಸ್ವಲ್ಪಾನೀತಿ ಯಾವತ್ ವಾಕ್ಯಾನಿ ಪದಸಮೂಹರೂಪಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಮಯಿ । ಗುಣಾಡ್ಯಾ: ಗುಣೈ: ದೋಷಗ್ರಾಹಿತ್ವಸಾರಗ್ರಾಹಿತ್ವದಯಾಲ್ಪತ್ವಾದಿಭಿ: ಆಡ್ಯಾ: ಸಂಪನ್ನಾ: ಸಂತ: ಉತ್ತಮಾ: ಜನಾ: । 'ಸಚ್ಚಬ್ದ ಉತ್ತಮಂ ಬ್ರೂಯಾತ್' ಇತ್ಯುಕ್ತೇ: । ಕರುಣಾಂ ಕೃಪಾಂ ಕ್ರಿಯಾಸು: ಕುರ್ವಂತು । ಡು ಕೃಷ್ಣ ಕರಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾತೌ: ಕರ್ಮಣಿ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಕ್ರಿಯಾತ್ ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಾಂ ಕ್ರಿಯಾಸುರ: ಇತಿ । ಬಹುವಾಕ್ಯೈರ್ವರ್ಣನೀಯಾಂ ವಾಯೋರವತಾರಲೀಲಾಂ ಅಲ್ಪವಾಕ್ಯೈರಕಥಯದೀತಿ ಮಹಾಂತೋ ನ ಕುಪ್ಯಂತೀತಿ ಭಾವ: । ಇಂದ್ರವತ್ಸ್ರಾವೃತ್ತಂ ಲಕ್ಷಣಂ ತು ಪ್ರಥಮಶ್ಲೋಕೇ ಉಕ್ತಮ್ ।। ೬ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:-ರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳಿಂದ 'ಬಳಿತ್ಯಾ' ಮೊದಲಾದ ವೇದವರ್ಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅಲ್ಪವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದನು ಎಂದು ಸಜ್ಜನರು ಕುಪಿತರಾಗದಿರಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸಜ್ಜನರ ದಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ 'ತಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಾಂ ಮಂತ್ರ-ವರ್ಣೈ-ರನು-ವರ್ಣನೀಯಾಂ ಶರ್ವೇಂದ್ರ-ಪೂರ್ವೈ-ರಪಿ ವಕ್ತುಕಾಮೇ ।

ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ-ವಾಕ್ಯೈ ಮಯಿ ಮಂದ-ಬುದ್ಧೌ ಸಂತೋ ಗುಣಾಡ್ಯಾ: ಕರುಣಾಂ ಕ್ರಿಯಾಸು: || 6||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ತಾಂ, ಮಂತ್ರವರ್ಣೈಃ, ಅನುವರ್ಣನೀಯಾಂ, ಶರ್ವೇಂದ್ರಪೂರ್ವೈಃ, ಅಪಿ, ವಕ್ತುಕಾಮೇ, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಕ್ಯೈಃ, ಮಯಿ, ಮಂದಬುದ್ಧೌ, ಸಂತಃ, ಗುಣಾಡ್ಯಾಃ, ಕರುಣಾಂ, ಕ್ರಿಯಾಸುಃ||

ಅರ್ಥ:- ಶರ್ವೇಂದ್ರಪೂರ್ವೈರಪಿ - ಶರ್ವ = ಮಹದೇವರೇನು, ಇಂದ್ರ = ಇಂದ್ರದೇವರೇನು, ಪೂರ್ವೈರಪಿ = ಇವರುಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಮಂತ್ರವರ್ಣೈಃ = ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ, ಅನುವರ್ಣನೀಯಾಂ = ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ತಾಂ = ಆ ವಾಯುದೇವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು, ವಕ್ತುಕಾಮೇ -ವಕ್ತು = ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ, ಕಾಮೇ = ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಮಂದಬುದ್ಧೌ-

ಮಂದ = ಮುಂದವಾದ (ಅಲ್ಪವಾದ), ಬುದ್ಧಿ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಕ್ಯೇ - ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ = ಸಂಕುಚಿತವಾದ, ವಾಕ್ಯೇ = ವಾಕ್ಯಗಳುಳ್ಳ, ಮಯಿ = ನನ್ನಲ್ಲಿ, ಗುಣಾಧ್ಯಾಃ = ಗುಣಪೂರ್ಣರಾದ, ಸಂತಃ = ಸಜ್ಜನರು, ಕರುಣಾಂ = ಕೃಪೆಯನ್ನು, ಕ್ರಿಯಾಸುಃ = ಮಾಡಲಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜನರು ಕರುಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ನಾನು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ, ಶರ್ವ ಎಂಬುದ್ರದೇವರಿಂದಲೂ, ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, 'ಬಳಿತ್ಯಾ ತದ್ವಪುಷೇ ಧಾಯಿ ದರ್ಶತಂ', 'ಭೂಷನ್ನಯೋಧಿ ಬಭೃಷು ನಮ್ನತೇ', 'ತಾಂ ಸುತೇ ಮಘವನ್ಮಹಿತ್ವಾ' ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ, 'ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ ಉತ್ಪಃ' 'ವಿದ್ವಾನ್ ಮಧ್ವ ಉಜ್ಜಭಾರಾದ್ಯಶೋಕಮ್' ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಲಯೋಗ್ಯವಾದ ಹನುಮದಾದ್ಯವತಾರಲೀಲೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು. ಆದರೆ, ಮಂದವಾದ ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಂಕ್ಷೇಪಶೀಲಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳುಳ್ಳವನು. ಸಜ್ಜನರಾದರೋ, ದೋಷವನ್ನು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡದಿರುವಿಕೆ, ಗುಣವನ್ನು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವಿಕೆ, ದೊಡ್ಡಪ್ಪಿಕೆ, ದಯಾಲುತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಭರಿತರು. ಆದ್ದರಿಂದ (ಅವತಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣದಿಂದ) ನನ್ನಲ್ಲಿ ಕರುಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ ಎಂದರ್ಥ || 6 ||

उच्चावचा येन समस्तचेष्टाः किं तत्र चित्रं चरितं निवेद्यम् ।

किन्तूत्तमश्लोकशिखामणीनां मनोविशुद्धयै चरितानुवादः ॥ ७ ॥

पदार्थदीपिका

उच्चावचाः । येन श्रीमुख्यवायुना उच्चावचाः उच्चाः गुरुपर्वतोद्धरणाद्याः अवचाः अल्पाः तृणोद्धरणाद्याः समस्तचेष्टाः सर्वे व्यापाराः, स्युरिति शेषः । 'कारकाणां प्रयोगे तु क्रियाभावेऽस्ति तिष्ठति' इति वचनान्नाध्याहारदोषः । सर्वेषां देहेन्द्रियनियामकतया सर्वान्तर्गतेन येन सर्वाः चेष्टाः स्युः, यत्प्रेरणया भवन्ति, तत्र एवं सर्वप्रवर्तकस्य चरितेषु किं चरितं कर्म चित्रं निवेद्यम्? इदं चित्रमिति किं वर्णयितुं शक्यते? तत्कृतानां सर्वेषामपि चरितानां चित्रत्वादिदं चित्रमिति विशिष्य वर्णयितुमशक्यमिति भावः । तर्हि न वर्णनीयं किमित्यभिप्रायेण शङ्कते - किन्त्विति । परिहारमाह - उत्तमश्लोकेत्यादिना । उत्तमश्लोकशिखामणीनाम्, [उत्तमश्लोकानां] पुण्ययशसां शिखामणयः चूडारत्नभूताः, उत्तमा इति यावत्, तेषां चरितानुवादः कर्मणामनुवर्णनं मनोविशुद्धयै चित्तशुद्धयर्थं स्यादिति संयोज्यम् । तादर्थ्यं चेयं चतुर्थी । 'पद्ये यशसि च श्लोकः' इत्यमरः ॥

७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सर्वचेष्टकस्य वायोरवतारलीलायाः साकल्येन वर्णयितुम-शक्यत्वान्मनोविशुद्धयर्थत्वेन वेदगणप्रतिपादितचरित्राणामनुवादमात्रं लेशतः क्रियत इत्याह । उच्चेति ॥ येन श्रीमुख्यप्राणेन उच्चाः महापर्वतोद्धरणाद्याः ताश्च अवचाः अल्पतृणाद्युद्धरणाद्यास्ताश्च, उच्चावचाः मयूरव्यंसकादिवत्समासः । समस्तचेष्टाः समस्तप्राणिनां व्यापाराः स्युरिति शेषः । कारकाणां प्रयोगे तु क्रियाभावेऽस्ति तिष्ठतीऽति वचनान्नाध्याहारो दोषः । सर्वेषां जीवानां देहेन्द्रियनियमनार्थं सर्वजीवान्तर्गतेन येन मुख्यप्राणेन सर्वचेष्टा भवन्तीत्यर्थः । तत्रैवं सर्वप्रवर्तकस्य चरितेषु किं चरितं किं कर्म चित्रम् इदं चित्रमिति निवेद्यं निवेदयितुं शक्यं वर्णयितुं शक्यमित्यर्थः । तत्कृतानां सर्वेषामपि चरितानां चित्रत्वादिदं चित्रमिति विशिष्य वर्णयितुमशक्यमिति भावः । तर्हि न वर्णनीयमित्याशयेन शङ्कते । किन्त्विति ॥ उत्तरमाह उत्तमेत्यादिना । उत्तमः श्लोकः कीर्तिर्येषां तेषु शिखामणय इव चूडायाः रत्नानीव तेषां । ‘पद्ये यशसि च श्लोक’ इत्यमरः । श्रीहरिभक्तानां मध्येऽत्युत्तमानामित्यर्थः । चरितानुवादः चरित्राणामनुवर्णनम् ‘भाव’ इति सूत्रेण भावार्थे घञ् । मनोविशुद्धयै तादर्थ्यं चतुर्थी, चित्तशुद्धयर्थमित्यर्थः । स्यादिति योज्यम् ॥ ७ ॥

मन्दोपकारिणी

- उच्चेति ॥ येन मुख्यवायुना उच्चावचाः उच्चाः पर्वतोद्धरणाद्याः अवचाः तृणोद्धरणाद्याः उच्चाश्चावचाश्चेति द्वन्द्वः । अनेकप्रकारा इति यावत् । उच्चावचं नैकभेदमित्यमरः । समस्तचेष्टाः समस्तव्यापाराः सर्वप्राणिनां स्युरिति शेषः । सर्वेषां देहेन्द्रियनियामकतया सर्वान्तर्गतेन येन वायुना सर्वे व्यापारा यत्प्रेरणया भवन्ति तत्र एवं सर्वप्रवर्तकवायुचरितेषु मध्ये किं चरितं कर्म चित्रम् आश्चर्यमिति निवेद्यं निवेदयितुं वर्णयितुं शक्यम् । तत्कृतानां सर्वेषामपि चरितानां चित्रत्वात् इदं चित्रमिति विशेषतो वर्णयितुं न शक्यमिति भावः । तर्हि न वर्णनीयं किमित्याशङ्कते किन्त्विति तस्योत्तरमाह उत्तमेति ॥ उत्तमश्लोकशिखामणीनां उत्तमः पुण्यकरः श्लोकः यशः येषां ते उत्तमश्लोकाः । पद्ये यशसि च श्लोक इत्यमरः । तेषां शिखामणयः चूडामणयः शिरोरत्नभूता इत्यर्थः । उत्तमा इति यावत् । तेषां चरितानां चरित्राणां अनुवादः अनुवर्णनं मनोविशुद्धयै

ಮನಸಃ ಹೃದಯಸ್ಯ विशुद्धयै । तादर्थ्यं चतुर्थी । रागद्वेषादिदोषपरिಹಾರार्ಥं स्यात् अतो वर्णनीयमिति भावः ॥ ७ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಸಮಸ್ತಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಾಕಲೈನ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಮನೋನೈರ್ಮಲ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ವೇದಸಮೂಹಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಚರಿತ್ರಗಳ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಉಚ್ಚ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಉಚ್ಚಾವಚಾ ಯೇನ ಸಮಸ್ತ-ಚೇಷ್ಟಾಃ ಕಿಂ ತತ್ರ, ಚಿತ್ರಂ ಚರಿತಂ ನಿವೇದ್ಯಮ್ ।

ಕಿಂತೂತ್ತಮ-ಶ್ಲೋಕ-ಶಿಖಾ-ಮಣೀನಾಂ ಮನೋ-ವಿಶುದ್ಧ್ಯ ಚರಿತಾನು-ವಾದಃ ॥ 7 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಉಚ್ಚಾವಚಾಃ, ಯೇನ, ಸಮಸ್ತಚೇಷ್ಟಾಃ, ಕಿಂ, ತತ್ರ, ಚಿತ್ರಂ, ಚರಿತಂ, ನಿವೇದ್ಯಂ, ಕಿಂತು, ಉತ್ತಮಶ್ಲೋಕಶಿಖಾಮಣೀನಾಂ, ಮನೋವಿಶುದ್ಧ್ಯ, ಚರಿತಾನುವಾದಃ ॥

ಅರ್ಥಃ- ಉಚ್ಚಾವಚಾಃ-ಉಚ್ಚ = ದೊಡ್ಡದಾದ, ಅವಚಾಃ = ಸಣ್ಣದಾದ, ಸಮಸ್ತಚೇಷ್ಟಾಃ - ಸಮಸ್ತ = ಎಲ್ಲರ, ಚೇಷ್ಟಾಃ = ವ್ಯಾಪಾರಗಳು, ಯೇನ = ಯಾರಿಂದ (ಯಾವ ವಾಯುದೇವರಿಂದ) (ಭವಂತಿ = ನಡೆಯುತ್ತವೋ) ತತ್ರ = ಅಂತಹ ವಾಯುದೇವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರಂ = ಆಶ್ಚರ್ಯವೆಂಬೋ, ಕಿಂ ಚರಿತಂ = ಯಾವ ಲೀಲೆಯು, ನಿವೇದ್ಯಮ್ = ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು, ಕಿಂತು = ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಉತ್ತಮಶ್ಲೋಕಶಿಖಾಮಣೀನಾಂ-ಉತ್ತಮ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಶ್ಲೋಕ = ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಶಿಖಾಮಣೀನಾಂ = ಶಿರೋರತ್ನಪ್ರಾಯರಾದ ವಾಯುದೇವರ, ಚರಿತಾನುವಾದಃ-ಚರಿತ = (ಲೀಲೆಯ) ವ್ಯಾಪಾರದ, ಅನುವಾದಃ = ಹೇಳೋಣವು, ಮನಃ = ಮನಸ್ಸಿನ, ವಿಶುದ್ಧ್ಯ = ಶುದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ, (ಭವತಿ = ಆಗುತ್ತದೆ).

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಮಹಾಪರ್ವತವನ್ನು ಎತ್ತುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದರು. ಒಂದು ಹುಲ್ಲನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣ ಕೆಲಸಗಳೂ ಅವರಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತಜೀವರ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸರ್ವಜೀವರಲ್ಲೂ ನಿಂತು, ಸಮಸ್ತವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ ಮಾಡಿಸತಕ್ಕವರು. ಅಂತಹ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮವೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ಅವರ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು, ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ

तदा महान्तोऽनुकम्पया तत्क्षाम्यन्वित्याशयवानाह मालेति ।। महान्तः सज्जनाः तस्य वायोः यानि चरितानि कर्माणि तानीति आख्या नाम येषां तानि तथोक्तानि तानि च तानि रत्नानि च तैः । करोतीति कृत् मालायाः कृत् तस्य । ‘क्विप् च’ इति कर्तरि क्विपि‘ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्’ इति तुक् । दृष्टिर्दर्शनं ‘स्त्रियां क्तिन्’, इति भावे क्तिन् । सूक्ष्मा च सा दृष्टिश्च न विद्यते सूक्ष्मदृष्टिः साकल्येन सर्वार्थविषयकज्ञानं यस्य तस्य । सकुतूहलस्य ससंभ्रमस्य मे मम । पूर्वस्य पूर्वं वर्णनीयस्य चरित्रस्य अपरीकारः अपरीकरणं पश्चाद्दर्शनमित्यर्थः । अथ अथवा अपरं वा पश्चाद्दर्शनीयस्यादितो वर्णनं वेत्यर्थः । मुहुः पुनः पुनः क्षाम्यन्तु । ‘क्षमूष् सहने’ लोट् । हर्षद्योतकं हन्तेत्येतत् ‘हन्त हर्षेऽनुकम्पायां’ इत्यमरः । पूर्वापरीकारकरणादौ निमित्तमुक्तमसूक्ष्मदृष्टेरिति, असूक्ष्मदृष्टित्वेऽपि सम्यग् विमर्शेन पूर्वापरीकारादिकं परिहर्तुं शक्यत इत्यत उक्तं सकुतूहलस्येति । सकुतूहलस्य न विचारावसर इति भावः । रूपकम् ।। ८ ।।

मन्दोपकारिणी

- मालेति ।। महान्तः सज्जनाः । तच्चरिताख्यरत्नैः तस्य श्रीमुख्यप्राणस्य चरितानीति आख्या नाम येषां तानि तथोक्तानि तान्येव रत्नानि पद्मरागमौक्तिकादिमणयः तैः । रत्नं मणिर्द्वयो रश्मजातौ मुक्तादिकेऽपि चेत्यमरः । मालाकृतः मालां स्रजं करोति रचयतीति मालाकृत् तस्य । मे मम । पूर्वापरीकारं पूर्वस्य प्रथमतो वर्णनीयस्य चरितस्य अपरीकारं पश्चाद्दर्शनं अपरं प्रकारान्तरं च पश्चाद्दर्शनीयस्य चरितस्यादितो वर्णनमपि चेत्यर्थः । हन्त अनुकम्पायां हर्षणे वा । हन्त हर्षेऽनुकम्पायामित्यमरः । मुहुः भृशं क्षाम्यन्तु सहन्तु “क्षमूष् सहने” इत्यतो लोट् परस्मैपदं क्षाम्यतु क्षाम्यतात् क्षाम्यतां क्षाम्यन्तु इति । पूर्वापरीकरणस्य निमित्तमाह असूक्ष्मदृष्टेरिति । सूक्ष्मा गुह्यार्थविषयिणी च सा दृष्टिर्ज्ञानं न विद्यते सूक्ष्मदृष्टिर्यस्य स तथोक्तः तस्य । दृष्टिर्ज्ञानेक्षिण दर्शन इत्यमरः । अत एव पूर्वापरीकारादिकं सम्भावितमिति भावः । असूक्ष्मदृष्टेरपि परामर्शेन पूर्वापरीकारादिकं परिहर्तुं शक्यत इत्याशङ्क्य तदशक्यमित्याह सकुतूहलस्येति । सकुतूहलस्य कुतूहलं कौतुकं औत्सुक्यमिति यावत् तेन सहितस्य । कुतुकं च कुतूहलमित्यमरः । सन्तोषयुक्तत्वादेवापरामर्शावसर इति भावः । यथा कश्चिन्मालाकारः अनर्घ्यरत्नानि दृष्ट्वा सम्यक् सम्भ्रमयुक्तः सन् क्रमं विहाय पूर्वापरीकारादिकं कुर्यात् तद्वत् अहमपि स्वतो मन्ददृष्टिः सन् चरिताख्यरत्नानि दृष्ट्वा सम्भ्रमान्तःकरणः सन् यदि पूर्वापरीकारादिकं कुर्यां

तर्हि महान्तोऽनुकम्पया तत् मुहुः क्षाम्यंत्विति ॥ ८ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಪೋಣಿಸತಕ್ಕವನು ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ರತ್ನಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ಅತ್ಯಂತ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಮಾಲೆಯನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ್ಗೆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಹಿಂದುಮುಂದು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಅದರಂತೆ, ನಾನೂ ಸಹ ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಪಮತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ಶ್ರೀಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಚರಿತ್ರೆಗಳೆಂಬ ರತ್ನಗಳನ್ನು ನೋಡಿ , ಸಂಭ್ರಾಂತನಾಗಿ ಆ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಮುಂದು ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರು ಕರುಣೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಮಾಲಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಮಾಲಾ-ಕೃತ-ತಚ್ಚರಿತಾಖ್ಯ-ರತ್ನೈ-ರಸೂಕ್ಷ್ಮ-ದೃಷ್ಟೇಃ ಸ-ಕುತೂಹಲಸ್ಯ |

ಪೂರ್ವಾ-ಪರೀಕಾರ-ಮಥಾಪರಂ ವಾ ಕ್ಷಾಮ್ಯಂತು ಮೇ ಹಂತ ಮುಹು-ಮಹಾಂತಃ || 8 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಮಾಲಾಕೃತಃ, ತಚ್ಚರಿತಾಖ್ಯರತ್ನೈಃ, ಅಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟೇಃ, ಸಕುತೂಹಲಸ್ಯ, ಪೂರ್ವಾಪರೀಕಾರಂ, ಅಥ, ಅಪರಂ, ವಾ, ಕ್ಷಾಮ್ಯಂತು, ಮೇ, ಹಂತ, ಮುಹುಃ, ಮಹಾಂತಃ ||

ಅರ್ಥ:- ತಚ್ಚರಿತಾಖ್ಯರತ್ನೈಃ- ತತ್ = ಆ ವಾಯುದೇವರ, ಚರಿತಾಖ್ಯ = ಚರಿತ್ರೆಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ರತ್ನೈಃ = ರತ್ನಗಳಿಂದ, ಮಾಲಾ = ಹಾರವನ್ನು, ಕೃತಃ = ಮಾಡತಕ್ಕ, ಅಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟೇಃ = ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದ, ಸಕುತೂಹಲಸ್ಯ = ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಮೇ = ನನ್ನ, ಪೂರ್ವಾಪರೀಕಾರಂ- ಪೂರ್ವ = ಮೊದಲು ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನು, ಅಪರೀಕಾರಂ = ಆ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದು, ಅಥ = ಹಾಗೆಯೇ, ಅಪರಂ ವಾ = ಆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನು ಮುಂಚೆ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು, ಮಹಾಂತಃ = ಸಜ್ಜನರು, ಮುಹುಃ = ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ, ಹಂತ = ದಯೆಯಿಂದ, ಕ್ಷಾಮ್ಯಂತು = ಕ್ಷಮಿಸಲಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಸಜ್ಜನರು ಕ್ಷಮಿಸಲಿ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು, ಸಂತೋಷದಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಕಂಪದಿಂದ ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು. ಏನನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದರೆ, ಮೊದಲು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದು, ಆಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು. ಪೂರ್ವಾಪರೀಕಾರ, ಅಪರಪೂರ್ವೀಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಯಾರೆಂದರೆ, ಮಾಲೆಯನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ನಾನು. ಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ರತ್ನಗಳು ಬೇಕಲ್ಲ ಎಂದರೆ ವಾಯುದೇವರ ಚರಿತ್ರೆಗಳೇ ರತ್ನಗಳು. ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಮುಂದು ಹೇಳುವ ಕಾರಣ ಏನೆಂದರೆ, ನಾನು ಮಂದಜ್ಞಾನಿಯು =

ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಾಕಲೈನ ಹೊಂದಿಲ್ಲ.

ಹೇಗೆ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಮಾಲಾಕಾರನು, ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ರತ್ನಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಮುಂದು ಮಾಡುವನೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನೂ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಮುಂದು ಮಾಡಬಹುದು. ಮಂದದೃಷ್ಟಿವುಳ್ಳವನಾದರೂ, ವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದ ಹಿಂದು ಮುಂದು ಮಾಡುವುದನ್ನು ತಡೆಯಬಹುದಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಅದೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿವಿಧರತ್ನಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಮಾಲಾಕಾರನು ಕುತೂಹಲಯುಕ್ತನಾಗುವಂತೆ, ವಾಯುದೇವರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನೂ ಕುತೂಹಲಯುಕ್ತನಾಗಿ ದ್ದೇನೆ. ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳವನಿಗೆ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಲು ತಾಳ್ಮೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ || 8 ||

ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಂ ಸಸುರೇಂದ್ರಯಾಚ್ಛಾಂ ಸಮ್ಭಾವ್ಯ ಸಮ್ಭಾವ್ಯತಮಾಂ ತ್ರಿಲೋಕಯಾಮ್ |

ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಃ ಪ್ರಾಣಿಗಣಪ್ರಣೇತಾ ಗುರುಃ ಸತಾಂ ಕೇಸರಿಣೋ ಗೃಹೇಽಭೂತ್ || ೯ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ - ತೀರ್ಥವಿಘ್ನಕರಂ ದುಃಪ್ರಗಜಂ ಹತ್ವಾ ಪ್ರತೋಷಿತಾಃ | ಭರದ್ವಾಜಾದಯೋ ಧನ್ಯಂ ಪುತ್ರಂ ಕೇಸರಿಣೋ ದದುಃ || ೯ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ವಾಯೋರವತಾರಲಿಲಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತ್ಯುಕ್ತಮ್ | ತತ್ರ ಹನುಮದಾಖ್ಯಾವತಾರಸ್ಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕತ್ವಾತ್ ತಲ್ಲೀಲಾಂ ವಕ್ತುಮಾರಭತೇ - ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪ್ರಾಣಿಗಣಪ್ರಣೇತಾ ಪ್ರಾಣಿಗಣಾನಾಂ ಪ್ರೇರಕಃ ಸತಾಂ ಗುರುಃ ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಃ ಶ್ರೀಸುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ ಕೇಸರಿಣಃ ಕೇಸರಿನಾಮ್ನೋ ವಾನರಸ್ಯ ಗೃಹೇ ಭಾರ್ಯಾಯಾಮ್ ಅಭೂತ್ ಪ್ರಾದುರ್ಮುತಃ | 'ತೀರ್ಥವಿಘ್ನಕರಂ ದುಃಪ್ರಗಜಂ ಹತ್ವಾ ಪ್ರತೋಷಿತಾಃ | ಭರದ್ವಾಜಾದಯೋ ಧನ್ಯಂ ಪುತ್ರಂ ಕೇಸರಿಣೋ ದದುಃ' ಇತಿ ವಚನಾತ್, ಮುನೀನಾಂ ವರಾದೇವ ತತ್ಪುತ್ರಭಾವಂ ಪ್ರಾಣೋ ಭೇಜೇ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ? ಸಸುರೇಂದ್ರಯಾಚ್ಛಾಂ 'ಸ್ವಾಮಿನ್, ಭವಾನ್ ಭುವ್ಯವತೀರ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನಿಗ್ರಹಂ ಕರೋತು' ಇತಿ ಸುರೇಂದ್ರಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಸಹಿತಾಮ್, ತ್ರಿಲೋಕಯಾಂ ತ್ರಿಲೋಕಯೇ ಸಮ್ಭಾವ್ಯತಮಾಮ್ ಅತಿಶಯೇನ ಸಮ್ಭಾವನೀಯಾಂ ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಂ ಸಮ್ಭಾವ್ಯ ಆಹತ್ಯ || ೯ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಧೋಧಿಕಾ

ವಾಯೋರವತಾರಲಿಲಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತ್ಯುಕ್ತಂ ತತ್ರ ಹನುಮದವತಾರಸ್ಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕತ್ವಾತ್ತತ್ಪ್ರಾದುರ್ಮಾವಕಥನಪೂರ್ವಕಂ

तल्लीलां वक्तुमारभते । श्रीवल्लभेत्यादिना ॥ प्राणिनां जीवानां गणः समूहस्तस्य प्रणेता प्रेरकः । प्राणिगणस्येति कर्मणः शेषत्वविवक्षायां तृजन्तेन प्रणेतृशब्देन 'षष्ठी'ति षष्ठीतत्पुरुषः । 'कर्तृकर्मणोः कृती'ति कृल्लक्षणषष्ठ्यास्तृजकाभ्यां कर्तरि च'ति षष्ठीसमासप्रतिषेधात् । सतां गुरुः हितोपदेष्टा । प्राणेश्वरः सर्वजीवाधीश्वरः । 'प्राणस्तु प्रणवे जीवे जीविते परमात्मनि' इति यादवः । सुरेन्द्राणां सुरश्रेष्ठानां रुद्रादीनां याच्ना हे स्वामिन् भुव्यवतीर्य राक्षससंहारं कुर्विति प्रार्थना तथा सहिता ससुरेन्द्रयाच्ना ताम् । त्रिलोक्यम् । अतिशयेन सम्भाव्या सम्भाव्यतमा तां 'अतिशायने तमबिष्टना'विति तमप् । श्रीवल्लभाज्ञां श्रीकान्ताज्ञां सम्भाव्य आदृत्य केसरिणः केसरिनाम्नो वानरस्य गृहे भार्यायाम् अञ्जनादेव्यां 'जाया च गृहिणी गृहम्' इति हलः । अभूत् मुख्यवायुना अनुग्रहपूर्वकमञ्जनायाः स्पर्शनमात्रात्प्रादुर्भूतः । 'तीर्थविघ्नकरं दुष्टगजं हत्वा प्रतोषिताः । भारद्वाजादयो धन्यं पुत्रं केसरिणो ददुः' ॥ इति वचनान्मुनीनां वरादेव केसरिपुत्रत्वं प्राणो भेज इत्यतः केसरिपुत्रत्वमौपचारिकम् ॥ ९ ॥

मन्दोपकारिणी

- वायोरवतारलीलां वक्ष्यामीत्युक्तं तत्र हनुमदाख्यावतारस्य प्राथमिकत्वात्तल्लीलां वक्तुमारभते ॥ श्रीवल्लभाज्ञामित्यादिना ॥ प्राणिगणप्रणेता प्राणिनां चेतनानां प्राणी तु चेतनो जन्मीत्यमरः गणाः बहुविधाः समुदायास्तेषां प्रणेता नायकः । अधिभूर्नायको नेतेत्यमरः प्रेरक इति यावत् । सतां मुक्तियोग्यानां गुरुः ज्ञानोपदेष्टा । प्राणेश्वरः प्राणानामिन्द्रियाभिमानिसूर्यादिदेवतानां ईश्वरः श्रेष्ठः मुख्यप्राण इति यावत् । केसरिणः केसरिनाम्नो वानरस्य गृहे भार्यायाम् । गृहिणी गृहमित्यमरः । अभूत् प्रादुरभूत् । भू सत्तायामित्यतो लुङ् परस्मैपदं अभूत् अभूतां अभूवन् । किं कृत्वा ससुरेन्द्रयाच्नां सुरेन्द्राः देवश्रेष्ठाः तेषां याच्ना प्रार्थना तथा सहिताम् । त्रिलोक्यां लोकत्रये संभाव्यतमां संभावयितुं बहुमानयितुं योग्या संभाव्या अतिशयेन संभाव्या संभाव्यतमा तां सर्वैः अवश्यमङ्गीकरणीयामित्यर्थः । श्रीवल्लभाज्ञां श्रियः वल्लभस्य दयितस्य नारायणस्य आज्ञां कार्यं कुर्वित्येवंरूपां वाचं संभाव्य आदृत्य अङ्गीकृत्येति यावत् ॥ ९ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ: ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ, ಅವರ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹನುಮದವತಾರವು ಮೊದಲನೆಯದಾದ್ದರಿಂದ ಹನುಮದವತಾರವನ್ನು

ನಿರೂಪಿಸುವವರಾಗಿ ಆ ಅವತಾರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ 'ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಶ್ರೀ-ವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಂಸ-ಸುರೇಂದ್ರ-ಯಾಂಚಾಂಸಂಭಾವ್ಯಸಂಭಾವ್ಯ-ತಮಾಂತ್ರಿ-ಲೋಕ್ಯಾಮ್ |

ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಃ ಪ್ರಾಣಿ-ಗಣ-ಪ್ರಣೇತಾ ಗುರುಃ ಸತಾಂ ಕೇಸರಿಣೋ ಗೃಹೇಽಭೂತ್ || 9 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಂ, ಸಸುರೇಂದ್ರಯಾಂಚಾಂ, ಸಂಭಾವ್ಯ, ಸಂಭಾವ್ಯತಮಾಂ, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ, ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಃ, ಪ್ರಾಣಿಗಣಪ್ರಣೇತಾ, ಗುರುಃ, ಸತಾಂ, ಕೇಸರಿಣಃ, ಗೃಹೇ, ಅಭೂತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸತಾಂ = ಸಜ್ಜನರ, ಗುರುಃ = ಗುರುವಾದ, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಮ್ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಣಪ್ರಣೇತಾ- ಪ್ರಾಣಿ = ಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಗಣ = ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ, ಪ್ರಣೇತಾ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಃ - ಪ್ರಾಣ = ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ, ಈಶ್ವರಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರು, ಸಂಭಾವ್ಯತಮಾಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸಸುರೇಂದ್ರಯಾಂಚಾಂ ಸುರೇಂದ್ರ = ಶ್ರೇಷ್ಠ ದೇವತೆಗಳ, ಸಯಾಂಚಾಂ=(ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದಲೂ) ಬೇಡುವಿಕೆಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಾಜ್ಞಾಂ - ಶ್ರೀ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ, ವಲ್ಲಭ = ಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ, ಆಜ್ಞಾಂ = ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು, ಸಂಭಾವ್ಯ = ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ, ಕೇಸರಿಣಃ = ಕೇಸರಿ ಎಂಬ ಕಪಿಯ, ಗೃಹೇ = ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ಅಭೂತ್ = ಅವತಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - 'ತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಸುರಾಃ ಸರ್ವೇ ಮಹಾರಾಕ್ಷಸಪೀಡಿತಾಃ |ದುಗಾಬ್ಧಿಶಾಯಿನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಶರಣ್ಯಂ ಶರಣಂ ಯಯುಃ|| ತ ಆದಿಷ್ಟಾಃ ಶ್ರೀಯಃ ಪತ್ಯಾ ಜಜ್ಞಿರೇ ಕ್ಷಿತಿಮಂಡಲೇ | ಶಾಖಾಮೃಗಾದಿಭಾವೇನ ಹನುಮಾನ್ ಮಾರುತೋಽಭವತ್ || ' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ದೈತ್ಯಪೀಡಿತರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳು, ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ ಶಾಯಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮೊರೆ ಹೊಂದಲು, ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನೂ ಅವತರಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆಮೂರುಲೋಕದಲ್ಲಿಸನ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತಅರ್ಹವಾದಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನುಧಾರಣಮಾಡಿ, ದೇವತೆಗಳು ನೀವು ಅವತಾರ ಮಾಡಿ ಭೂಭಾರಹರಣ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ವಾಯುದೇವರು ಹನುಮಂತನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದರು.

ಅವರು ಅವತಾರ ಮಾಡಿದ್ದು ಎಲ್ಲೆಂದರೆ, 'ತೀರ್ಥವಿಘ್ನಕರಂ ದುಷ್ಟಂ ಗಜಂ ಹತ್ವಾ ಪ್ರತೋಷಿತಾಃ | ಭರದ್ವಾಜಾದಯೋ ಧನ್ಯಂ ಪುತ್ರಂ ಕೇಸರಿಣೇ ದದುಃ ||' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ, ತೀರ್ಥವನ್ನು ಕದಡೋಣವೇ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದವಿಘ್ನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ದುಷ್ಟಗಜವನ್ನುಕೊಂದು, ಭರದ್ವಾಜಾದಿಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನುಸಂತೋಷ

ಪಡಿಸಿ, ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಆ ಋಷಿಗಳಿಂದ ವರವೆಂಬುದಾಗಿ ಸತ್ತು ತ್ರಲಾಭವನ್ನು ಪಡೆದ, ಕೇಸರೀನಾಮಕಕಪಿಯ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ. ಈ ಅವತಾರವಾದರೋ ಗರ್ಭವಾಸಾದಿ ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು. ಕೇಸರಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಅಂಜನಾದೇವಿಯ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ವಾಯುದೇವರು ತಮ್ಮ ವೀರ್ಯಪೂರಿತಫಲಭಕ್ಷಣದಿಂದ ಆಕೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಂಶದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದರು.

ಆ ವಾಯುದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ, ಸಕಲಜೀವ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕರು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆ, ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರು, ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರು, ಸಕಲ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ (ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಿಗೆ) ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕರು || 9 ||

ये ये गुणा नाम जगत्प्रसिद्धा यं तेषु तेषु स्म निदर्शयन्ति ।

साक्षान्महाभागवतप्रबर्हं श्रीमन्तमेनं हनुमन्तमाहुः ॥ १० ॥

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ - ಪರಾಕ್ರಮೋತ್ಸಾಹಮತಿಪ್ರತಾಪೈಃ ಸೌಂದರ್ಯಮಾಧುರ್ಯದಯಾನಯೈಶ್ಚ । ಗಾಂಭೀರ್ಯಚಾತುರ್ಯಸುವೀರ್ಯ ಧೈರ್ಯೇಹನೂಮತಃ ಕೋ ಹ್ಯಧಿಕಸ್ತ್ರೀಲೋಕಯಾಮ್ ॥ ಪ್ರವೀವಿವಿಕ್ಷೋರಿವ ಸಾಗರಸ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ದಿಧಕ್ಷೋರಿವ ಪಾವಕಸ್ಯ । ಲೋಕಕ್ಷಯೇಷ್ವೇವ ಯಥಾಂತಕಸ್ಯ ಹನೂಮತಃ ಸ್ಥಾಸ್ಯತಿ ಕಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ ॥ 'ಸಸೂತ್ರವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಪದಂ ಮಹಾರ್ಥ ಸಸದ್ಭಂ ಸಾಧ್ಯತಿ ವೈ ಕಪಿನ್ದ್ರಃ । 'ನ ಹ್ಯಸ್ಯ ಕಶ್ಚಿತ್ ಸದೃಶೋಽಸ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರೇ ವೈಶಾರದೇ ಚಂದ್ರಗತೌ ತಥೈವ' । ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣೇ ಉತ್ತರಕಾಂಡೇ ಗುಣಕಥನಮ್ [೭.೩೬.೪೧-೪೩] || ೧೦ ||

ಪ.ದೀ.) ಯೇ । ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮುಖ್ಯತಃ ಮಹಾಭಾಗವತಪ್ರಬರ್ಹಂ ಮಹಾಭಾಗವತಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಶ್ರೀಮನ್ತಮ್ ಏನಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ಹನುಮನ್ತಂ ಹನುಮನ್ತಾಮಕಮ್ ಆಹುಃ । ಯೇ ಗುಣಾ ನಾಮ ಗುಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾಃ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ತेषುತೇಷು ಗುಣತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಷು ಯಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ನಿदर्शयन्ति स्म निदर्शनमकुर्वन्, महान्त इति शेषः । तस्मादयं हनूमानित्यर्थः । 'हनशब्दो ज्ञानवाची' इति वचनात् हनूमान् इत्युक्ते ज्ञानवानित्यर्थः । ततश्च ज्ञानोपलक्षितसर्वगुणयुक्तत्वेन सर्वगुणनिदर्शनस्थानत्वादयं हनूमानित्युक्त इति भावः ॥ १० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तस्य हनुमच्छब्दवाच्यत्वे निमित्तमाह । य इति ॥ ये ये गुणानाम गुणशब्दवाच्याः जगत्प्रसिद्धाः लोकेषु प्रसिद्धाः । 'इन्द्रे शौर्यं बलं वायौ कान्तिश्चन्द्रमसि क्षमा पृथिव्याम्' इत्यादिप्रकारेण तत्र तत्र प्रख्याता इत्यर्थः । यद्वा नामेत्यव्ययं प्रसिद्धार्थं वर्तते 'सिद्धिरुत्पत्तिर्ज्ञप्तिर्वा'

ಇತ್ಯುಕ್ತೆ: ಪ್ರಸಿದ್ಧಶಬ್ದ: ಪ್ರಮಿತ ಇತ್ಯರ್ಥೆ ವರ್ತತೆ । ತಥಾ ಚ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ: ಇಂದ್ರಾದಿಲೋಕೇಷು ಪ್ರಮಿತಾ: ಯೆ ಯೆ ಗುಣಾ ನಾಮ ಗುಣಾ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಇತಿ ವಾ ತೇಷು ತೇಷು ಗುಣತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಷು ಯಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ಕವಯೋ ನಿರ್ದರ್ಶಯಂತಿ ಸ್ಮ, ದೃಷ್ಟಾಂತಮಕುರ್ವನ್ । ‘ಲಟ್ ಸ್ಮ’ ಇತಿ ಭೂತಾರ್ಥೆ ಲಟ್, ‘ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೆ’ ಲಟ್ । ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಿರೂಪಚಾರೆಣ । ಮಾಹಾಂತೋ ಯೆ ಭಾಗವತಾ ಭಗವದ್ಭಕ್ತಾಸ್ತೇಷು ಪ್ರಬರ್ಹ: ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ತಮ್ । ‘ಮುಖ್ಯಂ ಪುರೋಗಂ ಪ್ರವರಂ ಪ್ರಬರ್ಹಮ್’ ಇತಿ ಹಲ: । ಶ್ರೀಮಂತಂ ಕಾಂತಿಮಂತಮೇನಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ಹನುಮಂತಂ ಹನುಮಂಚ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯಮಾಹುರ್ವದಂತಿ । ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಲಟ್ । ‘ಬ್ರುವ: ಪಚ್ಚಾನಾಮಾದಿತ ಆಹೋ ಬ್ರುವ:’ ಇತ್ಯಾಹಾದೇಶ: । ‘ಹನುಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನವಾಚಿ’ ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಜ್ಞಾನವಾಚಿಹನುಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತಸಕಲಗುಣವತ್ವಾತ್ ಹನುಮಾನಿತಿ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಽಭೂದಿತಿ ಭಾವ: ॥ ೧೦ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಯೆ ಯೆ ಇತಿ ॥ ಯೆ ಯೆ ಗುಣಾ ನಾಮ ಗುಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವೇನೇತ್ಯರ್ಥ: । ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ: ಸಂತಿ ತೇಷು ಗುಣತ್ವೇನ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಷು ಧರ್ಮೇಷು ಮಾಹಾಂತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರ: ಯಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ನಿರ್ದರ್ಶಯಂತಿ ಸ್ಮ ದೃಷ್ಟಾಂತಮಕುರ್ವನ್ । ನಿಪೂರ್ವಾತ್ ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣ ಇತ್ಯತೋ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ದರ್ಶಯತಿ ದರ್ಶಯತ: ದರ್ಶಯಂತಿ । ಸ್ಮಶಬ್ದಯೋಗೇನ ಲಟೋ ಭೂತಾರ್ಥಕತ್ವಮ್ । ತಮೇನಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ಹನುಮಂತಂ ಹನುಮಂಚ್ಚಾಮಕಂ ಆಹು: ವದಂತಿ । ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚೀತ್ಯತೋ ಲಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಆಹ ಆಹತು: ಆಹುರिति । ಯಸ್ಮಾತ್ ಹನುಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾ: ಸರ್ವೇಽಪಿ ಜ್ಞಾನಾದಯೋ ಧರ್ಮಾ: ಅಸ್ಮಿನ್ ಕೇಸರಿಪುತ್ರೇ ಸಂತೀತಿ ಜ್ಞಾನಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧಮ್ । ‘ಜ್ಞಾನೇ ವಿರಾಗೇ ಹರಿಭಕ್ತಿಭಾವೇ ಧೃತಿಸ್ಥಿತಿಪ್ರಾಣಬಲೇಷು ಯೋಗೇ’ ಇತ್ಯುಕ್ತೆ: । ಹನುಶಬ್ದಸ್ಯ ಜ್ಞಾನವಾಚಿತ್ವಾತ್ ಹನುಶಬ್ದೇನ ವೈರಾಗ್ಯಭಕ್ತಿಯಾದಿಸರ್ವೇಷಾಂ ಗುಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾನಾಂ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ಗ್ರಹಣಾತ್ । ಹನುರಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಹನುಮಾನಿತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾ ಜ್ಞಾನೋಪಲಕ್ಷಿತಸರ್ವಗುಣಾಶ್ರಯತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತೀತೆ: ಂ ಕೇಸರಿಪುತ್ರಂ ಹನುಮಂತಂ ವದಂತೀತಿ ಭಾವ: । ಕಥಂಭೂತಂ ಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮುಖ್ಯತ: ಮಾಹಾಭಾಗವತಪ್ರಬರ್ಹ ಭಗವತ: ಇಮೇ ಭಾಗವತಾ: ಭಗವದ್ಭಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥ: । ಮಾಹಾಂತಶ್ಚ ತೇ ಭಾಗವತಾಶ್ಚ ಮಾಹಾಭಾಗವತಾ: ತೇಷು ಪ್ರಬರ್ಹ ಮುಖ್ಯಮ್ । ಮುಖ್ಯವರ್ಯವರೇಣ್ಯಾಶ್ಚ ಪ್ರಬರ್ಹೋಽನ ವರಾರ್ಥ್ಯವದಿತ್ಯಮರ: । ಪುನ: ಕಿಮ್ಭೂತಂ ಶ್ರೀಮಂತಂ ಶ್ರೀ: ಕಾಂತಿ: ಸಂಪತ್ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಶ್ರೀಮಾನ್ ತಮ್ । ಶ್ರೀ: ಪದ್ಮಾ ಕಾಂತಿಸಂಪದೋರಿತಿ ಧನಜಯ: । ಇಂದ್ರವಜ್ರಾವೃತ್ತಮ್ ॥ ೧೦ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಈ ಪ್ರಥಮಾವತಾರಕ್ಕೆ ಹನುಮಂತನೆಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಯೇ ಯೇ ಗುಣಾಃ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಯೇ ಯೇ ಗುಣಾ ನಾಮ ಜಗತ್-ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಯಂ ತೇಷು ತೇಷು ಸ್ಮ ನಿರ್ದರ್ಶಯಂತಿ ।

ಸಾಕ್ಷಾನ್-ಮಹಾ-ಭಾಗವತ-ಪ್ರಬರ್ಹಂ ಶ್ರೀಮಂತ-ಮೇನಂ ಹನುಮಂತ-ಮಾಹು: ॥

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಯೇ, ಯೇ, ಗುಣಾಃ, ನಾಮ, ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ, ಯಂ, ತೇಷು, ತೇಷು, ಸ್ಮ, ನಿರ್ದರ್ಶಯಂತಿ, ಸಾಕ್ಷಾತ್, ಮಹಾಭಾಗವತಪ್ರಬರ್ಹಂ, ಶ್ರೀಮಂತಮ್, ಏನಂ, ಹನುಮಂತಮ್, ಆಹುಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಯೇ ಯೇ = ಯಾವ ಯಾವ, ಗುಣಾ ನಾಮ = ಗುಣವೆಂಬುವುಗಳು, ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ-ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ= ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೋ, ತೇಷು ತೇಷು = ಅವುಗಳಲ್ಲಿ, ಯಂ = ಯಾರನ್ನು, ಸ್ಮ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ, ನಿರ್ದರ್ಶಯಂತಿ = ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೋ, ತಂ = ಅಂತಹ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಮಹಾಭಾಗವತಪ್ರಬರ್ಹಂ- ಮಹಾಭಾಗವತ = ಮಹಾಭಗವದ್ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ, ಪ್ರಬರ್ಹಂ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಶ್ರೀಮಂತಮ್ = ವೈರಾಗ್ಯಾದಿಗುಣಸಂಪನ್ನರಾದ, ಏನಂ = ಈ ಕೇಸರೀಪುತ್ರನನ್ನು, ಹನುಮಂತಮ್ = ಹನುಮಂತನೆಂಬುದಾಗಿ, ಆಹುಃ = ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ಈ ಕೇಸರೀಪುತ್ರನನ್ನು ಸಜ್ಜನರು ಹನುಮಾನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ಪ್ರಥಮೋ ಹನುಮಾನ್ನಾಮ' ಹನುಮಂತದೇವರು ಭಗವದ್ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವರು, ಕಾಂತಿಯುಕ್ತರು, ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರು. ಇವರನ್ನು ಹನುಮಂತನೆಂದು ಕರೆಯುವ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಹನುಮಂತನು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಹನುಶಬ್ದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಸಕಲ ಗುಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಹನು-ರಸ್ಯಾಸ್ತಿ ಇತಿ ಹನುಮಾನ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು. ಹೀಗೆ ಹನುಮಂತ ಎಂದು ಈ ಕೇಸರೀಪುತ್ರರಾದ (ಕೇಸರಿಯು ತಂದೆ ಎಂಬುದು ಔಪಚಾರಿಕವು) ವಾಯುದೇವರ ಪ್ರಥಮಾವತಾರರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ಇವೆಯೆಂದು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆಂದರೆ, ಇವರನ್ನು - 'ಇಂದ್ರೇ ಶೌರ್ಯಂ ಬಲಂ ವಾಯೌ ಕಾಂತಿಂ ಚಂದ್ರಮಸಿ ಕ್ಷಮಾಮ್ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ (ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶೌರ್ಯಗುಣ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಬಲ ಎಂಬ ಗುಣ, ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷಮಾಗುಣ) ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಸಕಲಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದರ್ಶನವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಶೌರ್ಯಾದಿ ಒಂದೊಂದು ಗುಣವೇ ಪ್ರಚುರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಕೇಸರೀಪುತ್ರರಲ್ಲಾದರೋ ಸಕಲ ಗುಣಗಳೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಇವೆ.

ಇದನ್ನು ಉತ್ತರರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಗುಣಕಥನಾವಸರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ-

ಪರಾಕ್ರಮೋತ್ಸಾಹಮತಿಪ್ರತಾಪೈಃ ಸೌಂದರ್ಯಮಾಧುರ್ಯದಯಾನಯೈಶ್ಚ |

ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಚಾತುರ್ಯಸುವೀರ್ಯಧೈರ್ಯೈಃ ಹನೂಮತಃ ಕೋ ಹ್ಯಧಿಕಃ ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಮ್ ||

ಜಗಜ್ಜಿಘ್ರಕ್ಷೋರಿವ ಪಾವಕಸ್ಯ ಲೋಕಕ್ಷಯೇಷ್ಟೇವ ಯಥಾಂತಕಸ್ಯ |

ಪ್ರಜಾಂ ಮಿಮಂಕ್ಷೋರಿವ ಸಾಗರಸ್ಯ ಹನೂಮತಃ ಸ್ಥಾಸ್ಯತಿ ಕಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ ||

ಎಂದರೆ, ಪರಾಕ್ರಮ, ಉತ್ಸಾಹ, ದಕ್ಷತೆ, ಕೀರ್ತಿ, ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ, ಪ್ರತಾಪ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಸೌಜನ್ಯ, ಮಾಧುರ್ಯ, ದಯೆ, ನಯ, ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಚಾತುರ್ಯ, ವೀರತ್ವ, ಧೈರ್ಯ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕರು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಿದ್ದಾರೆ? ಎಂದರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

ಜಗತ್ತನ್ನು ಸುಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಪ್ರಲಯಾಗ್ನಿಯ ಮುಂದೆಯೋ, ಜನರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವ ಯಮನ ಮುಂದೆಯೋ, ಜನಗಳನ್ನು ಮುಳಗಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವ ಸಮುದ್ರದ ಮುಂದೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಯಾರು ತಾನೇ ಹನುಮಂತದೇವರ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ ? ಅಲ್ಲದೆ - 'ಜ್ಞಾನೇ ವಿರಾಗೇ ಹರಿಭಕ್ತಿಭಾವೇ ಧೃತಿಸ್ಥಿತಿಪ್ರಾಣಬಲೇಷು ಯೋಗೇ' ಎಂಬಂತೆ, ಜ್ಞಾನ, ವೈರಾಗ್ಯ, ಹರಿಭಕ್ತಿ, ಧೈರ್ಯ, ಸ್ಥೈರ್ಯ, ಇಂದ್ರಿಯಬಲ, ಯೋಗಗಳಲ್ಲೂ ಹನುಮಂತದೇವರನ್ನು ಮೀರಿಸುವರಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವು || 10 ||

कर्माणि कुर्वन् परमाद्भुतानि सभासु दैवीषु सभाजितानि ।

सुग्रीवमित्रं स जगत्पवित्रं रमापतिं रामतनुं ददर्श ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिका

कर्माणि । परमाद्भुतानि अत्याश्चर्याणि दैवीषु देवसम्बन्धिनीषु सभासु सभाजितानि सम्भावितानि कर्माणि कुर्वन् सुग्रीवमित्रं सुग्रीवस्यानिमित्तोपकारी स हनुमान् जगत्पवित्रं जगति शुद्धम्, निर्दोषमिति यावत् । 'पवित्रोऽग्नौ हरौ पूते' इत्यभिधानम् । रामतनुं श्रीरामस्वरूपं रमापतिं ददर्श ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तृतीयावतारलीलां सप्रपञ्चं विवक्षुः आद्यावतारलीलां संक्षेपेण तावद्वक्तुमारभते कर्माणीत्यादिना ।। परमाणि च तानि अद्भुतानि च अत्याश्चर्याणीत्यर्थः । देवानां सम्बन्धिन्यो दैव्याः तासु दैवीषु सभासु सभाजितानि मानितानि कर्माणि 'राहुनिग्रहः, सूर्यरथेन सह महामेरुपरिवर्तनमित्यादिकर्माणि' कुर्वन् । सुग्रीवमित्रं सुग्रीवस्यानिमित्तोपकारी स हनुमान् जगत्पवित्रं जगति शुद्धं पूजः 'संज्ञाया'मिति करणेऽर्थे इत्रच् । निर्दोषमित्यर्थः । राम इति तनुः

स्वरूपं यस्य तं रमापतिं श्रीरामं ददर्श । सीतान्वेषणव्याजेन ऋष्यमूकगिरिं प्रत्यागतं श्रीरामं तत्र ददर्शति भावः ॥ ११ ॥

मन्दोपकारिणी

- कर्माणिनि ॥ परमाद्भुतानि परमं अत्यन्तं अद्भुतानि आश्चर्याणि । दैवीषु देवानां सम्बन्धिन्यः दैव्यः तासु सभासु सभाजितानि आदृतानि कर्माणि चरितानि कुर्वन् । सुग्रीवमित्रं सुग्रीवस्य तन्नामकस्य वानरस्य मित्रं सखा । अथ मित्रं सुहृत्सखेत्यमरः । मित्रशब्दो नित्यनपुंसकः । सः हनुमान् जगत्पवित्रं जगति पवित्रं शुद्धं जगत् लोकं पावयति पवित्रीकरोति स्वदर्शनादिनेति जगत्पवित्रस्तमिति वा । रामतनुं रामाख्या राघवरामाख्या तनुः अवतारः यस्य तम् । रमापतिं रमायाः इन्दिरायाः पतिं भर्तारम धवः प्रियः पतिर्भर्तेत्यमरः । ददर्श दृष्टवान् । दृशिर् प्रेक्षण इत्यतो लिट् परस्मैपदं ददर्श ददृशतुः ददृशुः ॥ ११ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಮೂರನೆಯದಾದ ಮಧ್ವಾವತಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಹನುಮದವತಾರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕರ್ಮಾಣಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವನ್ ಪರಮಾ-ದ್ಭುತಾನಿ ಸಭಾಸು ದೈವೀಷು ಸಭಾಜಿತಾನಿ ।

ಸುಗ್ರೀವ-ಮಿತ್ರಂ ಸ ಜಗತ್-ಪವಿತ್ರಂ ರಮಾ-ಪತಿಂ ರಾಮ-ತನುಂ ದದರ್ಶ ॥ 11 ॥

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಕರ್ಮಾಣಿ, ಕುರ್ವನ್, ಪರಮಾದ್ಭುತಾನಿ, ಸಭಾಸು, ದೈವೀಷು, ಸಭಾಜಿತಾನಿ, ಸುಗ್ರೀವಮಿತ್ರಂ, ಸಃ, ಜಗತ್ಪವಿತ್ರಂ, ರಮಾಪತಿಂ, ರಾಮತನುಂ, ದದರ್ಶ ॥

ಅರ್ಥ:- ಸುಗ್ರೀವಮಿತ್ರಂ- ಸುಗ್ರೀವ= ಸುಗ್ರೀವನ ಮಿತ್ರಂ= ಅನಿಮಿತ್ತಬಂಧುವಾದ, ಸ್ನೇಹಿತನಾದ, ಸಃ = ಆ ಹನುಮಂತನು, ದೈವೀಷು = ದೇವತಾ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಸಭಾಸು = ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ, ಸಭಾಜಿತಾನಿ = ಪುರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪರಮಾದ್ಭುತಾನಿ-ಪರಮ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಅದ್ಭುತಾನಿ= ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ, ಕರ್ಮಾಣಿ = ಕೆಲಸಗಳನ್ನು, ಕುರ್ವನ್ ಸನ್= ಮಾಡುವವರಾಗಿ, ಜಗತ್ಪವಿತ್ರಂ-ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತನ್ನು, ಪವಿತ್ರಂ= ಪವಿತ್ರಮಾಡುವ (ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧನಾಗಿರುವ) ರಾಮತನುಂ- ರಾಮ = ರಾಮ ಎಂಬ, ತನುಂ= ಶರೀರವುಳ್ಳ ರಮಾಪತಿಂ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರ ಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು, ದದರ್ಶ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ಹನುಮಂತದೇವರು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ನೋಡಿದರೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಹನುಮಂತದೇವರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಪರಮಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಚರಿತ್ರೆ(ವ್ಯಾಪಾರ)ಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು, ಆ ಚರಿತ್ರೆಗಳಾದರೂ ದೇವಸಭೆಗಳಲ್ಲೂ ಗೌರವಾರ್ಹವಾದುದು. ಮತ್ತೆಂತಹವರೆಂದರೆ, ಸುಗ್ರೀವ (ಚೆನ್ನಾಗಿರುವ ಕಂಠಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳವನೆಂದು ಸುಗ್ರೀವಶಬ್ದಾರ್ಥ) ನಾಮಕನಾದ ವಾನರಶ್ರೇಷ್ಠನ ಸ್ನೇಹಿತರು. ('ಸುಗ್ರೀವಮಿತ್ರಂ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೇ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಹನುಮತ್ಸಮಾಗಮವಾದ ಮೇಲೆಯೇ ಸುಗ್ರೀವನಭೇಟಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ರಾಮನ ಮಿತ್ರತ್ವ ಇವು ನಡೆದಿರುವುದು) ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಮತ್ತೆ ಎಂತಹವರೆಂದರೆ ಜಗತ್ಪವಿತ್ರರು. ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧರಾದವರು, ಇಲ್ಲವೆತಮ್ಮ ದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾವನಗೊಳಿಸತಕ್ಕವರು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ರಮಾಪತಿಂ ರಾಮತನುಂ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 1. 'ರಮಾಪತಿಂ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ರಾಮತನುಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿದರೆ, ಆಗ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ರಾಮಸ್ವರೂಪಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ಸುಗ್ರೀವಾದಿಗಳು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನನ್ನಾಗಿ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿದರು, ಆದರೆ, ಹನುಮಂತದೇವರು, ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿ ನಿಯಾದ ರಮಾಅಭಿನ್ನಸೀತೆಯಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ನಾರಾಯಣಾಭಿನ್ನ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ನೋಡಿದರು.

2. 'ರಾಮತನುಂ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ರಮಾಪತಿಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿದರೆ, ಆಗ, ರಾಮರೂಪಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ, ಹನುಮಂತದೇವರು, 'ನ ಹಿ ಹರಿಂ ಸತತಂ ನ ನಮತ್ಯಸೌ ನ ಚ ನ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಪಿ ನ ವಂದತೇ' (3-2) ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂತತಹರಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ರೂಪನನ್ನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾ, ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾ, ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಈಗ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ರಾಮರೂಪಿಯನ್ನು ಕಂಡರು. (ಕಂಡು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು - ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕ) ಹನುಮಂತದೇವರು ರಾಮದೇವರನ್ನು ನೋಡಿದುದರಲ್ಲಿ ಇವೆರಡು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲೋಸುಗವೇ, ಹನುಮಂತದೇವರು ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ನೋಡಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು.

ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸುವುದರಿಂದ, ಆ ಅರ್ಥವು ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಿಗೆ ಸಮಂಜಸವೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಎಂದರೆ, ರಾಮನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾಗಿ ನೋಡಿದರು ಎಂಬರ್ಥವು ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯೋ, ಎಂದರೆ ಈ ರೀತಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮಣಿಮಂಜರಿಯ 2ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ,

‘ತತೋ ದೂರಂ ಗತೇ ರಾಮೇ ರಾವಣಃ ಸಹ ಲಕ್ಷ್ಮಣೇ |

ಸೀತೇಯಂ ನೀಯತ ಇತಿ ಮತ್ವಾ ನಿಸ್ಯೇ ತದಾಕೃತಿಮ್ || 1 ||

ರಾಮಾಂತಿಕೇ ಸ್ಥಿತಾ ದೇವೀ ನ ಮಂದ್ಯೈಃ ಸಮದೃಶ್ಯತ |

ರೂಪಾಂತರೇಣ ಕೈಲಾಸಂ ಗತಾ ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನೀ || 2 ||

ನಿತ್ಯಂ ಪಶ್ಯನ್ನಿಜಾಂ ದೇವೀಂ ಪೂರ್ಣಸಂತೋಷಸಂಭೃತಃ |

ರಾಮೋ ನ ದೃಶ್ಯತೇ ದೇವೀತ್ಯಭೂತ್ ಸಂಕಟವಾನಿವ || 3 ||’

ಎಂದರೆ, ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಸೀತಾಕೃತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದನು. ರಾಮನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಸೀತೆಯು ಅಜ್ಜರಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನಿಯಾದ ಸೀತೆಯು ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಹೋದರು. ನಿತ್ಯವೂ, ತನ್ನವಳಾದ ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ ರಾಮನು ‘ಸೀತೆಯು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಂಕಟವುಳ್ಳವನಂತಾದನು’ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ.

ಮುಂದೆ 12ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಅಶೋಕಮೂಲಮಾಸಾದ್ಯ ದರ್ಶಯಾಮಾಸ ಜಾನಕೀಮ್ | ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನೀಂ ದೇವೀಂ ರಾಮೋ ಮಂದದೃಶಾಮಪಿ ||’ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಅಶೋಕ ವೃಕ್ಷದ ಬುಡವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅಜ್ಜಜನರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನಿಯಾದ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಂಡನು. ಎಂದೂ, 13ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ - ‘ವ್ಯಾಪ್ತಾನ್ನಿರವದ್ಯತ್ವಾತ್ ತಸ್ಯಾಃ ತ್ಯಾಗಃ ಕಥಂ ಭವೇತ್’ ಎಂದರೆ, ವ್ಯಾಪ್ತರಾದ್ದರಿಂದರೂ, ದೋಷರಹಿತರಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಸೀತೆಯ ವಿಯೋಗವು ಹೇಗಾದೀತು? ಎಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಮರೂಪಿಹರಿಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ವರೂಪಳಾದ ಸೀತೆಯಿಂದ ಸರ್ವದಾಯುಕ್ತನೆಂದು ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಮತವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು.

ಸೀತೆಯು ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನಿಯೆಂದು ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೋ ಸರಿ. ಆದರೆ, ಹನುಮಂತದೇವರು ಲಕ್ಷ್ಮೀಅಭಿನ್ನ ಸೀತಾಸಮೇತನನ್ನಾಗಿ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿ ದರೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವಿರಿ? ಎಂದರೆ, ಮಣಿಮಂಜರಿಯ 2 ನೇ ಸರ್ಗದ 5ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಹನುಮಂತದೇವರು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು, ‘ನಿರ್ದುಃಖಾನಂದಲೀಲಾತ್ಮನ್’ (ಎಲೈ! ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರೇ, ನೀವು ದುಃಖ ರಹಿತವಾದ ಆನಂದವನ್ನೇ ಕ್ರೀಡೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು) ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ಸೀತಾವಿಯುಕ್ತರೆಂದು ಹನುಮಂತದೇವರು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ, ಆಗ ವಿಯೋಗಾದಿ ದುಃಖಯುಕ್ತನಾದ ರಾಮನನ್ನು ಹೇಗೆ ತಾನೇ, ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಆನಂದ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದರು? ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಲೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಿಗೆ, ಹನುಮಂತದೇವರು ರಾಮನನ್ನು

लक्ष्मीपतिर्यागी नोऽपिदरु एव अर्धव्युत्पिगी एवमुदु निरवदुवदुदु ॥ 11 ॥

पादारविन्दप्रणतो हरीन्द्रस्तदा महाभक्तिभराभिनुन्नः ।

अग्राहि पद्मोदरसुन्दराभ्यां दोर्भ्यां पुराणेन स पूरुषेण ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिका

पादारविन्देति । तदा महाभक्तिभराभिनुन्नः महाभक्त्याख्यभारेण अभितो नुन्नः प्रेरितः, अत एव पादारविन्दप्रणतः सः हरीन्द्रः श्रीहनूमान् पुराणेन पूरुषेण श्रीरामेण पद्मोदरसुन्दराभ्यां कमलान्तर्भागवद् रक्तत्वेन रमणीयाभ्यां दोर्भ्यां अग्राहि गृहीतः, उत्थापित इति यावत् । अत्र दोःशब्दस्य बाहुवाचकत्वेऽपि पद्मोदरसुन्दराभ्यामित्युक्तत्वात् उत्तानाभ्यां पाणिभ्यामग्राहीत्यवगम्यते । यथा महाभारमुद्ग्रहन्नशक्तत्वात् पतन् कश्चित् केनचिदाशु गृह्यते तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

दृष्ट्वा च प्रणतं हनुमन्तं श्रीराम उत्थापितवानित्याह । पादेति ॥ तदा महती या भक्तिः सैव भरो भारः तेन अभिनुन्नः अभितः प्रेरितः । महतीशब्दस्य 'पुंवत्कर्मधारये'ति पुंवद्भावे 'आन्महत' इति आत्वम् । 'भरोऽति-शयभारयो'रिति वैजयन्ती । अत एव पादावरविन्दे इव कमले इव तयोः प्रणतः हरीन्द्रः कपीन्द्रः स हनुमान्, पुरा आदिकाले अनति चेष्टत इति पुराणस्तेन पूरुषेण श्रीरामेण । 'पुरुषाः पूरुषा नराः' इत्यमरः । पद्मस्य यदुदरमन्तर्भागः तद्वत्सुन्दरौ रमणीयौ ताभ्यां दोर्भ्यां हस्ताभ्यां अग्राहि गृहीत उत्थापित इति यावत् । यथा महाभारमुद्ग्रहन्न-शक्तत्वात्पतन् कश्चित्केनचिदाशु गृह्यते तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः । उपमा ॥ १२ ॥

मन्दोपकारिणी

- पादारविन्देति । । तदा रामदर्शनकाले महाभक्तिभराभिनुन्नः महती च सा भक्तिश्च महाभक्तिः स एव भरः भारः भरोऽतिशयभारयोरित्यमरः तेन नुन्नः प्रेरितः । अत एव पादारविन्दप्रणतः पादौ चरणे अरविन्दे इव पद्मनीव । वा पुंसि पद्मं नलिनमरविन्दं महोत्पलमित्यमरः । तयोः प्रणतः प्रकर्षेण नतः प्रह्वः । हरीन्द्रः हरीणां वानराणां इन्द्रः ईशिता चन्द्रे सूर्ये यमे विष्णौ वासवे ददुरे हये । मृगेन्द्रे वानरे वायौ दशस्वपि हरिः स्मृत इति धनञ्जयः । भद्रेन्द्र इन् ईशितेति च ।

स हनूमान् पुराणेन पुरातनेन । पुराणप्रतनप्रत्नपुरातनचिरन्तना इत्यमरः । पूरुषेण रामेणेत्यर्थः । पद्मोदर-सुन्दराभ्यां पद्मस्य कमलस्य उदरवत् अन्तस्थदलवत् सुन्दराभ्यां मनोहराभ्यां दोभ्यां कराभ्यां अग्राहि गृहीत उत्थापित इति यावत् । ग्रह उपादान इत्यतः कर्मणि लुङ् आत्मनेपदं अग्राहि अग्राहिषातां अग्राहिषत इति ॥ १२ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆರಗಿದ ಹನುಮಂತದೇವರನ್ನು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಮೇಲಕ್ಕೆಬ್ಬಿಸಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪಾದಾರವಿಂದ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪಾದಾರವಿಂದ-ಪ್ರಣತೋ ಹರೀಂದ್ರಃ ತದಾ ಮಹಾ-ಭಕ್ತಿ-ಭರಾಭಿ-ನುನ್ನಃ ।

ಅಗ್ರಾಹಿ ಪದ್ಮೋದರ-ಸುಂದರಾಭ್ಯಾಂ ದೋಭ್ಯಾಂ ಪುರಾಣೇನ ಸ ಪೂರುಷೇಣ ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ:- ಪಾದಾರವಿಂದಪ್ರಣತಃ, ಹರೀಂದ್ರಃ, ತದಾ, ಮಹಾಭಕ್ತಿಭರಾಭಿನುನ್ನಃ, ಅಗ್ರಾಹಿ, ಪದ್ಮೋದರಸುಂದರಾಭ್ಯಾಂ, ದೋಭ್ಯಾಂ, ಪುರಾಣೇನ, ಸಃ, ಪೂರುಷೇಣ ॥

ಅರ್ಥಃ:- ತದಾ = ಆಗ, ಮಹಾಭಕ್ತಿಭರಾಭಿನುನ್ನಃ- ಮಹಾ= ಹೆಚ್ಚಾದ, ಭಕ್ತಿ = ಭಕ್ತಿ ಎಂಬ, ಭರ = ಭಾರದಿಂದ, ಅಭಿನುನ್ನಃ = ಬಾಗಿದ, ಪಾದಾರವಿಂದಪ್ರಣತಃ-ಪಾದಾರವಿಂದ = ಕಮಲದಂತಿರುವ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಣತಃ = ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ, ಹರೀಂದ್ರಃ = ಕಪಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಸಃ = ಆ ಹನುಮಂತನು, ಪುರಾಣೇನ = ಪುರಾತನನಾದ, ಪೂರುಷೇಣ = ಪುರುಷ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನಿಂದ, ಪದ್ಮೋದರಸುಂದರಾಭ್ಯಾಂ- ಪದ್ಮ = ಕಮಲದ, ಉದರ = ಮಧ್ಯಭಾಗದಂತೆ, ಸುಂದರಾಭ್ಯಾಂ = ಸುಂದರವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ, ದೋಭ್ಯಾಂ = ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದ, ಅಗ್ರಾಹಿ = ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ನೋಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಾನರಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು, ಭಕ್ತೃದ್ರೇಕದಿಂದ (ಮಹಾಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ), ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಾದಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವರು, ಆ ಹನುಮಂತದೇವರ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದರು. ಆ ತೋಳುಗಳು ಕಮಲಪುಷ್ಪದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಂತೆ ಮನೋಹರವಾಗಿದ್ದವು.

ಆ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ, ಪುರಾ ಅನತಿ ಎಂಬಂತೆ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲೂ ಬೇಷ್ಠಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ (ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ)ಎಂದರೆ ಪುರಾತನನಾದ್ದರಿಂದ (ಆದಿದೇವನಾದ್ದರಿಂದ), ಪುರಾಣ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. 'ಪುರವಃ ಪಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ' ಎಂಬಂತೆ ಸಮಗ್ರ

ಶ್ವಯ್ಯ, ವೀರ್ಯ, ಯಶ, ಕಾಂತಿ, ಜ್ಞಾನ, ವಿಜ್ಞಾನ, (ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಪ್ರಭಾ, ಆನಂದ, ತೇಜಸ್, ಶಕ್ತಿ)ಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರುಷನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು.

ಶ್ರೀರಾಮ-ಹನುಮಂತರ ಸಮಾಗಮವನ್ನು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ 2 ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

‘ಪ್ರಭಂಜನಸುತಃ ಶ್ರೀಮಾನಾಂಜನೇಯೋ ನಿರಂಜನಃ |

ನನಾಮ ಭಕ್ತಿಸಂಪೂರ್ಣಃ ರಾಮಂ ರಾಜೀವಲೋಚನಮ್ || 4 ||

ರಾಮ ಸ್ವಾಮಿನ್ ನಮಸ್ತುಭ್ಯಂ ದುಷ್ಟಾನ್ ಜಹಿ ನಿಜಾನವ |

ನಿರ್ದುಃಖಾನಂದಲೀಲಾತ್ಮನ್ನಿತ್ಯಸ್ತೌತ್ ಸ ನಿಜಂ ಗುರುಮ್ || 5 ||’

ಎಂದರೆ, ದೋಷರಹಿತನಾದ ವಾಯುಕುಮಾರನಾದ ಹನುಮಂತನು ಭಕ್ತಿಭರಿತನಾಗಿ ಕಮಲನೇತ್ರನಾದರಾಮನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ತನ್ನ ಗುರುವಾದರಾಮನನ್ನು, ಎಲೈ! ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಸಂತೋಷವೇಕ್ರೀಡೆಯಾಗುಳ್ಳ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ರಾಮನೇ, ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸು, ಶಿಷ್ಟರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬುದಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು || 12 ||

ಅದಾರ್ಯಸಾಲಾವಲಿದಾರಣೇನ ವ್ಯಾಪಾದಿತೇಂದ್ರಪ್ರಭವೇನ ತೇನ |

ಪ್ರಾಘೋತನಿಪ್ರೀತಿಕೃತಾ ನಿಕಾಮಂ ಮಧುದ್ವಿಷಾ ಸಂದಿದಿಶೇ ಸ ವೀರಃ || 13 ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಅದಾರ್ಯೇತಿ | ಅದಾರ್ಯಸಾಲಾವಲಿದಾರಣೇನ ಶ್ರೀರಾಘವೇತರೈರಭೇದಸಾಲಪಕ್ಷಿವಿದಾರಣೇನ, ವ್ಯಾಪಾದಿತೇಂದ್ರಪ್ರಭವೇನ ನಿಹತವಾಲಿನಾ, ಅತ ಏವ ನಿಕಾಮಮ್ ಅತೀತರಾಂ ಪ್ರಾಘೋತನಿಪ್ರೀತಿಕೃತಾ, ಪ್ರಾಘೋತನಃ ಸೂರ್ಯಃ, ತತ್ಸುತಃ ಪ್ರಾಘೋತನಿಃ ಸುಗ್ರೀವಃ, ತಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿಕೃತಾ ಮಧುದ್ವಿಷಾ ಮಧುಸೂದನೇನ ತೇನ ವೀರಃ ಸಃ ಹನುಮಾನ್ ಸಂದಿದಿಶೇ ಸೀತಾನವೇಷಣಾರ್ಥಂ ಪ್ರಹಿತಃ || 13 ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಧೋಧಿಕಾ

ಸ್ವಬಲಪರೀಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಸುಗ್ರೀವಪ್ರದರ್ಶಿತಸಪ್ತಸಾಲವಿದಾರಣೇನ ಸ್ವಮಿತ್ರ ಸುಗ್ರೀವಪ್ರೀತಿಯರ್ಥಂ ವಾಲಿನಿಗ್ರಹಂ ಕೃತವತಾ ಶ್ರೀರಾಮೇನ ಸೀತಾನವೇಷಣಾರ್ಥಂ ಹನುಮಾನ್ ಪ್ರೇಷಿತ ಇತ್ಯಾಹ | ಅದಾರ್ಯೇತಿ | | ಅದಾರ್ಯಾಣಾಂ ಶ್ರೀರಾಮೇತರೈರಿದಾರಿಯತುಮನರ್ಹಾಣಾಂ ಸಾಲಾನಾಂ ಸಾಲವೃಕ್ಷಾಣಾಂ ಅವಲೇದಾರಣಂ ವಿದಾರಣಂ ಯೇನ ತೇನ | ಇಂದ್ರಾತ್ಪ್ರಭವ ಉತ್ಪತ್ತಿರಸ್ಯೇತಿ ಇಂದ್ರಪ್ರಭವಃ |

ಪ್ರಭವತೀತಿ ಪ್ರಭವಃ ಪಚಾಘಚ್ | ಇಂದ್ರಾತ್ಪ್ರಭವ ಇತಿ ವಾ | ವ್ಯಾಪಾದಿತಃ ಸಂಹತ ಇಂದ್ರಪ್ರಭವೋ ವಾಲಿ ಯೇನ ತೇನ | ಅತ ಏವ ನಿಕಾಮಂ ನಿತರಾಂ, ಪ್ರದ್ಯೋತನಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಪ್ರಾಘೋತನಿಃ ಸುಗ್ರೀವಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರೀತೇಃ ಕೃತ್ ಕರೋತೀತಿ ಕೃತ್ ತೇನ | ದ್ವೇಷ್ಠೀತಿ ದ್ವಿಟ್ 'ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ತರೀ ಕ್ವಿಪ್ | ಮಧೋಃ ಮಧುನಾಮಕದೈತ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿಟ್ ಶತ್ರುಃ ತೇನ | 'ಶತ್ರುಃ ಸಪತ್ನೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ ಪ್ರತ್ಯನೀಕೋ ದ್ವಿಷನ್ಮತ' ಇತಿ ಹಲಃ | ತೇನ ಶ್ರೀರಾಮೇಣ ವೀರಃ ಸ ಹನುಮಾನ್ ಸಂದ್ವಿಧಿಶೋ ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಾರ್ಥಂ ಸಂಪ್ರೇಷಿತಃ | ದಿಶ ಅತಿಸರ್ಜನೇ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ || ೧೩ ||

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಅದಾರ್ಯೇತಿ || ಅದಾರ್ಯಸಾಲಾವಲಿದಾರಣೇನ ದಾರಯಿತುಂ ಶಕ್ಯಾಃ ದಾರ್ಯಾಃ ನ ದಾರ್ಯಾಃ ಅದಾರ್ಯಾಃ ರಾಮೇತರೈರಭೇದಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇ ಚ ತೇ ಸಾಲಾಶ್ಚ ತಾಲವೃಕ್ಷಾಶ್ಚ ತೇಷಾಮಾವಲಿಃ ಪಙ್ಕ್ತಿಃ ತಸ್ಯಾ ದಾರಣಂ ಭೇದನಂ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಅತ್ರ "ಸಾಲಃ ಪಾದಪಮಾತ್ರೇ ಸ್ಯಾದಿ"ತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ ಸಾಲ-ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿತ್ವೇಽಪಿ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷಾಃ ತಾಲವೃಕ್ಷಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ ರಾಮಾಯಣೋಕ್ತೇಃ | ವೀಥ್ಯಾಲಿರಾವಲಿಃ ಪಂಕ್ತೀರೀತ್ಯಮರಃ | ವ್ಯಾಪಾದಿತೇಂದ್ರಪ್ರಭವೇನ ಇಂದ್ರಾತ್ಪ್ರಭವ ಉತ್ಪತ್ತಿರೀತ್ಯಸ್ಯ ಸ ಇಂದ್ರಪ್ರಭವಃ ವ್ಯಾಪಾದಿತಃ ಹಿಂಸಿತಃ ಇಂದ್ರಪ್ರಭವೋ ವಾಲಿ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಸ್ತೇನ | ಅತ ಏವ ನಿಕಾಮಂ ನಿತರಾಮ್ | ಪ್ರಾಘೋತನಿ-ಪ್ರೀತೀಕೃತಾ ಪ್ರದ್ಯೋತನಃ ಸೂರ್ಯಃ, ಪ್ರದ್ಯೋತನೋ ದಿನಮಣಿರೀತ್ಯಮರಃ | ಪ್ರದ್ಯೋತನಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಪ್ರಾಘೋತನಿಃ ಸುಗ್ರೀವಃ ತಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿಂ ಹರ್ಷಂ ಕರೋತೀತಿ ಪ್ರೀತೀಕೃತ್ ತೇನ | ಮಧುದ್ವಿಷಾ ಮಧೋಃ ಮಧುನಾಮ್ನಃ ದ್ವಿಟ್ ಶತ್ರುಃ ತೇನ ರಾಮೇಣ ವೀರಃ ಪರಾಕ್ರಮಿ | ಶೂರೋ ವೀರಶ್ಚ ವಿಕ್ರಾಂತ ಇತ್ಯಮರಃ | ಆರಬ್ಧಾನ್ತಗಾಮೀತಿ ಯಾವತ್ | ಸ ಹನುಮಾನ್ ಸಂದ್ವಿಧಿಶೋ ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಾರ್ಥಂ ಪ್ರೇಷಿತಃ | ಸಂಪೂರ್ವಾದಿಶ್ ಆಜ್ಞಾಪನೇ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಡಾತ್ಮನೇಪದಂ ದ್ವಿಧಿಶೋ ದ್ವಿಧಿಶಾತೇ ದ್ವಿಧಿಶಿರೇ || ೧೩ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ- ತನ್ನ ಬಲವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸುಗ್ರೀವನಿಂದ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಾಲವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಛೇದಿಸಿದ, ಸುಗ್ರೀವನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ವಾಲಿಯನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅದಾರ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅದಾರ್ಯ-ಸಾಲಾ-ವಲಿ-ದಾರಣೇನ ವ್ಯಾಪಾದಿತೇಂದ್ರ-ಪ್ರಭವೇನ ತೇನ |

ಪ್ರಾದ್ಯೋತನಿ-ಪ್ರೀತಿ-ಕೃತಾ ನಿಕಾಮಂ ಮಧು-ದ್ವಿಷಾ ಸಂದಿದಿಶೇ ಸ ವೀರಃ || 13 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಅದಾರ್ಯಸಾಲಾವಲಿದಾರಣೇನ, ವ್ಯಾಪಾದಿತೇಂದ್ರಪ್ರಭವೇನ, ತೇನ,

ಪ್ರಾದ್ಯೋತನಿಪ್ರೀತಿಕ್ಯತಾ, ನಿಕಾಮಂ, ಮಧುದ್ವಿಶಾ, ಸಂದಿದಿಶೇ, ಸಃ, ವೀರಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ವೀರಃ = ಆರಬ್ಧಾಂತಗಾಮಿಯಾದ, ಸಃ = ಆ ಹನುಮಂತದೇವರು, ಅದಾರ್ಯಸಾಲಾವಲಿದಾರಣೇನ- ಅದಾರ್ಯ = ಸೀಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಸಾಲ = ತಾಲಮರದ, ಅವಲಿ = ಸಮುದಾಯದ, ದಾರಣೇನ = ಸೀಳುವಿಕೆಯುಳ್ಳ, ವ್ಯಾಪಾದಿತೇಂದ್ರಪ್ರಭವೇನ- ವ್ಯಾಪಾದಿತ = ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ, ಇಂದ್ರಪ್ರಭವೇನ = ಇಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ವಾಲಿಯುಳ್ಳ, ಪ್ರಾದ್ಯೋತನಿ ಪ್ರೀತಿಕ್ಯತಾ-ಪ್ರಾದ್ಯೋತನಿ = ಸೂರ್ಯನ ಮಗನಾದ ಸುಗ್ರೀವನಲ್ಲಿ, ಪ್ರೀತಿಕ್ಯತಾ = ಪ್ರೀತಿಮಾಡುವ, ಮಧುದ್ವಿಷಾ = ಮಧುವೈರಿಯಾದ, ತೇನ = ಆ ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ, ನಿಕಾಮಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಸಂದಿದಿಶೇ = ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- (ಸುಗ್ರೀವನು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರೊಡನೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀರಾಮನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಾದ ವಾಲಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನೋ, ಅಲ್ಲವೋ, ಎಂದು ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಸಪ್ತತಾಲವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು (ತಾಳೆಮರಗಳನ್ನು) ತೋರಿಸಿ, ವಾಲಿಯು ಒಂದು ಮರವನ್ನು ಒಂದೇ ಸಲ ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಅಲುಗಾಡಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನೀನು ಏಳೂ ಮರವನ್ನು ಒಂದೇ ಬಾಣದಿಂದ ಭೇದಿಸುವೆಯಾದರೆ, ವಾಲಿನಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ವಿಷಯವಾಗಿ ನನಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು), ಶ್ರೀರಾಮನು ಇತರರಿಂದ ಭೇದಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಆ ಏಳು ಸಾಲವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಒಂದೇ ಬಾಣದಿಂದ ಭೇದನ ಮಾಡಿದನು.

ರಾಜ್ಯಾಪೇಕ್ಷಿಯಾದ ಸುಗ್ರೀವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಇಂದ್ರಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದನು. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾದ್ಯೋತನೆಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದನು. ಇಂತಹ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ- ದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ ಮಧುನಾಮಕ (ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ವೇದ ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ ವೇದವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದ) ದೈತ್ಯನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದ (ಆ ದೈತ್ಯನನ್ನು ಕೊಂದು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ವೇದವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ) ಮತ್ಸ್ಯರೂಪಿಯು. ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ನಾನಾವತಾರಗಳಿಗೆ ಪರಮಾಭೇದಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆರಬ್ಧಾಂತಗಾಮಿಯಾದ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ) ಹನುಮಂತನನ್ನು (ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ) ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದನು (ಕಳುಹಿಸಿದನು).

ಈ ಕಥಾಭಾಗವು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ 2ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

‘ಸ ವನಾಂತರಮಾಸಾದ್ಯ ರಾಮಃ ಸುಗ್ರೀವಮೈಕ್ಷತ |

ತೇನ ಸಖ್ಯಂ ಸಮಾಸಾದ್ಯ ನಿಜಘಾನ ತದಗ್ರಜಮ್ || 6 ||

ತತಃ ಸುಗ್ರೀವ ಸಂದಿಷ್ಟಾ ವಾನರಾ ದಿಕ್ಷು ಸರ್ವಶಃ |

ಪ್ರಸಸ್ತು ನಿಪುಣಾ ವೀರಾಃ ಸೀತಾಮಾರ್ಗಣತತ್ಪರಾಃ || 7 ||

ಎಂದರೆ, ಹನುಮಂತನಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಬೇರೊಂದು ವನವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಸುಗ್ರೀವನನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಅವನಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದರು. ಅನಂತರ ಸುಗ್ರೀವನಿಂದ ಆಜ್ಞಾಪಿತರಾದ, ವೀರರೂ, ಕಾರ್ಯತತ್ಪರರೂ ಆದ ಕಪಿಗಳು ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಟರು || 13 ||

ಕರ್ಣಾಂತಮಾನೀಯ ಗುಣಗ್ರಹೀತ್ರಾ ರಾಮೇಣ ಮುಕ್ತೋ ರಣಕೋವಿದೇನ |

ಸ್ಫುರನ್ನಸೌ ವೈರಭಯಙ್ಕರೋಽಭೂತ್ ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತೀ ಪ್ರದರೋ ಯಥಾಽಗ್ರಯಃ || ೧೪ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ - ಗುಣಗ್ರಹೀತ್ರಾ ದೋಷೇತರಗ್ರಾಹಿಣಾ ಜ್ಯಾಕರ್ಷಣೇನ ಚ | ಪಕ್ಷೋ ಭಾಗಃ ಪತತ್ರಂ ಚ ||

೧೪ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಕರ್ಣಾಂತಮ್ | ಗುಣಗ್ರಹೀತ್ರಾ ದೋಷೇತರಗ್ರಾಹಿಣಾ, ಹನುಮದ್ಗುಣಾನ್ ಜಾನತಾ ವದತಾ ವೇತಿ ಭಾವಃ | ಹನುಮದ್ಗುಣಾಶ್ಚ
 उत्तररामायणे श्रूयन्ते - 'पराक्रमौदार्ययशःप्रतापैः सौजन्यमाधुर्यनयानयैश्च | गाम्भीर्यचातुर्यसुवी
 र्यधैर्यैर्हनूमतः कोऽभ्यधिकस्त्रिलोक्याम् | प्रजा मिमङ्गोरिव सागरस्य लोकान् दिधक्षोरिव पावकस्य
 | सर्वान् जिहीर्षोरिव चान्तकस्य हनूमतः स्थास्यति कः पुरस्तात्' इत्यादिहनूमदुणग्रहीत्रा |
 गुणो मौर्वी च, गुणग್ರहीत्रा मौर्वीಗ್ರಾಹಿಣಾ, ರಣಕೋವಿದೇನ, ರಣೋ ಯುದ್ಧಮ್, ತತ್ರ ಚತುರೇಣ ರಾಮೇಣ ಕರ್ಣಾಂತಂ
 ಕರ್ಣಸಮೀಪಮ್ ಆನೀಯ ರಹಸಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ವಕ್ತುಮಿತಿ ಭಾವಃ, ಮೌರ್ವೀಕರ್ಷಕಶ್ಚ ಯಥಾ ಮೌರ್ವೀ ಕರ್ಣಾಂತಮಾನೀಯ ಹಿ
 बाणं मुञ्चति तद्वत् कर्णांतमानीय रामेण मुक्तः | स्फुरन् शोभमानः असौ हनूमान् वैरिभयङ्करः
 अभूत् | कथम्? अग्रयः आर्जवनैशित्यादिगुणयुक्तत्वेन श्रेष्ठः प्रदरः शरो यथा | कथम्भूतः?
 सत्पक्षपाती सत्सु पक्षपातयुक्तः | शरोऽपि शोभनेन पक्षेण पतत्रेण पातः गमनं तद्वान् ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ವೋಧಿಕಾ

ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಾರ್ಥಂ ಲಙ್ಕಾಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಂತಂ ಹನುಮಂತಂ ಶ್ರೀರಾಮಶರ-ಸಾಮ್ಯೇನ ವರ್ಣಯತಿ | ಕರ್ಣಾಂತಮಿತಿ ||
 गुणान् पराक्रमादिशुभधर्मान् गृह्णाति तच्छील इति, तेन | गुणानां ग्रहीता तेनेति वा | घटानां

निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः' इतिवच्छेष-षष्ठ्याः समासः । 'पराक्रमे दक्षयशःप्रतापैः सौजन्यमाधुर्यनयानयैश्च । गाम्भीर्यचातुर्य-सुवीर्यधैर्यैर्हनूमतः कोऽभ्यधिकस्त्रिलोक्याम् ॥ प्रजां मिमङ्कोरिव सागरस्य लोकान् दिधक्षोरिव पावकस्य । सर्वं जिहीर्षोरिव चान्तकस्य हनूमतः स्थास्यति कः पुरस्तात्' ॥ इत्याद्युत्तररामायणप्रसिद्धगुणान् जानता वदता वेति भावः । गुणो मौर्वी च । गुणग्रहीत्रा मौर्वीग्राहिणा । रणे युद्धे कोविदेन चतुरेण श्रीरामेण । कर्णस्यान्तः समीपं तं, 'अन्तोऽस्त्यवसिते मृत्यौ स्वरूपे निश्चयेऽन्तिक' इति वैजयन्ती आनीय मौर्वीकर्षको रामः यथा मौर्वी कर्णान्तमाकृष्य बाणं मुञ्चति तद्वत् सीतां प्रति रहसि वक्तव्यमभिज्ञारूपं प्रमेयमङ्गुलीयप्रदानपूर्वकं वक्तुं कर्णान्तिकमानीयेति भावः । रामेण मुक्तः प्रेषित इति भावः । स्फुरन् शोभमानः । सत्सु पक्षपातः स्वीयताग्रहः सत्पक्षपातः सोऽस्यास्तीति तथोक्तः । शरोऽपि सत्पक्षेण शोभनपतत्रेण पातो गमनं तद्वान् । असौ हनुमान् । अग्रयः 'आर्जवनिशितत्वादिगुणयुक्तत्वेन श्रेष्ठः' । प्रदरः श्रीरामशरो यथा तद्वत् वैरिभयङ्करः रावणादिशत्रुभयङ्करः । भयशब्दोपपदात् कृजः कर्तारि 'मेघर्तिभयेषु कृज' इति स्वशि 'अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्' इति मुम् । अभूत् । श्लिष्टविशेषणोपमा ॥ १४ ॥

मन्दोपकारिणी

- कर्णांतमिति ॥ गुणग्रहीत्रा "पराक्रमौदार्ययशःप्रतापैः सौजन्य-माधुर्यनयानुनायैः । गां भीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हनूमतो न ह्यधिकस्त्रिलोक्यामित्यादिरूपहनूमद्-गुणान् गृहीत्रा जानता । रणकोविदेन रणे युद्धे कोविदेन सुधिया युद्धकरणविषये महाज्ञानिनेत्यर्थः । सन् सुधीः कोविदो बुध इत्यमरः । कर्णांतं कर्णस्य श्रोत्रस्यान्तं समीपम् अन्तं पदार्थसामीप्य इति धनञ्जयः आनीय प्राप्य रहसि वक्तव्यं वक्तुमिति भावः । मुक्तः प्रेषितः । स्फुरन् शोभमानः । सत्पक्षपाती सत्सु पक्षपातः स्नेहोऽस्यास्तीति तथोक्तः । असौ हनुमान् वैरिभयङ्करः वैरिणामरीणाम् । रिपौ वैरिसपत्नारीत्यमरः । भयङ्करः भीतिजनकः अभूत् । तत्र दृष्टान्तमाह प्रदर इति । गुणग्रहीत्रा गुणः मौर्वी, मौर्वी ज्या सिञ्जिनी गुणः इत्यमरः तां गृहीत्रा धृतवता मौर्वीकर्षकेणेति यावत् । रणकोविदेन रामेण कर्णान्तमानीय मुक्तः सत्पक्षपाती सन्तः शोभमानाश्च ते पक्षाः पक्षिपतत्राणि च सत्पक्षाः सत्पक्षैः पातः गमनं अस्यास्तीति स तथोक्तः । गरुत्पक्षच्छदाः पत्रमित्यमरः । अग्रयः ऋजुत्वनिशि-तत्वादिगुणयुक्तत्वेन श्रेष्ठः प्रदरः शरः । प्रदरः शरशंखयोरिति विश्वः यथा

ವೈರಿ-ಭಯಂಕರೋಽಭೂತ್ತಥೇತರ್ಥಃ || ೧೪ ||

ಅವತಾರಿಕಾ- ಸೀತಾಸ್ವೇಷಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಲಂಕೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗತಕ್ಕ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಬಾಣ ಎಂತೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕರ್ಣಾಂತಮ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕರ್ಣಾಂತ-ಮಾನೀಯ ಗುಣ-ಗ್ರಹೀತ್ರಾ ರಾಮೇಣ ಮುಕ್ತೋ ರಣ-ಕೋವಿದೇನ |

ಸ್ಫುರನ್ಸೌ ವೈರಿಭಯಂಕರೋಽಭೂತ್ ಸತ್-ಪಕ್ಷಪಾತೀ ಪ್ರದರೋ ಯಥಾಽಗ್ರ್ಯಃ || 14 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಕರ್ಣಾಂತಮ್, ಆನೀಯ, ಗುಣಗ್ರಹೀತ್ರಾ, ರಾಮೇಣ, ಮುಕ್ತಃ, ರಣಕೋವಿದೇನ, ಸ್ಫುರನ್, ಅಸೌ, ವೈರಿಭಯಂಕರಃ, ಅಭೂತ್, ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತೀ, ಪ್ರದರಃ, ಯಥಾ, ಅಗ್ರ್ಯಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗುಣಗ್ರಹೀತ್ರಾ- ಗುಣ = ಗುಣಗಳನ್ನು, ಮೌರ್ಯ(ಜ್ಯಾ)ವನ್ನು, ಗ್ರಹೀತ್ರಾ = ಗ್ರಹಿಸಿದ, ರಣಕೋವಿದೇನ- ರಣ = ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಕೋವಿದೇನ = ಕುಶಲನಾದ, ರಾಮೇಣ = ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ, ಕರ್ಣಾಂತಮ್ = ಕಿವಿಯವರೆಗೂ, ಆನೀಯ = ಕರೆತಂದು, ಮುಕ್ತಃ = ಬಿಟ್ಟ, ಸ್ಫುರನ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತೀ= ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತೀ-ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಪಕ್ಷ= ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ, ಪಾತೀ= ಹಾರತಕ್ಕ, ಅಗ್ರ್ಯಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಅಸೌ = ಈ ಹನುಮಂತನು, ಪ್ರದರಃ, ಯಥಾ = ಬಾಣವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೇ, ವೈರಿಭಯಂಕರಃ = ವೈರಿಭಯಂಕರನಾಗಿ, ಅಭೂತ್ = ಆದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಹನುಮಂತದೇವರು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಬಾಣದಂತೆ ರಾವಣಾದಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಬಾಣವು ಋಜುತ್ವ, ನಿಶಿತತ್ವ (ಹರಿತವಾಗಿರುವುದು) ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಹನುಮಂತದೇವರೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರು.

ಬಾಣವು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದು, ಹಾಗೆಯೇ ಹನುಮಂತದೇವರು ಪ್ರಕಾಶಮಾನರು. ಬಾಣವು ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತಿಯು ಎಂದರೆ ಸಮೀಚೀನವಾದರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಗಮನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಹನುಮಂತದೇವರಾದರೂ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತ (ಸ್ನೇಹ, ಆಗ್ರಹ)ವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳು.

ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕುಶಲರಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು, ಗುಣ ಎಂದರೆ ಧನುಸ್ಸಿನ ಜ್ಯಾವನ್ನು ಹಿಡಿದವರಾಗಿ, ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಎಳೆದು ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುವಂತೆ, ಗುಣ ಎಂದರೆ

ಪರಾಕ್ರಮೇ ದಕ್ಷಯಶಃಪ್ರತಾಪೈಃ ಸೌಜನ್ಯಮಾಧುರ್ಯನಯಾನಯೈಶ್ಚ |

गान्भिर्यथातुयसुवियेयुधैर्युधैः हनूमतः कौण्डिन्धुः धिक्स्त्रियोर्याम्॥

प्रजां मिमंक्षोरिव सागरस्य लोकांश्च दिक्षोरिव पावकस्य।

सर्वं जिह्वोरिव चान्तकस्य हनूमतः स्यात्स्यति कः पुरस्तात्॥

ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಉತ್ತರರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹನುಮಂತನ ಶುಭಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಎಂದರೆ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದವರಾಗಿ, ಉಂಗುರಪ್ರದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಕರೆದು ಕಳುಹಿಸಿದರು.

ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಕಪಿಗಳು ಹೊರಟಾಗ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹೊರಟ ಕಪಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೇ ಅಂಗುಲೀಯ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡಿ, ಸೀತೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಹನುಮಂತದೇವರೇ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹನುಮಂತದೇವರ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಎಂದರ್ಥ॥ 14 ॥

गोभिः समानन्दितरूपसीतः स्ववह्निनिर्दग्धपलाशिराशिः ।

अहो हनूमन्नववारिदोऽसौ तीर्णाम्बुधिर्विष्णुपदे ननाम ॥ १५ ॥

भावप्रकाशिका - गोभिर्वाग्भिरद्विश्व । सीता सीरजा सस्यं च । पलाशिनो वृक्षा मांसादाश्च ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिका

गोभिरिति । गोभिः वचोभिः समानन्दितरूपसीतः, समानन्दिता सन्तोषिता रूपसीता सीतारूपं येन सः समानन्दितरूपसीतः । अथवा समानन्दितं रूपं यस्याः सा समानन्दितरूपा सीता येन सः समानन्दितरूपसीतः । स्ववह्निनिर्दग्धपलाशिराशिः, स्वपुच्छगताग्निना निर्दग्धः पलाशिराशिः मांसाशिनां राक्षसानां समूहो येन स तथोक्तः । असौ हनूमन्नववारिदः हनूमदाख्यनूतनमेघः तीर्णाम्बुधिः पुनरप्युत्तीर्णसागरः विष्णुपदे श्रीरामपदे ननाम नमश्चकार । यथा कश्चिन्नवमेघः स्वजलैः समानन्दितरूपसीतः समानन्दितरूपाणि सीतानि सस्यानि येन स तथोक्तः । स्ववह्निनिर्दग्धपलाशिराशिः स्वगतविहिना निर्दग्धः पलाशिराशिः येन स तथोक्तः । पलाशिनः पत्रवन्तः । 'पत्रं पलाशं च्छदनं दलं पर्णं च्छदः पुमान्' इत्यमरः । पत्रवन्तश्च वृक्षाः । निर्दग्धवृक्षसमूह इति यावत् । एवम्भूतो मेघः तीर्णाम्बुधिः वायुवशात् समुद्रमतीत्य

देशान्तरं गतः यथा विष्णुपदे आकाशे नमेत् लीनो भवेत् तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः । अहो आश्चर्यं हनूमच्चरितमित्यर्थः ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

लङ्कां प्रविश्य रामान्तिकमागतं हनुमन्तं मेघसाम्येन वर्णयति । गोभिरिति ॥ गोभिः वाग्भिः । सीताया रूपं रूपसीता । 'राजदन्तादिषु परम्' इति पूर्वप्रयोगार्हस्यापि सीताशब्दस्य परनिपातः । समानन्दिता सन्तोषिता रूपसीता येन सः । यद्वा समानन्दितं रूपं यस्याः तादृशी सीता येन सः । अथवा । रूपेण शब्देन सीतारूपसीताशब्दमात्रेण सीतेत्यर्थः सीताप्रतिकृतिरिति यावत् । रूपं स्वभावे सौन्दर्ये नामके पशुशब्दयो'रिति विश्वः । समानन्दिता रूपसीता शब्दमात्रेण सीताशब्दवाच्या येन स इति वा । स्वस्य वह्निः स्ववह्निः स्वपुच्छवह्निरित्यर्थः । तेन निर्दग्धः पलाशिराशिः पलं मांसमश्नन्ति तच्छीला इति पलाशिनो राक्षसाः तेषां राशिः समूहो येन सः 'पलं पिशितमामिष'मिति हलः । असौ हनूमान् नववारिद इव नूतनमेघ इव हनूमन्नववारिदः 'उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोग' इति उपमानोत्तरपदसमासः । तीर्णः उत्तीर्णः, अम्बुधिः समुद्रो येन सः तथा सन् विष्णुपदे श्रीरामस्य पादस्तस्मिन् ननाम नमश्चकार ॥ यथा कश्चिन्मेघो गोभिर्जलैः समानन्दितं रूपं स्वरूपं यासां ताः, सीताः सस्यानि येन सः । 'सीता सस्ये हलाध्वनि' इति वैजयन्ती । स्ववह्निः स्वीयविद्युद्बह्निस्तेन निर्दग्धः पलाशिराशिर्वृक्षसमूहो येन स तथा सन् 'अनोकहः कुटः सालः पलाशी द्रुद्रुमागमा' इत्यमरः । तीर्णाम्बुधिर्वायुवशाद्दुत्तीर्णसमुद्रः सन् विष्णुपदे आकाशे 'वियद्विष्णुपदं वा

तु' इत्यमरः नमेत् तत्र लीनो भवेत्तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः । अहो आश्चर्यं हनुमच्चरितमित्यर्थः । उपमा ॥ १५ ॥

मन्दोपकारिणी

- ಗೋಭಿರिति ।। ಗೋಭಿಃ ವಚೋಭಿಃ । ಸಮಾನಂದಿತರೂಪಸೀತಃ ಸಮಾನಂದಿತಂ ಸಂತೋಷಿತಂ ರೂಪಂ
 ಸ್ವರೂಪಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಸೀತಾ ಜಾನಕೀ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ । ಸ್ವವಹ್ನಿನಿರ್ದಗ್ಧ-ಪಲಾಶಿರಾಶಿಃ ಸ್ವೇನ ಸ್ವಕೀಯೇನ
 ಸ್ವಪುಚ್ಛಗೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಆತ್ಮೀಯೇ ಸ್ವೋಸ್ತ್ರಿಯಾನ್ಧನ ಇತ್ಯಮರಃ । ವಹ್ನಿನಾ ಅಗ್ನಿನಾ ನಿರ್ದಗ್ಧಃ ಭಸ್ಮೀಕೃತಃ
 ಪಲಂ ಮಾंसಂ ಅಶ್ರಂತಿ ಭುಜ್ಜಂತೀತಿ ಪಲಾಶಿನಃ ರಾಕ್ಷಸಾಃ । ಸ್ಯಾಚ್ಚಾಮಿಷೇ ಪಲಮಿತ್ಯಮರಃ । ತेषಾಂ ರಾಶಿಃ
 ಪುಜ್ಜಃ । ಸ್ಯಾನ್ವಿಕಾಯಃ ಪುಜ್ಜರಾಶೀತ್ಯಮರಃ । ಸ್ವವಹ್ನಿನಿರ್ದಗ್ಧಃ ಪಲಾಶಿರಾಶಿರ್ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ । ಅಸೌ
 ಹನೂಮನ್ನವವಾರಿದಃ ಹನುಮದಾಖ್ಯಃ ನವಃ ನೂತನಃ ವಾರಿದೋ ಮೇಘಃ । ತಡಿತವಾನ್ವಾರಿದೋಽಬುಭೃದಿತ್ಯಮರಃ ।
 ತೀರ್ಣಾಬ್ಧಿಃ ಪುನರಪಿ ತೀರ್ಣಃ ಅಮ್ಬುಧಿಃ ಸಮುದ್ರಃ ಯೇನ ಸ ತಥಾ । ವಿಷ್ಣುಪದೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ರಾಮಸ್ಯ ಪದೇ ಪಾದೇ
 ನನಾಮ ನಮಶ್ಚಕಾರ । ಣಮು ಪ್ರಹ್ಲವೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಇತ್ಯತೋ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ । ಪದಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ವಾಕ್ಯೇ ಚ
 ವ್ಯವಸಾಯಾಪದೇಶಯೋಃ । ಪಾದತದ್ವಿಹ್ವಯೋಃ ಸ್ಥಾನತ್ರಾಣಯೋರ್ಲಕ್ಷ್ಮ-ವಸ್ತುನೋರಿತಿ ವಿಶ್ವಃ ।। ಮೇಘಪಕ್ಷೇ ತು ।।
 ಗೋಭಿಃ ಜಲೈಃ । ಭೂವಾಗ್ವಾರಿಷು ಗೌರ್ಮತ ಇತಿ ವಿಶ್ವಃ । ಸಮಾನಂದಿತರೂಪಾಃ ಆಪ್ಯಾಯಿತಸ್ವರೂಪಾಃ ಸೀತಾಃ
 ಸಸ್ಯಾನಿ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ । ಅತ್ರ ಸೀತಾ ಲಾಙ್ಗಲಪದ್ಧತಿರೀತ್ಯಮರಕೋಶೋಕ್ತೇಃ ಲಾಙ್ಗಲಪದ್ಧತಿವಾಚಕೇನ
 ಸೀತಾಶಬ್ದೇನ ಲಕ್ಷಣಯಾ ಲಾಙ್ಗಲ-ಪದ್ಧತೃತ್ಯುತ್ಪನ್ನಸಸ್ಯಾನಿ ಗೃಹ್ಯಂತ ಇತಿ ಜ್ಞೇಯಮ್ । ಸ್ವವಹ್ನಿನಿರ್ದಗ್ಧಪಲಾಶಿರಾಶಿಃ
 ಸ್ವವಹ್ನಿನಾ ವಿಧೃಲ್ಲಕ್ಷಣವಹ್ನಿನಾ ನಿರ್ದಗ್ಧಃ ಪಲಾಶಿನಾಂ ದ್ರುಮಾಣಾಂ ರಾಶಿರ್ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ । ಪಲಾಶೀ ದ್ರುಮಾಗಮಾ
 ಇತ್ಯಮರಃ । ಏವಂಭೂತಃ ಸನ್ ತೀರ್ಣಾಬ್ಧಿಃ ವಾಯುವಶಾತ್ ಸಮುದ್ರಮತೀತ್ಯ ದೇಶಾಂತರಙ್ಗತಃ ಸನ್ ಯಥಾ ವಿಷ್ಣುಪದೇ
 ಆಕಾಶೇ ವಿಯದ್ವಿಷ್ಣುಪದಂವಾಪೀತ್ಯಮರಃ ನನಾಮ ತತ್ರ ಲೀನೋಽಭವತ್ ತದ್ವದಿತಿ ಶ್ಲೋಕಾಭಿ-ಪ್ರಾಯಃ । ಅಹೋ
 ಆಶ್ಚರ್ಯಂ ಹನುಮಚ್ಚರಿಸತಿಮಿತಿ ಭಾವಃ । ಅಹೋ ಹೀತಿ ಚ ವಿಸ್ಮಯ ಇತ್ಯಮರಃ ।। ೧೫ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ- ಲಂಕೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಸೀತಾಸಂದೇಶವಾಹಕರಾಗಿ ರಾಮದೇವರ ಬಳಿಗೆ
 ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದ ಹನುಮಂತದೇವರನ್ನು ಮೋಡವೆಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಗೋಭಿಃ' ಎಂಬ
 ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗೋಭಿಃ ಸಮಾನಂದಿತ-ರೂಪ-ಸೀತಃ ಸ್ವ-ವಹ್ನಿ-ನಿರ್ದಗ್ಧ-ಪಲಾಶಿ-ರಾಶಿಃ ।

ಅಹೋ ಹನೂಮನ್-ನವ-ವಾರಿದೋಽಸೌ ತೀರ್ಣಾಃ-ಂಬುಧಿಃ ವಿಷ್ಣು-ಪದೇ ನನಾಮ ॥ 15 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಗೋಭಿಃ, ಸಮಾನಂದಿತರೂಪಸೀತಃ, ಸ್ವವಹ್ನಿನಿರ್ದಗ್ಧಪಲಾಶಿರಾಶಿಃ, ಅಹೋ,
 ಹನೂಮನ್ನವವಾರಿದಃ, ಅಸೌ, ತೀರ್ಣಾಃ-ಂಬುಧಿಃ, ವಿಷ್ಣುಪದೇ, ನನಾಮ ॥

ಅರ್ಥಃ - ಗೋಭಿಃ = ಮಾತುಗಳಿಂದಲೂ, ನೀರಿನಿಂದಲೂ, ಸಮಾನಂದಿತರೂಪಸೀತಃ -

ಸಮಾನಂದಿತ- ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ರೂಪಸೀತಃ= ಸೀತಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ , ನೇಗಿಲಿನ ಗೆರೆಯುಳ್ಳ (ಸಸ್ಯಗಳುಳ್ಳ), ಸ್ವವಹ್ನಿನಿರ್ದಗ್ಧಪಲಾಶಿರಾಶಿಃ- ಸ್ವ = ತನ್ನ , ವಹ್ನಿ = ಬಾಲದ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ, ಮಿಂಚಿನ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ, ನಿರ್ದಗ್ಧ = ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪಲಾಶಿ = ರಾಕ್ಷಸರ, ವೃಕ್ಷಗಳ, ರಾಶಿಃ = ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಅಸೌ = ಈ, ಹನೂಮಾನ್ = ಹನುಮಂತನೆಂಬ, ನವನೀರದಃ- ನವ = ಹೊಸದಾದ, ನೀರದಃ = ಮೋಡವು, ತೀರ್ಣಾಂಬುಧಿಃ ಸನ್ = ತೀರ್ಣ = ದಾಟಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಂಬುಧಿಃ ಸನ್ = ಸಮುದ್ರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ವಿಷ್ಣುಪದೇ- ವಿಷ್ಣು = ರಾಮಚಂದ್ರನ, ಪದೇ = ಪಾದದಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣುಪದೇ = ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ನನಾಮ = ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು, ಬಗ್ಗಿತು, ಅಹೋ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮೇಘವು ತನ್ನ ಗೋ=ಎಂದರೆ ನೀರಿನಿಂದ ಸೀತ=ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ (ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುವಂತೆ), ಹನುಮಂತದೇವರು ತಮ್ಮ ಗೋ= ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ, (ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು ಕೋಟಲೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ) ಸೀತ =ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು (ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿದರು).

‘ಸೀತಾಕೃತಿಮವೈಕ್ಷತ’ ‘ರಾಮಾಂಗುಲೀಯಕಂ ದೇವೈ ದತ್ವಾ ಚೂಡಾಮಣಿಂ ತತಃ | ಸಂಗೃಹ್ಯ ಜಾನಕೀಂ ಭಕ್ತ್ಯಾ ನತ್ವಾಸಾ- ವಾರುಹತ್ತರುಮ್||’ ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರೀಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ತಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ (ಅನಂತರ ಅಂಗುಲೀಯಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ), ರೂಪ ಸೀತ=ಎಂದರೆ ಸೀತಾಕೃತಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿದರು. (ಅನಂತರ ಮರವೇರಿದರು).

ಮೇಘವು ತನ್ನ ವಹ್ನಿ ಎಂದರೆ ವಿದ್ಯುತ್‌ರೂಪವಾದ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಪಲಾಶಿರಾಶಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಸಮೂಹವನ್ನು ಸುಡುವಂತೆ, ಹನುಮಂತದೇವರು,

‘ವನಂ ವಿಶಕಲಯ್ಯೋಚ್ಚಿಃ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ ಅಕ್ಷಪೂರ್ವಕಾನ್ |

ನಿಹತ್ಯ ಮಾರುತಿರ್ಲಂಕಾಮ್ ಅದಹತ್ ಪುಚ್ಛವಹ್ನಿನಾ ||’

ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರೀಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ (ಅಶೋಕವನವನ್ನು ಮುರಿದು, ತನ್ನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಬಂದ ಅಕ್ಷಕುಮಾರಾದಿ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತರಿದು, ಇಂದ್ರಜಿತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಹಿರಿದೆಂದು ಬಂಧಿತರಾಗಿ, ರಾವಣನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಬಾಲಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿ ಇಡಲ್ಪಡಲು), ವಹ್ನಿ ಎಂದರೆ = ತಮ್ಮ ಪುಚ್ಛಗತವಾದ ಬೆಂಕಿ. ಅದರಿಂದ, ಪಲ=ಎಂದರೆ ಮಾಂಸವನ್ನು ಅಶಿ =ಎಂದರೆ ತಿನ್ನತಕ್ಕವರಾದ್ದರಿಂದ ಪಲಾಶಿಗಳೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸುಟ್ಟರು.

ಮೇಘವು (ಗಾಳಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ) ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಿ, ವಿಷ್ಣುಪದ = ಎಂದರೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವಂತೆ, ಹನುಮಂತ ದೇವರು (ತಮ್ಮ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ)

‘ತತೋ ರತ್ನಾಕರಂ ತೀರ್ತ್ವಾ ವಾನರೇಂದ್ರೈಃ ಸಭಾಜಿತಃ | ದತ್ವಾ ಚೂಡಾಮಣಿಂ ಧನ್ಯೋ ಪ್ರಾಪ್ಯ ರಾಮಾಯ ಸೋಽನಮತ್ ||’

ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರೀಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಿ (ಕಪಿಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿ, ರಾಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಚೂಡಾಮಣಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಧನ್ಯರಾಗಿ,) ವಿಷ್ಣುಪದ = ‘ವಿಷ್ಣುಪದಾಪ್ತಾ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲವೇ ‘ವಿಶಪ್ರವೇಶನೇ’ ಎಂಬಂತೆ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು.

ಈ ಹನುಮಂತದೇವರ ಚರಿತ್ರೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು. || 15 ||

ಅಪಕ್ಷಪಾತಿ ಪುರುಷಸ್ತ್ರೀಲೋಕಯಾಮಭೋಗಭೋಕ್ತಾ ಪತಗಾಧಿರಾಜಮ್ |

ವಿಶ್ವಮ್ಮರಂ ವಿಭ್ರದಸೌ ಜಿಗಾಯ ತ್ವರಾಪರಾಕ್ರಾಂತಿಷು ಚಿತ್ರಮೇತತ್ || ೧೬ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ - ಅಪಕ್ಷಪಾತಿತ್ವಂ ಸತ್ಸು ಗುಣಾನುಕೂಲ್ಯೇನ ಸ್ಥಿತಿಃ | ಭೋಗೋ ನಾಮಾಹಿಶರೀರಂ ಚ || ೧೬ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಅಪಕ್ಷೇತಿ | ಅಸೌ ಹನೂಮಾನ್ ತ್ವರಾಪರಾಕ್ರಾಂತಿಷು ವೇಗೇ ಪರಾಕ್ರಮೇಷು ಚ ಪತಗಾಧಿರಾಜಂ ಗರುಡಂ ಜಿಗಾಯ | ಏತತ್ ಹನೂಮತೋ ಗರುಡವಿಜಯಃ ತ್ರಿಲೋಕಯಾಂ ಚಿತ್ರಮ್ ಆಶ್ಚರ್ಯಮ್ | ತತ್ ಕುತಃ ? ಹನೂಮಾನ್ ಅಪಕ್ಷಪಾತಿ ಪುರುಷಃ, ಪಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ಪಾತರಹಿತಃ ಅಪಕ್ಷಪಾತಿ, ಸತ್ಸು ತತ್ತದ್ಗುಣಾನುಸಾರೇಣ ವರ್ತತ ಇತಿ ಚಾಪಕ್ಷಪಾತಿ | ಗರುಡಸ್ತು ಪಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ಪತತೀತಿ ಪಕ್ಷಪಾತಿ | ಅಭೋಗಭೋಕ್ತಾ ಹನೂಮಾನ್ ಭೋಗಾನಾಂ ಭೋಕ್ತಾ ನ ಭವತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯನಿರತ ಇತಿ ಭಾವಃ | ನೈವಂ ಗರುಡಃ | ಸ ಹಿ ಭೋಗಾನ್ ಸರ್ಪದೇಹಾನ್ ಭುಂಕ್ತೇ | ವಿಶ್ವಮ್ಮರಂ ಸರ್ವಧಾರಕಂ ಶ್ರೀರಾಮಂ ವಿಭ್ರದ್ ವಹನ್ | ವಿಶ್ವಮ್ಮರಭಗವದ್ಭಾವಂ ಗರುಡಸ್ಯಾಪ್ಯಸ್ತಿ | ತಥಾಽಪ್ಯಭೋಗಭೋಕ್ತುರಪಕ್ಷಪಾತಿನೋ ಹನೂಮತೋ ಭೋಗಭೋಕ್ತುಃ ಪಕ್ಷಪಾತಿನೋ ಗರುಡಸ್ಯ ಜಯಶ್ಚಿತ್ರಮಿತಿ ಭಾವಃ || ೧೬ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಧೋಷಿಕಾ

ರಾವಣನಿಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಶ್ರೀರಾಮಮುಡುಹ್ಯ ಲಙ್ಕಾಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಂತಂ ಹನುಮಂತಂ ವರ್ಣಯತಿ | ಅಪಕ್ಷೇತಿ || ಪಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ

पतत्राभ्यां पतति तच्छील इति पक्षपाती स न भवतीत्यपक्षपाती । पक्षपातो वात्सल्यमस्यास्तीति पक्षपाती सत्सु तत्तद्योग्यतानुसारेण वृत्तेः पक्षपाती न भवतीत्यपक्षपातीति वा । पुरुषः । गरुडस्तु पक्षाभ्यां पतति तच्छील इति पक्षपाती । भोगानां स्त्रीसम्भोगादिजनितसौख्यानां भोक्ता अनुभविता भोगभोक्ता स न भवतीत्यभोगभोक्ता । हनुमतो नैष्टिकब्रह्मचारित्वादिति भावः । गरुडस्तु भोगभोक्ता सर्पशरीराणां भोक्ता 'भोगो राज्ये धने सौख्ये पालनाभ्यवहारयोः । फणे देहे च सर्पाणां' इति वैजयन्ती । असौ हनुमान् विश्वं जगत् बिभर्तीति विश्वम्भरस्तं श्रीरामम् । 'संज्ञायां भृतृ' इत्यादिना खचि 'अरुर्द्विषदि'त्यादिना मुम् । बिभ्रत् रावणनिग्रहार्थं लङ्कां प्रति गमनसमये वहन् सन् 'नाभ्यस्ताच्छतु'रिति जुमभावः । त्वरा वेगास्ताश्च पराक्रान्तयः पराक्रमाः, ताश्च तासु । अधिकश्चासौ राजा चाधिराजः । 'राजाहः सखिभ्यष्टच्' इति टच् । स्वतिभ्यामेवेति नियमात् 'न पूजना'दिति निषेधानवकाशः । पतगानां पक्षिणामधि-राजोऽधिपतिस्तम् गरुडं जिगाय जितवान् । जि जये लिट् । एतद्धनुमतो गरुडपराभवनं त्रिलोक्यां चित्रमाश्चर्यम् । विश्वम्भरभगवद्वाहकत्वं गरुडस्याप्यस्ति तथाप्यभोगभोक्तुर-पक्षपातिनो हनुमतः भोगभोक्तुः पक्षपातिनो गरुडस्य जयः चित्रमिति भावः । विभावनाव्यतिरेकौ ॥ १६ ॥

मन्दोपकारिणी

- अपक्षपातीति ॥ असौ हनुमान् । त्वरापराक्रान्तिषु त्वराः वेगाश्च पराक्रान्तयः पराक्रमाश्च तासु विषये । पतगाधिराजं पतगाः पक्षिणः तेषामधिराजः पतगाधिराजः गरुडः । राजाहः सखिभ्यष्टच् इति टच् प्रत्ययः । तं जिगाय जितवान् । जी जय इत्यतः कर्तरि लिट् परस्मैपदं जिगाय जिग्यतुः जिग्युः । एतत् हनुमतः गरुडजयरूपं कर्म चित्रं आश्चर्यम् । आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रमित्यमरः । कुतः, हनुमान् पुरुषः पुरुष-पराक्रमवान् अपक्षपाती पक्षाभ्यां पातः गमनं अस्यास्तीति पक्षपाती न पक्षपाती अपक्षपाती गरुडस्तु पक्षाभ्यां पतति गच्छतीति पक्षपाती अभोगभोक्ता भोगानां ख्यादि-विषयभोगानां भोक्ता उपभोक्ता तादृशो न भवतीति अभोगभोक्ता ब्रह्मचर्यनिरतत्वादिति भावः । गरुडस्तु भोगान् सर्पदेहान् भुङ्क्ते । भोगः सुखे ख्यादिभृतावहेश्च फणकाययोरित्यमरः । विश्वंभरं नारायणं रामम् । विश्वंभरः कैटभजित् इति विष्णुपर्यायामरः । बिभ्रत् वहन् । यद्यपि भगवद्वाहनत्वेन विश्वंभरवाहकत्वं गरुडस्याप्यस्ति तथापि भोगरहितस्य पक्षाभ्यां पतनरहितस्य हनुमतः भोगभोक्तुः पक्षाभ्यां पतनशीलस्य गरुडस्य

जयः आश्चर्यमिति भावः ॥ १६ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ರಾವಣನಿಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ ಹನುಮಂತನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಪಕ್ಷಪಾತೀ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಪಕ್ಷ-ಪಾತೀ ಪುರುಷ-ಸ್ತ್ರೀಲೋಕ್ಯಾ- ಮಭೋಗ-ಭೋಕ್ತಾ ಪತಗಾಧಿ-ರಾಜಮ್ |

ವಿಶ್ವಂ-ಭರಂ ಬಿಭ್ರ-ದಸೌ ಜಿಗಾಯ ತ್ವರಾ-ಪರಾ-ಕ್ರಾಂತಿಷು ಚಿತ್ರ-ಮೇತತ್ || 16 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:-ಅಪಕ್ಷಪಾತೀ, ಪುಷಃ, ತ್ರೀಲೋಕ್ಯಾಮ್, ಅಭೋಗಭೋಕ್ತಾ, ಪತಗಾಧಿರಾಜಮ್, ವಿಶ್ವಂಭರಂ, ಬಿಭ್ರತ್, ಅಸೌ, ಜಿಗಾಯ, ತ್ವರಾಪಾಕ್ರಾಂತಿಷು, ಚಿತ್ರಮ್, ಏತತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಪಕ್ಷಪಾತೀ = ಪಕ್ಷಪಾತವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ತ್ರೀಲೋಕ್ಯಾಮ್ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಪುರುಷಃ = ಸಮರ್ಥನಾದ, ಅಭೋಗಭೋಕ್ತಾ- ಭೋಗ = ಸರ್ಪಶರೀರವನ್ನು, ಅಭೋಕ್ತಾ = ತಿನ್ನದೇ (ವಿಷಯಸುಖವನ್ನು ಭೋಗಿಸದೆಯೇ), ಇರುವ, ವಿಶ್ವಂಭರಂ = ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಉದರದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ಬಿಭ್ರತ್ = ಧರಿಸಿದ, ಅಸೌ = ಈ ಹನುಮಂತನು, ತ್ವರಾಪರಾಕ್ರಾಂತಿಷು - ತ್ವರಾ = ವೇಗವೇನು, ಪರಾಕ್ರಾಂತಿಷು = ಪರಾಕ್ರಮವೇನು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ, ಪತಗಾಧಿರಾಜಂ- ಪತಗ=ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ, ಅಧಿರಾಜಂ= ಅಧಿರಾಜನಾದ ಗರುಡನನ್ನು, ಜಿಗಾಯ = ಗೆದ್ದರು, ಏತತ್ = ಇದು, ಚಿತ್ರಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ಹನುಮಂತದೇವರು ಪಕ್ಷಿರಾಜರಾದ ಗರುಡದೇವರನ್ನು ಗೆದ್ದರೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದರೆಂದರೆ, ವೇಗ, ಪರಾಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ (ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಧರ್ಮ). ಶ್ರೀಪತಿವಾಹನ ಎಂದು ಹೆಸರಾಂತ ಗರುಡದೇವರು ನಾರಾಯಣನನ್ನು (ನಾರಾಯಣನ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ) ಹೊತ್ತು ತಿರುಗುವರು. ಹನುಮಂತದೇವರಾದರೋ ನಾರಾಯಣಾಭಿನ್ನ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ ದೇವರನ್ನು ರಾವಣಸಂಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಲಂಕೆಗೆ ಹೊರಟಾಗ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡರು. (ಜಗತ್ತನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಿಶ್ವಂಭರನೆಂದು ಹೆಸರು).

ಗರುಡದೇವರನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದರಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನೆಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗರುಡನು ಸರ್ಪಗಳ ಶರೀರವನ್ನು ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಭೋಗಭೋಕ್ತವು, ಹನುಮಂತದೇವರಾದರೋ, ಸರ್ಪಶರೀರಭಕ್ಷಕನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭೋಗಭೋಕ್ತ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವನು. ಗರುಡನು ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಗಮನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಹನುಮಂತದೇವರಾದರೋ ರೆಕ್ಕೆಯಿಲ್ಲದೇ ಗಮನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಇಬ್ಬರೂ ವಿಶ್ವಂಭರನನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಸರ್ಪಭಕ್ಷಕನೂ, ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಗಮನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಗರುಡನನ್ನು, ಸರ್ಪಭಕ್ಷಕರಲ್ಲದ, ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಗಮನಮಾಡದಿರತಕ್ಕ ಹನುಮಂತದೇವರು ಗೆದ್ದುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು ಎಂದು ಭಾವ.

ಅಪಕ್ಷಪಾತೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹನುಮಂತದೇವರ ಪರವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು -

1. ತ್ರಿವಿಧ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಪಾತ ರಹಿತರು.

2. 'ಅ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬಂತೆ ಅ=ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕತತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕತತ್ವಾಭಿಜ್ಞರಾದ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ) ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳವರು. ಇದಾದರೂ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ. ಇಲ್ಲವೇ, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ತಮಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನಾಗಿವುಳ್ಳವರು.

ಹಾಗೆಯೇ, 'ಅಭೋಗಭೋಕ್ತಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, 'ತತ್ಪಾದಸೇವಾರತಿರೇಷ ನೈ ಚ್ಛತ್ ತಥಾಪಿ ಭೋಗಾನ್ನನು ಸಾ ವಿರಕ್ತಿಃ' (ಸು.ವಿ.1-24) ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವಂತೆ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಭೋಗಗಳಿದ್ದರೂ ಹರಿಪಾದಸೇವಾನಿರತರಾದ್ದರಿಂದ ಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸುವವರಲ್ಲ, ನಿಜವಾಗಿ ವಿರಕ್ತರು ಎಂದರ್ಥ || 16 ||

ನಿಬದ್ಯ ಸೇತುಂ ರಘುವಂಶಕೇತುಭ್ರೂಮಙ್ಗಲಸಮ್ರಾಂತಪಯೋಧಿಮಧ್ಯೆ |

ಮುಠಿಪ್ರಹಾರಂ ದಶಕಾಯ ಸೀತಾಸಂತರ್ಜನಾಗ್ರಯೋತ್ತರಮೇಷಕೋಽದಾತ್ || ೧೭ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ನಿಬದ್ಯೇತಿ | ಷಕಃ, ಸ್ವಾರ್ಥ ಕಪ್ರತಯಃ, ಷಃ ಹನುಮಾನ್ ರಘುವಂಶಕೇತುಭ್ರೂಮಙ್ಗಲಸಮ್ರಾಂತಪಯೋಧಿಮಧ್ಯೆ, ರಘುವಂಶಕೇತೋಃ ಶ್ರೀರಾಮಸ್ಯ ಭುವಿಕ್ಷೇಪೇಣ ಸಮ್ರಾಂತಸ್ಯ ಪಯೋಧಿಃ ಸಾಗರಸ್ಯ ಮಧ್ಯೆ, ಸೇತುಂ ನಿಬದ್ಯ, ಲಙ್ಕಾಂ ಗತ್ವೇತಿ ಭಾವಃ, ದಶಕಾಯ ದಶಶಿರಸೇ ರಾವಣಾಯ ಮುಠಿಪ್ರಹಾರಮದಾತ್ ತಾಡಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಥಮ್ಭೂತಂ ಮುಠಿಪ್ರಹಾರಮ್? ಸೀತಾಸಂತರ್ಜನಾಗ್ರಯೋತ್ತರಂ ಸೀತಾಸಂತರ್ಜನಸ್ಯ ಸೀತಾಭತ್ಸನಸ್ಯ ಅಗ್ರಯೋತ್ತರಂ ಸಮೀचीनोत्तरम् || ೧೭ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ದೋದಿಕಾ - ಸೇತುಬಂಧನಪೂರ್ವಕಂ ಲಙ್ಕಾಂ ಗತಸ್ಯ ಯುಧ್ಧಂ ವರ್ಣಯತಿ | ನಿಬದ್ಯೇತಿ || ಷ ಷಕಃ ಸ್ವಾರ್ಥ ಕಃ | ಯದ್ವಾ 'ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕಟೇಃ' ಇತ್ಯಕಚಿ ತ್ಯದಾಘತ್ವೇ ಪರರೂಪತ್ವೇ ಚ ಸತಿ ಷಕಃ ಇತ್ಯಕಜಂತಃ | ಕಪ್ರತಯಪಕ್ಷೇ ತ್ಯದಾಘತ್ವಾನುಪಪತ್ತಿಃ | ವಿಭಕ್ತೇಃ ಕಪ್ರತಯೇನ ವ್ಯವಧಾನಾತ್ | ಕಪ್ರತಯಾಂತಾನಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾಭಾವಾತ್ | ಅಕಚ್ಪ್ರತಯಸ್ಯ ತು ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ವಿಧಾನಾದ್ವಿಭಕ್ತೇರವ್ಯವಧಾನೇನ ತ್ಯದಾಘತ್ವೋಪಪತ್ತಿರिति ಕೇಚಿತ್ | ತದ್ರೀತ್ಯಾ ಅಕಜಂತೋ ವಾ | ಹನುಮಾನ್, ರಘೋರ್ಯೋ ವಂಶಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಕೇತುರಿವ ಧ್ವಜ ಇವ ರಘುವಂಶಕೇತುಃ ರಘುಕುಲಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಯ ಭ್ರುವೋರ್ಭಿಜ್ಞೇನ ವಿಕ್ಷೇಪೇಣ ಸಮ್ರಾಂತಸ್ಯ ಪಯೋಧಿಃ ಸಮುದ್ರಸ್ಯ

ಮಧ್ಯೆ 'उत्पताके ध्वजे केतुः' इति वैजयन्ती । सेतुं निबध्य दिनत्रयेऽप्यनुपगामिनं समुद्रं दृष्ट्वा श्रीरामो रक्तनयनान्तं समुद्रे युयोज । तेन प्रक्षुब्धेन समुद्रेण मयि सेतुं निबध्य याहीति प्रार्थितस्य श्रीरामस्याज्ञया दक्षिणसमुद्रे सेतुं निबध्य तेन च लङ्कां गत्वेति भावः । सीताया यत्सन्तर्जनं भार्या भवेत्यादिस्ववाक्याश्रवणनिमित्तकभर्त्सनं तस्य अग्रयोत्तरं उत्तरमिव प्रतिवाक्यमिवाचरति उत्तरति । उत्तरतीत्युत्तरः 'उपमानादाचारे' इत्यधिकृत्य 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्त्विवा वक्तव्य इति क्विपि 'सनाद्यन्ता धातव' इति धातुसंज्ञायां पचाद्यच् । अजन्तत्वाच्च 'वाजन्तश्च' इति पुल्लिङ्गता । अग्रयः सीतासन्तर्जनस्योचितत्वेन श्रेष्ठः य उत्तरस्तं, मुष्टिना प्रहारस्तं, दश कानि शिरांसि यस्य तस्मै रावणाय अदात् । दा दाने लुङ् ॥ १७ ॥

मन्दोपकारिणी

॥ निबद्धयेति ॥ एषकः एष एव एषकः । स्वार्थं कप्रत्ययः । एष हनुमान् । रघुवंश केतुभ्रूभङ्गसम्भ्रान्तपयोधिमध्ये रघोः रघुराजस्य वंशे सन्ततौ केतुः ध्वजस्थानीयः । ग्रहभेदे ध्वजे केतुरित्यमरः । राम इत्यर्थः । तस्य भ्रुवौ तयोर्भङ्गः विक्षेपः तेन सम्भ्रान्तः उद्विग्नः भीत इत्यर्थः । स चासौ पयोधिः समुद्रश्च तस्य मध्ये सेतुं निबध्य बन्धयित्वा कपिसैन्यस्य लङ्कां प्रति गन्तुं योग्यं मार्गविशेषं पर्वतादिभिः कृत्वेति यावत् । दशकाय दशसङ्ख्याकानि कानि शिरांसि यस्य सः दशकः तस्मै रावणाय । कं शिरो जलमाख्यातमिति वररुचिः । मुष्टिप्रहारं मुष्टिना प्रहारं उरसि ताडनं अदात् दत्तवान् । दा दान इत्यतो लुङ् परस्मैपदं अदात् अदातां अदुः । कथंभूतं मुष्टिप्रहारं सीतासन्तर्जनाग्रयोत्तरं सीतायाः जानक्याः सन्तर्जनस्य भर्त्सनस्य अग्रयं समीचीनं उत्तरम् ॥ १७ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ- ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಲಂಕೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದ ಹನುಮಂತದೇವರ ಯುದ್ಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನಿಬಧ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಿಬಧ್ಯ ಸೇತುಂ ರಘು-ವಂಶ-ಕೇತು- ಭ್ರೂ-ಭಂಗ-ಸಂಭ್ರಾಂತ-ಪಯೋಧಿ-ಮಧ್ಯೇ |

ಮುಷ್ಟಿ-ಪ್ರಹಾರಂದಶಕಾಯ ಸೀತಾ-ಸಂತರ್ಜನಾಗ್ರೈಶ್ಚ ರ-ಮೇಷಕೋ-ಽದಾತ್ ||17||

ಪದಚ್ಛೇದಃ & ನಿಬಧ್ಯ , ಸೇತುಂ, ರಘುವಂಶಕೇತುಭ್ರೂಭಂಗಸಂಭ್ರಾಂತಪಯೋಧಿಮಧ್ಯೇ , ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರಂ, ದಶಕಾಯ, ಸೀತಾಸಂತರ್ಜನಾಗ್ರೈಶ್ಚ ರಮ್, ಏಷಕಃ, ಅದಾತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಏಷಕಃ = ಈ ಹನುಮಂತನು, ರಘುವಂಶಕೇತುಭ್ರೂಭಂಗಸಂಭ್ರಾತಂಪಯೋಧಿಮಧ್ಯೇ
- ರಘುವಂಶ = ರಘು ವಂಶಕ್ಕೆ, ಕೇತು = ಧ್ವಜದಂತಿರುವ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ, ಭ್ರೂಭಂಗ = ಹುಬ್ಬು
ಆಡಿಸೋಣದರಿಂದ, ಸಂಭ್ರಾಂತ = ಹೆದರಿದ (ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವಾದ), ಪಯೋಧಿ = ಸಮುದ್ರದ,
ಮಧ್ಯೇ = ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಸೇತುಂ = ಸೇತುವೆಯನ್ನು, ನಿಬಧ್ಯ = ಕಟ್ಟಿ, ಸೀತಾಸಂತರ್ಜನಾಗ್ರೋತ್ತರಂ-
ಸೀತಾ = ಸೀತಾದೇವಿಯರನ್ನು, ಸಂತರ್ಜನ = ಜಭರಿಸುದುಡಕ್ಕೆ, ಅಗ್ರ್ಯ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತರಂ
= ಉತ್ತರರೂಪವಾದ, ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರಂ = ಮುಷ್ಟಿಗುದ್ದನ್ನು, ದಶಕಾಯ = ರಾವಣನಿಗೆ, ಅದಾತ್
= ಕೊಟ್ಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಸಮುದ್ರವು ದಾರಿ ಕೊಡಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಮೂರುದಿನ
ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಸಮುದ್ರವು ದಾರಿ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ರಘುಕುಲಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ
ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಹುಬ್ಬುಗಂಟಿಕ್ಕಿ, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಗೆ ಮಾಡಲು, ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವಾದ
ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ 'ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಹೋಗಿರಿ' ಎಂಬ ಸಮುದ್ರರಾಜನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ,
ಹನುಮಂತದೇವರು ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು, ಕಪಿಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು.

‘ಸಸೇತುಂದಕ್ಷಿಣಾಂಭೋಧೌಬಂಧಯಾಮಾಸಮರ್ಕಟೈಃ|ಸಸೈನ್ಯೋವತ್ಮನಾತೇನನಕ್ರಂಚರಪುರಂ
ಯಯೌ||’ ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೈನ್ಯ ಮೇತರಾಗಿ ರಾಮದೇವರು ಆ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ
ಲಂಕೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಹತ್ತು ಕ=ಎಂದರೆ ಶಿರವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ದಶಕನೆಂಬ ರಾವಣನಿಗೆ ಮುಷ್ಟಿ
ಪ್ರಹಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ('ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದುಷ್ಟಾದಿಪೋರಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಯುಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ) ಈ
ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರವು ಹಿಂದೆ ರಾವಣನು ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಜಭರಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ
ತ್ತು || 17 ||

जाज्वल्यमानोज्ज्वलराघवाग्रौ चक्रे स सुग्रीवसुयायजूके ।

आध्वर्यवं युद्धमखे प्रतिप्रस्थात्रा सुमित्रातनयेन साकम् ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिका

जाज्वल्येति । स हनूमान् जाज्वल्यमानोज्ज्वलराघवाग्रौ भृशं शोभमानराघवाख्याग्रियुक्ते
सुग्रीवसुयायजूके सुग्रीवाख्यसद्यजमानयुक्ते युद्धमखे युद्धाख्ययज्ञे प्रतिप्रस्थात्रा

प्रतिप्रस्थातृव्यापारयुक्तेन सुमित्रातनयेन साकम् आध्वर्यवम् अध्वर्युव्यापारं चक्रे । यज्ञे ह्यध्वर्यादयो भवेयुः । युद्धाख्ययज्ञे च हनूमदादयोऽध्वर्यादयः ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

यज्ञे ह्यध्वर्यादयो भवेयुः । अस्मिन् युद्धाख्ययज्ञे च हनूमदादयोऽध्वर्यादयो जाता इत्याह । जाज्वल्येति ॥ स हनुमान् । पुनः पुनरतिशयेन वा ज्वलतीति जाज्वल्यमानः ‘ज्वल दीप्ताविति धातोः ‘धातोरेकाचः क्रियासमभिहारे यङ् इति पौनः पुन्ये भृशार्थे वा “यङि सन्यङो”रिति द्वित्वे हलादिशेषे दीर्घोऽकित इत्यभ्यासदीर्घे धातुसञ्ज्ञायां कर्तरि ‘लटः शतृशानचा’विति शानचि आने मुगिति मुक् । तथा च अतिशयेन देदीप्यमान इत्यर्थः । उत्कृष्टतया ज्वलतीत्युज्वलः स चासौ राघवाग्निश्च । जाज्वल्यमान उज्वलराघवाग्निर्यस्मिन् तस्मिन् । सुग्रीवः सुयायजूकः शोभनयजमानो यस्मिन् तस्मिन् ‘इज्याशीलो यायजूक’ इत्यमरः । युद्धमेव मखो यज्ञस्तस्मिन् । प्रति-प्रस्थात्रा प्रतिप्रस्थातृव्यापारयुक्तेन सुमित्रातनयेन लक्ष्मणेन साकं सार्धम् अध्वर्योः सम्बन्धि आध्वर्यवं तद्व्यापारं चक्रे कृतवान् । रूपकम् ॥ १८ ॥

मन्दोपकारिणी

- ॥ जाज्वल्यमान इति ॥ स हनुमान् जाज्वल्यमानोज्ज्वलराघवाग्नौ जाज्वल्यमानः अत्यन्तं ज्वलन् रावणस्य क्रुध्यन्निति यावत् उज्वलः प्रकाशमानः । रघोर्गोत्रापत्यं पुमान् राघवः । जाज्वल्यमानश्चासौ उज्वलश्चासौ राघवः रामचन्द्रश्च स एवाग्निः यस्मिन् स जाज्वल्यमानोज्ज्वलराघवाग्निः तस्मिन् । सुग्रीवसुयायजूके सुग्रीवाख्यः सु पूज्यः समीचीन इति यावत् यायजूकः यजमानः यस्य स तथोक्तः तस्मिन् । सुः पूजायां भृशार्थेष्विति विश्वः । युद्धमखे युद्धं मख इव यज्ञ इव तस्मिन् । सप्ततंतु-र्मखःऋतुरित्यमरः । प्रतिप्रस्थात्रा प्रतिप्रस्थातृनामकऋत्विग्भूतेन सुमित्रातनयेन सुमित्रायाः तनयेन पुत्रेण लक्ष्मणेन । आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्र इत्यमरः । साकं सह । आध्वर्यवं अध्वर्योः अध्वर्युनामकऋत्विजः इदं आध्वर्यवं अध्वर्युव्यापारमित्यर्थः । चक्रे कृतवान् डुकृञ् करण इत्यतो लिडात्मनेपदं चक्रे चक्राते चक्रिरे । यज्ञे हि अध्वर्यादयः ऋत्विजः भवेयुः यजमानश्च स्यादग्निश्च भवेत्, युद्धाख्ययज्ञे च राम एवाग्निः, सुग्रीवो यजमानः, हनुमान् अध्वर्युः, प्रतिप्रस्थाता लक्ष्मणः, अङ्गदादयः होत्राग्नीध्रादयः

ऋत्विज इति ज्ञेयम् । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ १८ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ- ಯುದ್ಧವನ್ನು ಯಜ್ಞಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜಾಜ್ವಲ್ಯ-ಮಾನೋ-ಜ್ವಲ-ರಾಘವಾಗ್ನೌ ಚಕ್ರೇ ಸ ಸುಗ್ರೀವ-ಸು-ಯಾಯಜೂಕೇ ।

ಆದ್ಧರ್ಯವಂ ಯುದ್ಧ-ಮಖೇ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ರಾ, ಸುಮಿತ್ರಾ-ತನಯೇನ ಸಾಕಮ್ ॥ 18 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ& ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನೇಜ್ವಲರಾಘವಾಗ್ನೌ, ಚಕ್ರೇ, ಸಃ, ಸುಗ್ರೀವಸುಯಾಯಜೂಕೇ, ಆದ್ಧರ್ಯವಂ, ಯುದ್ಧಮಖೇ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ರಾ, ಸುಮಿತ್ರಾತನಯೇನ, ಸಾಕಮ್ ॥

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ಆ ಹನುಮಂತನು, ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಃ = ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ಉಜ್ವಲ್ಯರಾಘವಾಗ್ನೌ- ಉಜ್ವಲ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ರಾಘವಾಗ್ನೌ - ರಾಘವ- = ರಾಮ ಎಂಬ, ಅಗ್ನೌ = ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳ, ಸುಗ್ರೀವಸುಯಾಯಜೂಕೇ- ಸುಗ್ರೀವ = ಸುಗ್ರೀವನೆಂಬ, ಸು = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಯಾಯಜೂಕೇ = ಯಜಮಾನನುಳ್ಳ, ಯುದ್ಧಮಖೇ- ಯುದ್ಧ = ಯುದ್ಧವೆಂಬ, ಮಖೇ = ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ರಾ = ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯ ಎಂಬ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವ, ಸುಮಿತ್ರಾತನಯೇನ- ಸುಮಿತ್ರಾ = ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿಯರ, ತನಯೇನ = ಮಗನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಂದ, ಸಾಕಮ್ = ಕೂಡಿ, ಆದ್ಧರ್ಯವಂ = ಅದ್ಧರ್ಯಭಾವವನ್ನು, ಚಕ್ರೇ = ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಯಜಮಾನ, ಅಗ್ನಿ, ಅದ್ಧರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯುದ್ಧಾಖ್ಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸುಗ್ರೀವನೇ ಯಜಮಾನನು, ರಘುಕುಲೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರೇ ಅತ್ಯಂತ ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕಂಥ, (ಎಂದರೆ ರಾವಣನಿಗೆ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕಂಥ) ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿಯ ಮಗನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೇ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯ ಎಂದರೆ ಅದ್ಧರ್ಯವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನು. (ಇತರ ಅಂಗದಾದಿಗಳು ಹೋತೃ, ಆಗ್ನೇಧ್ರ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು). ಇಂತಹ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತದೇವರು ಅದ್ಧರ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಎಂದರೆ, ರಾಕ್ಷಸರುಗಳ ದೇಹವೆಂಬ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೋಮಿಸಿದರು. ಅನೇಕ ಬಲಿಷ್ಠರಾದ ರಾಕ್ಷಸರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರೆಂಥ. 'ಹನುಮಾನ್ ಭಗವತ್ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಜಘಾನಾತಿಬಲಾನ್ ರಿಪೂನ್' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ

॥ 18 ॥

रामार्चने यो नयतः प्रसूनं द्वाभ्यां कराभ्यामभवत्प्रयत्नः ।

एकेन दोष्णा नयतो गिरीन्द्रं सञ्जीवनाद्याश्रयमस्य नाभूत् ॥ १९ ॥

पदार्थदीपिका

रामार्चन इति । रामार्चनार्थं द्वाभ्यां कराभ्यां प्रसूनं नयतः यः प्रयत्नः प्रयासः अभवत् एकेन दोष्णा एकेन हस्तेन सञ्जीवनाद्याश्रयं मृतसञ्जीवनाद्याश्रयं गिरीन्द्रं गन्धमादनं नयतोऽस्य हनुमतः स प्रयत्नो नाभूत् । पर्वतमुद्धृत्य नयतोऽस्य पुष्पोद्धरणे यावान् प्रयासस्तावानपि नाभूदिति भावः ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

इन्द्रजिह्वद्वकपीनामुज्जीवनार्थं लङ्कां प्रति गन्धमादनपर्व-तमानयतोऽस्य रामार्चनार्थं पुष्पानयने यावान्प्रयासस्तावानपि नाभूदित्याह रामार्चन इति ॥ रामस्यार्चनं पूजा तस्मिन् । तादर्थ्ये सप्तमी । रामार्चनार्थमित्यर्थः । कराभ्यां हस्ताभ्यां प्रसूनं पुष्पं नयतः आनयतः यः प्रयत्नोऽभवत् । एकेन दोष्णा हस्तेन सञ्जीवनं मृतसञ्जीवन्याख्य-मौषधमादिर्येषां तेषामाश्रय आधारः तम् । गिरीन्द्रं गन्धमादनं नयतः लङ्कां प्रत्यानयतः अस्य हनुमतः स प्रयत्नः नाभूत् न बभूव ॥ १९ ॥

मन्दोपकारिणी

- रामार्चन इति ॥ रामार्चने तादर्थ्ये सप्तमी रामस्य अर्चने पूजार्थं द्वाभ्यां कराभ्यां प्रसूनं कुसुमम् । प्रसूनं कुसुमं सुममित्यमरः । नयतः उद्धरतः यः प्रयत्नः प्रयासः अभवत् आसीत् । भू सत्तायां लङ् परस्मैपदम् । सः प्रयत्नः एकेन दोष्णा हस्तेन सञ्जीवनाद्याश्रयं सञ्जीवनः सञ्जीवननामकः औषधवृक्षः स एव आद्यः आदिर्येषां ते सञ्जीवनाद्याः वृक्षाः तेषामाश्रयः तम् । पुंस्यादिः पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्याः इत्यमरः । गिरीन्द्रं गिरीणां पर्वतानां इन्द्रः श्रेष्ठस्तं गन्धमादनपर्वतं नयतः उद्धृत्य नयतः नाभूत् । मृतसञ्जीवनाद्यौषधार्थं गन्धमादनपर्वतमेकेन हस्तेन उद्धृत्य गृहीत्वा च गच्छतो हनुमतः पुष्पोद्धरणादौ यावान् प्रयासस्तावानपि नाभूदिति भावः ॥ इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ १९ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಇಂದ್ರಜಿತುವಿನಿಂದ ಬದ್ಧರಾದ (ನಾಗಪಾಶದಿಂದ) ಕಪಿಗಳನ್ನು ಬದುಕಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಲಂಕೆಗೆ ಗಂಧಮಾದನಪರ್ವತವನ್ನು ತರತಕ್ಕ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೆ, ರಾಮದೇವರ ಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೂವನ್ನು ತರುವಾಗ ಆದ ಪ್ರಯಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ರಾಮಾರ್ಚನೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ರಾಮಾರ್ಚನೇ ಯೋ ನಯತಃ ಪ್ರಸೂನಂ ದೋಭ್ಯಾಂ ಕರಾಭ್ಯಾ-ಮಭವತ್ ಪ್ರಯತ್ನಃ |

ಏಕೇನ ದೋಷ್ಣಾ ನಯತೋ ಗಿರೀಂದ್ರಂ ಸಂಜೀವನಾದ್ಯಾ-ಶ್ರಯ-ಮಸ್ಯ ನಾಭೂತ್ || 19 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ& ರಾಮಾರ್ಚನೇ, ಯಃ, ನಯತಃ, ಪ್ರಸೂನಂ, ದೋಭ್ಯಾಂ, ಕರಾಭ್ಯಾಮ್, ಅಭವತ್, ಪ್ರಯತ್ನಃ, ಏಕೇನ, ದೋಷ್ಣಾ, ನಯತಃ, ಗಿರೀಂದ್ರಂ, ಸಂಜೀವನಾದ್ಯಾಶ್ರಯಮ್, ಅಸ್ಯ, ನ, ಅಭೂತ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ರಾಮಾರ್ಚನೇ-ರಾಮ = ರಾಮದೇವರ, ಅರ್ಚನೇ= ಪೂಜೆಗೋಸ್ಕರ, ಯಃ = ಯಾವ, ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ = ಎರಡಾದ, ಕರಾಭ್ಯಾಮ್ = ಕೈಗಳಿಂದ, ಪ್ರಸೂನಂ = ಹೂವನ್ನು, ನಯತಃ = ತರುತ್ತಿರುವ, ಅಸ್ಯ = ಈ ಹನುಮಂತನಿಗೆ, ಯಃ ಪ್ರಯತ್ನಃ = ಯಾವ ಪ್ರಯತ್ನವು, ಅಭವತ್ = ಆಯಿತೋ, ಸಃ = ಆ ಪ್ರಯತ್ನವು, ಏಕೇನ = ಒಂದಾದ, ದೋಷ್ಣಾ = ಕೈಯಿಂದ, ಸಂಜೀವನಾದ್ಯಾಶ್ರಯಂ-ಸಂಜೀವನ = ಸಂಜೀವನವೇ ಮೊದಲಾದ ಔಷಧಗಳಿಗೆ, ಆಶ್ರಯಂ = ಆಶ್ರಯವಾದ, ಗಿರೀಂದ್ರಂ = ಪರ್ವತಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಜೀವನಪರ್ವತವನ್ನು, ನಯತಃ = ತರುತ್ತಿರುವ ಅಂಜನೇಯನಿಗೆ, ನಾಭೂತ್ = ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಹನುಮಂತದೇವರು ರಾಮದೇವರ ಪೂಜೆಗೋಸ್ಕರ ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪವನ್ನು ತರುವಾಗ, ಪುಷ್ಪಗಳಿಗೆ ಉಸಿರು ತಾಕದಂತೆ, ಉಗುರು ತಗುಲದಂತೆ ತರುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಸವಾಯಿತು. (ಇದು ಭಕ್ತಿದ್ಯೋತಕವು) ಆದರೆ -'ಸೋಽಜೀವಯನ್ಮಹಾರಕ್ಷೋ ಮೋಹಿತಾನ್ ಸರ್ವವಾನರಾನ್ | ಗಂಧಮಾದನಮಾನೀಯ ತದ್ಗತೌಷಧವಾಯುನಾ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಒಂದೇ ಕೈಯಿಂದ, (ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ) ಗಂಧಮಾದನಪರ್ವತವನ್ನು (ಮಹಾದೈತ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರಜಿತುವಿನಿಂದ ಮೋಹಿತರಾದ ಕಪಿಗಳನ್ನು ಚೇತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ತರುವಾಗ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಪ್ರಯಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಗಂಧಮಾದನಪರ್ವತವು ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, 1.ಸಂಜೀವಕರಿಣೀ (ಸತ್ತವರನ್ನು ಬದುಕಿಸತಕ್ಕದ್ದು), 2. ವಿಶಲ್ಯಕರಿಣೀ (ನಾಟಿದ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯತಕ್ಕದ್ದು) 3. ಸಂಧಾನಕರಿಣೀ (ಮುರಿದ ಮೂಳೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸತಕ್ಕದ್ದು). 4.ಸರ್ವಣಕರಿಣೀ (ಜಜ್ಜುಗಾಯಗಳಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ವಿವರ್ಣತೆಯನ್ನು

ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಮೂಲಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದದ್ದು.

ಗಂಧಮಾದನ ಪರ್ವತವನ್ನು ತಂದ ಬಗೆಯು ಹರಿವಾಯುಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

‘ಪ್ರಾಕ್ಲಂಚಾಶತ್ಸಹಸೈವ್ಯವಹಿತಮಮಿತಂ ಯೋಜನೈಃ ಪರ್ವತಂ ತ್ವಂ

ಯಾವತ್ಸಂಜೀವನಾದ್ಯೌಷಧನಿಧಿಮಧಿಕ ಪ್ರಾಣ ಲಂಕಾಮನೈಷೀಃ |

ಅದ್ರಾಕ್ಷೀದುತ್ಪತ್ತಂತಂ ತತ ಉತ ಗಿರಿಮುತ್ಪಾಟಯಂತಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ

ಯಾಂತಂ ಖೇ ರಾಘವಾಂಘೌ ಪ್ರಾಣತಮಪಿ ತದೈಕಕ್ಷಣೇ ತ್ವಾಂ ಹಿ ಲೋಕಃ ||’

ಎಂದರೆ, ಎಲೈ! ಅ ಧಿಕರಾದ ಪ್ರಾಣದೇವರೇ, ಹಿಂದೆ ನೀವು ಐವತ್ತುಸಾವಿರ (50,000)ಯೋಜನ ದೂರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಜೀವನಾದಿಮೂಲಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಗಂಧಮಾದನಪರ್ವತವನ್ನು ಲಂಕೆಗೆ ತಂದಿರೋ, ಆಗಲಂದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹಾರತಕ್ಕ, ಪರ್ವತವನ್ನು ಕೀಳತಕ್ಕ, ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡತಕ್ಕ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಜಗತ್ತು ನೋಡಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ || 19 ||

ದಾರಿತಾರಿಂ ಪರಮಂ ಪುಮಾಂಸಂ ಸಮನ್ವಯಾಸೀಚರದೇವಪುತ್ರಾ |

ವಹ್ನಿಪ್ರವೇಶಾಧಿಗತಾತ್ಮಶುದ್ಧಯಾ ವಿರಾಜಿತಂ ಕಾञ್ಚನಮಾಲಯೇವ || ೨೦ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಸ ಇತಿ | ಸ ಹನೂಮಾನ್ ದಾರಿತಾರಿಮ್, ದಾರಿತಾಃ ನಿಹತಾಃ ಅರಯೋ ಯೇನ ಸ ದಾರಿತಾರಿಃ, ತಂ ಪರಮಂ ಪುಮಾಂಸಮ್, ರಾವಣಾದಿನ್ ಹತ್ವಾ ಅಯೋಧ್ಯಾಭಿಮುಖಂ ಯಾನ್ತಂ ರಾಮಂ ಸಮನ್ವಯಾಸೀತ್ ಸಮ್ಯಗನುಯಯೌ | ಕಥಮ್ಭೂತಮ್? ವಹ್ನಿಪ್ರವೇಶಾಧಿಗತಾತ್ಮಶುದ್ಧಯಾ ವಹ್ನಿಪ್ರವೇಶೇನ ಜನೈರಧಿಗತಾತ್ಮಪಾತಿವ್ರತಾದಿಶುದ್ಧಿಮತ್ಯಾ ನರದೇವಪುತ್ರಾ ರಾಜಪುತ್ರಾ ಸೀತಯಾ ವಿರಾಜಿತಂ ಶೋಭಮಾನಮ್ | ವಹ್ನಿಪ್ರವೇಶಾಧಿಗತಾತ್ಮಶುದ್ಧಯಾ ಕಾञ್ಚನಮಾಲಯೇವ | ವಹ್ನೌ ನಿಕ್ಷೇಪಣೇ ಹಿ ಕಾञ್ಚನಸ್ಯ ಶುದ್ಧಿರವಗಮ್ಯತೇ || ೨೦ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ವೋಧಿಕಾ

ರಾವಣಾದಿನ್ ಹತ್ವಾ ಸೀತಯಾ ಸಾರ್ಥಮಯೋಧ್ಯಾಭಿಮುಖತಯಾ ಯಾನ್ತಂ ಶ್ರೀರಾಮಮನುಜಗಾಮೇತ್ಯಾಹ— ಸ ಇತಿ | | ಸ ಹನೂಮಾನ್ | ದಾರಿತಾಃ ಸಂಹತಾ ಅರಯೋ ರಾವಣಾದಿಶತ್ರುವೋ ಯೇನ ತಮ್ | ವಹ್ನೌ ಯಃ ಪ್ರವೇಶಸ್ತೇನಾಧಿಗತಾ ಜನೈರ್ಜ್ಞಾತಾ ಆತ್ಮನಃ ಸ್ವಸ್ಯ ಶುದ್ಧಿಃ ಪಾತಿವ್ರತಶುದ್ಧಿರಯಾಸ್ತಯಾ | ನರದೇವಪುತ್ರಾ ಜನಕಪುತ್ರಾ ಸೀತಯಾ | ಕಾञ್ಚನಸ್ಯ ಸುವರ್ಣಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಕಾञ್ಚನಿ | ಸಾ ಚ ಸಾ ಮಾಲಾ ಚ | ‘ಪುಂವತ್ಕರ್ಮಧಾರಯಜಾತೀಯದೇಶೀಯೇಷು’ ಇತಿ

ಅಧಿಗತ = (ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ) ಆತ್ಮ = ತನ್ನ, ಶುದ್ಧಾತ್ಮ = ಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ನರದೇವಪುತ್ರಾ - ನರದೇವ
 = ಜನಕರಾಜನ, ಪುತ್ರಾ = ಮಗಳಾದ ಸೀತಾದೇವಿಯಿಂದ, ಕಾಂಚನಮಾಲಯಾ ಇವ- ಕಾಂಚನ
 = ಬಂಗಾರದ ಮಾಲಯೇವ = ಹಾರದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ವಿರಾಜಿತಂ = ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ,
 ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು, ಸಮನ್ವಯಾಸೀತ್ = ಅನುಸರಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಹನುಮಂತದೇವರು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಮಾಣಮಾಡಿದರೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ 'ಅಸಂಖ್ಯಾನ್ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ ಹತ್ವಾ ಕುಂಭಕರ್ಣಂ ಚ ರಾವಣಮ್' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ರಾವಣ, ಕುಂಭಕರ್ಣಾದಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೀಳಿದವರು ಎಂದರೆ ಸಂಹರಿಸಿದವರು, ಸರ್ವೋತ್ತಮರು, ಪುಂಶಬ್ಧವಾಚ್ಯರು. ಸೀತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಶೋಭಿಸತಕ್ಕವರು. ಆ ಸೀತೆಯಾದರೋ, ಪರಿಶುದ್ಧಳು. ಶುದ್ಧವಾದ ಬಂಗಾರವನ್ನು ಪುಟ್ಟಿಕ್ಕಿಡಲು (ಅಗ್ನಿ ಪರೀಕ್ಷೆಮಾಡಲು), ಆದರೂ ಶುದ್ಧಿಯುತಿಳಿಯುವಂತೆ, ಶುದ್ಧಳಾದ ಸೀತಾದೇವಿಯು ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ತನ್ನ ಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವಳು. 'ಹನುಮತ್ಪ್ರಮುಖೈಃ ಸಾರ್ಧಂ ದೇವ್ಯಾ ಚ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಆರುಹ್ಯ ಪುಷ್ಪಕಂ ರಾಮೋ ಜಗಾಮ ನಗರೀಂ ನಿಜಾಮ್ ||' (ಮಣಿಮಂಜರೀ) ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು, ಹನುಮಾದಿ ವಾನರರಿಂದಲೂ, ಸೀತೆಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ, ಪುಷ್ಪಕವನ್ನೇರಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥ || 20 ||

श्यामं स्मितास्यं पृथुदीर्घहस्तं सरोजनेत्रं गजराजयात्रम् ।

वपुर्जगन्मङ्गलमेष दृग्भ्यां चिरादयोध्याधिपतेः सिषेवे ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिका

श्याममिति । एष हनूमान् श्यामं श्यामवर्णम्, स्मितास्यं स्मितवदनम्, पृथुदीर्घहस्तं स्थूलायतबाहुम्, सरोजनेत्रं पद्माक्षम्, गजराजयात्रं गजराजगतिसमानगमनम्, जगन्मङ्गलं दर्शनश्रवणमननैः जगन्मङ्गलप्रदम्, अयोध्याधिपतेः वपुः चिरात् दृग्भ्यां सिषेवे । दृग्भ्यामित्युपलक्षणम् । 'श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम्' इति नवविधां सेवां कृतवानित्यभिप्रायः ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अयोध्यायां च 'श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम्' इत्युक्तनवविधसेवां, श्रीराम-मनिमिषदृग्भ्यां सदा पश्यन् चकारेत्याह— श्याममिति ।। एष हनूमान् स्मितं मन्दहासो-पेतमास्यं मुखं यस्य तत् । पृथू स्थूलौ पुष्टाविति यावत् । दीर्घौ आयतौ हस्तौ यस्य तत् । सरसि जातं सरोजं 'सप्तभ्यां जनेर्ड' इति डः । सरोजवत् पद्मवन्नेत्रे यस्य तत् । गजानां राजा गजराज ऐरावतस्तस्य यात्रेव यात्रा गमनं यस्य तत् । जगतो मङ्गलं यस्मात्तत् स्वविषयकश्रवणमननार्चनादिना जगतो मङ्गलप्रदमित्यर्थः जगति मङ्गलमिति वा । अयोध्याधिपतेः श्रीरामस्य वपुः शरीरं दृग्भ्यां दृष्टिभ्यां चिरादीर्घकाले 'दीर्घकाले चिराच्चिर' मिति वैजयन्ती । सिषेवे षेवृ सेवने लिट् ।। अनिमिषदृग्भ्यां तद्दर्शनपूर्वकं नवविधसेवां चकारेति भावः ।। २१ ।।

मन्दोपकारिणी

- श्याममिति ।। एषः हनूमान् 'श्यामं कृष्णवर्णं' कृष्णे नीलासितश्यामेत्यमरः । स्मितास्यं स्मितं मन्दहासयुक्तमास्यं वदनं यस्य तत्तथोक्तं तत् । पृथुदीर्घहस्तं पृथू स्थूलौ दीर्घौ जानुपर्यन्तं लम्बमानौ हस्तौ पाणी यस्य तत्तथोक्तं तत् । सरोजनेत्रं सरोजवत् कमलवत् नेत्रे नयने यस्य तत्तथोक्तं तत् । गजराजयात्रं गजराजस्य गजश्रेष्ठस्य यात्रावत् गमनवत् यात्रा यस्य तत्तथोक्तं तत् । यात्रा तु यापनेऽपि स्यात् गमनोत्सवयोस्त्रियामिति मेदिनी । जगन्मङ्गलं जगतां लोकानां मङ्गलं श्रवणदर्शनादिभिः शुभं यस्मात्तत्तथोक्तं तत् । कल्याणं मङ्गलं शुभमित्यमरः । श्रेयस्करमित्यर्थः । अयोध्याधिपतेः अयोध्यायाः तन्नामकनगर्याः अधिपतेः स्वामिनः रामस्य । वपुर्गात्रम् । गात्रं वपुः संहननमित्यमरः । दृग्भ्यां चक्षुर्भ्याम् । ईक्षणं चक्षुरक्षिणी दृग्दृष्टी चेत्यमरः । सिषेवे । षेवृ सेवायामित्यस्मात् लिडात्मनेपदं सिषेवे सिषेवाते सिषेविरे । दृग्भ्यामित्युपलक्षणं, श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् इत्युक्त-श्रवणादिकमपि ग्राह्यम् । हनुमान् बहुप्रकारेण रामसेवां चकारेति भावः ।। २१ ।।

अवतारिका- अयोध्यायल्लि, 'श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम्' इत्युक्त-श्रवणादिकमपि ग्राह्यम् । हनुमान् बहुप्रकारेण रामसेवां चकारेति भावः ।। २१ ।।

‘ಹನುಮಾನ್ ದಾಸ್ಯೇ’ ಎಂಬಂತೆ, ದಾಸ್ಯಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ರೆಪ್ಪೆ ಹಾಕದೇ ನೋಡತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಹನುಮಂತದೇವರು ಮಾಡಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- ‘ಶ್ಯಾಮ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

**ಶ್ಯಾಮಂ ಸ್ಮಿತಾಸ್ಯಂ ಪೃಥು-ದೀರ್ಘ-ಹಸ್ತಂ ಸರೋಜ-ನೇತ್ರಂ ಗಜ-ರಾಜ-ಯಾತ್ರಮ್ |
ವಪು-ರ್ಜಗನ್-ಮಂಗಲ-ಮೇಷ ದೃಗ್ಭ್ಯಾಂ ಚಿರಾದಯೋಧ್ಯಾಧಿ-ಪತೇಃ ಸಿಷೇವೇ ||**

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಶ್ಯಾಮಂ, ಸ್ಮಿತಾಸ್ಯಂ, ಪೃಥುದೀರ್ಘಹಸ್ತಂ, ಸರೋಜನೇತ್ರಂ, ಗಜರಾಜಯಾತ್ರಂ, ವಪುಃ, ಜಗನ್ಮಂಗಲಮ್, ಏಷಃ, ದೃಗ್ಭ್ಯಾಂ, ಚಿರಾತ್, ಅಯೋಧ್ಯಾಧಿಪತೇಃ, ಸಿಷೇವೇ ||

ಅರ್ಥ:- ಸಃ = ಈ ಹನುಮಂತನು, ಶ್ಯಾಮಂ = ನೀಲಮೇಘಶ್ಯಾಮನಾದ, ಸ್ಮಿತಾಸ್ಯಂ -ಸ್ಮಿತ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಆಸ್ಯಂ = ಮುಖವುಳ್ಳ, ಪೃಥುದೀರ್ಘಹಸ್ತಂ- ಪೃಥು = ಪುಷ್ಪವಾದ ದೀರ್ಘ = ನೀಳವಾದ, ಹಸ್ತಂ = ಕೈಗಳುಳ್ಳ, ಸರೋಜನೇತ್ರಂ-ಸರೋಜ = ಕಮಲದಂತಿರುವ ನೇತ್ರಂ = ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ, ಗಜರಾಜಯಾತ್ರಮ್ = ಗಜರಾಜ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆಯ, ಯಾತ್ರಂ = ಗಮನದಂತೆ ಗಮನವುಳ್ಳ, ಜಗನ್ಮಂಗಲಂ- ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಮಂಗಲಂ = ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ, ಅಯೋಧ್ಯಾಧಿಪತೇಃ = ಅಯೋಧ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ, ವಪುಃ = ಶರೀರವನ್ನು, ಚಿರಾತ್ = ಬಹುಕಾಲ, ದೃಗ್ಭ್ಯಾಂ = ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ, ಸಿಷೇವೇ = ಸೇವಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಹನುಮಂತದೇವರು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರರ ದೇಹವನ್ನು ಚಿರಕಾಲ ಸೇವಿಸಿದರು (ನೋಡಿದರು)ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ, ಶ್ಯಾಮವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟರು, ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದಮುಖವುಳ್ಳವರು. ಸ್ಥೂಲವಾದ (ದುಂಡಾದ) ಉದ್ದವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವರು, ಎಂದರೆ ಆಜಾನುಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವರು. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಂಗಲ ಸ್ವರೂಪರು, ಇಲ್ಲವೆ ತಮ್ಮ ವಿಷಯ ಶ್ರವಣ,ಮನನ, ಅರ್ಚನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಂಗಲವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕವರು. ಪಟ್ಟದ ಆನೆಯ ನಡೆಯಂತೆ ನಡೆಗೆಯುಳ್ಳವರು || 21 ||

ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕೇಽವಸಿತೇಽತ್ರ ಸೀತಾ ಪ್ರೇಷಾಯ ನಸ್ತಾಂ ಭಜತಾಂ ದಿಶೇತಿ |

ರಾಮಸ್ಯ ವಾण्या ಮಣಿಮಚ್ಚುಮಾಲಾವ್ಯಾಜೇನ ದೀರ್ಘಾ ಕರುಣಾಂ ಬಬಂಧ ||೨೨||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ರಾಜ್ಯೇತಿ | ಸೀತಾ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕೇ ಶ್ರೀರಾಮಸ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕೇ ಅವಸಿತೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಮಣಿಮಚ್ಚುಮಾಲಾವ್ಯಾಜೇನ ಮಣಿಮಯರಮಣಿಯಮಾಲಾವ್ಯಾಜೇನ ಅತ್ರ ಹನುಮತಿ ದೀರ್ಘಾಂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಂ ಕರುಣಾಂ

बबन्ध कृतवतीति भावः । तां मालां नः अस्मान् भजतां [मध्ये] प्रेष्ठाय अतिप्रियाय दिश प्रयच्छ इति रामस्य वाण्या । अयमभिप्रायः - रामस्य राज्याभिषेकानन्तरं सीता मणिमयमालां गृहीत्वा 'इमां कस्मै प्रदद्याम्' इति रामं पृष्ठवती । तदा भगवान् 'अस्मत्सेवकानां मध्येऽतिशयेन प्रियाय तां प्रयच्छ' इत्यभ्यधात् । तदा भगवती तां मालां हनुमते दिदेशेत्युत्तररामायणस्था कथाऽत्र सूच्यते ॥ २२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

राज्याभिषेकानन्तरं सीतारामाभ्यां कृतानुग्रहातिशयं वर्णयति राज्येति ॥ राज्ञो भावो राज्यं तस्मिन्, भावे यक् । राजन्शब्दोऽसमासे भावकर्म-णोरर्थयोर्यकं लभते । राज्येऽभिषेकः अभिषेचनं तस्मिन् अवसिते समाप्ते सति नोऽस्मान् भजतां सेवमानानां मध्ये अतिशयेन प्रियः प्रेष्ठस्तस्मै 'अतिशायने तमबिष्टना'विति इष्टन् प्रत्यये, 'प्रियस्थिरे'त्यादिना प्रियशब्दस्य प्रादेशः । तां त्वद्गृहीतां मालां दिश प्रयच्छ । 'दिश अतिसर्जने' लोट् । इति रामस्य वाण्या वाचा । सीता । मणीनां रत्नानां या मञ्जुमाला मनोहरमाला सैव व्याजः छद्म तेन 'व्याजछद्मापदेशयो'रिति वैजयन्ती ॥ अत्र हनुमति दीर्घां विच्छेदरहितां करुणां दयां बबन्ध कृतवती । बधिर् बन्धने लिट् । राज्याभिषेकानन्तरं सीता मणिमञ्जुमालां गृहीत्वेमां कस्मा अस्मत्सेवकाय दद्यामिति श्रीरामं पृष्ठवती । तदा श्रीरामोऽस्मत्सेवकानां मध्येऽतिशयेन प्रियाय प्रयच्छेत्यभ्यधात् । तदनुज्ञया तां मालां तादृशाय हनुमते ददौ इति भावः । कैतवापन्हृतिः ॥ २२ ॥

मन्दोपकारिणी

- राज्येति ॥ सीता जानकी । राज्याभिषेके रामस्य राज्ये साम्राज्ये अभिषेके अवसिते समाप्ते सति । हे सीते त्वं नः अस्मान् भजतां मध्ये प्रेष्ठाय अतिशयेन प्रियाय तां मालां दिश प्रयच्छ । दिश अतिसर्जन इत्यतो लोट् परस्मैपदं "दिश दिशतात् दिशतं दिशते"ति रामस्य वाण्या वाचा । गीर्वाणवाणी सरस्वतीत्यमरः । मणिमञ्जुमालाव्याजेन मणीनां पद्मरागादिनवरत्नानां मञ्जु मनोज्ञा माला मालिका तस्याः व्याजेन कण्ठे बन्धनमिषेण । मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलमित्यमरः । अत्र अस्मिन् हनुमति दीर्घां अविच्छिन्नां करुणां दयां बबन्ध चकार । बधिर् बन्धन इत्यतो लिट् परस्मैपदं बबन्ध बबन्धतुः बबन्धुः । अत्र सीतया हनुमत्कण्ठे मालाबन्धने कृते सति

कविरुत्प्रेक्षते नेदं मालाबन्धनं किन्तु कृपाबन्धनमिति । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ २२ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸೀತಾ-ರಾಮರು ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೆ ಮಾಡಿದ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ರಾಜ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ರಾಜ್ಯಾಭಿ-ಷೇಕೇ-ಽವಸಿತೇ-ಽತ್ರ ಸೀತಾ ಪ್ರೇಷ್ಠಾಯ ನಸ್ತಾಂ ಭಜತಾಂ ದಿಶೇತಿ ।

ರಾಮಸ್ಯ ವಾಣ್ಯಾ ಮಣಿ-ಮಂಜು-ಮಾಲಾ- ವ್ಯಾಜೇನ ದೀರ್ಘಾಂ ಕರುಣಾಂ ಬಬಂಧ ॥ 22 ॥

ಪದಚ್ಛೇದ:-ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕೇ, ಅವಸಿತೇ, ಅತ್ರ, ಸೀತಾ, ಪ್ರೇಷ್ಠಾಯ, ನಃ, ತಾಂ, ಭಜತಾಂ, ದಿಶ. ಇತಿ, ರಾಮಸ್ಯ, ವಾಣ್ಯಾ, ಮಣಿಮಂಜುಮಾಲಾವ್ಯಾಜೇನ, ದೀರ್ಘಾಂ, ಕರುಣಾಂ, ಬಬಂಧ॥

ಅರ್ಥ:- ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕೇ- ರಾಜ್ಯ = ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಭಿಷೇಕೇ = ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವು, ಅವಸಿತೇ = ಮುಗಿಯುತ್ತಿರಲು, ಅತ್ರ = ಇಲ್ಲಿ (ಈ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ), ನಃ = ನಮ್ಮ, ಭಜತಾಂ = ಸೇವೆಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ, ಪ್ರೇಷ್ಠಾಯ = ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದವರಿಗೆ, ತಾಂ = ಆ ಹಾರವನ್ನು, ದಿಶ = ಕೊಡು, ಇತಿ = ಎಂದು, ರಾಮಸ್ಯ = ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ, ವಾಣ್ಯಾ = ಮಾತಿನಿಂದ, ಸೀತಾ = ಸೀತಾದೇವಿಯರು, ಮಣಿಮಂಜುಮಾಲಾವ್ಯಾಜೇನ- ಮಣಿ = ರತ್ನದ, ಮಂಜು = ಮನೋಹರವಾದ, ಮಾಲಾ = ಹಾರದ, ವ್ಯಾಜೇನ = ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ, ದೀರ್ಘಾಂ = ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ, ಕರುಣಾಂ = ಕರುಣೆಯನ್ನೇ, ಬಬಂಧ = ಬಂಧನ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವು ಮುಗಿಯುತ್ತಾ ಬಂದಿತು. ಆಗ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು, ಸೀತೆಗೆ ಒಂದು ರತ್ನಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಎಲೈ! ಸೀತೆಯೇ, ನನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಗರಿಷ್ಠರಾದವರಿಗೆ ನಿನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ರತ್ನಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದರು. ಸೀತಾದೇವಿಯರು ಈ ರೀತಿ ರಾಮನು ಹೇಳಲು, ರತ್ನಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸುಂದರವಾದ ಆ ಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ರತ್ನಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಒಂದು ನೆಪವಷ್ಟೆ. ಹನುಮಂತದೇವರಲ್ಲಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಕರುಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೀತಾ-ರಾಮರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತದೇವರೇ ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಯಿತು ॥ 22 ॥

हृदोरुसौहार्दभृताऽधिमौलिन्यस्तेन हस्तेन दयार्द्रदृष्ट्या ।

सेवाप्रसन्नोऽमृतकल्पवाचा दिदेश देवः सहभोगमस्मै ॥ २३ ॥

(प. दी.) हृदा । सेवाप्रसन्नो रामोऽस्मै हनुमते सहभोगं सहभोगनामकं पारमेष्ठ्यं पदं दिदेश । कथम्भूतः? उरुसौहार्दभृता उरुसौहार्दमुर्वनुग्रहं दधता हृदा मनसा । 'स्वान्तं हन्मानसं मनः' इत्यमरः । इत्थम्भूतलक्षणे चेयं तृतीया । श्वेतच्छत्रेण राजानमद्राक्षीदितिवत् । अधिमौलि शिरसि न्यस्तेन हस्तेन । दयार्द्रदृष्ट्या कृपाप्रसन्नदृष्ट्या । अमृतकल्पवाचा 'हनूमतो न प्रतिकर्तृता स्यात् स्वभावभक्तस्य निरौपधं मे' । 'मद्भक्तौ ज्ञानपूर्तावनुपधिकबलप्रोन्नतौ स्थैर्यधैर्यस्वाभाव्याधिक्यतेजस्सुमतिशमदमेष्वस्य तुल्यो न कश्चित् । शेषो रुद्रः सुपर्णोऽप्युरुगुणसमितौ नो सहस्रांशतुल्याः' इत्यादिगुणकथनरूपामृतकल्पवाचा । इत्थम्भूतलक्षणो रामः सहभोगं दिदेशेति ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

सीतया मणिमञ्जुमालाप्रदानानन्तरं श्रीरामो भाविब्रह्म-त्वाख्यं सहभोगं ददावित्याह- हृदेति ।। उरु उत्कृष्टं यत्सौहार्दं सुहृदो भावः सौहार्दमुर्वनु-ग्रहस्तस्य विभर्तीति भृत् तेन । हृदा मनसा । 'स्वान्तं हन्मानसं मनः' इत्यमरः । मौलावधि अधिमौलि । 'अव्ययं विभक्ति' इत्यादिना विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । मस्तक इत्यर्थः । न्यस्तो निक्षिप्तस्तेन हस्तेन । दयया आर्द्रा क्लिन्ना तादृशी या दृष्टिस्तया । दयापूर्णप्रसन्न-दृष्ट्येत्यर्थः । अमृतादीषच्युना अमृतकल्पा 'ईषदसमाप्तौ कल्पपदेश्यदेशीयरौ' इति कल्पप् । सा च सा वाक् च तया । 'हनूमतो न प्रतिकर्तृता स्यात् स्वभावभक्तस्य निरौपधं मे' । मद्भक्तौ ज्ञानपूर्तो निरवधिकबलप्रोन्नतिस्थैर्यधैर्यस्वाभाव्या धिक्यतेजः सुमतिशमदमेष्वस्य तुल्यो न कश्चित् । शेषो रुद्रः सुपर्णोऽप्युरुगुणसमितौ नो सहस्रांशतुल्याः' इत्यादिगुणकथनरूपामृतसदृशवाचेत्यर्थः । अत्र सर्वत्र 'इत्थंभूतलक्षणे' इति सूत्रेण 'लता प्रतानोद्बुधितैः स केशैरधिज्यधन्वा विचचार दाव'मित्यत्रेव इत्थंभूतलक्षणे तृतीया । तथा चेत्थंभूतलक्षण इति सूत्रे इत्थंभूतलक्षणार्थस्यापि विवक्षितत्वेन वाच्यतावच्छेदकधर्मस्यापि इत्थंभूतलक्षणत्वात् । सौहार्दहृत्त्वेन, अधिमौलिन्यस्तहस्तत्वेन अमृतकल्पवाक्त्वेन च युक्त इत्यर्थः सिद्धयति । सेवाप्रसन्नः सीतान्वेषणादिसेवासन्तुष्टः श्रीरामः सह परमात्मरूपैः सार्धं भुज्यतेऽनुभूयते सुखमस्मिन्निति सहभोगस्तं सहभोगाख्यं पारमेष्ठ्यं दिदेश प्रददौ ।। २३ ।।

मन्दोपकारिणी

- हृदेति ।। सेवाप्रसन्नः सेवया शुश्रूषया प्रसन्नः सन्तुष्टः । देवः रामः । अस्मै हनुमते

ಸಹಭಾಗಂ ಸಹಭಾಗನಾಮಕಂ ಸತ್ಯಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯಂ ದಿदेश ದದೌ । ದಿಶ್ ಅತಿಸರ್ಜನ ಇತ್ಯತೋ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ದಿदेश ದಿदिशतु: ದिदिशु: । ಕಥಮ್ಭೂತೋ ರಾಮಃ ಉರಸೌಹಾರ್ದಭೃತಾ ಸುಹದೋ ಭಾವಃ ಸೌಹಾರ್ದಂ ಉರು ಉತ್ಕೃಷ್ಣಂ ಚ ತತ್ ಸೌಹಾರ್ದಂ ಚ ತತ್ ಭೃತಾ ದಧತಾ ಹೃದಾ ಮನಸಾ । ಪ್ರೇಮಾ ನಾ ಪ್ರಿಯತಾಹಾರ್ದಂ ಪ್ರೇಮ ಸ್ನೇಹ ಇತ್ಯಮರಃ । ಅಧಿಮೌಲಿ ಮೌಲೌ ಅಧಿ ಇತ್ಯಧಿಮೌಲಿ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಸಮಾಸೋಽಯಂ ಶಿರಸೀತ್ಯರ್ಥಃ । ನ್ಯಸ್ತೇನ ಸ್ಥಾಪಿತೇನ ಹಸ್ತೇನ ಪಾಣಿನಾ । ದಯಾರ್ಥದೃಷ್ಟ್ಯಾ ದಯಯಾ ಕೃಪಯಾ ಆದ್ರ್ವಾ ಕ್ಲಿನ್ನಾ ಯುಕ್ತೇತಿ ಯಾವತ್ ಸಾ ಚ ಸಾ ದೃಷ್ಟಿಶ್ಚಕ್ಷುಸ್ತಯಾ ಪ್ರಸನ್ನನಯನೇನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅಮೃತಕಲ್ಪವಾಚಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಸುಧಾಯಾಃ ಕಲ್ಪಾ ಚ ಸಾ ವಾಕ್ ಚ ತಯಾ ಹನುಮತಃ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿಯಾದೌ ಕೋಽಪಿ ಸಮೋ ನಾಸ್ತಿ ಸ್ವಭಾವಭಕ್ತಿಯಾ ಮತ್ಸೇವಾಕರ್ತುಃ ಪ್ರತಿಕರ್ತೃತಾ ಚ ನಾಸ್ತೀತ್ಯೇವಂರೂಪಯಾ ಅಮೃತವಾ-ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಉಪಲಕ್ಷಿತಃ । ಇಯಂ ಸರ್ವಾಪಿ ತೃತೀಯಾ ಇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣೇ ಚತ್ತ್ರೇಣ ರಾಜಾನಮದ್ರಾಕ್ಷೀದಿತ್ಯತ್ರ ಚತ್ತ್ರೋಪಲಕ್ಷಿತಂ ರಾಜಾನಮಿತಿವತ್ ಅತ್ರಾಪಿ ರಾಮಃ ಸ್ನೇಹಪೂರ್ವಕಹೃದಾಶ್ಚುಪಲಕ್ಷಿತಃ ಸನ್ ಸಹಭಾಗಂ ದದಾವಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ ॥ ೨೩ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಸೀತಾದೇವಿಯು ಮಣಿಗಳ ಮನೋಹರ ಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಶ್ರೀರಾಮನು ಬ್ರಹ್ಮಪದವೆಂಬ ಸಹಭೋಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- ಹೃದಾ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಹೃದೋರು-ಸೌಹಾರ್ದ- ಭೃತಾ-ಧಿಮೌಲಿ- ನ್ಯಸ್ತೇನ ಹಸ್ತೇನ ದಯಾದ್ರ್ವ-ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ।

ಸೇವಾ-ಪ್ರಸನ್ನೋ-ಽಮೃತ-ಕಲ್ಪ-ವಾಚಾ ದಿದೇಶ ದೇವಃ ಸಹ-ಭೋಗ-ಮಸ್ಮೈ ॥ 23 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಹೃದೋರುಸೌಹಾರ್ದಭೃತಾಧಿಮೌಲಿನ್ಯಸ್ತೇನ, ಹಸ್ತೇನ, ದಯಾದ್ರ್ವದೃಷ್ಟ್ಯಾ, ಸೇವಾಪ್ರಸನ್ನಃ, ಅಮೃತಕಲ್ಪವಾಚಾ, ದಿದೇಶ, ದೇವಃ, ಸಹಭೋಗಮ್, ಅಸ್ಮೈ ॥

ಅರ್ಥಃ- ಸೇವಾಪ್ರಸನ್ನಃ - ಸೇವಾ = ಸೇವೆಯಿಂದ, ಪ್ರಸನ್ನಃ = ಪ್ರಸನ್ನರಾದ, ಸಂತೋಷಗೊಂಡವನಾದ, ದೇವಃ = ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ- ದೇವರು, ಹೃದಾ = ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಉರುಸೌಹಾರ್ದಭೃತಾಧಿಮೌಲಿನ್ಯಸ್ತೇನ- ಉರುಸೌಹಾರ್ದ = ಅತ್ಯಂತಸ್ನೇಹದಿಂದ, ಯುತ = ಕೂಡಿರುವ ತನ್ನ, (ಸೌಹಾರ್ದ = ಅತ್ಯಂತ ಸ್ನೇಹವನ್ನು, ಭೃತ = ಧರಿಸಿರುವ), ಅಧಿಮೌಲಿ = ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನ್ಯಸ್ತೇನ = ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಸ್ತೇನ = ಕೈಯಿಂದ, ದಯಾದ್ರ್ವದೃಷ್ಟ್ಯಾ- ದಯಾದ್ರ್ವ = ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ದೃಷ್ಟ್ಯಾ = ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಅಮೃತಕಲ್ಪವಾಚಾ-ಅಮೃತಕಲ್ಪ = ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ, ವಾಚಾ ಚ = ಮಾತಿನಿಂದಲೂ, ಅಸ್ಮೈ = ಈ ಹನುಮಂತನಿಗೆ, ಸಹಭೋಗಂ = ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು, ದಿದೇಶ = ಕೊಟ್ಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ತಮ್ಮ ಸೇವೆಮಾಡತಕ್ಕ ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೆ ಸಹಭೋಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನು ನಿಂತು ಮಾಡಿಸಿದ ಸಕಲಕರ್ಮಗಳ ಶುಭಸಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ಭಾಗವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಪದಸ್ಥಜೀವನಿಗೆ ಭೋಗಮಾಡಿಸುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಪದಕ್ಕೆ ಸಹಭೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಸಹಭೋಗವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು.

ಅತ್ಯಂತಪ್ರೇಮಯುಕ್ತವಾದಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಅನುಗ್ರಹಪೂರ್ವಕಹನುಮಂತದೇವರಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನಿಟ್ಟು, ಕರುಣಾ- ರಸದಿಂದ ಕಿನ್ನವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾ ಸೇವಾಪ್ರಸನ್ನರಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು, -

‘ಹನೂಮತೋ ನ ಪ್ರತಿಕರ್ತೃತಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಭಾವಭಕ್ತಸ್ಯ ನಿರೌಪಧಂ ಮೇ |’

‘ಮದ್ಭಕ್ತೌ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ತೌ ನಿರವಧಿಕಬಲಪ್ರೋನ್ನತಿಸ್ಥೈರ್ಯಧೈರ್ಯ -

ಸ್ವಾಭಾವ್ಯಾಧಿಕ್ಯತೇಜಃಸುಮತಿಶಮದಮೇಷ್ಟಸ್ಯ ತುಲ್ಯೋ ನ ಕಶ್ಚಿತ್ |

ಶೇಷೋ ರುದ್ರಃ ಸುಪರ್ಣೋಽಪ್ಯುರುಗುಣಸಮಿತೌ ನೋ ಸಹಸ್ರಾಂಶತುಲ್ಯಾಃ |’

ಎಂದರೆ ನನ್ನ ಸ್ವಭಾವ ಭಕ್ತನಾದ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಮೀರಿಸುವವರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ಣರಾದ ನನ್ನ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ, ನಿರವಧಿಕಬಲ, ಉನ್ನತಿ, ಸ್ಥೈರ್ಯ, ಧೈರ್ಯ, ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಅಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು, ಸದ್ಬುದ್ಧಿ, ಶಮ, ದಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಸದೃಶರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರರಾದರೋ, ಗುಣಗಣದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರದೊಂದುಪಾಲು ಸದೃಶರಲ್ಲದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಅಮೃತಸದೃಶವಾದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ, (ಆಲಿಂಗನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಸಹಭೋಗವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು || 23 ||

ಪ್ರೇಷೋ ನ ರಾಮಸ್ಯ ಬಭೂವ ತಸ್ಮಾನ್ ರಾಮರಾಜ್ಯೇಽಸುಲಭಂ ಚ ಕಿಂಚಿತ್ |

ತತ್ಪಾದಸೇವಾರತಿರೇಷ ನೈಚ್ಛತ್ ತಥಾಪಿ ಭೋಗಾನ್ ನನ್ತು ಸಾ ವಿರಕ್ತಿಃ || ೨೪ ||

(ಪ. ದಿ.) ಪ್ರೇಷ ಇತಿ | ರಾಮಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ ಮಾರುತೇರನ್ಯಃ ಪ್ರೇಷಃ ಅತಿಪ್ರಿಯಃ ನ ಬಭೂವ | ಮಾರುತಿರೇವ ರಾಮಸ್ಯ ಪ್ರಿಯೋಽಭೂದಿತಿ ಭಾವಃ | ರಾಮರಾಜ್ಯೇ ಕಿಂಚಿದ್ ಅಪಿ ವಸ್ತು ಅಸುಲಭಂ ದುರ್ಲಭಂ ನ | ತಥಾಽಪಿ ಸ್ವಯಂ ರಾಮಸ್ಯಾತಿಪ್ರಿಯೋಽಪಿ, ರಾಮರಾಜ್ಯೇ ಸರ್ವವಸ್ತುನಾಂ ಸೌಲಭ್ಯೇಽಪಿ ಏಷ ಹನುಮಾನ್ ಭೋಗಾನ್ ನೈಚ್ಛತ್ | ಕುತಃ? ತತ್ಪಾದಸೇವಾರತಿಃ ತಸ್ಯ ಶ್ರೀರಾಮಸ್ಯ ಪಾದಸೇವಾಯಾಂ ರತಿರಿಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಹೇತುಗರ್ಭಂ ವಿಶೇಷಣಮಿದಮ್ |

तत्पादसेवारतित्वादेव भोगान् नैच्छदिति भावः । अनेन हनूमतोऽतिविरक्तत्वमुक्तं भवति । तदुपपादयति - नन्वित्यादिना । सा ननु सा हि विरक्तिः । सर्वभोगसौलभ्येऽपि भोगेषु हेयतामतिरेव हि विरक्तिरिति भावः ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

श्रीरामराज्ये सकलभोगानां प्राणिमात्रस्यातिसौलभ्येऽपि श्रीरामपादसेवारतित्वादेव हनूमान् भोगान्नैच्छदित्याह— प्रेष्ठ इति ॥ श्रीरामस्य तस्माद्धनू-मतोऽन्यपुरुषः प्रेष्ठः अतिशयेन प्रियः न बभूव । किन्तु स एव प्रियतमो बभूवेति भावः । रामस्य यद्राज्यं तस्मिन् किञ्चिच्च किञ्चिद्वस्तु च सुलभं न भवतीत्यसुलभं दुर्लभमित्यर्थः । 'न सुदुर्भ्यां केवलाभ्यां' इत्युक्ते 'लभे'ति नुमभावः न, न भवति । तथाप्यस्य रामाति-प्रियत्वेऽपि श्रीरामराज्ये सर्ववस्तूनां सौलभ्येऽपि तस्य यौ पादौ तयोर्या सेवा तस्यां रतिरासक्तिर्यस्य सः । हेतुगर्भं विशेषणमेतत् तत्पादसेवारतित्वादिति, एष हनूमान् भोगान्नैच्छत् । इषु इच्छायां लङ् । अनेन हनूमतोऽतिविरक्तत्वमुक्तं भवति । तदुपपादयति- नन्विति । सा विहितभोगसौलभ्येऽपि तेषु हेयतामतिः विरक्तिर्ननु विरक्तिर्हि ॥ २४ ॥

मन्दोपकारिणी

- प्रेष्ठ इति ॥ रामस्य तस्मात् हनुमतः अन्यः पुरुषः प्रेष्ठः अतिशयेन प्रियः न बभूव हनुमानेव रामस्य अतिशयेन प्रियोऽभूदिति भावः । भू सत्ताया-मित्यतो लिट् परस्मैपदं बभूव बभूवतुः बभूवुः । रामराज्ये रामस्य राज्ये किञ्चित् किमपि वस्तु असुलभं सुलभं न भवतीत्यसुलभं दुर्लभमित्यर्थः नाभूत् किन्तु सर्वं सुलभमेवा-सीदित्यर्थः । तथापि स्वयं रामप्रियोऽपि सर्ववस्तूनां सौलभ्येऽपि एष हनुमान् भोगान् विषयसुखानि नैच्छत् नापेक्षितवान् । इषु इच्छायामित्यतो लुङ् परस्मैपदं ऐच्छत् ऐच्छतां ऐच्छन्निति । कथम्भूतः एषः तत्पादसेवारतिः तस्य रामस्य पादयोः चरणयोः सेवायां शुश्रूषायां रतिरासक्तिर्यस्य स तथोक्तः हेतुगर्भमेतद्विशेषणं तत्पादसेवासक्तत्वादेव भोगान्नैच्छदिति भावः । अनेन हनुमतोऽतिविरक्तिरुक्ता भवति । तदुपपादयति नन्विति । सा स्वयोग्यभोगसौलभ्येऽपि भोगे हेयतामतिरेव विरक्तिः वैराग्यं ननु हि ॥ २४ ॥

अवतारिकाः- श्रीरामायणम्, द्वैतवद रत्नम्, दल्लि, सकलभोगेण यथावद्विदुः प्रो, णिगो

ಅತ್ಯಂತ ಸುಲಭವಾಗಿದ್ದರೂ, ಶ್ರೀರಾಮನ ಪಾದಗಳ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು ಭೋಗವನ್ನು ಇಷ್ಟ ಪಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಪ್ರೇಷ್ಠಃ ನ ರಾಮಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪ್ರೇಷ್ಠೋ ನ ರಾಮಸ್ಯ ಬಭೂವ ತಸ್ಮಾತ್ ನ ರಾಮ-ರಾಜ್ಯೇ- ಽಸುಲಭಂ ಚ ಕಿಂಚಿತ್ |

ತತ್-ಪಾದ-ಸೇವಾ-ರತಿ-ರೇಷ ನೈಚ್ಛತ್ ತಥಾಽಪಿ ಭೋಗಾನ್ ನನು ಸಾ ವಿರಕ್ತಿಃ ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಪ್ರೇಷ್ಠಃ, ನ, ರಾಮಸ್ಯ, ಬಭೂವ, ತಸ್ಮಾತ್, ನ, ರಾಮರಾಜ್ಯೇ, ಅಸುಲಭಂ, ಚ, ಕಿಂಚಿತ್, ತತ್ಪಾದಸೇವಾರತಿಃ, ಏಷಃ, ನ, ಐಚ್ಛತ್, ತಥಾ, ಅಪಿ, ಭೋಗಾನ್, ನನು, ಸಾ, ವಿರಕ್ತಿಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ರಾಮರಾಜ್ಯೇ = ರಾಮರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ, ರಾಮಸ್ಯ = ರಾಮನಿಗೆ, ತಸ್ಮಾತ್ = ಆ ಆಂಜನೇಯನಿಗಿಂತ, ಪ್ರೇಷ್ಠಃ = ಪ್ರಿಯರಾದವರು, ನ ಬಭೂವ = ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಸುಲಭಂ ಚ = ಸುಲಭವಲ್ಲದೇ ಇದ್ದುದು ಕೂಡ, ಕಿಂಚಿತ್ ನ = ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ತಥಾಽಪಿ = ಆದರೂ, ಏಷಃ = ಈ ಹನುಮಂತನು, ತತ್ಪಾದಸೇವಾರತಿಃ - ತತ್ = ಆ ರಾಮದೇವರ, ಪಾದಸೇವಾ = ಪಾದಸೇವೆಯಲ್ಲಿ, ರತಿಃ ಸನ್ = ವಿಶೇಷಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಭೋಗಾನ್ = ವಿಷಯಭೋಗಗಳನ್ನು, ನ ಐಚ್ಛತ್ = ಇಚ್ಛಿಸಲಿಲ್ಲ. ಸಾ = ಅದು ತಾನೇ, ನನು = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ವಿರಕ್ತಿಃ = ವೈರಾಗ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಹನುಮಂತದೇವರು ವಿಷಯಭೋಗಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಏತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭೋಗೇಚ್ಛುಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಾದಸೇವೆಯಲ್ಲೇ ನಿರತರು, ಅನ್ಯತ್ರ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದವರು. ಭೋಗಗಳು ದುರ್ಲಭವಾದ್ದರಿಂದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟ ಪಡಲಿಲ್ಲವೇನೋ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ರಾಮರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಕೊರತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ದ್ದವು. ಅಷ್ಟಲ್ಲದೇ, ಹನುಮಂತದೇವರು ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿವಿಷಯರಾಗಿ ದ್ದರು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ವಿಷಯಭೋಗ ಮಾಡದಿದ್ದುದು ನಿಜವಾದ ವೈರಾಗ್ಯ .

ಪುರಂದರದಾಸರು, 'ಸೇವಕತನದ ರುಚಿಯೇನರಿದ್ಯೋ' ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ || 24 ||

ನಮೋ ನಮೋ ನಾಥ ನಮೋ ನಮಸ್ತೇ ನಮೋ ನಮೋ ರಾಮ ನಮೋ ನಮಸ್ತೇ |

ಪುನಃ ಪುನಸ್ತೇ ಚರಣಾರವಿನ್ದಂ ನಮಾಮಿ ನಾಥೇತಿ ನಮನ್ ಸ ರೇಮೆ || ೨೫ ||

(ಪ. ದೀ.) ನಮೋನಮ ಇತಿ ಸ್ಪಷ್ಟೋಽರ್ಥಃ | ನಮೋನಮ ಇತಿ ಪುನರುಕ್ತಿರ್ನಮಸ್ಕಾರೇ ಆದರಾತಿಶಯದ್ವಿತನಾರ್ಥ

|| ೨೫ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ವೋಧಿಕಾ

ಹನುಮತಃ ತತ್ಪಾದಸೇವಯಾ ರಮಣಪ್ರಕಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ ನಮ ಇತಿ ।। ಸ ಹನುಮಾನ್ ಹೇ ನಾಥ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ನಮಃ । 'ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ'ತ್ಯಾದಿನಾ ಚತುರ್ಥಿ ನಮಃ ನಮಃ ನಮಃ । ಹೇ ರಾಮ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ನಮಃ ನಮಃ ನಮಃ ನಮಃ । ಪುನರುಕ್ತಿರ್ಮಮಸ್ಕಾರೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದ್ವೋತನಾರ್ಥಾ । ಹೇ ನಾಥ ತೇ ತವ ಚರಣಃ ಅರವಿಂದಮಿವ ತತ್ ಪುನಃ ಪುನಃ ನಮಾಮಿ, ಇತಿ ನಮನ್ ಸನ್ ರೇಮೆ ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಲಿಟ್ ।। ೨೫ ।।

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ನಮ ಇತಿ ।। ಹೇ ನಾಥ ಪ್ರಭೋ । ನೇತಾ ಪ್ರಭುಃ ಪರಿವೃದ್ಧೋಽಧಿಪಃ ಇತ್ಯಮರಃ । ತೇ ತುಭ್ಯಂ ನಮೋ ನಮಃ । ಹೇ ರಾಮ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ನಮಃ । ಹೇ ನಾಥ ತೇ ತವ ಚರಣಾರವಿಂದಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ನಮಾಮಿ ಇತಿ ಏವಂ ಪ್ರಕಾರೇಣ ನಮನ್ । ಣಮು ಪ್ರಹ್ಲವೇ ಶಬ್ದೇ ಚೇತಿ ಧಾತೋಃ ಬಹುವಾರಂ ನಮಃಶಬ್ದಾನ್ ವದನ್ ಸಃ ಹನುಮಾನ್ ರೇಮೆ ಚಿಕ್ರೀಡೇ । ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮಿತಿ ಧಾತೋರ್ಲಿಡಾತ್ಮನೇಪದಂ "ರೇಮೆ ರೇಮಾತೇ ರೇಮಿರೇ" ಇತಿ । ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ ತೇ ನಮಃ ಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮ ದ್ವಿಷ್ಟೇ ನಮಃ ತ್ರಿಷ್ಟೇ ನಮಃ ಚತುಷ್ಟೃತ್ವೋ ನಮಃ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಂ ಮನಸಿ ನಿಧಾಯ ನಮಃಶಬ್ದಾನಾಂ ಬಹುವಾರೋಕ್ತಿಃ ಕೃತೇತಿ ಜ್ಞಾತವ್ಯಮ್ । ಬಹುವಾರೋಕ್ತಿಯಾ ನಮಸ್ಕಾರಸ್ಯ ಭಗವತ್ಪ್ರೀತಿಸಾಧನತ್ವಮ್ । ಉಪೇಂದ್ರವಜ್ರಾವೃತ್ತಂ ಲಕ್ಷಣಂತು ಪ್ರಥಮಶ್ಲೋಕ ಏವೋಕ್ತಮ್ ।। ೨೫ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಹನುಮಂತದೇವರು ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಪಾದಸೇವೆಯಿಂದ ರಮಣ ಹೊಂದಿದ ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನಮೋ ನಮೋ ನಾಥ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಮೋ ನಮೋ ನಾಥ ನಮೋ ನಮಸ್ತೇ ನಮೋ ರಾಮ ನಮೋ ನಮಸ್ತೇ ।

ಪುನಃ ಪುನಸ್ತೇ ಚರಣಾರವಿಂದಂ ನಮಾಮಿ ನಾಥೇತಿ ನಮನ್ ಸ ರೇಮೇ ।। 25 ।।

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ನಮಃ, ನಮಃ, ನಾಥ, ನಮಃ, ನಮಃ ತೇ, ನಮಃ, ನಮಃ, ರಾಮ, ನಮಃ, ನಮಃ, ತೇ, ಪುನಃ, ಪುನಃ, ತೇ, ಚರಣಾರವಿಂದಂ, ನಮಾಮಿ, ನಾಥ, ಇತಿ ನಮನ್, ಸಃ, ರೇಮೇ ।।

ಅರ್ಥಃ- ನಾಥ = ಎಲೈ! ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ನಮೋ ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರ ನಮಸ್ಕಾರ, ತೇ = ನಿನಗೆ, ನಮೋ ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರ ನಮಸ್ಕಾರವು, ರಾಮ = ರಾಮನೇ, ನಮೋ ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರ ನಮಸ್ಕಾರವು, ತೇ = ನಿನಗೆ, ನಮೋ ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರ ನಮಸ್ಕಾರವು, ನಾಥ = ಸ್ವಾಮಿಯೇ! ತೇ = ನಿನ್ನ ಚರಣಾರವಿಂದಂ = ಕಮಲದಂತಿರುವ ಪಾದಗಳನ್ನು, ಪುನಃ ಪುನಃ = ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ, ನಮಾಮಿ = ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ, ಇತಿ = ಎಂದು ನಮನ್ = ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾ, ಸಃ = ಆ ಹನುಮಂತದೇವರು,

ರೇಮೇ = ಕ್ರೀಡಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಎಲೈ! ನಿಯಾಮಕನೇ, ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ, ಎಲೈ! ರಾಮಚಂದ್ರನೇ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ, ನಮಸ್ಕಾರ. ಎಲೈ! ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನಿನ್ನ ಪಾದಕಮಲಕ್ಕೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹನುಮಂತದೇವರು ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಿದರು.

1. ನಮಸ್ಕಾರಶಬ್ದವನ್ನು ಬಹುವಾರ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದು ತಾತ್ಪರ್ಯದ್ಯೋತನಾರ್ಥವಾಗಿ. ಎಂದರೆ ಹನುಮಂತದೇವರು ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

2. 'ಭೂಯಿಷ್ಯಾಂತೇ ನಮ ಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮು', ('ನಿನಗೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ') 'ದ್ವಿಸ್ತೇ ನಮಃ ತ್ರಿಸ್ತೇ ನಮಃ ಚತುಷ್ಟತ್ವಸ್ತೇ ನಮಃ' (ಎರಡು ಬಾರಿ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು, ಮೂರು ಬಾರಿ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು, ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು) ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಮಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಹುವಾರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

3. ನಮಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎಂಟು ಬಾರಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ,

'(1) ಉರಸಾ, (2) ಶಿರಸಾ, (3) ದೃಷ್ಟ್ಯಾ, (4) ಮನಸಾ, (5) ವಚಸಾ ತಥಾ | (6) ಪದ್ಮಾಂ, (7) ಕರಾಭ್ಯಾಂ, (8) ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣಾಮೋಽಷ್ಟಾಂಗ ಈರಿತಃ' ಎಂಬಂತೆ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ || 25 ||

किं वर्णयामः परमं प्रसादं सीतापतेस्तत्र हरिप्रबर्हे ।

मुञ्चन्महीं नित्यनिषेवणार्थं स्वात्मानमेवैष ददौ यदस्मै ।। २६ ।।

(ಪ. ದಿ.) किं वर्णयामः । तत्र हरिप्रबर्हे वानरश्रेष्ठे हनूमति, तद्विषय इत्यर्थः, सीतापतेः परमं प्रसादम् उत्तममनुग्रहं किं वर्णयामः? एतद्वर्णयितुं वयमशक्ता इत्यर्थः । कुतः? यत् यस्मात् एष रामो महीं मुञ्चन् स्वलोकं गन्तुं भूमिं मुञ्चन् नित्यनिषेवणार्थं हनुमत्कृतनिरन्तर [सेवानिमित्तं] अस्मै हनूमते स्वात्मानमेव ददौ । नित्यनिषेवणार्थं नित्यमात्मानं [सेवयितुमिति] वा । नित्यदर्शनादिरूपां सेवां कर्तुमिति भावः ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

श्रीरामेण हनूमति कृतानुग्रहः केनापि वर्णयितुमशक्य इत्याह-किमिति ।। यत् यस्मात् ।

एष रामो महीं मुञ्चन् स्वलोकगमनार्थं भुवं मुञ्चन् सन् । नित्यं यन्निषेवणं सेवा तस्मै इति तदर्थम् । हनूमता नित्यमात्मानं दर्शनार्चनादिरूपसेवया सेवयितुमित्यर्थः । अस्मै हनूमते स्वात्मानमेव ददौ । हरिप्रबर्हे वानरश्रेष्ठे 'मुख्यं पुरोगं प्रवरं प्रबर्ह'मिति हलः । तत्र हनूमति सीतापतेः परमं उत्तमं प्रसादमनुग्रहं किं? किमिति वर्णयामः । किमाक्षेपे । एतावानिति वर्णयितुमशक्ता इत्यर्थः । 'वर्ण वर्णाक्रियाविस्ता-रगुणवचनेषु' लट् ॥ २६ ॥

मन्दोपकारिणी

- किं वर्णयाम इति ॥ हरिप्रबर्हे हरीणां वानराणां प्रबर्हे श्रेष्ठे तत्र तस्मिन् हनुमति । सीतापतेः सीतायाः जानक्याः पतेः भर्तुः । परमं उत्तमं प्रसादं प्रसन्नतां प्रसादस्तु प्रसन्नतेत्यमरः । पूर्णानुग्रहमित्यर्थः । किं किमिति वर्णयामः स्तवामः प्रसादोत्कर्षं स्तोतुं वयमसमर्था इत्यर्थः । वर्णं स्तुतावित्यस्मात् लट् परस्मैपदं वर्णयामि वर्णयावः वर्णयामः । कुतः यद्यस्मात् एषः रामः स्वलोकं गन्तुं महीं भूमिम् । क्षमाऽवनिर्मेदिनी महीत्यमरः । मुञ्चन् त्यजन् । नित्यनिषेवणार्थं नित्यं अनवरतं नित्यानवरताजस्रमित्यमरः निषेवणार्थं नित्यं दर्शनादिरूपां सेवां कर्तुम् । हनुमत्कृतसेवाफलत्वेन अस्मै हनुमते स्वात्मानमेव ददौ दत्तवान् । दद दान इत्यतो लिट् परस्मैपदं ददौ ददतुः ददुः । एकेन रूपेण भूमौ स्थितवानिति भावः । तस्मात्किं वर्णयाम इति सम्बन्धः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ २६ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಹನುಮಂತದೇವರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಅನುಗ್ರಹವು, ಯಾರಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಕಿಂ ವರ್ಣಯಾಮಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕಿಂ ವರ್ಣಯಾಮಃ ಪರಮಂ ಪ್ರಸಾದಂ ಸೀತಾ-ಪತೇ-ಸ್ತತ್ರ ಹರಿ-ಪ್ರಬರ್ಹೇ |

ಮುಂಚನ್ ಮಹೀಂ ನಿತ್ಯ-ನಿಷೇವಣಾರ್ಥಂ ಸ್ವಾತ್ಮಾನ-ಮೇವೈಷ ದದೌ ಯದಸ್ಮೈ || 26 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ:- ಕಿಂ, ವರ್ಣಯಾಮಃ, ಪರಮಂ, ಪ್ರಸಾದಂ, ಸೀತಾಪತೇಃ, ತತ್ರ, ಹರಿಪ್ರಬರ್ಹೇ, ಮುಂಚನ್, ಮಹೀಂ, ನಿತ್ಯನಿಷೇವಣಾರ್ಥಂ, ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮ್, ಏವ, ಏಷಃ, ದದೌ, ಯತ್, ಅಸ್ಮೈ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಏಷಃ = ಈ ಶ್ರೀರಾಮನು, ಮಹೀಂ = ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಮುಂಚನ್ = ಬಿಡುವವನಾಗಿ, ನಿತ್ಯನಿಷೇವಣಾರ್ಥಂ - ನಿತ್ಯ = ಯಾವಾಗಲೂ, ನಿಷೇವಣಾರ್ಥಮ್

= ಸೇವಿಸಲು, ಅಸ್ಮೈ = ಈ ಆಂಜನೇಯನಿಗೆ, ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವ = ತನ್ನನ್ನೇ, ದದೌ = ಕೊಟ್ಟನೋ, ತತ್ = ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಹರಿಪ್ರಬರ್ಹೇ-ಹರಿ = ಕಪಿಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಬರ್ಹೇ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ತತ್ರ = ಆ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ, ಸೀತಾಪತೇಃ = ಸೀತಾಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ, ಪರಮಂ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಪ್ರಸಾದಂ = ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು, ಕಿಂ ವರ್ಣಯಾಮಃ = ಏನೆಂದು ವರ್ಣಿಸೋಣ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ಸೀತಾಪತಿಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು, ಕಪಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪರಮಪ್ರಸಾದವನ್ನು, ಏನೆಂದು ವರ್ಣಿಸೋಣ ಎಂದರೆ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಅಂತಹ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಏನು ಮಾಡಿದರೆಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು, - 'ರಾಘವಃ ಸೀತಯಾ ಸಾರ್ಥಂ ವಿವೇಶ ಸ್ವಂ ಪರಂ ಪದಮ್' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಸೀತೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿ, ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು (ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದೃಶ್ಯನಾಗಿದ್ದು) ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವಾದ ವೈಕುಂಠಕ್ಕೆ ತೆರಳುವಾಗ, ಹನುಮಂತದೇವರಿಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ತನ್ನ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟರು. ಎಂದರೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ತಾವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು || 26 ||

स्वानन्दहेतौ भजतां जनानां मग्नः सदा रामकथासुधायाम् ।

असाविदानीं च निषेवमाणो रामं पतिं किम्पुरुषे किलास्ते ॥ २७ ॥

(ಪ. ದಿ.) ಸ್ವಾನಂದೇತಿ | ಅಸೌ ಹನುಮಾನ್ ಇದಾನಿಂ ಚ ಕಿಂಪುರುಷೇ ಕಿಂಪುರುಷಾಖ್ಯಖಂಡೇ ಆಸ್ತೇ ಕಿಲ ವರ್ತತೇ ಕಿಲ | ಕಿಲೇತ್ಯೈತಿಹ್ಯೇ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್? ಭಜತಾಂ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿನಾ ಭಜತಾಂ ಜನಾನಾಂ ಸ್ವಾನಂದಹೇತೌ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿರ್ಭಾವಲಕ್ಷಣಮೋಕ್ಷಹೇತೌ ರಾಮಕಥಾಸುಧಾಯಾಂ ರಾಮಕಥಾಮೃತೇ ಸದಾ ಮಗ್ನ ಏವ ಪತಿಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ರಾಮಂ ನಿಷೇವಮಾಣಃ ನಿತರಾಂ ಸೇವಮಾನಃ || २७ ||

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

स चाद्यापि श्रीरामं सेवमानो वर्तत इत्याह स्वेति ॥ असौ हनूमान् इदानीं चाद्यापि भजतां सेवमानानां जनानां स्वरूपभूतानन्दः स्वानन्दः स्वरूपानन्दाविर्भावलक्षणमोक्ष इत्यर्थः । तस्य हेतुः कारणं तस्मिन् । 'हेतुर्ना कारणं बीजं' इत्यमरः । रामस्य या कथा सैव सुधा अमृतं तस्यां सदा मग्नः सन् श्रीराम-कथाश्रवणकीर्तनादावत्यासक्तः सन्नित्यर्थः । पतिं स्वामिनं श्रीरामं निषेवमाणः नितरां सेवमानः सन् किंपुरुषे किंपुरुषाख्यखण्डे आस्ते किल वर्तते किल । किलेत्यैतिह्ये ॥ २७ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಸ್ವಾನಂದೇತಿ || ಅಸೌ ಹನುಮಾನ್ ಇದಾನಿಂ ಚ ಅಧುನಾಪಿ | ಏರ್ಹಿ ಸಂಪ್ರತಿದಾನಿಮಧುನಾ ಸಾಮ್ಪ್ರತಂ ತಥೇತ್ಯಮರಃ | ಕಿಂಪುರುಷೇ ಕಿಂಪುರುಷಾಖ್ಯಖಂಡೇ ಆಸ್ತೇ ವರ್ತತ ಇತಿ ಕಿಲ ವಾರ್ತಾ ಅಸ್ತಿ | ವಾರ್ತಾಸಂಭಾವ್ಯಯೋಃಕಿಲೇತ್ಯಮರಃ | ಆಸಃ ಉಪವೇಶನ ಇತ್ಯತೋ ಲಙಾತ್ಮನೇಪದಂ ಆಸ್ತೇ ಆಸಾತೇ ಆಸತೇ ಇತಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ ಭಜತಾಂ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಸೇವಾಂ ಕುರ್ವಾಣಾಂ ಜನಾಂ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಚೇತನಾಂ ಸ್ವಾನಂದಹೇತೌ ಸ್ವಃ ಸ್ವರೂಪಭೂತಶ್ಚಾಸೌ ಆನಂದಃ ಸುಖಂ ಚ ಸ್ವಾನಂದಃ ತಸ್ಯ ಹೇತೌ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಕಾರಣೇ | ಹೇತುರ್ನಾ ಕಾರಣಂ ಬೀಜಮಿತ್ಯಮರಃ | ರಾಮಕಥಾಸುಧಾಃ ರಾಮಸ್ಯ ಕಥಾ ಚರಿತ್ರಕಥನಂ ತದೇವ ಸುಧಾಽಮೃತಂ ತಸ್ಯಾಂ ಸದಾ ಮಗ್ನಃ ಆಸಕ್ತಃ ಸನ್ | ಪತಿಂ ಸ್ವಾಮಿನಮ್ | ಸ್ವಾಮೀತ್ವಿಶ್ವರಃ ಪತಿರೀಶಿತೇತ್ಯಮರಃ | ಶ್ರೀರಾಮಂ ನಿಷೇವಮಾಣಃ ನಿತರಾಂ ಸೇವಮಾಣಃ ಶುಶ್ರೂಷಮಾಣಃ ಸನ್ || ೨೭ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಹನುಮಂತದೇವರು ಈಗಲೂ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರನ್ನು ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ವಾನಂದ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ವಾನಂದ-ಹೇತೌ ಭಜತಾಂ ಜನಾನಾಂ ಮಗ್ನ-ಸ್ವಧಾ ರಾಮ-ಕಥಾ-ಸುಧಾಯಾಂ |

ಅಸಾ-ವಿದಾನೀಂ ಚ ನಿಷೇವ-ಮಾಣಃ ರಾಮಂ ಪತಿಂ ಕಿಂಪುರುಷೇ ಕಿಲಾಽಸ್ಮೇ || 27 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ:- ಸ್ವಾನಂದಹೇತೌ, ಭಜತಾಂ, ಜನಾನಾಂ, ಮಗ್ನಃ, ಸ್ವಧಾ, ರಾಮಕಥಾಸುಧಾಯಾಮ್, ಅಸೌ, ಇದಾನೀಂ, ಚ, ನಿಷೇವಮಾಣಃ, ರಾಮಂ, ಪತಿಂ, ಕಿಂಪುರುಷೇ, ಕಿಲ, ಆಽಸ್ಮೇ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಭಜತಾಂ = ಸೇವಿಸುವ, ಜನಾನಾಂ = ಜನರಿಗೆ, ಸ್ವಾನಂದಹೇತೌ- ಸ್ವಾನಂದ = ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಹೇತೌ = ಕಾರಣವಾದ, ರಾಮಕಥಾಸುಧಾಯಾಂ- ರಾಮಕಥಾ = ಶ್ರೀರಾಮನ ಕಥೆಯೆಂಬ, ಸುಧಾಯಾಂ = ಅಮೃತದಲ್ಲಿ, ಸ್ವಧಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಮಗ್ನಃ = ಆಸಕ್ತರಾದ, ಅಸೌ = ಈ ಹನುಮಂತನು, ಇದಾನೀಂ ಚ = ಈಗಲೂ ಕೂಡ, ಪತಿಂ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ರಾಮಂ = ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು, ನಿಷೇವಮಾಣಃ = ಸೇವಿಸುತ್ತಾ, ಕಿಂಪುರುಷೇ = ಕಿಂಪುರುಷಖಂಡದಲ್ಲಿ, ಆಽಸ್ಮೇ ಕಿಲ = ಇದ್ದಾರಷ್ಟೇ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಹನುಮಂತದೇವರು ಈಗಲೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರೆ ಕಿಂಪುರುಷಖಂಡದಲ್ಲಿ. ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದರೆ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಚರಿತ್ರಕಥನವೆಂಬ ಅಮೃತದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿ, ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರನನ್ನು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಕಥಾಮೃತ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಸೇವೆಮಾಡತಕ್ಕ ಜನರಿಗೆ,

‘ಮುಕ್ತಿನೈಜಸುಖಾನುಭೂತಿಃ’ ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣೋಕ್ತಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು.

ಕಿಂಪುರುಷವೆಂಬುದು ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನವಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಭರತಖಂಡಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಹನುಮಂತ ದೇವರು ಕಿಂಪುರುಷಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಶ್ರೀಮನ್ಮುಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸತ್ಯೇನ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಚ ವಿರಕ್ತಮತ್ಯಾ ಮತ್ಯಾ ಚ ಧೃತ್ಯಾ ಚ ತಪಸ್ಯಯಾ ಚ |

ಹಾ ರಾಮ ರಾಮೇತಿ ಸದೋಪಗಾಯನ್ ಪ್ರಾಭಂಜನಿಃ ಕಿಂಪುರುಷೇಷು ರೇಮೇ ||

ಎಂದರೆ, ಸತ್ಯದಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ವಿರಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತಿಯಿಂದಲೂ, ಧೈರ್ಯದಿಂದಲೂ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಸಹ, ಹಾ ರಾಮ ರಾಮ ಎಂದು ನಿರಂತರ ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಿದ್ದರು. (ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ) || 27 ||

ತಸ್ಯೈವ ವಾಯೋವತಾರಮೇನಂ ಸಂತೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪ್ರವದಂತಿ ಭೀಮಮ್ |

ಸ್ಪೃಶೈವ ಯಂ ಪ್ರೀತಿಮತಾಽನಿಲೇನ ನರೇಂದ್ರಕಾಂತಾ ಸುಪುತ್ರೇಽತ್ರ ಕುಂತಿ || ೨೮ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

एवं प्रथमावतारलीलावर्णनं कृतम् । अथ द्वितीयावतारलीलानुवर्णनं करोति- तस्यैवेत्यादिना । सन्तः बळित्थेति सूक्ताभिप्रायविदः । तत्र ‘पृक्षो वपुः पितुमात्रित्य आ शये द्वितीयमा सप्तशिवासु मातृषु’ इति पृक्षपदेन भीम उच्यते । ‘पृतनाक्षयकारित्वात् पृक्षो भीम उदाहृतः’ इति वचनात् । एनं भीमं तस्य वಾಯोरेव हनूमत्त्वेनावतीर्णस्यैव तदपेक्षया द्वितीयमवतारं प्रवदन्ति । प्रीतिमता अनुग्रहवता अनिलेन मुख्यप्राणेन स्पृಶೈव केवलं स्पृष्टा नरेन्द्रकान्ता पाण्डुभार्या कुन्ती अत्र भुवि यं सुपुत्रे प्रसूतवती || २८ ||

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अथ द्वितीयावतारलीलां वक्तुमारभते- तस्यैवेत्यादिना । । प्रीतिरस्यास्तीति प्रीतिमान् तेन । पूर्वार्जितसुकृतातिशयवत्यां कुन्त्यामनुग्रहविशेषवतेत्यर्थः । अनिलेन मुख्यप्राणेन स्पृशೈव केवलं स्पृष्टा सती नरेन्द्रकान्ता पाण्डुभार्या ‘कान्ता वधूर्वरा युवतिरिति’ हलः । कुन्ती यं पुत्रं सुपुत्रे प्रसूतवती । षू प्रसवे लिट् । सन्तः बळित्थेत्यादिसूक्ताभिप्रायविदः । तत्र हि ‘पृक्षो वपु’रिति

ಪೃಕ್ಷಶಬ್ದೇನ भीम उच्यते । 'पृतनाक्षयकारित्वात्पृक्षो भीम उदाहृतः' इति वचनात् । एनं भीमं तस्यैव हनूमद्रूपेणाव-तीर्णस्यैव वायोस्तदपेक्षयेत्यर्थः । द्वयोः पूरणं द्वितीयं 'द्वैस्तीय' इति पूरणार्थं तीयप्रत्ययः । अवतारं प्रादुर्भावं प्रवदन्ति 'वद् व्यक्तायां वाचि' लट् । अत्र स्पृष्टैव यं सुषुव इति तात्कालिकोत्पत्तिकथनेन गर्भवासादिनिमित्तकक्लेशभावो भीमस्य दर्शितः । हनुमदवतारेऽप्येतदुपलक्षणम् । तत्रापि रामायणे वायोः स्पर्शमात्रादञ्जनायामवतारोक्तेः । अत एवोत्तर-त्र मध्वावतारे दशमासगर्भाभिवृद्धिनिमित्तमन्यजीवस्याधिष्ठितत्वोक्तिः ॥ २८ ॥

मन्दोपकारिणी

- एवं प्रथमावतारहनुमल्लीलावर्णनं कृतम् । अथ द्वितीयावतार-भीमसेनलीलां वर्णयन्ति ॥ तस्यैवेत्यादिना ॥ सन्तः बत्थित्यादि- सूक्ताभिप्रायविदः । सन् सुधीः कोविदो बुधः इत्यमरः । तस्यैव हनुमत्त्वेनावतीर्णस्य वायोरेव द्वितीयं हनुमदपेक्षया द्वितीयं एनं अवतारं भीमं भीमसेननामकं प्रवदन्ति प्रकर्षेण कथयन्ति । वद् व्यक्तायां वाचीत्यतो लट् परस्मैपदं वदति वदतः वदन्ति । नरेन्द्रस्य राज्ञः पाण्डुचक्रवर्तिनः कान्ता स्त्री । कामिनी ललना कान्तेति धनञ्जयः । कुन्ती तन्नामिका देवी । प्रीतिमता प्रीतिः हर्षः अस्यास्तीति प्रीतिमान् तेनानिलेन मुख्यवायुना । स्पृष्टैव केवलं स्पर्शमात्रवती न तु तेन क्रीडितेति भावः । एवंभूता सती अत्र भुवि यं सुतं सुषुवे प्रसूतवती एनमिति सम्बन्धः । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने इत्यतो लिङात्मनेपदं सुषुवे सुषुवाते सुषुविरे इति ॥ २८ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಹೀಗೆ ಹನುಮದವತಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಈಗ ದ್ವಿತೀಯ ಭೀಮಾವತಾರದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ತಸ್ಯೈವ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ.

ತಸ್ಯೈವ ವಾಯೋ-ರವತಾರ-ಮೇನಂ ಸಂತೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪ್ರವದಂತಿ ಭೀಮಮ್ ।

ಸ್ಪೃಷ್ಟೈವ ಯಂ ಪ್ರೀತಿಮತಾ-ಽನಿಲೇನ ನರೇಂದ್ರ-ಕಾಂತಾ ಸುಷುವೇ-ಽತ್ರ, ಕುಂತೀ॥ 28 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ತಸ್ಯೈವ, ಏವ ವಾಯೋಃ, ಅವತಾರಮ್, ಏನಂ, ಸಂತಃ, ದ್ವಿತೀಯಂ, ಪ್ರವದಂತಿ, ಭೀಮಂ, ಸ್ಪೃಷ್ಟೈವ, ಯಂ, ಪ್ರೀತಿಮತಾ, ಅನಿಲೇನ, ನರೇಂದ್ರಕಾಂತಾ, ಸುಷುವೇ, ಅತ್ರ, ಕುಂತೀ॥

ಅರ್ಥಃ- ಪ್ರೀತಿಮತಾ = ಪ್ರೀತಿ ಮಾಡುವ, ಅನಿಲೇನ = ವಾಯುದೇವರಿಂದ, ಸ್ಪೃಷ್ಟೈವ

ಏವ = ಮುಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವಳಾಗಿಯೇ, ನರೇಂದ್ರಕಾಂತಾ = ಪಾಂಡುರಾಜನ ಪತ್ನಿಯಾದ, ಕುಂತೀ = ಕುಂತಿದೇವಿಯು, ಅತ್ರ = ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ. ಯಂ = ಯಾರನ್ನು, ಸುಷುವೇ = ಪ್ರಸವಿಸಿದಳೋ, ಏನಂ = ಇಂತಹ, ಭೀಮಂ = ಭೀಮನನ್ನು, ತಸ್ಯ = ಆ, ವಾಯೋರೇವ = ವಾಯುದೇವರದ್ದೇ ದ್ವಿತೀಯಮ್ = ಎರಡನೆಯ, ಅವತಾರಂ = ಅವತಾರವನ್ನಾಗಿ, ಸಂತಃ = ಸಜ್ಜನರು, ಪ್ರವದಂತಿ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- 'ಬಳಿತ್ಥಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ಸಜ್ಜನರು ಪ್ರಥಮಹನುಮದವತಾರ ಮಾಡಿದ ವಾಯುದೇವರ ದ್ವಿತೀಯಾವತಾರವನ್ನು ಭೀಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. (ದ್ವಿತೀಯೋ ಭೀಮ ಏವ ಚ ಎಂಬಂತೆ). ಬಳಿತ್ಥಾ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ 'ಪೃಕ್ಷೋ ವಪುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೃಕ್ಷಶಬ್ದದಿಂದ ಭೀಮಸೇನನು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, 'ಪೃತನಾಕ್ಷಯಕಾರಿತ್ವಾತ್ ಪೃಕ್ಷೋ ಭೀಮ ಇತಿರಿತಃ' ಎಂದರೆ (ಪೃತನಾ = ಸೈನ್ಯ) ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಭೀಮನು ಪೃಕ್ಷನೆಂದು ಕರೆಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ.

ಭೀಮಸೇನದೇವರ ಅವತಾರ ಹೇಗಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. (ದೂರ್ವಾಸರು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದ ವಾಯುಸಂಬಂಧಿಮಂತ್ರ ಪುರಶ್ಚರಣದಿಂದ) ಪ್ರೀತರಾದ ವಾಯುದೇವರು ಪಾಂಡುಮಹಾರಾಜನ ರಮಣಿಯಾದ ಕುಂತಿದೇವಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಪೂರ್ವಕ ಮುಟ್ಟಿದರು. ಸ್ವರ್ಶಮಾತ್ರದಿಂದ ಕುಂತಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರು ಭೀಮನಾಮಕರಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದರು. ಅದೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ, ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ಗರ್ಭವಾಸಾದಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕೇವಲಸ್ವರ್ಶದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಸಂಸ್ವರ್ಶದಿಂದ ಎಂಬ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದಲೇ ಹೊರತಾಗಿ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಮುಂದೆಯೂ, ಮಧ್ವಾವತಾರವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ, ದಶಮಾಸಪರ್ಯಂತ ಗರ್ಭವೃದ್ಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಬ್ಬ ಜೀವನಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಗರ್ಭವಾಸಾದಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ಭ್ರಿಯಂತೇ ಮಾಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಭೀಮಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಾ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವೇದಾದಿ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದ, ಭೀಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು || 28 ||

इन्द्रायुधं हीन्द्रकराभिनुचं चिच्छेद पक्षान् क्षितिधारिणां प्राक् ।

बिभेद भृशुद्रपुरङ्गसङ्गाच्चित्रं स पन्नो जननीकराग्रात् ॥ २९ ॥

पदार्थदीपिका

इन्द्रायुधम् । प्राक् इन्द्रायुधं वज्रं इन्द्रकराभिनुन्नं हि इन्द्रकरेण सम्यक् प्रेरितमेव क्षितिधारिणां पर्वतानां पक्षान् चिच्छेद । हिशब्दोऽवधारणे । 'हि हेताववधारणे' इत्यमरः । सः भीमः [जननीकराग्रात्] शार्दूलभीतजननीकराग्रात् प्रमादतः पर्वते पन्नः सन् पतितः सन् स्वस्य अङ्गसङ्गात् भूभृद्वपुः पर्वतशरीरमेव बिभेद, न पक्षमात्रम् । तस्मादेतत् चित्रम् ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तस्य बाललीलां वर्णयति—इन्द्रेति ॥ प्राक् पूर्वं कृतयुग इत्यर्थः । इन्द्रस्य यः करस्तेनाभिनुन्नं हि सम्यक् प्रेरितमेव 'हि हेताववधारणे' इत्यमरः । इन्द्रायुधं वज्रं क्षितिं भूमिं धरन्तीति क्षितिधारिणः पर्वतास्तेषां पक्षान् पतत्राणि चिच्छेद 'छिदिर् द्वैधीभावे' लिट् । स भीमः जनन्याः मातुः कुन्त्याः यत्कराग्रं हस्तयोरग्रं तस्मात् पन्नः सन् पतितः सन् पद गतावित्यस्मात् 'गत्यर्थाकर्मके'ति कर्तरि क्तप्रत्यये 'रदाभ्यां निष्ठातोः पूर्वस्य च दः' इति नत्वम् । अङ्गसङ्गः शरीरसङ्गस्तस्मात् । भूभृतः शतृङ्ग-पर्वतस्य वपुः शरीरं तत् बिभेद 'भिदिर् विदारणे' लिट् । एतच्चित्रं आश्चर्यं हि ॥ २९ ॥

मन्दोपकारिणी

- इन्द्रायुधमिति ॥ प्राक् पूर्वम् । इन्द्रायुधं वज्रं इन्द्रकराभिनुन्नं हि इन्द्रस्य करेण हस्तेन अभि सम्यक् नुन्नं हि प्रेरितमेव । हि हेताववधारणे इत्यमरोक्तेः हिशब्दोऽवधारणे । क्षितिधारिणां क्षितिं भूमिं धरन्तीति क्षितिधारिणः पर्वताः तेषाम् । क्षोणी ज्या काश्यपी क्षितिरित्यमरः । पक्षान् पतत्राणि । गरुत्पक्षच्छदाः पत्रं पतत्रं च तनूरुहमित्यमरः । चिच्छेद द्वैधीचकार । छिदिर् द्वैधीकरण इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदं चिच्छेद चिच्छिदतुः चिच्छिदुः । स भीमसेनः । शार्दूलभयेन कम्पितादिति शेषः । जननीकराग्रात् जनन्याः मातुः कुन्त्याः । जनयित्री प्रसूर्माता जननीत्यमरः । कराग्रात् प्रान्तात् पन्नः पर्वते पतितः सन् । अङ्गसङ्गात् अङ्गं स्वगात्रं तस्य सङ्गात् सम्बन्धात् । अङ्गं गात्रातिकोपन इति विश्वः । भूभृद्वपुः भुवं भूमिं बिभर्तीति भूभृत् पर्वतः । भूभृद्वूमिधरे नृप इत्यमरः । तस्य शतृङ्गपर्वतस्य वपुः शरीरं बिभेद विदारितवान् । भिदिर् विदारण इत्यतो लिट् परस्मैपदं बिभेद बिभिदतुः बिभिदुरिति । बुद्धिपूर्वं प्रयत्नेन इन्द्रेण पर्वते क्षिप्तं वज्रं पक्षमात्रं चिच्छेद । अयं तु भीमः असावधानतया पर्वते पतितः सन् सर्वपर्वतशरीरं

ವಿಭೇದ | ತಸ್ಮಾದೇತಚ್ಚಿತ್ರಮ್ | ಅನೇನ ಭೀಮಶರೀರಸ್ಯ ವಜ್ರಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಅತಿದಾಢರಯಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ೨೯ ||

ಅವತಾರಿಕಾ: - ಭೀಮಸೇನದೇವರ ಬಾಲಲೀಲೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಇಂದ್ರಾಯುಧಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇಂದ್ರಾ-ಯುಧಂ ಹಿಂದ್ರ-ಕರಾಭಿ-ನುನ್ನಂ ಚಿಚ್ಛೇದ ಪಕ್ಷಾನ್ ಕ್ಷಿತಿ-ಧಾರಿಣಾಂ ಪ್ರಾಕ್ |

ಬಿಭೇದ ಭೂ-ಭೃದ್ವಪು-ರಂಗ-ಸಂಗಾತ್ ಚಿತ್ರಂ ಸ ಪನ್ನೋ ಜನನೀ-ಕರಾಗ್ರಾತ್ || 29 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: & ಇಂದ್ರಾಯುಧಂ, ಹಿ, ಇಂದ್ರಕರಾಭಿನುನ್ನಂ, ಚಿಚ್ಛೇದ, ಪಕ್ಷಾನ್, ಕ್ಷಿತಿಧಾರಿಣಾಂ ಪ್ರಾಕ್, ಬಿಭೇದ, ಭೂಭೃದ್ವಪುಃ, ಅಂಗಸಂಗಾತ್, ಚಿತ್ರಂ, ಸಃ, ಪನ್ನಃ, ಜನನೀಕರಾಗ್ರಾತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರಾಕ್ = ಮೊದಲು, ಇಂದ್ರಾಯುಧಂ-ಇಂದ್ರ = ಇಂದ್ರ ದೇವರ, ಆಯುಧಂ = ಆಯುಧವು, ಇಂದ್ರಕರಾಭಿನುನ್ನಂ-ಇಂದ್ರ = ಇಂದ್ರ ದೇವರಕರ = ಕೈಯಿಂದ, ಅಭಿನುನ್ನಂಹಿ = ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ, ಕ್ಷಿತಿಧಾರಿಣಾಂ - ಕ್ಷಿತಿ = ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಧಾರಿಣಾಂ = ಧರಿಸಿರುವ ಪರ್ವತಗಳ, ಪಕ್ಷಾನ್ = ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು, ಚಿಚ್ಛೇದ = ಕತ್ತರಿಸಿತು. ಜನನೀಕರಾಗ್ರಾತ್- ಜನನೀ = ತಾಯಿಯ, ಕರ = ಕೈಯಿಂದ, ಅಗ್ರಾತ್ = ಅಗ್ರಭಾಗದಿಂದ, ಪನ್ನಃ = ಜಾರಿಬಿದ್ದ, ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನನು, ಭೂಭೃದ್ವಪುಃ- ಭೂಭೃತ್ = ಶತಶೃಂಗ ಪರ್ವತದ, ವಪುಃ = ಶರೀರವನ್ನು, ಅಂಗಸಂಗಾತ್ = ಅಂಗ = ದೇಹದ, ಸಂಗಾತ್ = ಸಂಬಂಧದಿಂದ, ವಿಭೇದ = ಸೀಳಿದರು, ಚಿತ್ರಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಹಿಂದೆ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ (ಪರ್ವತಗಳಿಗೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿದ್ದವು, ಅವು ಹಾರುತ್ತಾ ಎಲ್ಲೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಇಳಿಯುತ್ತಿದ್ದು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು) ಇಂದ್ರದೇವರು ತಮ್ಮ ಕೈಗಳಿಂದ ಬಲಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆಯಲು, ಆ ಪರ್ವತಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಮುರಿದು ಹೋದವು. ಈಗಲಾದರೋ, (ಕುಂತೀದೇವಿಯು ಮಗನಾದ ಭೀಮಸೇನನನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ, ಹುಲಿಯ ಕೂಗಿನಿಂದ ಭೀತಳಾಗಿ) ಮಗುವನ್ನು ಕೈಗಳಿಂದ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಎತ್ತಿಹಾಕಲು, ಆ ಪರ್ವತವು ಚೂರು ಚೂರಾಯಿತು. (ಒಡೆದು ಶತಶೃಂಗವೆನಿಸಿತು).

ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ದೇಹವು ಅಕಾಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಬೀಳೋಣದರಿಂದ, ಪರ್ವತವೇ ಚೂರಾದ್ದರಿಂದ, ಇಂದ್ರನ ಕೈಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲ ಪರ್ವತವನ್ನು ಭಿನ್ನ ಮಾಡಿದ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕಿಂತ, ಭೀಮಸೇನದೇವರ ದೇಹವು ಅತ್ಯಂತ ದಾಢ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಈ ಚರಿತ್ರೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವು || 29 ||

पुरे कुमारानलसान् विहारान्निरीक्ष्य सर्वानपि मन्दलीलः |

कैशोरलीलां हतसिंहसङ्घां वने प्रवृत्तां स्मरति स्म सूक्तः ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिका

पुरे । स भीमः पुरे हस्तिनपुरे मन्दलीलोऽपि मन्दं क्रीडमानोऽपि[8] सर्वान् कुमारान् विहारादलसान् सश्रमान् निरीक्ष्य प्राग् वने वृत्तां हतसिंहसङ्घां कैशोरलीलां सूक्तः सम्यगुत्कण्ठायुक्तः स्मरति स्म अस्मरत् । स्म अतीते । कुमारैः सह विहारात् सिंहैः सह विहारः समीचीनः, तादृशो विहारः कदा भवेदित्युत्कण्ठावानभूदित्यभिप्रायः ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

कौमारलीलां वर्णयति- पुरेति ॥ स भीमः पुरं हस्तिनापुरं तस्मिन् मन्दा स्वल्पा लीला क्रिया यस्य सः । तथापि । 'मन्दाः सारोगनिर्भाग्य स्वल्पा-ज्ञापटुसूर्यजाः' इति वैजयन्ती । विहार उत्प्लवनादिरूपक्रीडा तस्मात् । अलसान् श्रमोपेतान् सर्वान् कुमारान् दुर्योधनादीन् निरीक्ष्य । प्राक् कैशोरावस्थायां वने अरण्ये प्रवृत्ताम् हताः सिंहसङ्घाः सिंहसमूहा यस्यां सा तथा तां 'अप्रथमाविभक्त्यर्थेष्वयं समास' इत्युक्तेः सप्तम्यर्थे बहुव्रीहिः । किशोरस्य सम्बन्धिनी कैशोरी सा च सा लीला च तां किशोराव-स्थायां सिंहैः सह कृतलीलामित्यर्थः । सु सम्यक् उत्कः उत्कण्ठायुक्तः सन् 'उत्क उत्कण्ठितः प्रोक्तः' इति हलः । स्मरति स्म अस्मरत् । 'लट् स्म' इति भूतार्थे लट् । अल्पबलैरेतैः सह विहाराच्छतृङ्गपर्वतेऽवस्थानसमये कैशोरावस्थायां सिंहैः सह विहारः समीचीनस्तादृशो विहारः कदा नु भवेदित्यभिलाषवानभूदिति भावः ॥ ३० ॥

मन्दोपकारिणी

- पुर इति ॥ सः भीमः । पुरे हस्तिनापुरे मन्दलीलः मन्दं शनैः लीला क्रीडा यस्य स मन्दलीलोऽपि । विहारात् क्रीडायाः अलसान् श्रमवतः सर्वान् कुमारान् राजकुमारान् निरीक्ष्य दृष्ट्वा वने अरण्ये प्रवृत्तां जननकाले स्वकृतामिति यावत् । हतसिंहसङ्घां हत निहतः सिंहानां मृगेन्द्राणां सङ्घः गणः यस्यां सा तथोक्ता । कैशोरलीलां किशोरस्य बालस्येयं कैशोरा सा च सा लीला च ताम् । बालः किशोरोवाम्यश्चेत्यमरः । सूक्तः सु भृशं उत्कः उत्कण्ठायुक्तः । सुः पूजायां भृशार्थे चेति मेदिनी । स्मरति स्म अस्मरत् स्मशब्दयोगेन लटः अतीतार्थकत्वं लट् स्म

ಇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ । ಸ್ಮರತಿ ಸ್ಮೃ ಚಿಂತಾयां इत्यतो लट् परस्मैपदं स्मरति स्मरतः स्मरन्ति । कुमारैः सह क्रीडापेक्षया सिंहैः सह क्रीडा समीचीना तादृशी क्रीडा मम कदा नु स्यादित्युत्कण्ठावानभूदिति भावः ॥ ३० ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಭೀಮಸೇನದೇವರ ಕೌಮಾರಲೀಲೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ-‘ಪುರೇ ಕುಮಾರಾನ್ ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪುರೇ ಕುಮಾರಾನ್ ಅಲಸಾನ್ ವಿಹಾರಾತ್-ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ ಸರ್ವಾನಪಿ ಮಂದ-ಲೀಲಃ ।

ಕೈಶೋರ-ಲೀಲಾಂ ಹತ-ಸಿಂಹ-ಸಂಘಾಂ ವನೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾಂ ಸ್ಮರತಿ ಸ್ಮ ಸೂತಃ ॥ 30 ॥

ಪದಚ್ಛೇದ:-ಪುರೇ, ಕುಮಾರಾನ್, ಅಲಸಾನ್, ವಿಹಾರಾತ್, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ, ಸರ್ವಾನ್, ಅಪಿ, ಮಂದಲೀಲಃ, ಕೈಶೋರಲೀಲಾಂ, ಹತಸಿಂಹಸಂಘಾಂ ವನೇ, ಪ್ರವೃತ್ತಾಂ, ಸ್ಮರತಿ, ಸ್ಮ, ಸೂತಃ ॥

ಅರ್ಥ:- ಸೂತಃ = ಹೆಚ್ಚು ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಮಂದಲೀಲಃ ಅಪಿ = ಮೆಲ್ಲಗೆ ಆಟವಾಡುವವರು ಆದಾಗ್ಯೂ, ಪುರೇ = ಹಸ್ತಿನಾಪುರದಲ್ಲಿ, ವಿಹಾರಾತ್ = ಆಟದಿಂದ, ಅಲಸಾನ್ = ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿ, ಸರ್ವಾನ್ = ಎಲ್ಲ, ಕುಮಾರಾನ್ = ಕುಮಾರರನ್ನು, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿ, ವನೇ = ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರವೃತ್ತಾಂ = ನಡೆದ, ಹತಸಿಂಹಸಂಘಾಂ- ಹತ = ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಿಂಹ = ಸಿಂಹದ, ಸಂಘಾಂ = ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಕೈಶೋರಲೀಲಾಂ-ಕೈಶೋರ = ಹುಡುಗುತನದ, ಲೀಲಾಂ = ಆಟವನ್ನು, ಸ್ಮರತಿ ಸ್ಮ = ನೆನಸಿಕೊಂಡರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ‘ಪಾಂಡುರ್ವನೇ ಮೃತಃ ಪಾರ್ಥಾ ಆನಿತಾ ಮುನಿಭಿಃ ಪುರಮ್’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ,ಪಾಂಡುರಾಜನು ಮೃತನಾಗಲು, ಪಾಂಡವರನ್ನು ಮುನಿಗಳು ಹಸ್ತಿನಾಪುರಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಆ ಹಸ್ತಿನಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಆಟವಾಡುವಾಗ್ಗೆ, ಸ್ವಲ್ಪವೇ ತಾವು ಕ್ರೀಡೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ದುರ್ಯೋಧನಾದಿ ಸಕಲರಾಜಪುತ್ರರು ಶ್ರಮಯುಕ್ತರಾದರು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾವು ಬಾಲಕರಾಗಿ ದ್ವಾಗ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಸಿಂಹಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನೇ ಕೊಂದದ್ದನ್ನು, ಕುತೂಹಲಯುಕ್ತರಾಗಿ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತಂದರು. ಎಂದರೆ, ಅಲ್ಪಬಲವುಳ್ಳ ರಾಜಪುತ್ರರೊಡನೆ ಆಟವಾಡುವುದು ಅವರಿಗೆ ರುಚಿಸಲಿಲ್ಲ. ಶತಶೃಂಗವರ್ವತದಲ್ಲಿ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಸಿಂಹಗಳೊಡನೆ ತಮ್ಮ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವು ಎಂದಾಲೋಚಿಸಿ, ಅಂತಹ ಕ್ರೀಡೆಯು ಮತ್ತೆ ಎಂದಿಗೆ ಒದಗೀತು? ಎಂದು

ಅಭಿಲಾಷಾಯುಕ್ತರಾದರೊಂದರ್ಥ ॥ 30 ॥

भुक्तं च जीर्णं परिपन्थिदत्तं विषं विषण्णो विषभृद्गुणोऽतः ।

प्रमाणकोटेः स हि हेलयाऽगात्रेदं जगज्जीवनदेऽत्र चित्रम् ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिका

भुक्तं च । परिपन्थिदत्तं शत्रुभिर्दत्तं विषं भुक्तं च जानता अनेन भुक्तमपि जीर्णम् । अतः भीमसकाशात् विषभृद्गुणः सर्पसमूहः विषण्णः तल्लचूर्णो विनष्टः । स भीमः प्रमाणकोटेः प्रमाणकोट्याख्यहृदात्, तस्मिन् हृदे धार्तराष्ट्रैर्बद्धा क्षिसोऽपि, हेळ्या अगाद्धि, उत्तीर्येति शेषः । तर्हीदं चित्रमिति चेत् सत्यं लोके तथा भवति । जगज्जीवनदे सकलजगज्जीवनप्रदे अत्र श्रीमुख्यप्राणे उक्तं सर्वं इदं चित्रं न ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अपरश्चाद्भुतं चरित्रं वर्णयति-भुक्तञ्चेति ॥ परिपन्थिदत्तं परिपन्थिभिः शत्रुभिः दुर्योधनाभिः दत्तं सूदमुखेन भक्ष्यादिषु निक्षिप्य दापितमित्यर्थः । 'परिपन्थी परोऽसुहृत्' इति हलः । विषं भुक्तञ्च भुक्तमपि जीर्णमभूत् । विहारादिसमये भीमबलं दृष्ट्वा भीतेन दुर्योधनेन येन केनापि प्रकारेण हन्तव्य इति स्वकीयैर्निश्चित्य सूदमुखेन दापितं विषं स्वयं विदित्वा अपि भुक्त्या जीर्णाचकारेति भावः । अतः भीमसकाशात् । विषं बिभ्रतीति विषभृतः सर्पास्तेषां गणः समूहः । विषण्णः हस्ततलेन चूर्णाकृतः । षड्लृ विशरणगत्यवसादनेष्विति धातोः क्तः । विषं जीर्णं दृष्ट्वा पुनश्चायं हन्तव्य इत्यभिप्रायेण दुर्योधनेन स्वसारथिद्वारा शयानस्य भीमस्य सर्वमर्मसु दंशनार्थं मोचितान् दंशनानन्तरमुद्बुद्धः स्वहस्ततलेन सर्पान् सारथिना सह चूर्णयामासेति भावः । स भीमः प्रमाणेन परिमित्या कोटिः कोटियोजनसङ्ख्या यस्य तस्मात् 'प्रमाणं बोधनेयत्तामर्या-दाशास्त्रहेतुष्विति' यादवः । कोटियोजनागाधत्वेन प्रमाणकोट्याख्यहृदादित्यर्थः । हेलया लीलया 'हेला लीला च कथ्यत' इति हलः । अगात् इण् गतौ लुङ् 'इणो गा लुङि' इति गादेशः । हिशब्दः प्रसिद्धौ । अनन्तरश्चायं हन्तव्य एवेति निद्रितं दृढैः पाशैर्बध्वा प्रमाणको-ट्याख्ये गङ्गायां विद्यमाने महाहृदे दुर्योधनेन स्थापितस्ततो हृदात्तान् सर्वान् पाशाञ्छित्वा लीलया तीरमाजगामेति भावः । इदञ्चास्य चित्रं नेत्याह । नेदमिति । जीवनमुज्जीवनं ददातीति तस्मिन् 'आतोऽनुपसर्गे क' इति

ಕ: ಜಗತ: ಜೀವನದೇ ಅತ್ರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾವತಾರಾತ್ಮಕೇ ಭೀಮೇ ಚಿತ್ರಮಾಶ್ವರ್ಯಂ ನ, ನ ಭವತಿ | ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಮ್
|| ೩೧ ||

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಭುಕ್ತಂ ಚೇತಿ || ಪರಿಪನ್ಥಿದತ್ತಂ ಪರಿಪನ್ಥಿಭಿಃ ಶತ್ರುಭಿರ್ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಭಿಃ | ಅಭಿಘಾತಿಪರಾರಾತಿಪ್ರ
ತ್ಯರ್ಥಿಪರಿಪನ್ಥಿನ ಇತ್ಯಮರಃ | ದತ್ತಂ ಭೃತ್ಯದ್ವಾರಾ ದಾಪಿತಂ ವಿಷಂ ಗರಲಮ್ | ಕ್ಷವೇಡಸ್ತು ಗರಲಂ ವಿಷಮಿತ್ಯಮರಃ
| ವಿಷಮಿಶ್ರಾನ್ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭುಕ್ತಂ ಚ ಜಾನತಾ ಭೀಮೇನ ಭುಕ್ತಮಪಿ ಜೀರ್ಣಂ ತದೇ ಪಕ್ವಮಭೂದಿತಿ ಭಾವಃ |
ಅತಃ ಏತಸ್ಮಾತ್ ಭೀಮಾತ್ ವಿಷಭೃದ್ಗುಣಃ ವಿಷಂ ವಿಭ್ರತೀತಿ ವಿಷಭೃತಃ ಸರ್ಪಾಃ ತेषಾಂ ಗುಣಃ ಸಮೂಹಃ ವಿಷಗುಣಃ
ವಿಷಾದಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ವಿನಶ್ಚ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಭೀಮಃ ಪ್ರಮಾಣಕೋಟಿಃ ಪ್ರಮಾಣಕೋಟ್ಯಾಖ್ಯಹೃದಾತ್ ಹೇಲಯಾ ಅವಜ್ಜಯಾ
ತಿರಸ್ಕಾರೇಣೇತಿ ಯಾವತ್ | ಹೇಲಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮವಜ್ಜಯಾಂ ಇತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಣವಃ | ಅನಾಯಾಸೇನೇತಿ ಭಾವಃ | ಅಗಾತ್
ಜಗಾಮ ಹಿ | ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಭಿಃ ಬಧ್ವಾ ಹೃದೇ ಕ್ಷಿಸ್ತೋಽಪಿ ಭೀಮಃ ಬನ್ಧನಂ ಕ್ಷೇಪಣಂ ಚ ಅಲಕ್ಷ್ಮೀಕೃತ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್
ಹೃದಾತ್ ತ್ವೀರ್ಯ ಬಹಿರಾಗತ ಇತಿ ಭಾವಃ | ಇನ್ ಗತಾವಿತ್ಯತೋ ಲುಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಅಗಾತ್ ಅಗಾತಾಂ ಅಗುಃ |
ಜಗಜ್ಜೀವನದೇ ಜಗತಾಂ ಸಕಲಜೀವಾನಾಂ ಜೀವನಂ ದದಾತಿತಿ ಜಗಜ್ಜೀವನದಃ ತಸ್ಮಿನ್ | ಅತ್ರ ಅಸ್ಮಿನ್ ಭೀಮೇ
ಇದಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮರಣ-ಬಾಧಾಪರಿಹಾರಪೂರ್ವಕಂ ಸ್ವಜೀವನಂ ಚಿತ್ರಂ ನ | ಅಸಮರ್ಥೇ ಹಿ ಇದಮಾಶ್ವರ್ಯಮಿತಿ ಭಾವಃ ||
೩೧ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಮತ್ತೊಂದು ಅದ್ಭುತಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಭುಕ್ತಂ ಚ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಭುಕ್ತಂ ಚ ಜೀರ್ಣಂ ಪರಿ-ಪಂಥಿ-ದತ್ತಂ ವಿಷಂ ವಿಷಣ್ಣೋ ವಿಷಭೃತ್-ಗಣೋ-ಽತಃ |

ಪ್ರಮಾಣ-ಕೋಟೀಃ ಸಹಿ ಹೇಲಯಾಽಗಾತ್ ನೇದಂ ಜಗದ್-ಜೀವನ-ದೇಽತ್ರ ಚಿತ್ರಮ್ | 31 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಭುಕ್ತಂ, ಚ, ಜೀರ್ಣಂ, ಪರಿಪಂಥಿದತ್ತಂ, ವಿಷಂ, ವಿಷಣ್ಣಃ, ವಿಷಭೃದ್ಗುಣಃ, ಅತಃ,
ಪ್ರಮಾಣಕೋಟೀಃ, ಸಃ, ಹಿ, ಹೇಲಯಾ, ಅಗಾತ್, ನ, ಇದಂ, ಜಗಜ್ಜೀವನದೇ, ಅತ್ರ, ಚಿತ್ರಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅತಃ = ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಂದ, ಪರಿಪಂಥಿದತ್ತಂ - ಪರಿಪಂಥಿ = ಶತ್ರುಗಳಿಂದ,
ದತ್ತಂ = ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟು, ವಿಷಂ = ವಿಷವು, ಭುಕ್ತಂ = ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಜೀರ್ಣಂ ಚ = ಜೀರ್ಣಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು
ಆಯಿತು, ವಿಷಭೃದ್ಗುಣಃ- ವಿಷ = ವಿಷವನ್ನು, ಭೃತ್ = ಧರಿಸಿದ ಸರ್ಪಗಳ, ಗುಣಃ = ಸಮುದಾಯವು,
ವಿಷಣ್ಣಃ = ಖೇದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಪ್ರಮಾಣಕೋಟೀಃ
= ಪ್ರಮಾಣಕೋಟಿಯೆಂಬ ಮಡುವಿನಿಂದ, ಹೇಲಯಾ = ಆಟದಿಂದ, ಅಗಾತ್ ಹಿ = ಮೇಲೆ

ಬಂದರಷ್ಟೆ, ಇದಂ = ಇದು , ಜಗಜ್ಜೀವನದೇ- ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಜೀವನ = ಜೀವನವನ್ನು , ದೇ = ಕೊಡುವ, ಅತ್ರ = ಈ ವಾಯುದೇವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ , ನ ಚಿತ್ರಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- 'ಪೀಡ್ಯಂತೇ ಕುರುಭಿಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಕೌರವರು ಪಾಂಡವರಿಗೆ, ವಿಶೇಷತಃ ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅಪಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪೀಡೆಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದೂರಕ್ಕಟ್ಟಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

1. ಶತ್ರುಗಳಾದ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳು (ವಿಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೀಮಸೇನನ ಬಲವನ್ನು ಕಂಡು ಭೀತರಾಗಿ, ಹೇಗಾದರೂ ಭೀಮಸೇನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ, ಅಡಿಗೆಯವನಿಂದ ಅಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಭೋಜನಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸಿ ವಿಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. (ಅದನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ) ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಅದನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡಿ ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡರು.

2. ಹೀಗೆ ವಿಷವು ಜೀರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಲು, ವಿಷವು ಹಳೆಯದಾಗಿ ಕರಾಮತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೇನೋ ಎಂದು ಶಂಕಾ ಮಾಡಿ, ಮತ್ತೆ ಹೇಗಾದರೂ ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂದು, ತಮ್ಮ ಸಾರಥಿದ್ವಾರಾ ಮಲಗಿರತಕ್ಕ ಭೀಮನನ್ನು ಸಮಸ್ತೆಡೆಯಿಂದ ಕಚ್ಚಲು ಹಾವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಲು, ಆ ಹಾವುಗಳು ದಂಶನ ಮಾಡಿದ ನಂತರ (ಹೀಗೆ ದಂಶನ ಮಾಡಲು, ಅವುಗಳ ಹಲ್ಲುಗಳು ಮುರಿದು ಹೋದವು) ಇದ್ದಲ್ಲಿಂದಲ್ಲಿಯೇ ಭೀಮಸೇನ ದೇವರು ಆ ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಹಿಸುಕಿ ಬಿಸಾಡಿದರು. ತಮ್ಮ ಹಿಂಗೈಯಿಂದ ಸಾರಥಿಯನ್ನು ಬಡಿದು ಹಾಕಿದರು. ಭೀಮಸೇನದೇವರ ದೆಸೆಯಿಂದ ವಿಷವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದ ವಿಷಭೃತ್ ಎಂದು ಕರೆಸತಕ್ಕ ಸರ್ಪಗಳ ಸಮೂಹವು ವಿಷಾದವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

(ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ, ಭೀಮಸೇನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲೇಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ, ನಿದ್ರೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ (ತಮೋಗುಣ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ನಿದ್ರಾ, ಆಲಸ್ಯಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಲೋಕಾನುಕರಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದ) ಭೀಮಸೇನ ದೇವರನ್ನು ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಿ, ಗಂಗಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣಕೋಟಿ ಎಂಬ ಮಡುವಿಗೆ ಹಾಕಿದರು.) ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಒಂದು ಕೋಟಿಯೋಜನ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ (ಒಂದು ಕೋಟಿಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ) ಆ ಮಡುವಿನಿಂದ (ವಾಸುಕಿಯಿಂದ ಪೂಜಿತರಾಗಿ) ಕೇವಲ ತಿರಸ್ಕಾರಭಾವದಿಂದ ಬಂದು ಬಿಟ್ಟರು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಈ ಚರಿತ್ರೆಗಳು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದರೂ, ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜೀವನಪ್ರದರು. ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸತಕ್ಕ ವಾಯ್ವಾವತಾ ರಾತ್ಮಕ ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಜೀವನವು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು || 31 ||

दग्ध्वा पुरं योगबलात्स निर्यन्धर्मानिव स्वान् सहजान्दधानः ।

अदारिभावेन जगत्सु पूज्यो योगीव नारायणमाससाद ॥ ३२ ॥

भावप्रकाशिका - पुरं देहश्च । योगी गूढपुरुषः, समाधिविपाकवांश्च । अदारिभावेन, अदो राक्षसः, तस्यारित्वेन । दारो दलनम्, तद्रहितत्वेन अमृतत्वेन च ॥

(प. दी.) दग्ध्वा । योगबलात् उपायबलात् पुरं लाक्षागृहं दग्ध्वा निर्यन् वारणावतात् निर्गच्छन् धर्मानिव अदृष्टविशेषानिव स्वान् सहजान् भ्रातृन् धर्मादीन् दधानो वहन्, अदारिभावेन, अदो राक्षसो हिडिम्बः, तस्य अरित्वेन जगत्सु पूज्यः स भीमः नारायणं नारायणावतारं हिडिम्बीं[9] ग्राहयितुमाविर्भूतं श्रीवेदव्यासम् आससाद ददर्शति भावः । क इव? योगीव गूढपुरुष इव । स यथा कस्यचित् स्वस्वामिद्विषः पुरं योगबलात् कुतश्चिदुपायबलाद् दग्ध्वा निर्यन् अदारिभावेन, दारो दलनम्, तद्धीनत्वेन, स्वयं शत्रुभिरदारित्वेनेति भावः, जगत्सु पूज्यः सन् स्वस्वामिनं प्रामुयात् तद्वदिति भावः । पुनः क इव? योगीव । योगः समाधिपरिपाकः तद्वान् योगी, स इव, सोऽपि जितपवनत्वात् पुरं शरीरं योगबलाद् स्वसमाधिपरिपाकबलात् दग्ध्वा स्वदेहगतवह्निना भस्मीकृत्य निर्यन् ब्रह्मनाडीमार्गेण देहादुत्क्रम्य गच्छन् अदारिभावेन, दारो दलनम्, शरीरपाटनम्, पवनाभ्यासं कुर्वतां योगिनां पवनस्यामार्गसञ्चारे सति देहपाटनं भवति । तद्रहितत्वेन जगत्सु स्वर्गाद्युत्तरलोकेषु पूज्यः सन् धर्मान् मोक्षे सुखाभिवृद्धिहेतून् अशेषविशेषान् दधानः तान् न मुञ्चन् नारायणं स्वबिम्बभूतं परमात्मानं तद्वदिति भावः ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

दुर्योधनकारितलाक्षागृहं दग्ध्वा युधिष्ठिरादीनुदूह्य गच्छन्तं भीमं वर्णयति—दग्ध्वेति ॥ योग उपायः स एव बलं तस्मात् 'योगः सन्नहनोपायध्यान-सङ्गतियुक्तिषु' इत्यमरः । पुरं लाक्षागृहं तत् दग्ध्वा तस्मात् 'पुरं शरीरे नगरे गृहपाटलिपुत्रयो'रिति हेमचन्द्रः निरेतीति निर्यन्

निर्पूर्वादिण् गतावित्यस्मात्कर्तरि 'लटः शत्रुशानचा'विति शत्रुप्रत्ययः । बिलद्वारेण निस्तरन्नित्यर्थः । धर्मानिव अदृष्टविशेषानिव स्वान् स्वकीयान् सहजातान् भ्रातृन् युधिष्ठिरादीन् दधानो वहन् । ओर्भावोऽरिभावः शत्रुत्वं अतीत्यदः 'असाधारण्येन व्यपदेशा भवन्तीति' न्यायादत्रादशब्देन बहुतराहारवत्त्वाद्राक्षसो विवक्षितः । कृत्तविकृतशब्दोपपदादण् तस्य च पृषोदरादिपाठात् क्रव्यभावः कृत्तविकृत-पक्रमांसभक्षः क्रव्याद उच्यते । आममांसभक्षः क्रव्यादिति काशिका । तदेतत् क्लिष्टत्वा-दुपेक्षितम् अत्ति इत्यदः क्रव्यस्यादः इति शेषषष्ठीसमासेनोपपत्तेः । गङ्गाधर इत्यादौ एवमेव सर्वैरङ्गीकृतत्वात् इदमेव मूलकृत्सम्मत्तम् । अन्यथा णि आदेति स्यात् । यद्वा नामैकदेशे नामग्रहणमिति न्यायेन वेदव्यास इति वक्तव्ये व्यास इतिवत् क्रव्याद इति वक्तव्येऽद इत्युक्तिः । तथा च अदस्य क्रव्यादस्य राक्षसस्यारिभावः शत्रुत्वं तेन हिडिम्बाख्य-राक्षसहन्तृत्वेनेत्यर्थः । जगत्सु पूज्यो मान्यः स भीमः योग उपायोऽस्यास्तीति योगी स इव उपायविशेषवद्ब्रह्मपुरुष इवेत्यर्थः । स यथा कस्यचित्स्वस्वामिविद्विषः पुरं योगबलाद्गध्वा निर्गच्छन् अदारिभावेन दारो विदारणं सोऽस्यास्तीति दारो 'अत इनिठनौ' इति इनिः । तस्य भावोऽदारिभावः विदारितत्वमित्यर्थः । न विद्यतेऽदारिभावो यस्य तेन स्वयं शत्रुभिरविदारितत्वेनेति भावः । जगत्सु पूज्यः सन् स्वस्वामिनं प्राप्नुयात्तद्वदित्यर्थः । नारायणं नारायणात्मकं व्यासं आससाद प्राप ददर्शेति यावत् । षड्लृ धातोर्लिट् । यद्वा योगः समाधिपरिपाकस्तद्वान् योगी स इव, सोऽपि जितपवनत्वात्पुरं शरीरं योगबलात्स्वसमाधि-परिपाकबलाद्गध्वा स्वदेहगतवह्निना भस्मीकृत्य, निर्यन् ब्रह्मनाडीमार्गेण देहादुत्क्रम्य गच्छन् अदारिभावेन शरीरपाटनराहित्येन, पवनाभ्यासं कुर्वतां योगिनां पवनस्य मार्गसञ्चारे सति देहपाटनं भवति तद्रहितत्वेनेत्यर्थः । जगत्सु स्वर्गाद्युत्तमलोकेषु पूज्यः सन् धर्मान् मोक्षे सुखाभिवृद्धिहेतूनदृष्टविशेषान् दधानः अमुञ्चन् नारायणं स्वबिम्बभूतं परमात्मानं प्राप्नुयात् तद्वत् । हिडिम्बं निहत्यावस्थितं भीमं दृष्ट्वा पतित्वेन वरयन्तीं हिडिम्बीं ज्येष्ठस्या-विवाहादनिच्छता भीमेन प्राहयितुमाविर्भूतं व्यासं ददर्शेति भावः । उपमा ॥ ३२ ॥

मन्दोपकारिणी

- दग्ध्वेति ॥ योगबलात् योगस्य उपायस्य बलात् सामर्थ्यात् । योगः सन्नहनोपायध् यानसङ्गतियुक्तिष्वित्यमरः । पुरं लाक्षागृहं दग्ध्वा भस्मीकृत्य निर्यन् बिलात् निर्गच्छन् स्वान्

ಸ್ವಕೀಯಾನ್ ಸಹಜಾನ್ ಭ್ರಾತೃನ್ ಯುಧಿಷ್ಟಿರಾದೀನ್ | ಸಮಾನೋದರ್ಯ-ಸೋದರ್ಯಸಗರ್ಭ್ಯಸಹಜಾ: ಸಮಾ ಇತ್ಯಮರ: |
 ಧರ್ಮಾನಿವ ಪುण्याನಿವ ದಧಾನ: ಸ್ವಸ್ಕನ್ಧೇ ವಹನ್ ಅದಾರಿ-ಭಾವೇನ ಅತ್ತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ನರಾನಿತ್ಯದೋ ರಾಕ್ಷಸ:
 ಹಿಡಿಮ್ಬ: ತಸ್ಯ ಅೂರ್ಭಾವ: ತೇನ | ಜಗತ್ಸು ಪೂಜ್ಯ: ಜಗತಿ ಮಾನ್ಯ: ಸ ಭೀಮ: ನಾರಾಯಣಂ ಹಿಡಿಮ್ಬಾಂ ಗ್ರಾಹಯಿತುಂ
 ಆವಿರ್ಭೂತಂ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸಂ ಆಸಸಾದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ ದದರ್ಶೇತಿ ಭಾವ: | ಷಡ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದವನೇಷ್ವಿತಿ
 ಧಾತೋರ್ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸಸಾದ ಸೇದತು: ಸೇದು: | ಕ ಇವ ಯೂಗೀವ ಯೂಗ: ಉಪಾಯೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಯೂಗೀ
 ಉಪಾಯವಾನ್ ಗೂಢಪುರುಷ ಇವ ಯಥಾ ಸ್ವಾಮಿದ್ವಿಷ: ಕಸ್ಯಚ್ಚಿತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುರಂ ಯೂಗಬಲಾತ್ ಕಸ್ಮಾಚ್ಚಿದುಪಾಯಬಲಾತ್
 ದಗ್ಧ್ವಾ ನಿರ್ಗಚ್ಛನ್ ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಾತ್ ಬಹಿರ್ಗಚ್ಛನ್ ಸಹಜಾನ್ ಸಹ ಜಾಯಂತ ಇತಿ ಸಹಜಾ: ಸಹೋತ್ಪನ್ನಾ: ತಾನ್
 ಧರ್ಮಾನ್ ಅದೃಷ್ಟವಿಶೇಷಾನ್ ದಧಾನ: ಅದಾರಿಭಾವೇನ ದಾರೋ ದಲನಂ ಶತ್ರುಕೃತಬಾಧ: ಸೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ದಾರೀ ದಾರೀ ನ
 ಭವತೀತಿ ಅದಾರೀ ಅದಾರಿಣೋ ಭಾವ: ಅದಾರಿಭಾವ: ತೇನ ಶತ್ರುಕೃತಪರಾಭವರಹಿತತ್ವೇನೇತಿ ಭಾವ: | ಜಗತ್ಸು
 ಪೂಜ್ಯ: ಸನ್ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿನಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ ತಥೇತಿ ಭಾವ: | ಪುನ: ಕ ಇವ ಯೂಗೀವ ಯೂಗ: ಸಮಾಧಿಪರಿಪಾಕ:
 ಸೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಯೂಗೀ ತಪಸ್ವೀತ್ಯರ್ಥ: | ತಪಸ್ವೀ ಸಂಯಮೀ ಯೂಗೀತಿ ಧನಜ್ಞಯ: | ಸ ಇವ ಸೋಽಪಿ
 ಪ್ರಾಣಾಯಾಮೇನ ವಿಜಿತಪವನತ್ವಾತ್ ಪುರಂ ಶರೀರಂ ಯೂಗಬಲಾತ್ ಯೂಗಸ್ಯ ಸ್ವಸಮಾಧಿ-ಪರಿಪಾಕಸ್ಯ ಬಲಾತ್ ದಗ್ಧ್ವಾ
 ಸ್ವದೇಹಗತವಹಿನಾ ಭಸ್ಮೀಕೃತ್ಯ ನಿರ್ಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡೀಮಾರ್ಗೇಣ ದೇಹಾದುಕ್ರಮ್ಯ ಗಚ್ಛನ್ ಅದಾರಿಭಾವೇನ ದಾರೋ
 ವಿದಾರಣಂ ಶರೀರಪಾಟನಂ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ದಾರೀ ಪವನಾಭ್ಯಾಸಂ ಕುರ್ವತಾಂ ಯೂಗಿನಾಂ ಪವನಸ್ಯ ಮಾರ್ಗಸಂಚಾರೇ ಸತಿ ದೇಹೇ
 ಶೀರ್ಣತಾ ಭವತಿ ತದ್ರಹಿತತ್ವೇನ ಜಗತ್ಸು ಸ್ವರ್ಗಾಶ್ರುತ್ತಮಲೋಕೇಷು ಪೂಜ್ಯ: ಸನ್ ಧರ್ಮಾನ್ ಮೂಕ್ಷಸುಸ್ವಾಭಿವೃದ್ಧಿಹೇತುನ್
 ಪುಣ್ಯವಿಶೇಷಾನ್ ದಧಾನ: ಅಮುಚ್ಛನ್ ನಾರಾಯಣಂ ಸ್ವಬಿಮ್ಬಭೂತಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಯಥಾ ಆಪ್ನುಯಾತ್ತಥೇತಿ ಭಾವ: || ೩೨
 ||

ಅವತಾರಿಕಾ:-ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಅರಗಿನ ಮನೆಯನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಯುಧಿ
 ಸ್ಥಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ ಭೀಮಸೇನದೇವರನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ-'ದಗ್ಧ್ವಾ' ಎಂಬ
 ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ದಗ್ಧ್ವಾಪುರಂ ಯೋಗ-ಬಲಾತ್ ಸ ನಿಯರ್ನ್ ಧರ್ಮಾ-ನಿವ ಸ್ವಾನ್ ಸಹಜಾನ್ ದಧಾನಃ |

ಅದಾರಿ-ಭಾವೇನ ಜಗತ್ತು ಪೂಜ್ಯೋ ಯೋಗೀವ ನಾರಾಯಣ-ಮಾಸಸಾದ || 32 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ& ದಗ್ಧ್ವಾ ಪುರಂ, ಯೋಗಬಲಾತ್, ಸಃ, ನಿಯರ್ನ್, ಧರ್ಮಾನ್, ಇವ, ಸ್ವಾನ್,
 ಸಹಜಾನ್, ದಧಾನಃ, ಅದಾರಿಭಾವೇನ, ಜಗತ್ತು, ಪೂಜ್ಯಃ, ಯೋಗೀ, ಇವ, ನಾರಾಯಣಮ್,
 ಆಸಸಾದ||

ಅರ್ಥಃ - ಯೋಗಬಲಾತ್ = ಉಪಾಯದಿಂದ, ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದ ಬಲದಿಂದ, ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಪುರಂ = ಅರಗಿನ ಮನೆಯನ್ನು, ಶರೀರವನ್ನು, ದಗ್ಧ್ವಾ = ಸುಟ್ಟು, ಸ್ವಾನ್ = ಸ್ವಕೀಯರಾದ, ಸಹಜಾನ್ = ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರನ್ನು, ಧರ್ಮಾನ್ ಇವ = ಧರ್ಮಗಳೋ ಎಂಬಂತೆ, ದಧಾನಃ = ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ, ನಿಯನ್ = ಹೊರಡುವವರಾಗಿ, ಅದಾರಿಭಾವೇನ - ಅದ = ರಾಕ್ಷಸನ, ಅರಿಭಾವೇನ = ಶತ್ರು ಭಾವದಿಂದ, ದೇಹವು ಸೀಳದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಜಗತ್ಸು = ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಪೂಜ್ಯಃ = ಪೂಜ್ಯರಾದ, ಯೋಗೀ ಇವ = ಯೋಗಿಯಂತೆ, ನಾರಾಯಣಮ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು, ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ಆಸಸಾದ = ಹೊಂದಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ಯೋಗೀ ಎಂದರೆ ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದ(ರಾಜನಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಗೂಢ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಉಪಾಯ ಬಲದಿಂದ(ಶತ್ರುವಿನ) ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸುಡುವಂತೆ, ಸುಟ್ಟು ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಹೊರಗೆ (ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು) ಹೊರಡುವಂತೆ, ಹಾಗೂ ಯೋಗೀ ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಿಪರಿಪಾಕವುಳ್ಳವನು, ತನ್ನ ಯೋಗಬಲ ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಿಪರಿಪಾಕ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಪುರ ಎಂದರೆ ದೇಹವನ್ನು ತನ್ನ ದೇಹಗತವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟು, ಬ್ರಹ್ಮನಾಡೀ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ತಮ್ಮ ಉಪಾಯ ಬಲದಿಂದ, ಪುರ = ಎಂದರೆ (ಅರಗಿನ) ಮನೆಯನ್ನು (ತದ್ಗತ ವಿರೋಚನಾದಿಗಳನ್ನೂ) ಸುಟ್ಟು, ಬಿಲದ್ವಾರದಿಂದ (ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ) ಹೊರಟರು.

ಗೂಢಪುರುಷನು, ಸಹಜವಾದ ಅದೃಷ್ಟ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡುವಂತೆ, ಯೋಗಿಯು ಸ್ವಕೃತ ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೋ(ಪುಣ್ಯ) ಎಂಬಂತೆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸಹೋದರರನ್ನು (ಧರ್ಮರಾಜ, ಅರ್ಜುನ, ನಕುಲ ಸಹದೇವರನ್ನು) ಧರಿಸಿದರು. (ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೊರಟರು).

ಗೂಢಪುರುಷನು, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಾಧಿತನಾಗದಿರುವುದೆಂಬ ಅದಾರಿಭಾವದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾನ್ಯನಾದಂತೆ, ಯೋಗಿಯು ಶರೀರ ಸೀಳೋಣದರರಾಹಿತ್ಯವೆಂಬ 'ಅದಾರಿಭಾವ'ದಿಂದ, (ಪ್ರಾಣಾಯಾಮರತರಾದ ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಶ್ವಾಸವಾಯುವು ಅಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ ದೇಹವು ಸೀಳುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಿದಾರಣರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರ್ಥ) ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ಸ್ವರ್ಗದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ರಾಕ್ಷಸನಾದ ಹಿಡಿಂಬನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದ್ದರಿಂದ (ಅರಗಿನ ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಟು, ಏಕಚಕ್ರನಗರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಮಧ್ಯೆ ಧರ್ಮರಾಜಾದಿಗಳು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಹಿಡಿಂಬಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲೋಣದರಿಂದ) 'ಅದಾರಿಭಾವ'ವುಳ್ಳವರಾಗಿ ('ಆಸಾಧಾರಣ್ಯೇನ ವ್ಯಪದೇಶಾ ಭವಂತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ, 'ಅದ' = ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಂಸಾದಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಕ್ರವ್ಯಾದನೆಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಇಲ್ಲವೆ ವ್ಯಾಸ ಎಂದರೆ

ವೇದವ್ಯಾಸ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದಂತೆ, 'ನಾಮೈಕದೇಶೇನಾಮಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, 'ಅದ' = ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರವ್ಯಾದ ಎಂಬುದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ) ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯರಾದರು.

ಗೂಢಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ, ಯೋಗಿಯು ಸ್ವಬಿಂಬಭೂತಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು (ನಾರಾಯಣನನ್ನು) ಹೊಂದುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು (ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಹಿಡಿಂಬನನ್ನು ಕೊಂದು ನಿಂತದ್ದನ್ನು ನೋಡಿದ ಹಿಡಿಂಬನ ತಂಗಿಯಾದ, ಭಾರತ್ಯಾವಿಷ್ಟರಾದ ಹಿಡಿಂಬಾದೇವಿಯು, ಭೀಮಸೇನದೇವರನ್ನು ಪತಿತ್ವೇನವರಿಸಿದಳು. ಆಗ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ತಮ್ಮ ಅಣ್ಣನಾದ ಧರ್ಮರಾಜನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ವಿವಾಹವಾಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಹಿಡಿಂಬಾದೇವಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಲು ಇಷ್ಟ ಪಡೆದಿರುತ್ತಿರಲು, 'ಹಿಡಿಂಬೆಯನ್ನು ಪಾಣಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡು' ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅವಿಭೂತರಾದ) ನಾರಾಯಣಾತ್ಮಕ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಹೊಂದಿದರು, ಕಂಡರು || 32 ||

ಸಮರ್ಪ್ಯ ಕೃತ್ಯಾನಿ ಕೃತೀ ಕೃತಾನಿ ವ್ಯಾಸಾಯ ಭೂಮ್ನೇ ಸುಕೃತಾನಿ ತಾವತ್ ।

ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಚ ತಸ್ಯ ಪೂಜಾಂ ಸಂಕಲ್ಪಯಾಮಾಸ ಸ ಶುಭ್ರಬುದ್ಧಿಃ ।। ೩೩ ।।

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಸಮರ್ಪ್ಯ । ಕೃತೀ ಕುಶಲಃ ಸರ್ವಕಾರ್ಯೇಷು ನಿಪುಣಃ ಸ ಭೀಮಃ ಶುಭ್ರಬುದ್ಧಿಃ ಸರ್ವದಾ ಭಗವತ್ಪ್ರತಿಕೂಲಬುದ್ಧಿರಹಿತ ಇತಿ ಭಾವಃ ಸುಕೃತಾನಿ ಆತ್ಮನಾ ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಸಮ್ಯಕ್ ಕೃತಾನಿ ಕೃತ್ಯಾನಿ ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯಾನಿ ಕೃತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ, ಅತ್ರ ಕೃತಶಬ್ದೋ ಭಾವೇ ನಿಷ್ಠಾಂತಃ, ಭೂಮ್ನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣಾಯ ವ್ಯಾಸಾಯ ಸಮರ್ಪ್ಯ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಚ ಕೃತಾನಿ, ಚಶಬ್ದೇನ ಕೃತಾನಿ ಚೇತ್ಯೇತತ್ ಸಮುಚ್ಚಿಯತೇ, ತಸ್ಯ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪೂಜಾಂ ಸಂಕಲ್ಪಯಾಮಾಸ । ಯಾವತ್ ಸಾಕಲ್ಯೇನ । ಅವತಾರಪ್ರಭೃತಿ ಹಿಡಿಂಬನಿಗ್ರಹಾಂತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಭಗವತಿ ಸಮರ್ಪ್ಯ ಅಥ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಚ ಬಕನಿಗ್ರಹಾದೀನಿ ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಕರಿಷ್ಯಾಮೀತಿ ಸಂಕಲ್ಪಯಾಮಾಸೇತಿ ಭಾವಃ । ಅತ ಏವ ಕೃತೀ ಶುಭ್ರಬುದ್ಧಿಶ್ಚೇತಿ ಭಾವಃ ।। ೩೩ ।।

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಧೋಧಿಕಾ

ವ್ಯಾಸಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕಿಂ ಚಕಾರೇತ್ಯತ ಆಹ- ಸಮರ್ಪ್ಯತಿ ।। ಕೃತೀ ಕುಶಲಃ ಸರ್ವಕಾರ್ಯेषು ನಿಪುಣ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಶುದ್ಧಾ ಸರ್ವದಾ ಭಗವತ್ಪ್ರಾತಿಕೂಲ್ಯರಹಿತಾ ಬುದ್ಧಿರ्यಸ್ಯ ಸ ಭೀಮಃ ಸುष्ठು ಕೃತಾನಿ ಸುಕೃತಾನಿ ಆತ್ಮನಾ ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಸಮ್ಯಕ್ಕೃತಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಕರ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಾನಿ ಕೃತ್ಯಾನಿ 'ವಿಭಾಷಾಕೃವೃಷೋ' ಇತ್ಯರ್ಹಾರ್ಥೆ ಕ್ಯಪ್ । ಸ್ವೇನಾವಶ್ಯಂ ಕರ್ತವ್ಯಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಕೃತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ 'ನಪುंसಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತ' ಇತಿ ಕ್ತಃ । ಭೂಮ್ನೇ ಪೂರ್ಣಾಯ ವ್ಯಾಸಾಯ ತಾವತ್ ಸಾಕಲ್ಯೇನ, 'ಯಾವತ್ತಾವಚ್ಚ ಸಾಕಲ್ಯೇ' ಇತ್ಯುಕ್ತೇಃ ಸಮರ್ಪ್ಯ । ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಚ ಸ್ವೇನೋತ್ತರತ್ರ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಬಕನಿಗ್ರಹಾದೀನಿ ಚ । ತಸ್ಯ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪೂಜಾಂ ಸಙ್ಕಲ್ಪಯಾಮಾಸ 'ಕೃಪು' ಸಾಮರ್ಥ್ಯೆ ಲಿಟ್ । ಅವತಾರಮಾರಭ್ಯ ಹಿಡಿಮ್ಬವಧಾಂತಾನಿ ಸ್ವಕೃತಕರ್ಮಾಣಿ ವ್ಯಾಸಾಯ ಸಮರ್ಪ್ಯಾಥ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಬಕನಿಗ್ರಹಾದೀನಿ ಚ ಭಗವತ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಕ-ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಕರಿಷ್ಯಾಮೀತಿ ಸಙ್ಕಲ್ಪಯಾಮಾಸೇತಿ ಭಾವಃ । ಅತ ಏವ ಕೃತೀ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿರिति ವಿಶೇಷಣದ್ವಯಂ हेतुगर्भम् ।। ३३ ।।

मन्दोपकारिणी

- ಸಮರ್ಪ್ಯತಿ ।। ಕೃತೀ ಜ್ಞಾನಿ । ಧೀಮಾನ್ ಸೂರಿಃ ಕೃತೀ ಕೃಷ್ಠಿರित್ಯಮರಃ । ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಃ ಶುದ್ಧಾ ಭಗವದ್ಪ್ರತಿಕೂಲಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಅಂತಃಕರಣಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥಾ ಸ ಭೀಮಃ । ಸುಕೃತಾನಿ ಸು ಸಮ್ಯಕ್ ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಕೃತಾನಿ ಅನುಷ್ಠಿತಾನಿ ಕೃತ್ಯಾನಿ, ಸ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಾನಿ, ತಾವತ್ ಸಕಲಾನಿ "ಯಾವತ್ತಾವಚ್ಚ, ಸಾಕಲ್ಯ" ಇತ್ಯಮರಃ । ಕೃತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ । ಅತ್ರ ಕೃತಶಬ್ದಃ ಭಾವ-ನಿಷ್ಠಾಂತಃ । ಭೂಮ್ನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣಾಯ ವ್ಯಾಸಾಯ ಸಮರ್ಪ್ಯ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಚ ಕೃತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೇದವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪೂಜಾಂ ಸೇವಾಮಿತಿ ಸಙ್ಕಲ್ಪಯಾಮಾಸ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತವಾನ್ ಸಙ್ಕಲ್ಪಯಾಂ ಅಮ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಮವ್ಯಯಮ್ । ಅಸ ಭುವೀತ್ಯತೋ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಆಸ ಆಸತುಃ ಆಸುಃ । ಅವತಾರಪ್ರಭೃತಿ ಹಿಡಿಮ್ಬನಿಗ್ರಹಾಂತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಭಗವತಿ ಸಮರ್ಪ್ಯ ಅಥ ಅಗ್ರೇ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಚ ಬಕನಿಗ್ರಹಾದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಭಗವತ್ ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಕರಿಷ್ಯಾಮೀತಿ ಸಙ್ಕಲ್ಪಯಾಮಾಸೇತಿ ಭಾವಃ । ಅತ ಏವ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಶ್ಚೇತಿ ಭಾವಃ ।। ३३ ।।

ಅವತಾರಿಕಾಃ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ನೋಡಿ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಏನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸಮರ್ಪ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಮರ್ಪ್ಯ ಕೃತ್ಯಾನಿ ಕೃತೀ ಕೃತಾನಿ ವ್ಯಾಸಾಯ ಭೂಮ್ನೇ ಸುಕೃತಾನಿ ತಾವತ್ ।

ಕರಿಷ್ಯ-ಮಾಣಾನಿ ಚ ತಸ್ಯ ಪೂಜಾಂ ಸಂಕಲ್ಪ-ಯಾಮಾಸ ಸ ಶುದ್ಧ-ಬುದ್ಧಿಃ ।। 33 ।।

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಸಮರ್ಪ್ಯ, ಕೃತ್ಯಾನಿ, ಕೃತೀ, ಕೃತಾನಿ, ವ್ಯಾಸಾಯ, ಭೂಮ್ನೇ, ಸುಕೃತಾನಿ, ತಾವತ್,

ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ, ಚ, ತಸ್ಯ, ಪೂಜಾಂ, ಸಂಕಲ್ಪಯಾಮಾಸ, ಸಃ, ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಃ = ಶುದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಕೃತೀ = ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ, ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ತಾವತ್ = ಮೊದಲು, ಕೃತಾನಿ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕೃತ್ಯಾನಿ = ಕೆಲಸಗಳನ್ನು, ಭೂಮ್ನೇ = ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ವ್ಯಾಸಾಯ = ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ, ಸಮರ್ಪ್ಯ = ಸಮರ್ಪಿಸಿ, ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಾನಿ = ಮುಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಸ್ವಕೃತಾನಿ = ಪುಣ್ಯಕೆಲಸಗಳನ್ನು, ತಸ್ಯ = ಆ ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಪೂಜಾಂ = ಪೂಜೆಯೆಂದು, ಸಂಕಲ್ಪಯಾಮಾಸ = ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ತಾವು ಜನನಾರಭ್ಯ ವೇದವ್ಯಾಸದರ್ಶನ ಪರ್ಯಂತ ಮಾಡಿದ ನಿಖಿಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ, 'ನಾಹಂ ಕರ್ತಾ ಹರಿಃ ಕರ್ತಾ ತತ್ಪೂಜಾ ಕರ್ಮ ಚಾಖಿಲಂ' 'ಏನು ಮಾಡುವುದೆಲ್ಲ ಹರಿಪೂಜೆ' ಎಂಬಂತೆ, ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದರು. ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಗುಣಪೂರ್ಣರು, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ ಕೃತೀ ಎಂದರೆ ಸಕಲಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರು. ಶುದ್ಧವಾದ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಕೂಲ್ಯರಹಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು. ಅವರು ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದರೂ ಸು= ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು, ತಾವು ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವಾದವುಗಳು. ಹೀಗೆ ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಮುಂದೆ ತಾವು ಮಾಡತಕ್ಕ ಬಕಸಂಹಾರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪೂಜಾತ್ವೇನ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪ= ಮನೋನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, 'ಕೃತೀ', 'ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ||

33 ||

ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದಶ್ರಿಡ್ಧಕಸಚ್ಚಿರಾಸೀ ಕ್ಷಿಸ್ತಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರಃ ಸುಪಕ್ಷಃ |

ಸಸೋದರೋಽಥಾದಿತ ರಾಜಹಂಸಃ ಸ ರಾಜಹಂಸೀಮಿವ ರಾಜಕನ್ಯಾಮ್ || ೩೪ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ - ಬಕಃ ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಶ್ಚ || ೩೪ ||

(ಪ. ದೀ.) ವಿಷ್ಣೋಃ | ಅಥ ಸಸೋದರಃ ಸಭ್ರಾತೃಕಃ ಸ ಭೀಮಃ ರಾಜಕನ್ಯಾಂ ದ್ರೌಪದೀಮ್ ಆದಿತ ಆದತ್ತ | ಕಃ ಕಾಮಿವ ! ರಾಜಹಂಸಃ ರಾಜಹಂಸಾಖ್ಯಃ ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಃ ರಾಜಹಂಸೀಮಿವ | ಕಥಮ್ಭೂತಃ? ವಿಷ್ಣೋಃಪದಶ್ರಿತ್ ಶ್ರೀಹರಿಚರಣಮಾಶ್ರಿತಃ | ರಾಜಹಂಸೋಽಪಿ ವಿಷ್ಣೋಃಪದಮ್ ಆಕಾಶಮಾಶ್ರಿತಃ | ಬಕಸಚ್ಚಿರಾಸೀ ಮಾರಿತಬಕಾಸುರಃ | ರಾಜಹಂಸೋಽಪಿ ಜಿತಬಕಾಖ್ಯಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಃ | ಕ್ಷಿಸ್ತಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರಃ, ನಿರಾಕೃತಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರಃ, ನಿರಾಕೃತಃ ಸ್ವಪಕ್ಷವಿರುದ್ಧಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಣಾಮನ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತಿನಾಂ ಪ್ರಕರಃ ಸಮೂಹಃ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ರಾಜಹಂಸೋಽಪಿ ನಿರಾಕೃತಕಾಕೋಲ್ಕಾದಿವಿಹಗಸಮೂಹಃ | ಸುಪಕ್ಷಃ ಶೋಭಮಾನಸಿದ್ಧಾಂತಃ |

अन्यः शोभमानपतत्रः ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

द्रौपदीस्वयंवरं वर्णयति- विष्णोरिति । । विष्णोः श्रीहरेः । श्रयत इति श्रित्, पदस्य पादस्य श्रित्, कर्मणि षष्ठ्याः समासः । पदमाश्रित इत्यर्थः । बकं बकासुरं सम् सम्यक् निरसितुं शीलमस्यास्तीति बकसचिरासी, 'सुबुक्तिः प्रादिनिवृत्त्यर्थे' त्यस्य केवलप्रादिविषयत्वात् अत्र च बकपदसाहित्यात्समित्यस्य महाभाष्याविरुद्ध-त्वात्प्राद्युपपदत्वेऽपि णिनेरुपपत्तिः । प्रसिद्धश्च प्राद्युपपदत्वेऽपि णिनिः । 'स बभूवोप-जीविनाम्' 'अनुयायिवर्गः' 'पतत्यधो धामविसारी'त्यादौ । । राजहंसोऽपि मारितबका-ख्यपक्षिविशेषः । पक्षः सहाय एषामस्तीति पक्षिणः अन्ये पक्षिणः अन्यपक्षिणः स्वशत्रु-सहायिन इत्यर्थः । तेषां प्रकरः समूहः क्षिप्तः निराकृतः अन्यपक्षिप्रकरो येन तादृशः 'पक्षः पार्श्वगरुत्साध्यसहायबलभित्तिषु' इति वैजयन्ती । यद्वा क्षिप्तः निराकृतः स्वसिद्धान्त-विरुद्धान्यसिद्धान्तिनां समूहो येन सः । राजहंसोऽपि निराकृतस्वेतरकाकोलूकादिविह-गसमूहः । शोभनपक्षः श्रीकृष्णाख्यसहायो यस्य सुपक्षः शोभनसिद्धान्त इति वा, राजहंसस्तु शोभनपतत्रः । समानमेकमुदरं येषां ते सोदराः । 'समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु' इति सूत्रे समानस्येति योगो विभज्यते । तेन सपक्षः, साधर्म्यं, सजातीयः, इत्यादि सिद्धमिति वैयाकरणोक्तेः सोदर इत्यत्रापि समानशब्दस्य सादेशः । अथवा सहशब्दः सदृशवचनोऽस्ति 'सदृशः सख्या ससखीति यथा, तेनायमस्वपदविग्रहो बहुव्रीहिः । तथा च सदृशमुदरं येषां ते सोदराः 'वोपसर्जनस्येति' सहस्य सादेशः । सोदरैः सहितः ससोदरः 'तेन सहेति तुल्ययोग' इति समासे पूर्ववत्सादेशः । सभ्रातृक इत्यर्थः । भीमः राजकन्यां द्रुपदकुमारीं 'कुमारी कथिता कन्या' इति हलः । द्रौपदीं राजहंसः राजहंसाख्यपक्षी राजहंसीमिव आदित लेभे । डुदाञ् दाने लुङ् । उपमा ॥ ३४ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ವಿಷ್ಣೋರಿತಿ || ಅಥ ವೇದವ್ಯಾಸದರ್ಶನಾನಂತರಮ್ | ಸಸೋದರ: ಸೋದರೈರ್ಭ್ರಾತೃಭಿ: ಸಹಿತ: ಸಸೋದರ: ಸ ಭೀಮ: | ರಾಜಕನ್ಯಾಂ ರಾಜ್ಞ: ಧ್ರುಪದರಾಜಸ್ಯ ಕನ್ಯಾಂ ಪುತ್ರೀಂ ಆದಿತ ಆದತ್ತ ಭಾರ್ಯಾತ್ವೇನ ಸ್ವೀಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥ: | ಡುಡಾನ್ ದಾನ ಇತ್ಯತೋ ಲುಡಾತ್ಮನೇಪದಂ ಆದಿತ ಆದಿಷಾತಾಂ ಆದಿಷತೇತಿ | ಕಥಂಭೂತ: ಭೀಮ:, ವಿಷ್ಣೋ: ಪದಶ್ರಿತ್ ವಿಷ್ಣೋ: ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಪದಂ ಪಾದಂ ಶ್ರಿತ್ ಆಶ್ರಿತ: | ಪುನ: ಕಥಂಭೂತ: ಬಕಸನ್ನಿರಾಸೀ ಬಕಸ್ಯ ಬಕನಾಮಕಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ಸನ್ನಿರಾಸೋ ಹನನಂ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಬಕಸನ್ನಿರಾಸೀ | ಪುನ: ಕೀದೃಶ: ಕ್ಷಿಸ್ತಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರ: ಅನ್ಯ: ಸ್ವಸಿದ್ಧಾನ್ತವಿರುದ್ಧ: ಪಕ್ಷ: ಸಿದ್ಧಾನ್ತ: ಷ್ಪಾಂ ಅಸ್ತೀತಿ ಅನ್ಯಪಕ್ಷಿಣ: ಜರಾಸನ್ಧಾದಯ: ಶತ್ರುವ: ತेषಾಂ ಪ್ರಕರ: ಪೂಗ:, ಕ್ಷಿಸ್ತ: ನಿರಾಕೃತ: ಅನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರೋ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತ: | ಪೂಗೋ ವಿತಾನಂ ಪ್ರಕರ ಇತ್ಯಮರ: | ಸುಪಕ್ಷ: ಸು ಶೋಭನ: ಪಕ್ಷ: ಸಿದ್ಧಾನ್ತೋ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತ: | ಕ: ಕಾಮಿವ ರಾಜಹಂಸ: “ರಾಜಹಂಸಾಸ್ತು ತೇ ಚಕ್ಷುಚರಣೈರ್ಲೋಹಿತೇ: ಸಿತಾ” ಇತ್ಯಮರೋಕ್ತಲಕ್ಷಣ: ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷ: ರಾಜಹಂಸೀಮಿವ | ಕಥಂಭೂತ: ವಿಷ್ಣೋ: ಪದಶ್ರಿತ್ ವಿಷ್ಣೋ: ಪದಂ ಆಕಾಶಂ ಶ್ರಿತ್ ಆಶ್ರಿತ: | ಬಕಸನ್ನಿರಾಸೀ ಬಕಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಕಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಸ್ಯ ಸನ್ನಿರಾಸೋ ನಿರಾಕರಣಂ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಬಕಸನ್ನಿರಾಸೀ | ಕ್ಷಿಸ್ತಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರ: ಅನ್ಯೇ ಸ್ವೇತರೇ ಕಾಕೋಲೂಕಾದಯ: ತೇ ಚ ತೇ ಪಕ್ಷಿಣ: ಸ್ವಗಾತ್ರ ತೇಷಾಂ ಪ್ರಕರ: ಸಮೂಹ: ಕ್ಷಿಸ್ತ: ಅನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರೋ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತ: | ಸುಪಕ್ಷ: ಸು ಶೋಭನೌ ಪಕ್ಷೌ ಪತ್ರೇ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತ: || ೩೪ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯರ ಸ್ವಯಂವರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- ‘ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದಶ್ರಿತ್’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದ-ಶ್ರಿತ್-ಬಕ-ಸನ್ನಿರಾಸೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಾನ್ಯ-ಪಕ್ಷಿ-ಪ್ರಕರ: ಸುಪಕ್ಷ: |

ಸ-ಸೋದರೋ -ರಾಜತ ರಾಜ-ಹಂಸ: ಸ ರಾಜ-ಹಂಸೀ-ಮಿವ ರಾಜ-ಕನ್ಯಾಮ್ || 34 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ವಿಷ್ಣೋಃ, ಪದಶ್ರಿತ್, ಬಕಸನ್ನಿರಾಸೀ, ಕ್ಷಿಪ್ರಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರಃ, ಸುಪಕ್ಷಃ, ಸಸೋದರಃ, ಅರಾಜತ, ರಾಜಹಂಸಃ, ಸಃ, ರಾಜಹಂಸೀಮ್, ಇವ, ರಾಜಕನ್ಯಾಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಥ = ಅನಂತರ, ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ, ಪದ = ಪಾದಕಮಲಗಳನ್ನು, ವಿಷ್ಣೋಃಪದ = ಆಕಾಶವನ್ನು, ಶ್ರಿತ್ = ಆಶ್ರಯಿಸಿದ, ಬಕಸನ್ನಿರಾಸೀ- ಬಕ = ಬಕಾಸುರನನ್ನು, ಬಕಪಕ್ಷಿಯನ್ನು, ಸನ್ನಿರಾಸೀ = ನಾಶಮಾಡಿದ, ಕ್ಷಿಪ್ರಾನ್ಯಪಕ್ಷಿಪ್ರಕರ:- ಕ್ಷಿಪ್ರ = ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ,

ಅನ್ಯಪಕ್ಷಿ = ವಿರುದ್ಧ ಪಕ್ಷಿಗಳ, ಬೇರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ, ಪ್ರಕರಃ = ಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಸುಪಕ್ಷಿಃ = ಉತ್ತಮವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳ, ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ, ಸಸೋದರಃ = ಸಹೋದರರಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನನು, ರಾಜಹಂಸಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಂಸವು, ರಾಜಹಂಸೀಮ್ ಇವ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹೆಣ್ಣುಹಂಸವನ್ನು ಎಂಬಂತೆ, ರಾಜಕನ್ಯಾಮ್ = ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗಳಾದ ದ್ರೌಪದಾದೇವಿಯರನ್ನು, ಆದಿತ = ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ರಾಜಹಂಸಪಕ್ಷಿಯು ಹೆಣ್ಣುರಾಜಹಂಸಪಕ್ಷಿಯನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ ಸಹೋದರರಿಂದ ಸಮೇತರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದ್ರುಪದರಾಜನ ಕುಮಾರಿಯಾದ ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು ಎಂದು ಉಪಮಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

(ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ದರ್ಶನಾನಂತರ) ಭೀಮಸೇನದೇವರು ವಿಷ್ಣುಪದ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರು. ರಾಜಹಂಸವು ವಿಷ್ಣುಪದ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರತಕ್ಕದ್ದು. (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದು).

ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಬಕ= ಎಂದರೆ ಬಕನಾಮಕರಾಕ್ಷಸನ ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದವರು, ರಾಜಹಂಸವೂ ಬಕ=ಎಂದರೆ ಬಕಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರ (ಇಲ್ಲವೆ ನಿರಾಕರಣ) ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಅನ್ಯಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಸ್ವಶತ್ರು (ಜರಾಸಂಧಾದಿಗಳನ್ನು) ಸಹಾಯಕರನ್ನು (ದ್ರೌಪದೀಸ್ವಯಂವರದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಿತರಾದ ರಾಜರುಗಳು ಅರ್ಜುನನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬರಲು, ಅವರನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಪೂರ್ವಕ ಹಿಂದಕ್ಕೆಟ್ಟಿದವರು) ಇಲ್ಲವೇ, ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿದವರು, ರಾಜಹಂಸವೂ ಕಾಗೆ, ಗೂಬೆ ಮೊದಲಾದ ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸಮೀಚೀನವಾದ ಪಕ್ಷಿ = ಎಂದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳವರು. (ಇಲ್ಲವೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಸಹಾಯವುಳ್ಳವರು) ರಾಜಹಂಸವು ಸಮೀಚೀನವಾದ ಪಕ್ಷಿ ಎಂದರೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ರಾಜಹಂಸವು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಕೊಕ್ಕು ಮತ್ತು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಶ್ವೇತವರ್ಣದ ಪಕ್ಷಿಯು. ಇದರಿಂದ

‘ಪುರಾನ್ವಿಯಾಪಿತಾ ದುಷ್ಟೈಃ ಹಿಡಿಂಬಂ ಚ ಬಕಂ ತಥಾ | ನಿಹತ್ಯ ಪಾಂಡವಾಃ ಪ್ರಾಪುಃ ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣಾಸ್ವಯಂವರೇ’ ಎಂಬ ಮಣಿಮಂಜರಿಯ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || 34 ||

इन्दीवरश्रीजयिसुन्दराभं स्मेराननेन्दुं दयितं मुकुन्दम् ।

स्वमातुलेयं कमलायताक्षं समभ्यनन्दत्सुचिराय भीमः ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिका

इन्दीवरेति । भीमः सुचिराय अतिचिरात् इन्दीवरश्रीजयिसुन्दराभं नीलोत्पलशोभातिशयितसुन्दरकान्तिम्, स्मेराननेन्दुं मन्दस्मितयुक्तेन्दुसमाननम्, दयितम् आत्मनः सर्वस्मादपि प्रियं स्वमातुलेयं स्वमातुलसुतं कमलायताक्षं मुकुन्दं श्रीकृष्णं समभ्यनन्दत्, कृष्णायाः स्वयम्बरे दृष्ट्वा समभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तत्र च समागतं श्रीकृष्णमानन्दयदित्याह- इन्दीवरेति ॥ इन्दीवरस्य नीलोत्पलस्य श्रीः कान्तिः तां जेतुं शीलमस्यास्तीति इन्दीवरश्रीजयिनी तादृशी सुन्दराभा मनोहरकान्तिर्यस्य तम् । स्मेरं स्मितयुक्तं यदाननं तदेवेन्दुर्यस्य स तथा तम् । दयितं स्वस्यातिप्रियम् । स्वस्य मातुलो वसुदेवस्तस्यापत्यं पुमान् स्वमातुलेयस्तम् । कमलवदायते विशाले अक्षिणी यस्य तम् । 'बहुव्रीहौ सकथ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात् षच्' इति षच् । मुकुन्दं श्रीकृष्णं सुचिराय बहुकाले समभ्यनन्दत् । टु नदि समृद्धौ लङ् । द्रौपदीस्वयंवरे समागतं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा सन्तुष्टोऽभूत् । यद्वा समभ्यनन्ददित्यन्तर्भूतण्यर्थः । तथा च द्रौपदीस्वयंवरे युद्धार्थमागतस्य राजन्यकूटस्य पराजयकर्मणा भूभारहरणार्थमवतीर्णं श्रीकृष्णं सन्तोषयामासेति भावः ॥ ३५ ॥

मन्दोपकारिणी

- इन्दीवरेति ॥ इन्दीवरश्रीजयिसुन्दराभं इन्दीवरस्य नीलोत्पलस्य श्रीः कान्तिः इन्दीवरश्रीः इन्दीवरश्रियः जयोऽस्यास्तीति इन्दीवरश्रीजयिनी सुन्दरा मनोहरा च सा आभा कान्तिश्च सुन्दराभा इन्दीवरश्रीजयिनी सुन्दराभा यस्य स तथोक्तस्तं नीलो-त्पलापेक्षयातिशयितमनोरमणीयनीलकान्तिमन्तमित्यर्थः । स्मेराननेन्दुं स्मेरं मन्दहासयुक्तं च तत् आननं मुखं च स्मेराननं तत् इन्दुरिव चन्द्र इव यस्य स तथोक्तस्तम् । स्वमातुलेयं मातुलः, मातुर्भाता तु मातुल इत्यमरः स्वस्य मातुलः तस्यापत्यं पुमान् स्वमातुलेयः तं स्वमातुलपुत्रमित्यर्थः । कमलायताक्षं कमलवत् कमलपत्रवत् आयते विशाले अक्षिणी यस्य स तथोक्तस्तम् । दयितं प्रियं मुकुन्दं श्रीकृष्णं सुचिराय बहुकालात् द्रौपदीस्वयंवरे दृष्ट्वा समभ्यनन्दत् सन्तुतोष । हस्तिनावतीपुराद्बहिर निर्गमनानन्तरं बहुकालात् दृष्टं श्रीकृष्णं द्रौपदीस्वयंवरे दृष्ट्वा तुतोषेति भावः । नदि समृद्धावित्यतो

ಲಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ್ ಅನಂದತ್ ಅನಂದತಾಂ ಅನಂದನ್ || ೩೫ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ದ್ರೌಪದೀಸ್ವಯಂವರೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಇಂದೀವರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇಂದೀವರ-ಶ್ರೀ-ಜಯಿ-ಸುಂದರಾಭಂ ಸ್ಮೇರಾ-ನನೇಂದುಂ ದಯಿತಂ ಮುಕುಂದಮ್ |

ಸ್ವಮಾತು-ಲೇಯಂ ಕಮಲಾ-ಯತಾಕ್ಷಂ ಸಮಭ್ಯ-ನಂದತ್ ಸುಚಿರಾಯ ಭೀಮಃ || 35 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಇಂದೀವರಶ್ರೀಜಯಿಸುಂದರಾಭಂ, ಸ್ಮೇರಾನನೇಂದುಂ, ದಯಿತಂ, ಮುಕುಂದಂ, ಸ್ವಮಾತುಲೇಯಂ, ಕಮಲಾಯತಾಕ್ಷಂ, ಸಮಭ್ಯನಂದತ್, ಸುಚಿರಾಯ, ಭೀಮಃ||

ಅರ್ಥ:- ಭೀಮಃ = ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಇಂದೀವರಶ್ರೀಜಯಿಸುಂದರಾಭಂ- ಇಂದೀವರ = ಕನ್ನೆದಿಲೆ ಹೂವಿನ, ಶ್ರೀ = ಕಾಂತಿಯನ್ನು, ಜಯಿ = ಗೆಲ್ಲುತ್ತಿರುವ, ಸುಂದರ = ಸುಂದರವಾದ, ಆಭಂ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಸ್ಮೇರಾನನೇಂದುಂ- ಸ್ಮೇರ = ಮುಗುಳುನಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಆನನೇಂದುಂ = ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ, ಕಮಲಾಯತಾಕ್ಷಂ -ಕಮಲ = ಕಮಲದಂತೆ, ಆಯತ = ವಿಸ್ತಾರವಾದ, ಅಕ್ಷಂ = ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ, ದಯಿತಂ = ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ, ಸ್ವಮಾತುಲೇಯಂ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಮಾತುಲೇಯಂ = ಸೋದರಮಾವನ ಮಗನಾದ, ಮುಕುಂದಂ = ಮುಕ್ತಿ ಪ್ರದಾಯಕನಾದ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಸುಚಿರಾಯ = ಬಹುಕಾಲ, ಸಮಭ್ಯನಂದಿತ್ = (ಕಣ್ಣಿನಿಂದ)ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು (ನೋಡಿ) ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಆನಂದಿಸಿದರು. '....ಪಾಂಡವಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತುಃ ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣಾ ಸ್ವಯಂವರೇ' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಹಸ್ತಿನಾವತಿಯಿಂದ ಹೊರಟಮೇಲೆ ಬಹುಕಾಲದ ನಂತರ ದ್ರೌಪದೀ ಸ್ವಯಂವರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು. ಇಲ್ಲವೆ, ದ್ರೌಪದೀಸ್ವಯಂವರದಲ್ಲಿಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದ ರಾಜರಸಮೂಹವನ್ನು ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿ, ಭೂಭಾರ ಹರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ, ಕನ್ನೆದಿಲೆಯ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಮೀರಿಸತಕ್ಕ ಮನೋಹರ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಅಪ್ರಾಕೃತತ್ಯಾಮಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟನು. ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತವಾದ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರವುಳ್ಳವನು, ಎಂದರೆ ಚಂದ್ರನು ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಜನರನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುವಂತೆ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ತನ್ನ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಮಿಗಿಲಾದ

ಕ್ರೂರಾಣಾಂ ಕೀಚಕಾದಿಭೂಪಾಣಾಂ ರಣಂ ಯುದ್ಧಂ ತಂ ಮಂಕ್ಷು ದ್ರಾಕ್ ನಿರಸ್ಯ ಸಕಲಭೂಪಾನ್ ವಿಜಿತೀತಿ ಭಾವಃ | ರಾಜಾಣಾಂ
ಧರ್ಮಜಂ ಅತ್ಯುಜ್ವಲಃ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಾಙ್ಗಸಾಕಲ್ಯೇನಾತ್ಯಂತಂ ಶೋಭಮಾಣಃ ರಾಜಸೂಯಃ ರಾಜಸೂಯಾಖ್ಯಯಾಗೋ ಯಸ್ಯ ತಂ
ಚಕಾರ || ೩೬ ||

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಮಹಾಗದಮಿತಿ || ವೀರಃ ಆರಬ್ಧಾನ್ತಗಾಮಿ ಭೀಮಃ | ರಾಜಾಣಾಂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಂ ಅತ್ಯುಜ್ವಲರಾಜಸೂಯಂ
ಅತ್ಯುಜ್ವಲಃ ಅತ್ಯಂತಂ ಪ್ರಕಾಶಮಾಣಃ ರಾಜಸೂಯಃ ತನ್ನಾಮಕಯಜ್ಞಃ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಸ್ತಂ ಚಕಾರ | ಕಿಂ
ಕೃತ್ವಾ ಮಹಾಗದಂ ಮಹತೀ ಗದಾ ತನ್ನಾಮಕಮಾಯುಧಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಮಹಾಗದಃ ತಮ್ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಭೂಮೌ ಚಂಡರಣಂ
ಚಂಡಸ್ತೀಕ್ಷಣಃ ರಣಃ ಯುದ್ಧಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ ತಂ ಬಾರ್ಹದ್ರಥಂ ಬೃಹದ್ರಥಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಬಾರ್ಹದ್ರಥಃ ತಂ
ಜರಾಸಂಧಮ್ | ಗೋವಿಂದಸುರೆಂದ್ರಜಾಭ್ಯಾಂ ಸುರೆಂದ್ರಾಜ್ಞಾತಃ ಸುರೆಂದ್ರಜಃ ಅರ್ಜುನಃ, ಗೋವಿಂದಃ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಸುರೆಂದ್ರಜಶ್ಚ
ಗೋವಿಂದಸುರೆಂದ್ರಜೌ ತಾಭ್ಯಾಂ “ಸಹಯೋಗೇ ತೃತೀಯಾ” ತಾಭ್ಯಾಂ ಸಹ ಗತ್ವೇತಿ ಭಾವಃ | ಮಹ್ನು ಶೀಘ್ರಮ್ | ಶೀಘ್ರಂ
ದ್ರಾಕ್ ಮಹ್ನು ಚ ದ್ರುತಮಿತ್ಯಮರಃ | ನಿರಸ್ಯ ಹತ್ವಾ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಮಹಾಗದಂ ಮಹಾನ್ತಃ ಅದಾರ್ಯಾಶ್ಚ ತೇ ಅಗಾಃ
ಪರ್ವತಾಃ ವೃಕ್ಷಾಶ್ಚ ಮಹಾಗಾಃ “ಶೈಲವೃಕ್ಷೌ ನಗಾವಗಾವಿ” ತ್ಯಮರಃ ತಾನ್ ಘತಿ ಖಣ್ಡಯತೀತಿ ಮಹಾಗದಃ | ದ್ವೌ
ಅವಖಣ್ಡನ ಇತಿ ಧಾತೌಃ | ಮಹಾಪರ್ವತವಿದಾರಣಸಮರ್ಥಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಾರ್ಹದ್ರಥಂ ಬೃಹನ್ತಃ ಮಹಾನ್ತಶ್ಚ ತೇ ರಥಾಶ್ಚ
ಬೃಹದ್ರಥಾಃ ಬೃಹದ್ರಥಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಬಾರ್ಹದ್ರಥಃ ತಂ ಮಹಾರಥೋಪೇತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಚಂಡರಣಂ ಚಂಡಾಣಾಂ ಕ್ರೂರಾಣಾಂ
ಕೀಚಕಾದೀನಾಂ ರಣಂ ಯುದ್ಧಂ ನಿರಸ್ಯ ಭೀಮಃ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ಜರಾಸಂಧಂ ಪ್ರತಿ ಗತ್ವಾ ತಂ ಹತ್ವಾ ಚ ತತೌ
ದಿಗ್ವಿಜಯಕಾಲೇ ಕೀಚಕಾದೀನ್ ವಿಜಿತೀ ಧರ್ಮರಾಜೇನ ರಾಜಸೂಯಂ ಯಾಗಂ ಕಾರಯಾಮಾಸೇತಿ ಭಾವಃ || ೩೬ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ- ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಜೇಯತ್ವರೂಪವರವನ್ನು ಪಡೆದ ಜರಾಸಂಧಾದಿ
ರಾಜಸಮೂಹವನ್ನು ವಧೆ ಮಾಡಿ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಂದ ರಾಜಸೂಯ ಯಾಗ ಮಾಡಿಸಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ
-‘ಮಹಾಗದಂ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಮಹಾ-ಗದಂ ಚಂಡ-ರಣಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಬಾರ್ಹದ್ರಥಂ ಮಂಕ್ಷು ನಿರಸ್ಯ ವೀರಃ |

ರಾಜಾಣ-ಮತ್ಯುಜ್ವಲ-ರಾಜ-ಸೂಯಂ ಚಕಾರ ಗೋವಿಂದ-ಸುರೇಂದ್ರ-ಜಾಭ್ಯಾಮ್ || 36 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಮಹಾಗದಂ, ಚಂಡರಣಂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ, ಬಾರ್ಹದ್ರಥಂ, ಮಂಕ್ಷು, ನಿರಸ್ಯ, ವೀರಃ,
ರಾಜಾಣಮ್, ಅತ್ಯುಜ್ವಲರಾಜಸೂಯಂ, ಚಕಾರ, ಗೋವಿಂದಸುರೇಂದ್ರಜಾಭ್ಯಾಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ವೀರಃ= ಆರಬ್ಧಾಂತಗಾಮಿಯಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಗೋವಿಂದಸುರೇಂದ್ರಜಾಭ್ಯಾಂ-

ಗೋವಿಂದ = ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೇನು, ಸುರೇಂದ್ರಜಾಭ್ಯಾಂ = ಇಂದ್ರದೇವರ ಮಗನಾದ, ಅರ್ಜುನೇನು ಇವರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ಮಹಾಗದಂ = ದೊಡ್ಡಗದೆಯುಳ್ಳ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ = ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ. ಚಂಡರಣಂ = ಘೋರಯುದ್ಧವುಳ್ಳ, ಬಾರ್ಹದ್ರಥಂ = ಬೃಹದ್ರಥನ ಮಗನಾದ ಜಾಸಂಧನನ್ನು, ಮಂಕ್ಶು = ಬೇಗನೆ, ನಿರಸ್ಯ = ಕೊಂದು, ರಾಜಾನಮ್ = ಧರ್ಮರಾಜನನ್ನು, ಅತ್ಯುಜ್ವಲಮ್ = ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ರಾಜಸೂಯಂ = ರಾಜಸೂಯಾಗ ಉಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಚಕಾರ = ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ತಮಗೆ ಮುಖ್ಯ ಸಹಾಯಭೂತನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ, ಇಂದ್ರಾಂಶ ಸಂಭೂತ ನಾದ ಅರ್ಜುನನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೃಹದ್ರಥನ ಮಗನಾದ ಬಾರ್ಹದ್ರಥನೆಂದು ಕರೆಸತಕ್ಕ ಜರಾಸಂಧನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದರು. ಆ ಜರಾಸಂಧನೆಂತಹವನೆಂದರೆ 'ಮಹಾಗದ'-ದೊಡ್ಡಗದೆಯುಳ್ಳವನು, 'ಚಂಡರಣ' ಎಂದರೆ ಕ್ರೂರವಾದ ಯುದ್ಧವುಳ್ಳವನು = ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಂಡನೆಂದರ್ಥ.

ಅನಂತರಭೂಮಿಯಲ್ಲಿವಿದ್ಯಮಾನರಾದಕೀಚಕಾದಿಪ್ರಚಂಡರಯುದ್ಧವನ್ನುವಿನಾಶಮಾಡಿದರು. ಎಂದರೆಕೀಚಕಾದಿರಾಜರುಗಳನ್ನುಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿದರು. ಆಕೀಚಕಾದಿಗಳಯುದ್ಧವಂತಹುದೆಂದರೆ ಮಹಾಗದ= ಮಹಾ=ದೊಡ್ಡ 'ಅಗ' ಎಂದರೆ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲವೆ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು 'ದ' ಖಂಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದುದು. ಆಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಪರಸ್ಪರಕಲ್ಲುಗುಂಡುಗಳು, ಮರಗಳುಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟುಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಾಡನ ಮಾಡಿ ತುಂಡಾದವೆಂದರ್ಥ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ರಥಗಳಿದ್ದವು.

ಇಂತಹ ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು, ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾಗಿ ಸಕಲವೂ ನಡೆಯುವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗುವಂತೆರಾಜಸೂಯಯಾಗವನ್ನುಮಾಡಿಸಿದರು. ಹೀಗೆಮಹಾಪ್ರಚಂಡರನ್ನುಸೋಲಿಸಿ, ರಾಜಸೂಯಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ವೀರರು= ಆರಬ್ಬಾಂತಗಾಮಿಗಳು||

36 ||

दुःशासनेनाकुलितान् प्रियायाः सूक्ष्मानरालानसितांश्च केशान् ।

जिघांसया वैरिजनस्य तीक्ष्णः स कृष्णसर्पानिव सञ्चिकाय ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिका

दुःशासनेन । सः भीमो दुःशासनेन दुर्योधनानुजेन आकुलितान् केशेषु गृहीत्वा आकर्षणेन विकीर्णान्, सूक्ष्मान्, अरालान् वक्रान्, असितान् नीलान् [च] प्रियायाः द्रौपद्याः केशान्, वैरिजनस्य दुर्योधनादेः जिघांसया हनिष्यामीति बुद्ध्या सञ्चिकाय एकीचकार, बबन्धेति भावः ।

क इव? तीक्ष्णः क्रूरः कश्चित् गारुडमन्त्रचतुरः वैरिजनस्य जिघांसया सूक्ष्मत्वादिविशेषयुक्तान् कृष्णसर्पानिव । कथम्भूतान् ? दुःशासनेन, सर्पविषये दुष्टं क्रूरं शासनं मन्त्रौषधरूपं यस्य सः दुःशासनः, तेन आकुलितान् पञ्जरादिस्थानाद् विद्रावितान् कृष्णसर्पान् । अन्यः कश्चित् गारुडचतुरः तान् यथा स्वकीयपञ्जरादिस्थानेष्वेकीकुर्यात् तद्वदिति भावः ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

दुःशासनेनाकृष्टाया द्रौपद्या विकीर्णान् केशान् तद्वध-प्रतिज्ञापूर्वकं बबन्धेत्याह- दुःशासनेनेति ।। भीमः दुष्टं यथा भवति तथा शास्तीति दुःशासनः 'शासि युधिष्ठिर्मृषिभ्यो युज्वाच्य' इति कर्तरि युचि 'युवोरनाकौ' इत्यनादेशः । तेन दुःशासनेन दुर्योधनानुजेन आकुलितान् केशेषु गृहीत्वाकर्षणेन विकीर्णान् सूक्ष्मान् अरालान् वक्रान् । 'भुग्नमरां कुटिलमाकुञ्चितमूर्तिमत्कथितं' इति हलः । असितान् नीलान् प्रियायाः भार्याया द्रौपद्याः केशान् । वैरमस्यास्तीति वैरी स चासौ जनश्च तस्य जिघांसया हननेच्छया दुर्योधनादिवधेच्छयेत्यर्थः । तीक्ष्णः क्रूरः कश्चित् गारुडमन्त्रचतुरः कृष्णसर्पानिव सञ्चिकाय एकीचकार बबन्धेत्यर्थः । चिञ् चयने लिट् । यथा केन-चिद्दुःशासनेन सर्पविषये दुष्टं क्रूरं शास्यतेऽनेनेति शासनं मन्त्रौषधादिरूपं यस्य तेन आकुलितान् पञ्जरादिस्थानाद्विद्रावितान् सूक्ष्मत्वादिविशेषणयुक्तान् कृष्णसर्पान् अन्यः कश्चित् गारुडचतुरः वैरिजनस्य जिघांसया स्वकीयपञ्जरादिस्थानेष्वेकीकुर्यात्तद्वदिति भावः । उपमा ।। ३७ ।।

मन्दोपकारिणी

- दुःशासनेनेति ।। स भीमः दुःशासनेन दुर्योधनानुजेन आकुलितान् विकीर्णान् सूक्ष्मान् मृदून् अरालान् वक्रान् असितान् नीलान् "कृष्णे नीलासित-श्यामे"त्यमरः । प्रियायाः भार्यायाः द्रौपद्याः केशान् शिरोरुहान् । कचः केशः शिरोरुह इत्यमरः । वैरिजनस्य वैरिणः शत्रुभूतस्य जनस्य दुर्योधनादेः जिघांसया हन्तुमिच्छया पश्चात् हनिष्यामीति बुद्धयेत्यर्थः । सञ्चिकाय एकीचकार बबन्धेति भावः । सम्पूर्वात् चिञ् चयन इत्यतो लिट् परस्मैपदं चिकाय चिक्यतुः चिक्युरिति । क इव तीक्ष्णः क्रूरः कश्चित् गारुडमन्त्रनिपुणः पुरुषः सूक्ष्मत्वादिविशेषणयुक्तान् दुःशासनेन सर्पविषये दुष्टं क्रूरं शासनं मन्त्रौषधिरूपशिक्षा यस्य स तथोक्तः । तेन अन्येन

ಗರುಡಮನ್ತ್ರಾಭಿಜ್ಞೇನ ಆಕುಲಿತಾನ್ ಪಞ್ಚರಾಡಿस्थानात् विद्रावितान् कृष्णसर्पान् वैरिजनस्य जिघांसया यथा स्वकीयपञ्चरादि-स्थानेषु एकीकुर्यात्तद्वदिति भावः । वैरिजिघांसयेत्यनेन यथा कृष्णसर्पाणां वैरिहनने निमित्तत्वं एवं दुःशासनाकृष्टकेशानां वैरिहनने निमित्तत्वमित्युक्तं भवति । ततश्च तदेकीकरणं युक्तमेवेति भावः ॥ ३७ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ:- ದುಃಶಾಸನನಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ರೌಪದಿಯ ಹರಡಿದ ತಲೆಗೂದಲನ್ನು ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದುಃಶಾಸನಸಂಹಾರಪ್ರತಿಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕ ಕಟ್ಟಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ದುಃಶಾಸನೇನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ದುಃಶಾಸನೇನಾ-ಕುಲಿತಾನ್ ಪ್ರಿಯಾಯಾಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾ-ನರಾಲಾ-ನಸಿತಾಂಶ್ಚ ಕೇಶಾನ್ ।

ಜಿಘಾಂಸಯಾ ವೈರಿ-ಜನಸ್ಯ ತೀಕ್ಷ್ಣಃ ಸ ಕೃಷ್ಣ-ಸರ್ಪಾ-ನಿವ ಸಂಚಿಕಾಯ ॥ 37 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ: ದುಃಶಾಸನೇನ, ಆಕುಲಿತಾನ್, ಪ್ರಿಯಾಯಾಃ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಾನ್, ಅರಾಲಾನ್, ಅಸಿತಾನ್, ಚ, ಕೇಶಾನ್, ಜಿಘಾಂಸಯಾ, ವೈರಿಜನಸ್ಯ, ತೀಕ್ಷ್ಣಃ, ಸಃ, ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಾನ್, ಇವ ಸಂಚಿಕಾಯ ॥

ಅರ್ಥಃ:- ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ದುಃಶಾಸನೇನ = ದುಃಶಾಸನನಿಂದ, ಆಕುಲಿತಾನ್ = ವ್ಯಾಕುಲಿತವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಿಯಾಯಾಃ = ಪ್ರಿಯರಾದ ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯರ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಾನ್ = ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಅರಾಲಾನ್ = ಡೊಂಕು ಡೊಂಕಾದ, ಚ = ಮತ್ತು, ಅಸಿತಾನ್ = ಕಪ್ಪಾದ, ಕೇಶಾನ್ = ಕೂದಲುಗಳನ್ನು, ವೈರಿಜನಸ್ಯ = ಶತ್ರುಗಳನ್ನು, ಜಿಘಾಂಸಯಾ = ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ತೀಕ್ಷ್ಣಃ = ಕ್ರೂರಿಯು, ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಾನ್ ಇವ = ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪವನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ, ಸಂಚಿಕಾಯ = ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರು, ಸೇರಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಸರ್ಪಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ, ಔಷಧಿ ರೂಪ ದುಷ್ಟಶಾಸನವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ದುಶ್ಮಾಸನನೆಂದು ಕರೆಸತಕ್ಕ ಕಶ್ಚಿತ್ ಗರುಡಮಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಪಂಜರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೊರಡಿಸುವಂತೆ, ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟರೀತಿಯಿಂದ ಶಾಸನ ಮಾಡತಕ್ಕ ದುಃಶಾಸನನೆಂಬ ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮನು ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರೌಪದೀಮಾನಭಂಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ದುರುದ್ವೇಷದಿಂದ ಭೀಮಸೇನದೇವರ ಪ್ರಿಯೆಯಾದ ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯ ಕೂದಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದೆಳೆದು, ಜಟಾ(ಜಡೆ)ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹರಡಿದನು.

ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಗರುಡಮಂತ್ರಾಭಿಜ್ಞನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಬೇರೊಬ್ಬ ಗರುಡಮಂತ್ರಚತುರನು, ತನ್ನ ವೈರಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪಂಜರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕೀಕರಿಸುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದುಃಶಾಸನನಿಂದ ಬಿಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ಕೇಶಗಳನ್ನು, (ವಿಷ್ಣುದ್ವೇಷಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಭಾವತಃ) ಶತ್ರುಗಳಾದ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವೆನೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕ (ಅವರಿಗೆ ತೀಕ್ಷ್ಣರಾಗಿ) ಏಕತ್ರ ಕೂಡಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳು ಹೀಗೆ ಶತ್ರುಸಂಹರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೋ, ಹಾಗೆ ದುಶ್ಯಾಸನನಿಂದ ಸೆಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯ ಕೂದಲುಗಳು ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳ ಸಂಹರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳಂತೆ, ಕೃಷ್ಣಯಕೇಶಗಳೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ, ವಕ್ರವೂ, ಕಪ್ಪಾದವೂ ಆಗಿದ್ದವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳೆಂಬ ಉಪಮಾನ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ || 37 ||

जाज्वल्यमानस्य वने वनेऽलं दिधक्षतः पार्थिवसार्थमुग्रम् ।

सत्वानि पुंसां भयदानि नाशं वृकोदराग्नेर्गुरुतेजसाऽऽपुः ॥ ३८ ॥

भावप्रकाशिका - पार्थिवा राजानो वृक्षाश्च । तेजः पराक्रमश्च ॥ ३८ ॥

(ಪ. ದಿ.) ಜಾಜ್ವಲಯೇತಿ | ವನವನೇ ಅಲಂ ಪ್ರತಿವನಂ ಸಮ್ಯಗ್ ಜಾಜ್ವಲಯಮಾನಸ್ಯ ಪುನಃಪುನಃ ಜ್ವಲತಃ | ಜಾಜ್ವಲಯಮಾನಸ್ಯೇತ್ಯತ್ರ ಯಙೋ ಭೃಶಾರ್ಥತ್ವೇ ಅಲಮಿತ್ಯನೇನ ಪುನರುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪುನಃಪುನರೀತ್ಯೇವ ಯುಕ್ತಮ್ | ಉಗ್ರಂ ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಂ ರಾಜಸಮೂಹಂ ದಿಧಕ್ಷತಃ ದಗ್ಧುಮಿಚ್ಛತಃ | ಭವಿಷ್ಯದ್ಭಾರತಯುದ್ಧೇ ದುರೈಧನಾದಿಪಾರ್ಥಿವದಿಧಕ್ಷಯಾ ತದ್ಬುದ್ಧಂ ಪ್ರತೀಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯೇತಿ ಭಾವಃ | ವೃಕೋದರಾಗ್ನೇಃ ಭೀಮಾಖ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಗುರುತೇಜಸಾ ಗುರುತರಪರಾಕ್ರಮೇಣ ಪುಂಸಾಂ ಭಯದಾನಿ ಭಯಙ್ಕರಾಣಿ ಸತ್ವಾನಿ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಕಿರ್ಮಿರಾದಯಃ ಸಿಂಹವ್ಯಾಘ್ರಾದಯಶ್ಚ ನಾಶಮಾಪುಃ | ವನವನೇ ಅಲಂ ಜಾಜ್ವಲಯಮಾನಸ್ಯ ಉಗ್ರಂ ಕಂಠಕಾದಿನಾ ದುರವಗಾಹಂ ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಂ ವೃಕ್ಷಸಮೂಹಂ ದಗ್ಧುಮಿಚ್ಛತಃ ದವಾಗ್ನೇಃ ಗುರುತೇಜಸಾ ಪುಂಸಾಂ ಭಯಙ್ಕರಾಣಿ ಸಿಂಹವ್ಯಾಘ್ರಸರ್ಪವೃಶ್ಚಿಕಾದೀನಿ ಯಥಾ ನಶ್ಯೇಯುಃ ತದ್ಭದಿತಿ ಶ್ಲೇಷಾಭಿಪ್ರಾಯಃ || ३८ ||

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

वनवासे च भीमेन किर्मिरादयो दुष्टाः निहता इत्याह—जाज्वल्येति || वने वने प्रतिवनं 'नित्यवीप्सयो'रिति द्विर्भावः | सर्वेषु वनेष्वित्यर्थः | अलं सम्यक् | पुनः पुनर्ज्वलतीति जाज्वल्यमानस्तस्य | उग्रं क्रूरम् | पार्थिवानां राज्ञां सार्थं समूहं 'सार्थनिकुरुम्बकदम्बपूगराशयः' इति हलः | दग्धुमिच्छतीति दिधक्षस्तस्य दग्धुमिच्छत इत्यर्थः | भविष्यद्भारतयुद्धे

ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಪಾರ್ಥಿವದಿಧಕ್ಷಯಾ ತದ್ಬುದ್ಧಂ ಪ್ರತೀಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯೇತಿ ಭಾವಃ | ವೃಕೋದರ ಏವ ಭೀಮ ಏವಾಗ್ನಿಸ್ತಸ್ಯ
 ಉರು ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಯತ್ತೇಜಃ ಪರಾಕ್ರಮಸ್ತೇನ 'ತೇಜೋ ಬಲೇ ಪ್ರಭಾವೇಽನ್ವೇ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯರ್ಚಿಷಿ ರೇತಸಿ' ಇತಿ ಯಾದವಃ |
 ಪುಂಸಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಭಯಂ ದದತಿತಿ ಭಯದಾನಿ ಸತ್ವಾನಿ ಪ್ರಾಣಿನಃ 'ಸತ್ವೋಽಸ್ತ್ರೀ ಜನ್ತುಷು ಕ್ಲಿಬೇ ವ್ಯವಸಾಯೇ
 ಪರಾಕ್ರಮೇ' ಇತಿ ವೈಜಯಂತಿ | ಕಿರ್ಮಿರಾದಯಃ ಸಿಂಹವ್ಯಾಗ್ರಾದಯಶ್ಚ ನಾಶಂ ಆಪುಃ | 'ಆಪ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತೌ' ಲಿಟ್ |
 ವನೇ ವನೇ ಅಲಂ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಉಗ್ರಂ ಕಂಠಕಾದಿನಾ ದುರವಗಾಹಂ ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಂ ವೃಕ್ಷಸಮೂಹಂ ದಗ್ಧುಮಿच्छತೋ
 ದಾವಾಗ್ರೇಃ ಉರುತೇಜಸಾ ಪುಂಸಾಂ ಭಯङ್ಕರಾಣಿ ಸಿಂಹವ್ಯಾಗ್ರಾದೀನಿ ಯಥಾ ನಶ್ಯೇಯುಸ್ತದ್ವದಿತಿ ಶ್ಲೇಷಾಭಿಪ್ರಾಯಃ |
 ಪ್ರಕೃತಾಪ್ರಕೃತಶ್ಲೇಷಃ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿರ್ವಾ || ೩೮ ||

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಸ್ಯೇತಿ || ಪುಂಸಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಭಯದಾನಿ ಭಯಂ ದದತಿತಿ ಭಯದಾನಿ ಭಯङ್ಕರಾಣೀತ್ಯರ್ಥಃ
 | ಸತ್ವಾನಿ ಜನ್ತವಃ | ಸತ್ವಮಸ್ತ್ರೀ ತು ಜನ್ತುಷ್ವಿತ್ಯಮರಃ | ಕಿರ್ಮಿರಾದಿ-ರಾಕ್ಷಸಾಃ ಸಿಂಹವ್ಯಾಗ್ರಾದಯಶ್ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ
 | ವೃಕೋದರಾಗ್ರೇಃ ವೃಕೋದರಃ ಭೀಮಃ ಅಗ್ನಿರಿವ ತಸ್ಯ ಗುರುತೇಜಸಾ ಗುರು ಮಹತ್ವ ತತ್ತೇಜಃ ಪ್ರಭಾವಶ್ಚ ಗುರುತೇಜಃ
 ಮಾಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಿತಿ ಯಾವತ್ ತೇನ | ತೇಜಃ ಪ್ರಭಾವೇ ದೀಪ್ತೌ ಚೇತ್ಯಮರಃ | ನಾಶಂ ಮರಣಂ ಆಪುಃ ಪ್ರಾಪುಃ ಆಪ್ತು
 ವ್ಯಾಪ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾಲ್ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಆಪ ಆಪತುಃ ಆಪುಃ ಇತಿ | ಕಥಂಭೂತಸ್ಯ ವೃಕೋದರಾಗ್ರೇಃ ಅರಣ್ಯವಾಸಕಾಲೇ
 ವನೇ ವನೇ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿವಚನಮಿದಂ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಅರಣ್ಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಅತಿಶಯೇನ ಜ್ವಲಿತಃ
 ಪ್ರಕಾಶಮಾನಃ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಃ ತಸ್ಯ, ಪುನಃ ಕಥಂಭೂತಸ್ಯ, ಉಗ್ರಂ ತ್ಕೂರಂ ಭೂಭಾರಭೂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಂ
 ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಂ ರಾಜ್ಞಾಮ್ | ರಾಜ್ಞಿ ರಾಟ್ ಪಾರ್ಥಿವಃಕ್ಷಮಾಭೃದಿತ್ಯಮರಃ | ಸಾರ್ಥಂ ಸಮೂಹಮ್ | ಸಾರ್ಥೋ ವಣಿಕ್
 ಸಮೂಹೇ ಸ್ಯಾದಪಿ ಸನ್ಧಾನಮಾತ್ರಕ ಇತಿ ವಿಶ್ವಃ | ಅಲಂ ಅತ್ಯಂತಂ ನಿಃಶೇಷಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ದಿಧಕ್ಷತಃ
 ದಗ್ಧುಮಿच्छತಃ ಭವಿಷ್ಯದ್ಬುದ್ಧೇ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿ-ರಾಜಹನನೇच्छಯಾ ತದ್ಬುದ್ಧಂ ಪ್ರತೀಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯೇತಿ ಭಾವಃ | ಯಥಾ
 ಉಗ್ರಂ ಕಂಠಕಾಘಾತ್ಮಕತ್ವೇನ ಸ್ಪೃಷ್ಟುಂ ಅಶಕ್ಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಃ ವೃಕ್ಷಾಃ ತेषಾಂ
 ಸಾರ್ಥಂ ಅಲಂ ದಗ್ಧುಮಿच्छತಃ ವನೇ ವನೇ ಪ್ರಜ್ವಲತಃ ದಾವಾಗ್ರೇಃ ಗುರುತೇಜಸಾ ಮಾಹಾಜ್ವಾಲಯಾ ಪುಂಸಾಂ ಭಯङ್ಕರಾಣಿ
 ಸಿಂಹವ್ಯಾಗ್ರಸರ್ಪವೃಶ್ಚಿ-ಕಾದೀನಿ ಸತ್ವಾನಿ ನಶ್ಯೇಯುಃ ತದ್ವದಿತಿ ಶ್ಲೇಷಾಭಿಪ್ರಾಯಃ || ೩೮ ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮುಂದಿನ 5 ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು, ಅವರನ್ನು
 ಅಗ್ನಿಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ವನವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೀಮನಿಂದ ಕಿರ್ಮೀರಾದಿ
 ದುಷ್ಟರು ಮರಣ ಹೊಂದಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜಾಜ್ಜಲ್ಯ-ಮಾನಸ್ಯ ವನೇ ವನೇಽಲಂ ದಿಧಕ್ಷತಃ ಪಾರ್ಥಿವ-ಸಾರ್ಥ-ಮುಗ್ರಮ್ |

ಸತ್ವಾನಿ ಪುಂಸಾಂ ಭಯ-ದಾನಿ ನಾಶಂ ವ್ಯಕೋದರಾಗ್ನೇ-ಗುರು-ತೇಜಸಾಽಪುಃ ■

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನಸ್ಯ, ವನೇ, ವನೇ, ಅಲಂ, ದಿಧಕ್ಷತಃ, ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಮ್, ಉಗ್ರಮ್, ಸತ್ವಾನಿ, ಪುಂಸಾಂ, ಭಯದಾನಿ, ನಾಶಂ, ವ್ಯಕೋದರಾಗ್ನೇಃ, ಗುರುತೇಜಸಾ, ಆಪುಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ವನೇವನೇ = ಕಾಡುಕಾಡಿನಲ್ಲಿ, ಉಗ್ರಂ = ಕ್ರೂರವಾದ, ಪಾರ್ಥಿವಸಾರ್ಥಂ- ಪಾರ್ಥಿವ = ರಾಜರುಗಳ, ವೃಕ್ಷಗಳ, ಸಾರ್ಥಂ = ಸಮೂಹವನ್ನು, ದಿಧಕ್ಷತಃ = ನಾಶ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕ, ಅಲಂ = ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನಸ್ಯ = ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ವ್ಯಕೋದರಾಗ್ನೇಃ = ಭೀಮಸೇನನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯ, ಗುರುತೇಜಸಾ- ಗುರು = ಹೆಚ್ಚಾದ, ತೇಜಸಾ = ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ, ಪುಂಸಾಂ = ಜನರುಗಳಿಗೆ, ಭಯದಾನಿ- ಭಯ = ಭಯವನ್ನು, ದಾನಿ = ಕೊಡುವ, ಸತ್ವಾನಿ = ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ನಾಶಂ = ನಾಶವನ್ನು, ಆಪುಃ = ಹೊಂದಿದವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಾತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಸಿಂಹ, ವ್ಯಾಘ್ರಾದಿಗಳು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರ ಮಹಾತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಿರ್ಮೀರಾದಿ ರಾಕ್ಷಸರೂ, ಸಿಂಹವ್ಯಾಘ್ರಾದಿ ಕ್ರೂರಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದವೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಅಗ್ನಿ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದು; ಭೀಮಸೇನದೇವರೂ ಸಹ ಕಾಮ್ಯಕಾದಿಪ್ರತಿವನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಕಾಶ ಮಾನರಾದರು.

ಅಗ್ನಿಯು ಕಂಟಕಾದಿಗಳಿಂದ ಕ್ರೂರವಾದ ಮರಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸುಡಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳದ್ದು(ಮುಂದೆಸುಡತಕ್ಕದ್ದು).ಭೀಮಸೇನದೇವರೂಮುಂದೆನಡೆಯತಕ್ಕಭಾರತಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿರಾಜರು(ಪಾರ್ಥಿವ)ಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳವರು || 38 ||

भोगाधिकाभोगवतोऽरुणाक्षानितस्ततः सञ्चलतो धरेन्द्रे ।

बहून् द्विजिह्वान्मणिमत्पुरोगानसौ कटून् क्रोधवशाञ्जघान ॥ ३९ ॥

भावप्रकाशिका - आभोगः परिपूर्णता । द्विजिह्वान् भुजगान् रत्नवत्प्रधानान् कोपाधिकान् द्विजिह्वान् मत्सरिणो मणिमत्प्रभृतीन् क्रोधवशांश्च ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिका

भोगेति । असौ भीमः भोगाधिकाभोगवतः, भोगाः अभीष्टविषयाः भोगाः, तैः अधिकान् अतिशयेन विषयासक्तानिति भावः, आभोगवतः, आभोगः परिपूर्णता, तद्युक्तान्, बलादिभिः परिपूर्णानिति यावत् । अरुणाक्षान् स्वभावतः कोपेन वा लोहितलोचनान् । धरेन्द्रे गन्धमादने गिरिवरे इतस्ततः संवलतः सञ्चलतः द्विजिह्वान् मत्सरिणः अनृतवादिनश्च । कटून् मनोवाक्कर्मभिः निष्ठुरान् । रसे कटुः कट्वकार्ये त्रिषु मत्सरितीक्ष्णयोः[11] इत्यमरः । मणिमत्पुरोगान्, मणिमात्रामासुरः पुरोगोऽग्रणीर्येषां ते मणिमत्पुरोगाः, तान् बहून् क्रोधवशान् क्रोधवशाख्यासुरान् जघान । असौ दवाग्निरपि बहून् क्रोधवशान् क्रोधाधिकान्, द्वे जिह्वे येषां ते द्विजिह्वाः सर्पाः तान्, भोगाधिकाभोगवतः, भोगैः शरीरैः अधिकान्, आभोगवतः बलादिपरिपूर्णान्, अरुणाक्षान्, धरवरे कस्मिंश्चित् पर्वते इतस्ततः संवलतः सञ्चरतः, मणिमत्पुरोगान्, मणिमन्तः फणाग्ररत्नवन्तः, तत्पुरोगान् तत्प्रधानकान्, कटून् विषदंष्ट्रादिना अतिकूरान् । दवाग्निः एवम्भूतान् सर्पान् यथा नाशयेत् तद्वद् भीमोऽसुरान् जघानेति भावः ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सौगन्धिकाहरणसमये क्रोधवशाख्यदैत्याश्च निहता इत्याह-भोगाधिकेति ॥ असौ भीमः भोगा अभीष्टविषयभोगास्तैरधिका, आभोगो बलादिपूर्णता एषामस्तीत्याभोगवन्तः भोगाधिकाश्च ते आभोगवन्तश्च तान् 'आभोगो यत्नपूर्णता' इति वैजयन्ती । अरुणानि अक्षीणि येषां तान् स्वभावतः कोपेन वा लोहितलोचनानित्यर्थः । धरेन्द्रे गन्धमादनगिरिवरे इतस्ततः सञ्चलतः सञ्चरतः द्विजिह्वान् मत्सरिणः 'द्विजिह्वो मत्सरी मतः' इति हलः । अनृतवादिन इति वा । कटून् मनोवाक्कर्मभिर्निष्ठुरान् 'रसे कटुः कट्वकार्ये त्रिषु मत्सरतीक्ष्णयोः' इत्यमरः । मणिमन्त्रामकः असुरः पुरोगः श्रेष्ठो येषां तान् मणिमत्पुरोगान् बहून् क्रोधवशान् क्रोधवशाख्यासुरान् जघान । 'हन हिंसागत्योः'लिट् । असौ दवाग्निरपि बहून् क्रोधाधीनान् । द्वे जिह्वे येषां तान् सर्पान् । भोगैः शरीरैरधिकास्ते च ते आभोगवन्तश्च बलादिना पूर्णाश्च तान् अरुणाक्षान् । धरेन्द्रे कस्मिंश्चित्पर्वते इतस्ततः सञ्चलतः । मणयो येषां सन्तीति मणिमन्तः फणाग्रेषु रत्नवन्तः सर्पविशेषास्ते पुरोगाः प्रधाना येषां तान् कटून् विषदंष्ट्रादिनातिकूरान् एवं भूतान् द्विजिह्वान् सर्पान् यथा नाशयेत्तद्वद्भीमोऽसुरान् जघानेति भावः । प्रकृताप्रकृतश्लेषः ॥ ३९ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಭೋಗೇತಿ || ಅಸೌ ಭೀಮಃ ಭೋಗಾಧಿಕಾಭೋಗವತಃ ಭೋಗಾಃ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಿಷಯಜನ್ಯಸುಖಾನಿ ತೈಃ ಅಧಿಕಾಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಿಷಯಾಸಕ್ತಾಃ ಇತಿ ಭಾವಃ | ಆಭೋಗಃ ಪರಿಪೂರ್ಣತಾ ಯेषಾಂ ಅಸ್ತೀತಿ ಆಭೋಗವಂತಃ ಬಲಾದಿಪೂರ್ಣಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಆಭೋಗಃ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯಮರಃ | ಭೋಗಾಧಿಕಾಶ್ಚ ತೇ ಆಭೋಗವಂತಶ್ಚ ಭೋಗಾಧಿಕಾಭೋಗವಂತಃ ತಾನ್ ಭೋಗಾಧಿಕಾಭೋಗವತಃ | ಅರುಣೇ ರಕ್ತೇ ಅಕ್ಷಿಣಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅರುಣಾಕ್ಷಾಃ ತಾನ್ | ಧರೇಂದ್ರೇ ಧರಾಃ ಪರ್ವತಾಃ | ಅಹಾರ್ಯಧರಪರ್ವತಾ ಇತ್ಯಮರಃ | ತೇಷಾಮಿಂದ್ರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠೇ ಗನ್ಧಮಾಡನಗಿರೌ | ಇತಸ್ತತಃ ಸರ್ವತ್ರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸञ್ಚಲತಃ ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾನ್ ದ್ವೇ ದ್ವಿವಿಧ-ಭಾಷಿತವೇನ ದ್ವಿವಿಧೇ ಜಿಹ್ವೇ ರಸನೇ ಯೇಷಾಂ ತೇ ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾಃ ಮತ್ಸರೇಣ ಅನೃತವಾದಿನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ತಾನ್ | ರಸಜ್ಞಾ ರಸನಾ ಜಿಹ್ವೇತ್ಯಮರಃ | ಕಠ್ಠನ್ ಮನೋವಾಕ್ಕರ್ಮಭಿस्ತೀಕ್ಷಣಾನ್ | ಕಠ್ಠಃ ಸುಗಂಧೇ ತೀಕ್ಷ್ಣೇ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವಿಶ್ವಃ | ಮಣಿಮತ್ಪುರೋಗಾನ್ ಮಣಿಮಾನ್ ತನ್ನಾಮಕದೈತ್ಯಃ ಪುರೋಗಃ ಅಗ್ರೇಸರಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಮಣಿಮತ್ಪುರೋಗಾಃ ತಾನ್ | ಪುರೋಗಾಗ್ರೇಸರಪ್ರಥಾಗ್ರತಃ ಸರಪುರಸ್ಸರಾ ಇತ್ಯಮರಃ | ಬಹೂನ್ ಕ್ರೋಧವಶಾನ್ ಕ್ರೋಧವಶಾಖ್ಯಾನ್ ಅಸುರಾನ್ ಜಘಾನ ಹತವಾನ್ | ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾಲ್ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಜಘಾನ ಜಘತುಃ ಜಘ್ನುಃ | ಯಥಾ ಅಸೌ ದಾವಾಗ್ನಿಃ ಬಹೂನ್ ಕ್ರೋಧವಶಾನ್ ಕ್ರೋಧಸ್ಯ ಕೋಪಸ್ಯ ವಶಾನ್ ಅಧೀನಾನ್ ಕ್ರೋಧಪರಿಪೂರ್ಣಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೋಗಾಧಿಕಾಭೋಗವತಃ ಭೋಗೈಃ ಶರೀರೈಃ ಫಣೈಃ ವಾ ಅಧಿಕಾನ್ ದೀರ್ಘದೇಹಾನ್ ಬಹುಫಣಾನ್ವಾ | ಭೋಗಃ ಸುಖೇ ಋಯಾದಿಭೃತಾವಹೇಶ್ಚ ಫಣಕಾಯಯೋಃ ಇತ್ಯಮರಃ | ಆಭೋಗವತಃ ಬಲಾದಿಪೂರ್ಣಾನ್ ಅರುಣಾಕ್ಷಾನ್ ಧರೇಂದ್ರೇ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿತ್ ಗಿರಿವರೇ ಇತಸ್ತತಃ ಸञ್ಚಲತಃ | ಮಣಿಮತ್ಪುರೋಗಾನ್ ಮಣಿರೇಷಾಮಸ್ತೀತಿ ಮಣಿಮಂತಃ ಕೇಚನ ಫಣೇಷು ಮಣಿಮಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಣಿಮಂತ ಏವ ಪುರೋಗಾಃ ಪ್ರಧಾನಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾಸ್ತಾನ್ | ಕಠ್ಠನ್ ವಿಷದಂತ್ರಾದಿನಾ ಕ್ಷೂರಾನ್ | ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾನ್ ದ್ವೇ ಜಿಹ್ವೇ ರಸನೇ ಯೇಷಾಂ ತೇ ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾಃ ಸರ್ಪಾಃ ತಾನ್ ಲೇಲಿಹಾನೋ ದ್ವಿರಸನ ಇತಿ ಸರ್ಪಪರ್ಯಾಯಾಮರಃ ನಾಶಯೇತ್ ತಥಾ ಭೀಮಃ ಅಸುರಾನ್ ಜಘಾನೇತಿ ಭಾವಃ || ೩೯ ||

ಅವತಾರಿಕಾ- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸೌಗಂಧಿಕಾಪುಷ್ಪವನ್ನು ತರಲು ಹೋದಾಗ ಕ್ರೋಧವಶನಾಮಕ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಭೋಗಾಧಿಕ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಭೋಗಾಧಿಕಾ-ಭೋಗವತೋ-ಽರುಣಾಕ್ಷಾನ್

ಇತ-ಸೃತಃ ಸಂ-ಚಲತೋ ಧರೇಂದ್ರೇ |

ಬಹೂನ್ ದ್ವಿ-ಜಿಹ್ವಾನ್ ಮಣಿಮತ್-ಪುರೋಗಾನ್

ಅಸೌ ಕಟೂನ್ ಕ್ರೋಧ-ವಶಾನ್ ಜಿಗಾಯ || 39 ||

±Ü·Üaæfà·Ü@ &ಭೋಗಾಧಿಕಾಭೋಗವತಃ, ಅರುಣಾಕ್ಷಾನ್, ಇತಸ್ತತಃ, ಸಂಚಲತಃ, ಧರೇಂದ್ರೇ, ಬಹೂನ್, ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾನ್, ಮಣಿಮತ್‌ಪುರೋಗಾನ್, ಅಸೌ, ಕಟೂನ್, ಕ್ರೋಧವಶಾನ್, ಜಿಗಾಯ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಸೌ = ಈ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಭೋಗಾಧಿಕಾಭೋಗವತಃ- ಭೋಗ = ವಿಷಯಾಸಕ್ತರಾಗೋಣದರಿಂದ, ಅಭೋಗವತಃ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಭೋಗ, ಸರ್ಪಶರೀರ(ಹೆಡೆ) ಗಳನ್ನುಳ್ಳ, ಅಧಿಕ = ಹೆಚ್ಚಾದ, ಭೋಗವತಃ = ಭೋಗ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ, ಅರುಣಾಕ್ಷಾನ್ = ಕೆಂಪು ಕಣ್ಣುಳ್ಳ, ಧರೇಂದ್ರೇ = ಗಂಧಮಾದನ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ, ಇತಸ್ತತಃ = ಇಲ್ಲಿಂದಲ್ಲಿಗೆ, ಸಂಚರತಃ = ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬಹೂನ್ = ಅನೇಕ ಮಂದಿಯಾದ, ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾನ್ = ಎರಡು ಬಗೆಯ ಮಾತನಾಡುವ, ಎರಡು ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ, ಕಟೂನ್ = ಕ್ರೂರರಾದ, ಕ್ರೂರವಾದ, ಕ್ರೋಧವಶಾನ್ = ಕ್ರೋಧವಶರೆಂಬ ದೈತ್ಯರಾದ, ಸಿಟ್ಟಿನ ವಶವಾದ, ಮಣಿಮತ್ತುರೋಗಾನ್ = ಮಣಿಮಂತ ಮೊದಲಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು, ರತ್ನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸರ್ಪಗಳನ್ನು, ಜಘಾನ್ = ಕೊಂದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅಗ್ನಿಯು ಕೋಪಕ್ಕೆ ವಶರಾದ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ದ್ವಿಜಿಹ್ವ ಎಂದರೆ ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಸಂಹರಿಸುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದ್ವಿಜಿಹ್ವ ಎಂದರೆ ಮತ್ಸರಗಳಾದ ಇಲ್ಲವೇ ಮಿಥ್ಯಾಭಿಧಾಯಿಗಳಾದ ಕೋಪಾವಿಷ್ಟರಾದ ಕ್ರೋಧವಶನಾಮಕರಾದ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಸರ್ಪಗಳೂ, ಹಾಗೂ ಕ್ರೋಧವಶರೂ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರು, ಕೋಪದಿಂದ ಕೆಂಪೆರಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವರು. ಸರ್ಪಗಳು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಇತ್ತಿಂದತ್ತ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವಂತೆ, ಕ್ರೋಧವಶರು ಗಂಧಮಾದನಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಇತ್ತಿಂದತ್ತ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸರ್ಪಗಳುಭೋಗಾಧಿಕಗಳುಎಂದರೆ, ತಮ್ಮ ಶರೀರದಿಂದ ಅಧಿಕವಾದವುಗಳು ಎಂದರೆ ದೀರ್ಘವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವುಗಳು, ಕ್ರೋಧವಶರೂ ಭೋಗಾಧಿಕರು ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಆಸಕ್ತರು. ಸರ್ಪಗಳು ಅಭೋಗವುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದರೆ ಬಲಾದಿಪರಿಪೂರ್ಣತೆವುಳ್ಳವು. ಅದರಂತೆ ಕ್ರೋಧವಶರೂ ಸಹ. ಸರ್ಪಗಳು ಮಣಿಯನ್ನು ಹೆಡೆಯಲ್ಲುಳ್ಳ ಸರ್ಪಗಳೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳವು, ಕ್ರೋಧವಶರು ಮಣಿಮಾನ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೈತ್ಯನೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳವರು. ಸರ್ಪಗಳು ತಮ್ಮ ವಿಷದಿಂದ ಕಟು=ಕ್ರೂರಗಳು, ಕ್ರೋಧವಶರು ತಮ್ಮ ಮನೋವಾಕ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕ್ರೂರವಾದವರು || 39 ||

अथैष वेषान्तरभस्मलीनः क्रमेण वायुप्रभवः सुतेजाः ।

रुद्धाखिलाशं मुखरं प्रचण्डं भस्मीचकाराखिलकीचकौघम् ॥ ४० ॥

भावप्रकाशिका

वायुप्रभवः भीमः क्रमेण सुव्यक्ततेजाः । अग्निः क्रमेण वायुप्रवृद्धः । आशा इच्छाविशेषाः, दिशश्च । 'स्वनन्ति येऽनिलोद्धृता वेणवस्ते तु कीचकाः' इति च ॥

पदार्थदीपिका

अथ । एषः वायुप्रभवो भीमः, अथ वनवाससमाप्त्यनन्तरम्, वेषान्तरभस्मलीनः, अज्ञातवासे सूदनाम्ना अन्यवेषाख्यभस्मलीनः निगूढः, भीम इति केनाप्यविदित इति भावः । क्रमेण सुतेजाः अभिव्यक्तपराक्रमः । रुद्धाखिलाशम्, रुद्धा प्रतिरुद्धा अखिलानामाशा जयाशा येन स तथोक्तस्तम् । षडुत्तरशतकीचकानामतिप्रबलत्वात् तद्विजयाशा कस्यापि नाभूदिति भावः । मुखरम् अविचारितभाषणम् । प्रचण्डम् अतिक्रूरम् । अखिलकीचकौघं षडुत्तरशतकीचकसमूहम् । भस्मीचकार ददाह । अग्निरपि भस्मलीनः सन् क्रमेण वायुप्रभवः वायुना उद्धोधितः, अत एव सुतेजाः, रुद्धाखिलाशं परितः प्रतिरुद्धदिङ्मुखम्, मुखरं वायुवशात् सशब्दम्, प्रचण्डं कण्टकात्मकत्वात् क्रूरतरम्, अखिलकीचकौघम् अखिलवेणुसमूहं यथा भस्मीकरोति तद्वदिति भावः ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

भीमेनाज्ञातवासे विराटपुर्यां कीचकाश्च निहता इत्याह—अथेति ॥ प्रभवतीति प्रभवः वायोः प्रभवो वायुप्रभवः, वायूत्पन्न इत्यर्थः । यद्वा प्रभवनं प्रभवः वायोः प्रभव उत्पत्तिर्यस्य सः एष भीमः अथ वनवाससमाप्त्यनन्तरम् । अन्यो वेषो वेषान्तरं सूदवेषः तदेव भस्म तेन लीनो निगूढः भीम इति केनाप्यविदित इति भावः । क्रमः कीचकेन सह युद्धक्रमस्तेन । सुष्ठु तेजः पराक्रमो यस्य तादृशः सन् । रुद्धाः प्रतिरुद्धा अखिलाशा अखिलजनानां जयाशा येन तं षडुत्तरशतानां कीचकाख्यानां क्षत्रिय-वंशोत्पन्नानां विराटश्यालानां भूपानामतिप्रबलत्वात्तद्विषय जयाशा कस्यापि नाभूदिति भावः । मुखमस्यास्तीति मुखरः 'खमुखकुञ्चेभ्यश्च' इति मत्वर्थे रप्रत्ययः । तं

मुखरं अविचारितभाषणमित्यर्थः । प्रचण्डमतिक्रूरं अखिलाः समस्ता ये कीचकाः कीचकाख्यनृपास्तेषामोघः समूहस्तं भस्मीचकार ददाह । डुकृञ् करणे लिट् । अग्निरपि

ಭಸ್ಮಲೀನಃ ಸನ್ ಕ್ರಮೇಣ ವಾಯುಪ್ರಭವಃ ವಾಯುನೋದ್ವೋಧಿತಃ ಸನ್ ಅತ ಏವ ಸುತೇಜಾಃ ರುದ್ಧಾ ಅಖಿಲಾಶಾಃ
ಸಮಸ್ತದಿಶೋ ಯೇನ ತಂ ಮುಖರಂ ವಾಯುವಶಾತ್ಸಶಬ್ದಂ ಪ್ರಚಂಡಂ ಕಂಠಕಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ಕ್ರೂರಂ ಅಖಿಲವೇಣುಸಮೂಹಂ ಯಥಾ
ಭಸ್ಮೀಕುರ್ಯಾತ್ತದ್ವದಿತಿ ಭಾವಃ | ಪ್ರಕೃತಾಪ್ರಕೃತಶ್ಲೇಷಃ || ೪೦ ||

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಅಥೇತಿ || ಅಥ ವನವಾಸಸಮಾಪ್ತನಂತರಂ ವಾಯುಪ್ರಭವಃ ವಾಯೋಃ ಮುಖ್ಯ-ಪ್ರಾಣಾತ್ ಪ್ರಭವತೀತಿ
ವಾಯುಪ್ರಭವಃ ವಾಯುಪುತ್ರಃ ಷಃ ಭೀಮಃ ಅಜ್ಞಾತವಾಸೇ ವೇಷಾಂತರಭಸ್ಮಲೀನಃ ಅನ್ಯೋ ವೇಷಃ ವೇಷಾಂತರಂ ಸೂದನಾಮಕಂ
ತದೇವ ಭಸ್ಮ ತೇನ ಲೀನಃ ನಿಗೂಢಃ ಆಚ್ಛಾದಿತ ಇತಿ ಯಾವತ್ | ಭೀಮ ಇತಿ ಕೇನಾಪ್ಯವಿದಿತ ಇತಿ
ಭಾವಃ | ಕ್ರಮೇಣ ಸುತೇಜಾಃ ಸು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಂ ತೇಜಃ ಪ್ರಭಾವೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುತೇಜಾಃ ಏತಾದೃಶಃ ಸನ್
ರುದ್ಧಾಖಿಲಾಶಂ ರುದ್ಧಾಃ ಪ್ರತಿರುದ್ಧಾಃ ಅಖಿಲಾನಾಂ ರಾಜ್ಞಾಂ ಆಶಾಃ ವಿಜಯಾಭಿಲಾಷಾಃ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಸ್ತಮ್
| ಷಡ್ವತ್ತಶತಕೀಚಕಾನಾಂ ಅತಿಪ್ರಬಲತ್ವಾತ್ ತದ್ವಿಜಯಾಭಿಲಾಷಃ ಕಸ್ಯಾಪಿ ರಾಜ್ಞೋ ನಾಭೂದಿತಿ ಭಾವಃ |
ಮುಖರಂ ಅವಿಚಾರಿತಭಾಷಿಣಂ ಪ್ರಚಂಡಂ ಅತಿಕ್ರೂರಂ ಅಖಿಲಕೀಚಕೌಘಂ ಅಖಿಲಾಃ ಷಡ್ವತ್ತಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾಶ್ಚ ತೇ
ಕೀಚಕಾಶ್ಚ ತನ್ನಾಮಕರಾಜಾನಶ್ಚ ಅಖಿಲಕೀಚಕಾಃ ತेषಾಂ ಆಘಂ ಸಮೂಹಮ್ | ಆಘಃ ಸಮೂಹೇ ನಿವಹ ಇತಿ
ಭಾಸ್ಕರಃ | ಭಸ್ಮೀಚಕಾರ ದದಾಹ | ಯಥಾ ಅಗ್ನಿಃ ಭಸ್ಮನಿ ಲೀನಃ ಸನ್ ಕ್ರಮೇಣ ವಾಯುಪ್ರಭವಃ ವಾಯುನಾ
ಉದ್ವೋಧಿತಃ ಅತ ಏವ ಸುತೇಜಾಃ ರುದ್ಧಾಖಿಲಾಶಂ ಸಮಂತತಃ ಪ್ರತಿರುದ್ಧಾಃ ಆಕ್ರಾಂತಾಃ ಅಖಿಲಾ ಆಶಾಃ
ದಿಶಃ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ ತಮ್ | ಆಶಾ ದಿಗಭಿಲಾಷಯೋರಿತಿ ಭಾಸ್ಕರಃ | ಮುಖರಂ ವಾಯುವಶಾತ್ಸಶಬ್ದಂ
ಪ್ರಚಂಡಂ ಕಂಠಕಮಯತ್ವಾತ್ ಕ್ರೂರತರಂ ಅಖಿಲಕೀಚಕೌಘಂ ಅಖಿಲಾಶ್ಚ ತೇ ಕೀಚಕಾಶ್ಚ ತेषಾಂ ಆಘಂ ಸಮೂಹಂ
ಭಸ್ಮೀಕುರೋತಿ ತದ್ವದಿತಿ ಭಾವಃ | ವೇಣವಃ ಕೀಚಕಾಸ್ತೇ ಸ್ಯುರ್ಯೇ ಸ್ವನಂತ್ಯನಿಲೋದ್ಭವತಾ ಇತ್ಯಮರಃ || ೪೦ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಅಜ್ಞಾತವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಿರಾಟನಗರದಲ್ಲಿ ಕೀಚಕರನ್ನು
ಸಂಹರಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಥೈಷ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥೈಷ ವೇಷಾಂ-ತರ-ಭಸ್ಮ-ಲೀನಃ ಕ್ರಮೇಣ ವಾಯು-ಪ್ರಭವಃ ಸುತೇಜಾಃ |

ರುದ್ಧಾ-ಖಿಲಾಶಂ ಮುಖರಂ ಪ್ರಚಂಡಂ ಭಸ್ಮೀ-ಚಕಾರಾ-ಖಿಲ- ಕೀಚಕೌಘಮ್ || 40 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಅಥ, ಏಷಃ, ವೇಷಾಂತರಭಸ್ಮಲೀನಃ, ಕ್ರಮೇಣ, ವಾಯುಪ್ರಭವಃ, ಸುತೇಜಾಃ,
ರುದ್ಧಾಖಿಲಾಶಂ, ಮುಖರಂ, ಪ್ರಚಂಡಂ, ಭಸ್ಮೀಚಕಾರ, ಅಖಿಲಕೀಚಕೌಘಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ = ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ವೇಷಾಂತರಭಸ್ಮಲೀನಃ -ವೇಷಾಂತರ = ಬೇರೆ ರೂಪವೆಂಬ,

ಭಸ್ಮ = ಬೂದಿಯಲ್ಲಿ, ಲೀನಃ = ಆಡಗಿದ್ದು, ಸುತೇಜಾಃ = ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾದ, ಕೂಡಿದ, ಕ್ರಮೇಣ = ಕ್ರಮವಾಗಿ, ವಾಯುಪ್ರಭವಃ- ವಾಯು = ವಾಯುದೇವರಿಂದ, ಗಾಳಿಯಿಂದ, ಪ್ರಭವಃ = ಉತ್ಪನ್ನರಾದ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಏಷಃ = ಈ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಅಗ್ನಿಯು, ರುದ್ರಾಖಿಲಾಶಂ- ರುದ್ರ = ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಖಿಲ = ಸಮಸ್ತರ, ಎಲ್ಲಾ, ಆಶಂ = ಆಸೆಗಳುಳ್ಳ, ದಿಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ, ಮುಖರಂ = ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಪ್ರಚಂಡಮ್ = ಭಯಂಕರರಾದ, ಭಯಂಕರವಾದ, ಅಖಿಲಕೀಚಕೌಘಂ- ಅಖಿಲ = ಎಲ್ಲ, ಕೀಚಕ = ಕೀಚಕರ, ಬಿದಿರಿನ, ಓಘಂ = ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಮಳೆಯನ್ನು, ಭಸ್ಮೀಚಕಾರಃ = ಸುಟ್ಟುಬೂದಿ ಮಾಡಿದರು, ಮಾಡಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ಅನಂತರ-ವನವಾಸ ಸಮಾಪ್ಯನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಗೆ ಸಮಸ್ತ ಬಿದಿರುಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಭಸ್ಮಮಾಡುತ್ತದೆಯೋ, ಅಂತೆಯೇ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸಮಸ್ತ ಕೀಚಕರನ್ನು ಭಸ್ಮ(ಸಂಹಾರ) ಮಾಡಿದರು. ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಭೀಮಸೇನ ದೇವರೂ ಸಮೀಚೇನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವರು. ಭಸ್ಮದಿಂದಾಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ವಾಯು= ಗಾಳಿಯಿಂದ ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ವಾಯು=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು, ಸೂದ(ಅಡಿಗೆಯವ)ನ ವೇಷವೆಂಬ ಭಸ್ಮದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತರಾದವರು. ಎಂದರೆ, ಭಸ್ಮದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಗಾಳಿಬೀಸಲು ಕ್ರಮೇಣ ಉದ್ಭೋದಿತವಾಗಿ ವೇಣು(ಬಿದಿರು)ಗಳನ್ನು ಸುಡುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸೂದವೇಷದಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ 106 ಮಂದಿ ಕೀಚಕರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಬಿದಿರುಗಳ ಸಮೂಹವು 'ರುದ್ರಾಖಿಲಾಶ' ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ, ಕೀಚಕರ ಸಮೂಹವು 'ರುದ್ರಾಖಿಲಾಶ' ಎಂದರೆ ಇತರ ಸಮಸ್ತ ರಾಜರ ವಿಜಯಾಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿದಿದೆ. ಬಿದಿರುಗಳ ಸಮೂಹವು ಗಾಳಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಿಕ್ಕಾಡಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮುಖರವೆನಿಸುತ್ತದೆ, ಕೀಚಕರ ಸಮೂಹವು ಕೂಗುವುದರಿಂದ ಮುಖರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಬಿದಿರುಗಳ ಸಮೂಹವು ಕಂಟಕ(ಮುಳ್ಳು)ವೇ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ಕ್ರೂರವಾದುದು, ಕೀಚಕರ ಸಮೂಹವೂ ಅತ್ಯಂತ ಕ್ರೂರವಾದುದು || 40 ||

स कृष्णवर्त्मा विजयेन युक्तो मुहुर्महाहेतिथरोऽप्रधृष्यः ।

भीष्मद्विजाद्यैरतिभीषणाभं विपक्षकक्षं क्षपयन् विरेजे ॥ ४१ ॥

भावप्रकाशिका

कृष्णेन वर्त्म यस्येति कृष्णवर्त्मा भीमः । विजयो वायुरर्जुनश्च । हेतिरायुधं तेजश्च ।

भीष्मद्विजाद्यैः भीषणपक्षिमृगैश्च ॥

पदार्थदीपिका

सः । कृष्णवर्त्मा कृष्णप्रेरितरथमार्गः, विजयेन अर्जुनेन युक्तः, महाहेतिधरः । अप्रधृष्यः परैरविनाश्यः, सः भीमः, भीष्मद्विजाद्यैः भीष्मद्रोणाद्यैः, अतिभीषणाभं विपक्षकक्षं दुर्योधनादिविपक्षवनं मुहुः क्षपयन् नाशयन् विरेजे । कृष्णवर्मा नीलमार्गोऽग्निः, 'कृष्णवर्माऽऽशुक्षणिः' इत्यमरः[12] । विजयेन विशिष्टेन जयेन युक्तः, महाहेतिधरः, 'हेतिज्वलांऽशुरायुधम्', अप्रधृष्यः, भीष्मद्विजाद्यैः भयङ्करपक्ष्याद्यैः अतिभीषणाभं कक्षं वनं क्षपयन् यथा विराजते तद्वदिति भावः ॥ ४१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

भीमकृतं भारतयुद्धं वर्णयति- स इति । । कृष्णप्रेरितं वर्त्म मार्गो यस्य स विजयोऽर्जुनस्तेन युक्तः सहितः । धरतीति धरः महती या हेतिरायुधं तस्या धरः महाहेतिधरः । गङ्गाधरः, भूवरः, इत्यादिवत् कर्मणः शेषत्वविवक्षायां शेषषष्ठ्या समासः । प्रधृष्यः शत्रुभिर्विनाश्यः स न भवतीत्यप्रधृष्यः स भीमः । भीष्मश्च द्विजो ब्राह्मणो द्रोणः स च तावाद्यौ येषां तैः । अतिभीषणा अतिभयङ्करा आभा कान्तिर्यस्य तम् । विपक्षा एव दुर्योधनादिशत्रव एव कक्षो वनं तं 'कक्षो वीरुधि दोर्मूले कच्छे शुष्के वने तृण' इति हेमचन्द्रः । क्षपयन् नाशयन् विरेजे राज्ञु दीप्तौ लिट् । श्लेषार्थे तु विजयो विशेषजयस्तेन युक्तः महाहेतिधरः महाज्वालाधरः 'हेतिज्वालांशुरायुधं' इति वैजयन्ती । अप्रधृष्यः असह्यः । भीष्मा भयङ्करा ये द्विजाः पक्षिणः त आद्या येषां तैः । अतिभीषणाभं कक्षं वनं क्षपयन् कृष्णः नीलवर्णः वर्त्म स्वगतमार्गो यस्येति कृष्णवर्त्मा वह्निः यथा विरेजे तद्वदिति भावः । श्लेषः ॥ ४१ ॥

मन्दोपकारिणी

- स इति । । कृष्णवर्त्मा कृष्णस्य वसुदेवपुत्रस्य वर्त्म मार्गो यस्य स तथोक्तः कृष्णज्ञापितमार्ग इत्यर्थः । अयनं वर्त्म मार्गाध्वेत्यमरः । विजयेन अर्जुनेन युक्तः महाहेतिधरः महत्यश्च ताः हेतयोऽस्त्राणि च महाहेतयः धरतीति धरः महाहेतीनां धरः महाहेतिधरः । रवेरर्चिश्च शस्त्रं च वह्निज्वाला च हेतय इत्यमरः । अप्रधृष्यः अपरैः अविनाश्यः स भीमः । भीष्मद्विजाद्यैः भीष्मः

ಗಾಙ್ಗೆಯಶ್ಚ ದ್ವಿಜಾಶ್ಚ ದ್ರೋಣಾಶ್ಚತ್ಯಾಮಾದಯಶ್ಚ ಭೀಷ್ಮದ್ವಿಜಾಃ ತ ಏವಾಘಾಃ ಪೂರ್ವಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾಃ ತೈಃ ರಾಜಸಮೂಹೈಃ | ಅತಿಭೀಷಣಾಭಂ ಅತಿಭೀಷಣಾ ಅತ್ಯಂತಭಯಙ್ಕರಾ ಆಭಾ ಕಾಂತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಸ್ತಂ ವಿಪಕ್ಷಕಕ್ಷಂ ವಿಪಕ್ಷಾ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿವೈಷಿಣ ಏವ ಕಕ್ಷಃ ಶುಷ್ಕಾರಣ್ಯಂ ವಿಪಕ್ಷಕಕ್ಷಸ್ತಮ್ | ದ್ವಿವಿವಿಪಕ್ಷಾಹಿತಾಮಿತ್ರೇತಯಮರಃ | ಸೌರಭೇ ಚ ತೃಣೇ ಕಕ್ಷಃ ಶುಷ್ಕಕಾನನವೀರುಧೋರिति विश्वः | मुहुर्भृशं क्षपयन् संहरन् विरेजे | राज्ञ दीप्तावित्य-स्माल्लिङ्ಗಾत्मನೇಪದಂ ರೇಜೇ ರೇಜಾತೇ ರೇಜಿರೇ ಇತಿ | ವಿಜಯೇನ ವಿಶಿಷ್ಟಜಯೇನ ಯುಕ್ತಃ | ಮಹಾಹೇತಿಧರಃ ಮಹತೀನಾಂ ಅಭಿವೃದ್ಧಾನಾಂ ಹೇತೀನಾಂ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ಧರಃ ಧಾರಕಃ | ಅಪ್ರಭೃಷ್ಯಃ ಸೋಡುಮಶಕ್ಯಃ ಕೃಷ್ಣಾವರ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಃ | ಬರ್ಹಿಃಶುಷ್ಮಾ ಕೃಷ್ಣಾವರ್ಮೇತಿ ಅಗ್ನಿಪರ್ಯಾಯಾಮರಃ | ಭೀಷ್ಮದ್ವಿಜಾಃ ಭೀಷ್ಮಾ ಭಯಙ್ಕರಾಶ್ಚ ತೇ ದ್ವಿಜಾಃ ಪಕ್ಷಿಣಶ್ಚ ತ ಏವಾಘಾಃ ಪೂರ್ವಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾಃ ವ್ಯ | ಗ್ರಾದಯಃ ತೈಃ | ಭೀಷ್ಮಸ್ತು ಭೀಷಣೇ ರುದ್ರೇ ಗಾಙ್ಗೆಯೇ ಚ ನಿಶಾಚರ ಇತಿ विश्वः | दन्तविप्राण्डजा द्विजा इत्यमरः | अतिभयङ्कराकारं विपक्षरूपं कक्षं वनं क्षपयन् यथा विरेजे तथेति भावः || ४१ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಮಾಡಿದ ಭಾರತ ಯುದ್ಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸ ಕೃಷ್ಣವರ್ತ್ಮಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ ಕೃಷ್ಣ-ವರ್ತ್ಮಾ ವಿಜಯೇನ ಯುಕ್ತೋ ಮುಹು-ಮರ್ಹಾ-ಹೇತಿ-ಧರೋ-ಽಪ್ರಭೃಷ್ಯಃ |
ಭೀಷ್ಮ-ದ್ವಿಜಾದ್ಯೈಃ-ರತಿ-ಭೀಷಣಾಭಂ ವಿಪಕ್ಷ-ಕಕ್ಷಂ ಕ್ಷಪಯನ್ ವಿರೇಜೇ || 41 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಸಃ, ಕೃಷ್ಣವರ್ತ್ಮಾ, ವಿಜಯೇನ, ಯುಕ್ತಃ, ಮುಹುಃ, ಮರ್ಹಾಹೇತಿಧರಃ, ಅಪ್ರಭೃಷ್ಯಃ, ಭೀಷ್ಮದ್ವಿಜಾದ್ಯೈಃ, ಅತಿಭೀಷಣಾಭಂ, ವಿಪಕ್ಷಕಕ್ಷಂ, ಕ್ಷಪಯನ್, ವಿರೇಜೇ ||

ಅರ್ಥಃ ವಿಜಯೇನ = ಅರ್ಜುನನಿಂದ, ಜಯದಿಂದ, ಯುಕ್ತಃ = ಕೂಡಿರುವ, ಮುಹುಃ = ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ, ಮರ್ಹಾಹೇತಿಧರಃ-ಮರ್ಹಾ = ದೊಡ್ಡದಾದ, ಹೇತಿ = ಆಯುಧಗಳನ್ನು, ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು, ಧರಃ = ಧರಿಸಿರುವ, ಅಪ್ರಭೃಷ್ಯಃ = ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಭೇದ್ಯರಾದ, ಅಭೇದ್ಯವಾದ, ಕೃಷ್ಣವರ್ತ್ಮಾ = ಕೃಷ್ಣನ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಸಃ ಕೃಷ್ಣವರ್ತ್ಮಾ = ಆ ಅಗ್ನಿಯು, ಭೀಷ್ಮದ್ವಿಜಾದ್ಯೈಃ-ಭೀಷ್ಮ = ಭೀಷ್ಮರೇನು, ದ್ವಿಜ = ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರೇನು ಇವರುಗಳೇ, ಆದ್ಯೈಃ = ಮೊದಲಾದವರುಗಳಿಂದ, ಭೀಷ್ಮ = ಭಯಂಕರವಾದ, ದ್ವಿಜ = ಪಕ್ಷಿಗಳೇ, ಆದ್ಯೈಃ = ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ, ಅತಿಭೀಷಣಾಭಂ - ಅತಿಭೀಷಣ = ಅತಿಭಯಂಕರವಾದ, ಆಭಂ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ವಿಪಕ್ಷಕಕ್ಷಂ = ಶತ್ರುಪಕ್ಷವೆಂಬಪೊದೆಯನ್ನು, ಕ್ಷಪಯನ್ = ನಾಶಮಾಡುವವರಾಗಿ, ವಿರೇಜೇ = ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗಿ ಬಿದಿರು ಮಳೆಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟಂಥ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಗೆ ತನಗೆ ಎದುರಾಳಿಗಳಂತಿರುವ ಒಣಗಿದ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ದಹನಮಾಡುತ್ತಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೋ ಅಂತೆಯೇ ಕೀಚಕರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಾಯುಕುಮಾರರಾದ ಭೀಮಸೇನ (ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯೂ) ದೇವರೂ ತಮಗೆ ಎದುರಾಳಿಗಳಾದ ದುರ್ಯೋಧನನಾದಿ ಶತ್ರುಸಮೂಹವೆಂಬ ಶುಷ್ಕಾರಣ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸಂಹರಿಸಿ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಹೋದ ಮಾರ್ಗ(ವರ್ತಮಾನ)ವನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಕಪ್ಪೆಗೆ (ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಕೃಷ್ಣವರ್ತಮಾನ' ಎಂದು ಕರೆಸುತ್ತದೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರಾದರೋ ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ವರ್ತಮಾನ= ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ 'ಕೃಷ್ಣವರ್ತಮಾನ' ಎಂದು ಕರೆಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ವಿಜಯ = ಎಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟಜಯ ಇಲ್ಲವೇ ವಾಯು(ಭಾ.ಪ್ರ.)ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಸುಡುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ವಿಜಯ= ಅರ್ಜುನನಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ದುರ್ಯೋಧನನಾದಿ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದವರನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಸಂಹರಿಸಿದರು. ಅಗ್ನಿಯು ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಹೇತಿ= ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದೊಡ್ಡದಾದ ಹೇತಿ= ಆಯುಧವನ್ನು (ಗದಾವನ್ನು) ಧಾರಣಮಾಡಿದ್ದರು. ಅಗ್ನಿಯು ಅಸಹನೀಯವಾದ್ದರಿಂದ (ತನ್ನ ತಾಪದಿಂದ) ಅಪ್ರಧೃಷ್ಯವು, ಭೀಮಸೇನದೇವರಾದರೋ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಾಶ ಮಾಡಲ್ಪಡಲು ಅಸಾಧ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರಧೃಷ್ಯರು.

ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸತಕ್ಕ ಶುಷ್ಕಾರಣ್ಯವೆಂತಹುದೆಂದರೆ, ಭೀಷ್ಮ ಎಂದರೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಒಮ್ಮೆ ಅಂಡ (ಮೊಟ್ಟೆ)ರೂಪವಾಗಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪಕ್ಷಿ ರೂಪವಾಗಿ, ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿಜ ಎಂದು ಕರೆಸುವ (ದ್ವಿ- ಎರಡು ಬಾರಿ, ಜ-ಹುಟ್ಟಿದ್ದು) ಪಕ್ಷಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳು, ವ್ಯಾಘ್ರಗಳು, ಸರ್ಪಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರಾಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು. ಭೀಮಸೇನದೇವರು ನಾಶ ಮಾಡಿದ ಶತ್ರುಸೇನೆ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ಭೀಷ್ಮ = ಭೀಷ್ಮಚಾರ್ಯರು, ಒಮ್ಮೆ ಸ್ವಮಾತೃಗರ್ಭದಿಂದ, ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ವೇದಮಾತೆಯಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಉಪದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಉಪನಯನದಿಂದ, ಹೀಗೆ ಎರಡು ಬಾರಿ ಜನ್ಮವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿಜ (ತೃವರ್ಣಕರಿಗೂ ದ್ವಿಜರೆಂದು ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೇ ಅನ್ವಯವು) ಎಂದು ಕರೆಸತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರು, ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕರ್ಣ, ಸೈಂಧವಾದಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದು || 41 ||

तरस्विनः प्रोच्चलितानधीरान्निर्दग्धपक्षानतितीक्ष्णकोपान् ।

स धार्तराष्ट्रान् बहुहेतिलीलौ विनाश्य विश्वान्परया श्रियाऽभात् ॥४२॥

भावप्रकाशिका - धार्तराष्ट्राः शितेतरचरणा (नरा) हंसाश्च ॥ ४२ ॥

(प. दी.) तरस्विनः । बहुहेतिलीलः बहुविधायुधैः क्रीडमानः स भीमः तरस्विनः वेगिनः प्रोच्चलितान् स्वधर्ममार्गादपगतान् अधीरान् धैर्यरहितान् निर्दग्धपक्षान् हतस्वपक्षीयान् अतितीक्ष्णकोपान् धार्तराष्ट्रान् दुर्योधनादीन् विश्वान् सर्वान्, विनाश्य, परया श्रिया जयश्रिया राजश्रिया च, आभात् अशोभत । दावाग्निरपि तरस्विनः प्रोच्चलितान् स्वनीडादेः स्थानात् चलितान्, अधीरान् अग्निमत्प्रदेशमतिलङ्घ्य गन्तुमधीरान्, अत एव निर्दग्धपक्षान् दग्धपतत्रान्, अतितीक्ष्णकोपान् धार्तराष्ट्रान् सितान् लोहितचञ्चुचरणान् पक्षिविशेषान्, 'धार्तराष्ट्रास्तु ते चञ्चुरणैर्लोहितैः सिताः' [13] इत्यमरः, तान् विश्वान् सर्वान् बहुहेतिलीलः सन् विनाश्य यथा परया श्रिया शोभते तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

दुर्योधनादीन्निहत्य साम्राज्यश्रिया विरेज इत्याह—तरस्विन इति ॥ बह्व्यो या हेतयः गदाद्यायुधानि ताभिर्लीला यस्य स भीमः । तरः वेगो बलं वा येषामस्तीति तरस्विनः 'तरसी बलरंहसी' इति वैजयन्ती । प्रोच्चलितान् स्वधर्ममार्गादुच्चलितान् । धीरा न भवन्तीत्यधीरास्तान् युद्धे धैर्यरहितानित्यर्थः । निर्दग्धो विनाशितः पक्षः सहायो येषां तान् । अतितीक्ष्णः कोपो येषां तान् । धृतराष्ट्रस्यापत्यानि पुमांसो धार्तराष्ट्रास्तान् दुर्योधनादीन् । विश्वान् सर्वान् । विनाश्य परया उत्तमया श्रिया जयश्रिया राज्यश्रिया च अभात् अशोभत 'भा दीप्तौ' लङ् । श्लेषार्थे तु दावाग्निरपि तरस्विनः प्रोच्चलितान् स्वनीडाच्चलितान् अधीरान् अग्निमत्प्रदेशमतिलङ्घ्य गन्तुमधीरान् अत एव निर्दग्धपक्षान् निर्दग्धपतत्रान् अतितीक्ष्णकोपान् धार्तराष्ट्रान् लोहितचञ्चुचरणान् पक्षिविशेषान् 'धार्तराष्ट्रास्तु ते चञ्चुरणैर्लोहितैः सिताः' इत्यमरः । तान् विश्वान् । बहुहेतिलीलः बहुज्वालालीलः सन् विनाश्य यथा परया श्रिया कान्त्या शोभते तद्वदित्यभिप्रायः । श्लेषः ॥

೪೨ ||

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ತರಸ್ವಿನ ಇತಿ || ಬಹುಹೇತಿಲಿಲ: ಬಹುಶ್ಚ ತಾ ಹೇತಯಶ್ಚ ಆಯುಧಾನಿ ಬಹುಹೇತಯ: ಬಹುಹೇತಿಭಿ: ಲೀಲಾ ಕ್ರೀಡಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತ: | ಸ ಭೀಮಸೇನ: ತರಸ್ವಿನ: ಶೂರಾನ್ | ವೇಗಿಶೂರೌ ತರಸ್ವಿನೌ ಇತ್ಯಮರ: | ಪ್ರೋಚ್ಚಲಿತಾನ್ ಪ್ರಚಲಿತಾನ್ ಸ್ವಧರ್ಮಮಾರ್ಗಾದಪಗತಾನ್ ಅಧೀರಾನ್ ಧೈರ್ಯರಹಿತಾನ್ ನಿರ್ದಗ್ಧಪಕ್ಷಾನ್ ನಿರ್ದಗ್ಧ: ನಿಹತ: ಪಕ್ಷ: ಸಹಾಯಭೂತೌ ಜನೌ ಯೇಷಾಂ ತೇ ನಿರ್ದಗ್ಧಪಕ್ಷಾ: ತಾನ್ | ಪಕ್ಷ: ಸಹಾಯಗರುದಂತಿಕಸಾಧ್ಯಮಿತಿ ರತ್ನಮಾಲಾ | ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣಕೋಪಾನ್ ಅತ್ಯಂತಂ ತೀಕ್ಷ್ಣ: ತಿಗ್ಮ: ಕ್ರೋಧೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾಸ್ತಾನ್ | ತಿಗ್ಮಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಂ ಖರಂ ತದ್ವದಿತ್ಯಮರ: | ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾನ್ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಾನಿ ಪುಮಾಂಸೌ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾ: ದುರ್ಯೋಧನಾದಯ: ತಾನ್ | ವಿಶ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾನಪಿ | ವಿಶ್ವಮಶೇಷಂ ಕೃತ್ಸ್ನಮಿತ್ಯಮರ: | ವಿನಾಶ್ಯ ಹತ್ವಾ ಪರಯಾ ಉತ್ತಮಯಾ | ದೂರಾನಾತ್ಮೋತ್ತಮಾ: ಪರಾ: ಇತ್ಯಮರ: | ಶ್ರಿಯಾ ರಾಜ್ಯಸಂಪತ್ಯಾ | ಸಂಪತ್ತಿ: ಶ್ರೀಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚೇತ್ಯಮರ: | ಅಭಾತ್ ಅಶೋಭತ | ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಇತ್ಯತ: ಲುಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಅಭಾತ್ ಅಭಾತಾಂ ಅಭು: ಇತಿ | ಯಥಾ ದಾವಾಗ್ನಿ: ತರಸ್ವಿನ: ವೇಗಿನ: ಪ್ರೋಚ್ಚಲಿತಾನ್ ಸ್ವನೀಡಾಧಿಷ್ಠಾನಾತ್ ಚಲಿತಾನ್ ಅಧೀರಾನ್ ಅಗ್ನಿಮತ್ಪ್ರದೇಶಂ ಅತೀಲಿಙ್ಘ್ಯ ಗಂತುಂ ಧೈರ್ಯರಹಿತಾನ್ ಅತ ಏವ ನಿರ್ದಗ್ಧಪಕ್ಷಾನ್ ನಿರ್ದಗ್ಧಾ: ಪಕ್ಷಾ: ಪತತ್ರಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ನಿರ್ದಗ್ಧಪಕ್ಷಾ: ತಾನ್ | ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣಕೋಪಾನ್ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾನ್ ತತ್ರಾಮಕಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಾನ್ | ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾ ಸಿತೇತರೈರೀತ್ಯಮರ: | ವಿಶ್ವಾನಪಿ | ಬಹುಹೇತಿಲಿಲ: ಸನ್ ಬಹ್ವಿಭಿ: ಹೇತಿಭಿ: ಜ್ವಾಲಾಭಿ: ಲೀಲಾ ದಹನರೂಪಕ್ರೀಡಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತ: ತಾದೃಶ: ಸನ್ ಪರಯಾ ಶ್ರಿಯಾ ಕಾಂತ್ಯಾ ಅಶೋಭತ ತದ್ವದಿತಿ ಶ್ಲೇಷಾಭಿಪ್ರಾಯ: || ೪೨ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ತರಸ್ವಿನಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತರಸ್ವಿನಃ ಪ್ರೋಚ್ಚಲಿತಾ-ನಧೀರಾನ್ ನಿರ್ದಗ್ಧ-ಪಕ್ಷಾನ್ ಅತಿ-ತೀಕ್ಷ್ಣ-ಕೋಪಾನ್

ಸ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾನ್ ಬಹು-ಹೇತಿ-ಲೀಲೋ ವಿನಾಶ್ಯ ವಿಶ್ವಾನ್ ಪರಯಾ ಶ್ರಿಯಾಽಭಾತ್ || 42 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ತರಸ್ವಿನಃ, ಪ್ರೋಚ್ಚಲಿತಾನ್, ಅಧೀರಾನ್, ನಿರ್ದಗ್ಧಪಕ್ಷಾನ್, ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣ ಕೋಪಾನ್, ಸಃ, ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾನ್, ಬಹುಹೇತಿಲೀಲಃ, ವಿನಾಶ್ಯ, ವಿಶ್ವಾನ್, ಪರಯಾ, ಶ್ರಿಯಾ, ಅಭಾತ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ಬಹುಹೇತಿಲೀಲಃ- ಬಹು = ಹೆಚ್ಚಾದ, ಹೇತಿ = ಆಯುಧಗಳ ಜ್ವಾಲೆಗಳ, ಲೀಲಃ = ಆಟವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಅಗ್ನಿಯು, ತರಸ್ವಿನಃ = ವೇಗವುಳ್ಳ, ಪ್ರೋಚ್ಚಲಿತಾನ್ =

ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟರಾದ, ಅಧೀರಾನ್ = ಧೈರ್ಯರಹಿತರಾದ, ನಿರ್ದಗ್ಧಪಕ್ಷಾನ್ = ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷವುಳ್ಳ, ರೆಕ್ಕೆವುಳ್ಳ, ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣ ಕೋಪಾನ್ - ಅತಿತೀಕ್ಷ್ಣ = ಹೆಚ್ಚಾದ ಭಯಂಕರವಾದ, ಕೋಪಾನ್ = ಕೋಪವುಳ್ಳ, ವಿಶ್ವಾನ್ = ಸಮಸ್ತರಾದ, ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾನ್ = ದೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಕ್ಕಳಾದ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು, ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು, ವಿನಾಶ್ಯ = ನಾಶಮಾಡಿ, ಪರಯಾ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಶ್ರಿಯಾ = ಕಾಂತಿಯಿಂದ, ಅಭಾತ್ = ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - ಅಗ್ನಿಯು ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರನಾಮಕ ಕೆಂಪಾದ ಕಾಲು ಮತ್ತು ಕೊಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ (ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಬೆಳ್ಳುಗುಳ್ಳ) ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ದೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಾದ್ದರಿಂದ (ದೃತರಾಷ್ಟ್ರಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಾನಿ ಪುಮಾಂಸೋ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾಃ) ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾಖ್ಯರಾದ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಉತ್ತಮವಾದ ರಾಜಶ್ರೀಯಿಂದ ಶೋಭಿಸಿದರೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾ ಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ, ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಗದಾದ್ಯಾಯುಧಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಡಾಮಾಡುತ್ತಲೇ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದರು. ಇದರಿಂದ ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ಶತ್ರುನಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆಯಾಸಾದಿಗಳಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಯಿತು. ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳೂ ಶೂರರಾಗಿದ್ದರು.

ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಬೇಗೆಯನ್ನು ತಡೆಯದೇ ಗೂಡಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ, ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳು ಪಾಂಡವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೆಂಬ ಬೇಗೆಯನ್ನು ತಡೆಯದೇ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದರು. (ಧರ್ಮಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು, ಬಿಟ್ಟು ಭೀಮಸೇನನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಿದ್ದರು).

ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಲು ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ತಮ್ಮ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಸುಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳು ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ನಿಂತು ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಭೂತ ಸೇನೆಯನ್ನು ನಷ್ಟ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿಗಳು ರೆಕ್ಕೆ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಪಯುಕ್ತವಾದರೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಸಾಯುವಂತೆ, ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸೇನೆಯು ನಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಪಯುಕ್ತರಾದರೂ ಭೀಮಸೇನಾಖ್ಯ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಭಸ್ಮೀಕೃತರಾದರು.

ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ - 'ತವ ಪುತ್ರಾ ನ ಸಂತೈವ ಭೀಮಸೇನಾ ಗ್ನಿಭಸ್ಮಿತಾಃ' 'ಅರೀನ್ ಪ್ರಾಯೋ

भूमेनसर्वशः। जज्ञानकृतसारङ्ग्योऽजिज्ञोःपाठानपाद्वरिः' एदरं एल्यु! द्युतराञ्चनै,
निन्नमकृषुखुण्डितवागीभूमेसैनेनंबअग्नियुंदभस्मिभूतरागुत्तारं, श्रिकृष्णनुबहुशः
(बहुमष्टिगं) भूमेनिंद समस्तुरीतियुंदलु शत्रुगंनु संहरिसिदनु, अरुननीगं
सारङ्ग्य माडि पाण्डवठनु रक्षिसिदनु एंब मणमंजुयुंरु हेल्लुष्टितु ॥ 42 ॥

कृष्णाङ्घ्रिपङ्केरुहभृङ्गराजः कृष्णामुखाम्भोरुहंसराजः ।

प्रजासरोजावलिरश्मिराजः ससोदरोऽराजत वीरराजः ॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिका

कृष्णेति । कृष्णाङ्घ्रिपङ्केरुहभृङ्गराजः श्रीकृष्णचरणारविन्दे मधुकरराजायमानः,
कृष्णामुखाम्भोरुहंसराजः द्रौपदीवदनारविन्दमधुपाने राजहंसायितः, प्रजासरोजावलिरश्मिराजः
खकीयप्रजाकमलावलीविबोधने रविरिव वर्तमानः, वीरराजः ससोदरः स भीमः अराजत शुशुभे
॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

साम्राज्यमधिरूढो भीमः कथमराजत इत्यत आह-कृष्णेति ॥ कृष्णस्यांग्री पादौ तावेव
पङ्के रुहत इति पङ्केरुहे कमले 'हलदन्तादिति' सप्तम्या अलुक् । तयोर्भृङ्गराज इव भ्रमरश्रेष्ठ इव
कृष्णाङ्घ्रिपङ्केरुहभृङ्गराजः श्रीकृष्णपादपद्मार्चन-स्मरणादौ सदाऽत्यासक्तिमानित्यर्थः । कृष्णाया
द्रौपद्या यन्मुखं तदेवाम्भोरुहं पद्मं तस्मिन् हंसराज इव हंसश्रेष्ठ इव कृष्णामुखाम्भोरुहंसराजः
द्रौपद्या लालनपोषणप्रीणनादिना तस्यामभिरत इत्यर्थः । प्रजा एव सरोजानि कमलानि
तेषामावलयः पङ्कयः तासु रश्मिराजः रश्म्यधीशो रविरिव प्रजासरोजावलिरश्मिराजः । प्रजानां
धर्मतः परिपालने-नानुरञ्जक इत्यर्थः । वीराणां राजा वीरराजः 'राजाहः सखिभ्यष्टच्' इति टच्
। ससोदरः युधिष्ठिरार्जुनादिभिः सहितः स भीमोऽराजत शुशुभे । राज्ञु दीप्तौ लङ् । मालोपमा
॥ ४३ ॥

मन्दोपकारिणी

- कृष्णेति । कृष्णाङ्घ्रिपङ्केरुहभृङ्गराजः कृष्णस्य वसुदेवपुत्रस्य अङ्गी चरणौ ते पङ्केरुहे कमले
इव । पङ्केरुहं तामरसमित्यमरः । तयोः भृङ्गराजः भृङ्गानां भ्रमराणां राजा श्रेष्ठः । द्विरेफपुष्प

ಲಿಙ್ಗಭೃಙ್ಗಭದ್ರಭ್ರಮರಾಲಯ ಇತ್ಯಮರಃ | ಕೃಷ್ಣಾಮುಖಾಮ್ಬೋರುಹಹಂಸರಾಜಃ ಕೃಷ್ಣಾಯಾಃ ದ್ರೌಪದ್ಯಾಃ ಮುಖಂ ಆನನಂ
ಅಮ್ಬೋರುಹಂ ಕಮಲಮಿವ ಕೃಷ್ಣಾಮುಖಾಮ್ಬೋರುಹಂ ತಸ್ಮಿನ್ ಹಂಸರಾಜ ಇವ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಶ್ರೇಷ್ಠ ಇವ ಸ್ಥಿತಃ | ಹಂಸಾಸ್ತು
ಶ್ವೇತಗರುತ ಇತಿ ವಿಶ್ವಃ | ಕೃಷ್ಣಾ ತು ದ್ರೌಪದೀ ನೀಲೇತಿ ವಿಶ್ವಃ | ಪ್ರಜಾಸರೋಜಾವಲಿರಶ್ಮಿರಾಜಃ ಪ್ರಜಾಃ
ಸ್ವಕೀಯಜನಾಃ | ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಾತ್ಸಂತತೌ ಜನ ಇತ್ಯಮರಃ | ತಾ ಏವ ಸರೋಜಾನಿ ಕಮಲಾನಿ ತेषಾಂ ಆವಲಿಃ
ಪಂಕ್ತಿಃ ಸಮೂಹ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಯಾಃ ರಶ್ಮಿರಾಜಃ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಕಿರಣೈಃ ರಾಜತ ಇತಿ ರಶ್ಮಿರಾಜಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಥಾನೀಯ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿರಣಪ್ರಗ್ರಹೌ ರಶ್ಮಿ ಇತ್ಯಮರಃ | ಸಸೋದರಃ ಸೋದರೈಃ ಭ್ರಾತೃಭಿಃ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಃ | ವೀರರಾಜಃ
ವೀರಾಣಾಂ ಶೂರಾಣಾಂ ರಾಜಾ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ | ಅರಾಜತ ಶುಶ್ರುಭೇ | ರಾಜೃ ದೀಪ್ತೌವಿತ್ಯತೌ ಲಡಾತ್ಮನೇಪದಂ ಅರಾಜತ
ಅರಾಜೇತಾಂ ಅರಾಜಂತ ಇತಿ | ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾದೇ ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಃ ದ್ರೌಪದೀಮುಖಂ ಪ್ರೇಮ್ಣಾ ಪಶ್ಯಮಾನಃ ಸ್ವಜನಹರ್ಷಕಃ
ಭೀಮಃ ಭ್ರಾತೃಭಿಃ ಸಹ ಶೋಭಮಾನಃ ಸನ್ ರಾಜ್ಯಂ ಅಭುಂಕ್ತೇತಿ ಭಾವಃ || ೪೩ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ- ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ(ರಾಜಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ) ಅಧಿರೂಢರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು
ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕೃಷ್ಣಾಂಘ್ರಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕೃಷ್ಣಾಂಘ್ರಿ-ಪಂಕೇರುಹ-ಭೃಂಗ-ರಾಜಃ ಕೃಷ್ಣಾ-ಮುಖಾಂಭೋರುಹ-ಹಂಸ-ರಾಜಃ |
ಪ್ರಜಾ-ಸರೋಜಾವಲಿ-ರಶ್ಮಿ-ರಾಜಃ ಸ-ಸೋದರೋ-ರಾಜತ ವೀರ-ರಾಜಃ || 43 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಕೃಷ್ಣಾಂಘ್ರಿ ಪಂಕೇರುಹಭೃಂಗರಾಜಃ, ಕೃಷ್ಣಾಮುಖಾಂಭೋರುಹಹಂಸರಾಜಃ, ಪ್ರಜಾ
ಸರೋಜಾವಲಿರಶ್ಮಿರಾಜಃ, ಸಸೋದರಃ, ಅರಾಜತ, ವೀರರಾಜಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಕೃಷ್ಣಾಂಘ್ರಿ, ಪಂಕೇರುಹಭೃಂಗರಾಜಃ- ಕೃಷ್ಣ = ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ಅಂಘ್ರಿ = ಪಾದಗಳೆಂಬ,
ಪಂಕೇರುಹ = ಕಮಲಕ್ಕೆ, ಭೃಂಗರಾಜಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದುಂಬಿಯಂತಿರುವ, ಕೃಷ್ಣಾಮುಖಾಂಭೋ
ರುಹಹಂಸರಾಜಃ- ಕೃಷ್ಣಾ = ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯರ, ಮುಖ = ಮುಖವೆಂಬ, ಪಂಕೇರುಹ =
ಕಮಲಕ್ಕೆ, ಹಂಸರಾಜಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಂಸದಂತಿರುವ, ಪ್ರಜಾಸರೋಜಾವಲಿರಶ್ಮಿರಾಜಃ- ಪ್ರಜಾ
= ಪ್ರಜೆಗಳೆಂಬ, ಸರೋಜ = ಕಮಲದ, ಆವಲಿ = ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ, ರಶ್ಮಿರಾಜಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವ, ವೀರರಾಜಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವೀರರಂತಿರುವ ಭೀಮಸೇನದೇವರು. ಸಸೋದರಃ
= ಸಹೋದರರಿಂದ ಕೂಡಿ, ಅರಾಜತ = ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸಹೋದರರಾದ ಧರ್ಮರಾಜ, ಅರ್ಜುನ, ನಕುಲ ಸಹದೇವರಿಂದ ಸಮೇತರಾದ,

ವೀರರುಗಳಿಗೆ ರಾಜಪ್ರಾಯರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಈ ಭೀಮಸೇನದೇವರೆಂತಹವರೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಂಗರಾಜರು ಎಂದರೆ ಭ್ರಮರಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಹೇಗೆ ದುಂಬಿಯು ಕಮಲಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಧುವನ್ನು ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಾನಮಾಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಭೀಮಸೇನದೇವರೆಂಬ ಭ್ರಮರವು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರ ಪಾದಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳ ಅರ್ಚನ ಸ್ಮರಣಾದಿಗಳೆಂಬ ನವವಿಧ ಭಕ್ತಿರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಸೇನದೇವರು ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯರ ಮುಖಕಮಲಕ್ಕೆ ಹಂಸಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಹೇಗೆ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಯು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ ಭೀಮಸೇನದೇವರೆಂಬ ಹಂಸವು ದ್ರೌಪದೀದೇವಿಯರ ಮುಖವೆಂಬ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಲಾಲನೆ, ಪೋಷಣ, ಪ್ರೀಣನಾದಿಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಪೂರ್ವಕ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿಹರಿಸುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಪ್ರಜೆಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳಿಗೆ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ರಶ್ಮಿರಾಜನೆಂಬ ಸೂರ್ಯ ಸದೃಶರು. ಹೇಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಲು ಕಮಲಗಳು ವಿಕಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಲಿದಾಡುತ್ತವೋ, ಅಂತೆಯೇ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಧರ್ಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯಪರಿಪಾಲನೆ ಮಾಡಲಾಗಿ, ಪ್ರಜೆಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳು ಸಂತೋಷಗೊಂಡವು || 43 ||

ಪೌತ್ರೇ ಪವಿತ್ರಾಹಯಜಾಮಿಪೌತ್ರೇ ಧರಾಂ ನಿಧಾಯಾಸುರಧೀಘು ತಾಪಮ್ |

ಕೀರ್ತಿಂ ತ್ರಿಲೋಕಯಾಂ ಹೃದಯೇ ಮುಕ್ತುಂದಂ ಭೇಜೇ ಪದಂ ಸ್ವಂ ಸಹಜೈಃ ಸ ಭೀಮಃ || ೪೪ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಪೌತ್ರೇ[14] | ಸ ಭೀಮಃ ಸಹಜೈಃ ಸಹ ಸ್ವಂ ಪದಂ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಂ ಭೇಜೇ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ ? * ಪವಿತ್ರಾಹಯಜಾಮಿಪೌತ್ರೇ, ಪಾವನನಾಮ್ನಃ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಜಾಮಿಃ ಸಹಜಾ ಸುಭದ್ರಾ, ತಸ್ಯಾಃ ಪೌತ್ರೇ, 'ಪವಿತ್ರೋಽಗ್ರೌ ಹರೌ ಪೂತೇ', 'ಜಾಮಿಃ ಸ್ವಸೃಕುಲಸ್ತ್ರಿಯೋಃ', ತೇನ ಸ್ವಸ್ಯ ಚ ಪೌತ್ರೇ ಪರೀಕ್ಷಿತೀ ಧರಾಂ ನಿಧಾಯ, ಅಸುರಧೀಘು ಅಸುರಮನಸ್ಸು, ತಾಪಂ ವಯಮನೇನೈವ ನಾಶಿತಾ ಹೀತಿ ಸಂತಾಪಂ ನಿಧಾಯ, ತ್ರಿಲೋಕಯಾಂ ಕೀರ್ತಿಂ ನಿಧಾಯ, ಹೃದಯಂ ಮನೋ ಮುಕ್ತುಂದೇ ನಿಧಾಯ || ೪೪ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಧೋಧಿಕಾ

एवं राज्यपरिपालनं कृत्वा भीमः स्वपदं भेज इत्याह— पौत्र इति || स भीमः पवित्र

ಇತ್ಯಾಹ್ಯಯೋ ನಾಮ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಜಾಮಿಃ ಸ್ವಸಾ ಸುಭದ್ರಾ । ‘ಜಾಮಿಃ ಸ್ವಸೃಕುಲಿನಯೋ’ ರಿತಿ ವೈಜಯಂತಿ । ತಸ್ಯಾಃ ಪೌತ್ರಃ ಪುತ್ರಪುತ್ರಸ್ತस्ಮಿನ್ । ‘ಪವಿತ್ರೋಽನೌಹರೌ ಪೂತ’ ಇತಿ ವೈಜಯಂತಿ । ಪೌತ್ರೇ ಸ್ವಪುತ್ರಪುತ್ರೇ, ಅಭಿಮನ್ಯುಪುತ್ರೇ ಪರಿಕ್ಷಿತಿತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಧರಾಂ ಭೂಮಿಂ ನಿಧಾಯ ಧರಾಪರಿಪಾಲನಾರ್ಥಂ ತಮಭಿಷಿಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅಸುರಧೀಷು ಅಸುರಾಣಾಂ ಮನಸ್ಸು ತಾಪಂ “ಬತ ವಯಮನೇನೈವ ನಾಶಿತಾ” ಇತಿ ಸಂತಾಪಂ ನಿಧಾಯ, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ ಕೀರ್ತಿಂ ನಿಧಾಯ, ಹೃದಯಂ ಮನಃ ಸುಕುಂದೇ ನಿಧಾಯ, ಸಹಜೈರ್ಯುಧಿಷ್ಠಿರಾದಿಭಿಃ ಸಹ ಸ್ವಪದಂ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಂ ಸ್ವಲೋಕಂ ವಾ ಭೇಜೇ । ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಲಿಟ್ । ದೀಪಕಮ್ ॥ ೪೪ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಪೌತ್ರೇತಿ ॥ ಸ ಭೀಮಃ । ಪವಿತ್ರಾಹ್ಯಯಜಾಮಿಪೌತ್ರೇ ಪವಿತ್ರಃ ಆಹ್ಯಯಃ ನಾಮ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಪವಿತ್ರಾಹ್ಯಯಃ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಃ ತಸ್ಯ ಜಾಮಿಃ ಸ್ವಸಾ ಸುಭದ್ರಾ । ಜಾಮಿಃ ಸ್ವಸೃಕುಲಸ್ತ್ರಿಯೋ-ರಿತ್ಯಮರಃ । ತಸ್ಯಾಃ ಪೌತ್ರೇ ಪುತ್ರಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಪೌತ್ರಃ ಅಭಿಮನ್ಯುಪುತ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಪೌತ್ರೇ ಸ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಪೌತ್ರೇ ಪರಿಕ್ಷಿತಿತಿ । ಧರಾಂ ಧರಣಿಮ್ । ಧರಾ ಧರಿತ್ರಿ ಧರಣೀತ್ಯಮರಃ । ನಿಧಾಯ ತದಧೀನಾಂ ಕೃತ್ವಾ । ಅಸುರಧೀಷು ಅಸುರಾಣಾಂ ಧೀಷು ಅಂತಃಕರಣೇಷು ತಾಪಂ ಚ, ಸರ್ವೇ ಅಸುರಾಃ ಅನೇನ ಭೀಮೇನೈವ ನಾಶಿತಾ ಇತಿ ಮನಸಿ ಸಂತಾಪಂ ನಿಧಾಯ, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ ಲೋಕತ್ರಯೇ ಕೀರ್ತಿಂ ಯಶಃ ನಿಧಾಯ ಪ್ರಸಾರ್ಯ, ಹೃದಯೇ ಸ್ವಚಿತ್ತೇ ಸುಕುಂದಂ ನಾರಾಯಣಂ ನಿಧಾಯ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ಧ್ಯಾಯನ್ ಇತಿ ಭಾವಃ । ಸಹಜೈಃ ‘ಸಹಯೋಗೇ ತೃತೀಯಾ’ ಭ್ರಾತೃಭಿಃ ಸಹ ಸ್ವಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ಪದಂ ಸ್ವರ್ಗಾದಿस्थಾನಂ ಭೇಜೇ ಪ್ರಾಪ । ಭಜ ಸೇವಾಯಾಮಿತ್ಯತೋ ಲಿಡಾತ್ಮನೇಪದಂ ಭೇಜೇ ಭೇಜಾತೇ ಭೇಜಿರೇ ಇತಿ । ಪದಂ ವ್ಯವಸಿತತ್ರಾಣಸ್ಥಾನಲಕ್ಷ್ಮಾಂಧ್ರಿವಸ್ತುಷ್ವಿತ್ಯಮರಃ ॥ ೪೪ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ- ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯಪರಿಪಾಲನೆ ಮಾಡಿ ಭೀಮೇನದೇವರು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸೇರಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- ‘ಪೌತ್ರೇ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪೌತ್ರೇ ಪವಿತ್ರಾಹ್ಯಯ-ಜಾಮಿ-ಪೌತ್ರೇ ಧರಾಂ ನಿಧಾಯಾ-ಸುರ-ಧೀಷು ತಾಪಮ್ ।

ಕೀರ್ತಿಂ ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ ಹೃದಯೇ ಮುಕುಂದಂ ಭೇಜೇ ಪದಂ ಸ್ವಂ ಸಹಜೈಃ ಸ ಭೀಮಃ ॥ 44 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪೌತ್ರೇ, ಪವಿತ್ರಾಹ್ಯಯಜಾಮಿಪೌತ್ರೇ, ಧರಾಂ, ನಿಧಾಯ, ಅಸುರಧೀಷು, ತಾಪಂ, ಕೀರ್ತಿಂ, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ, ಹೃದಯೇ ಮುಕುಂದಂ ಭೇಜೇ, ಪದಂ, ಸ್ವಂ, ಸಹಜೈಃ, ಸಃ, ಭೀಮಃ ॥

ಅರ್ಥಃ - ಪವಿತ್ರಾಹ್ಯಯಜಾಮಿಪೌತ್ರೇ- ಪವಿತ್ರ = ಮಂಗಳಕರವಾದ, ಆಹ್ಯಯ = ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ಜಾಮಿ = ತಂಗಿಯಾದ, ಸುಭದ್ರಾ ದೇವಿಯರ, ಪೌತ್ರೇ = ಮೊಮ್ಮಗನಾದ, ಪೌತ್ರೇ = ತನ್ನ

ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಪರೀಕ್ಷಿತ್ ಮಹಾರಾಜನಲ್ಲಿ , ಧರಾಮ್ = ಭೂಮಿಯನ್ನು , ಅಸುರಧೀಷು- ಅಸುರ = ದೈತ್ಯರ, ಧೀಷು = ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ, ತಾಪಂ = ಸಂತಾಪವನ್ನು, ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಕೀರ್ತಿಂ = ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು, ಹೃದಯೇ = ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಮುಕುಂದಂ = ಮುಕ್ತಿಪ್ರದಾಯಕನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು, ನಿಧಾಯ = ಇಟ್ಟು, ಸಃಭೀಮಃ = ಆ ಭೀಮಸೇನದೇವರು, ಸಹಜೈಃ = ಸಹೋದರರಿಂದ ಕೂಡಿ, ಸ್ವಂ = ತಮ್ಮ , ಪದಂ = ಮೂಲರೂಪವನ್ನು, ಭೇಜೇ = ಹೊಂದಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಭೀಮಸೇನದೇವರು ತಮ್ಮ ಮೊಮ್ಮಗನಲ್ಲಿ-ಮಗನ ಮಗನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರು. ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ನಂತರ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸಿದರು. ಆ ಮೊಮ್ಮಗನು ಯಾರೆಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಸ್ವದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಪಾವನ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪವಿತ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನ ಜಾಮಿ ಎಂದರೆ ಸಹೋದರಿಯಾದ ಸುಭದ್ರೆಯು ಮೊಮ್ಮಗನು= ಮಗನಾದ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಮಗನಾದ ಉತ್ತರಾಪುತ್ರ ಪರೀಕ್ಷಿತನು.

ದೈತ್ಯರುಗಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಪವನ್ನಿಟ್ಟರು, ಎಂದರೆ, ದೈತ್ಯರುಗಳು ನಾವು ಈ ಭೀಮಸೇನನಿಂದಲೇ ಹತವಾದೆವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಂಕಟಪಟ್ಟರು.

ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟರು, ಎಂದರೆ ಭೀಮಸೇನದೇವರ ಕೀರ್ತಿಯು ದಿಗಂತವಾಗಿಹಬಿತ್ತು. ಹೃದಯ-(ಮನಸ್ಸು)-ದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿದಾತನಾದ್ದರಿಂದ ಮುಕುಂದಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮುಕುಂದನನ್ನು ಇಟ್ಟರು. ಎಂದರೆ, ಸಂತತ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಮುಕುಂದ-ಮೋಕ್ಷಕರ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಾ ದೈಷ್ಟ್ಯ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ) ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು.

ಇಂತಹ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸಹೋದರರಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ಸ್ವಪದ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದರು || 44 ||

विष्णोः पदान्तं भजताऽनिलेन घोरप्रघातैरिति नाशितास्ते ।

रसोज्ज्विताश्चञ्चलवृत्तयोऽलं शोभां न भेजुः सुरवैरिमेघाः ॥ ४५ ॥

भावप्रकाशिका - प्रघातो युद्धं घट्टनं च । रसो वीर्यमुदकं च ॥ ४५ ॥

(ಪ. ದಿ.) ವಿಷ್ಣೋರಿತಿ । ವಿಷ್ಣೋಃಪದಾಂತಂ ಶ್ರೀಹರಿಚರಣಸನ್ನಿಧಿಂ ಭಜತಾ ಸದಾ ತತ್ರ ವರ್ತಮಾನೇನ ಅನಿಲೇನ ಭೀಮರೂಪೇಣ ವಾಯುನಾ ಘೋರಪ್ರಘಾತೈಃ ಘೋರಯುದ್ಧೈಃ ಇತಿ ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ನಾಶಿತಾಃ, ರಸೋಜ್ಜ್ವಿತಾಃ ಸತ್ವರಹಿತಾಃ, ಅತ ಏವ ಅಲಂ ಚञ्चलवृत्तयः ते सुरवैरिमेघाः शोभां न भेजुः । ಮೆಘಾ ವಾಯುನಾ ಘೋರತಾಡಿತೈಃ ನಾಶಿತಾಃ ಶಕಲೀಕೃತಾಃ, ರಸೋಜ್ಜ್ವಿತಾಃ ನಿರ್ಜಲಾಃ, ಅತ ಏವ ಲಘುತ್ವಾತ್ ಅಲಂ ಚञ्चलवृत्तयः

सन्तो यथा शोभां न भजेयुस्तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः ॥ ४५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अथ श्रीमुख्यप्राणस्य तृतीयावतारकथां सप्रपञ्चं वक्तु-मुपोद्धातसङ्गत्या पूर्वं भीमनिहतानां मणिमदादिदैत्यानामवस्थामाह—विष्णोरिति ।। विष्णोः श्रीकृष्णस्य पदस्य अन्तः सन्निधिस्तं भजता सदा तत्र वर्तमानेन अनिलेन भीमरूपेण वायुना । घोरा ये प्रघाताः सङ्ग्रामास्तैः ‘प्रघातश्च समाह्वयः जन्यं स्यादभि-सम्पातः’ इति हलः । इति प्रागुक्तप्रकारेण । नाशिता रसोज्ज्विता वीर्येण रहिताः ‘रसः स्वादे जले वीर्ये’ इति हेमचन्द्रः । अत एव अलं सम्यक् चञ्चला वृत्तिर्वर्तनं येषां ते । भीमहताः सुरवैरिणो मेघा इव सुरवैरिमेघाः शोभां कान्तिं न भेजुः । ‘भज सेवायां’ लिट् । श्लेषार्थे तु-मेघा वायुना घोरप्रघातैः घोरताडनैर्नाशिताः शकलीकृताः रसोज्ज्विता निर्जला अत एव लघुत्वादलं चञ्चलवृत्तयः सन्तो यथा शोभां न भजेयुस्तद्वत् । उपमा ।। ४५ ।।

मन्दोपकारिणी

- विष्णोरिति ।। विष्णोः श्रीकृष्णस्य पदान्तं पादयोः अन्तं सामीप्यम् । अन्तः पदार्थसामीप्य इति धनञ्जयः । भजता सेवमानेन श्रीकृष्णसन्निधौ विद्यमानेनेत्यर्थः । अनिलेन भीमरूपेण वायुना घोरप्रघातैः घोरैः क्रूरैः भयानकैः । घोरं भीमं भयानकमित्यमरः । प्रघातैः समाघातैः युद्धैरित्यर्थः । अभ्यामर्दसमाघातसङ्ग्रामाभ्यगामाऽहवा इत्यमरः । इति पूर्वोक्तप्रकारेण । इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिष्वित्यमरः । नाशिताः निहताः रसोज्ज्विताः रसेन वीर्येण उज्ज्विताः रहिताः । ङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रस इत्यमरः । अत एव अलं अत्यन्तं चञ्चलवृत्तयः चञ्चला अस्थिरा समाधानरहितेति यावत् वृत्तिः मनोव्यापारः येषां ते तथोक्ताः । ते प्रसिद्धाः सुरवैरिमेघाः सुरेषु देवेषु वैरं द्वेषो येषामस्तीति सुरवैरिणः दैत्या इत्यर्थः । वैरं विरोधो विद्वेष इत्यमरः । अत एव मेघाः शोभां कान्तिं न भेजुः न प्रापुः । भज सेवायामित्यतो लिट् परस्मैपदं बभाज भेजतुः भेजुः । यथा मेघाः आकाशमध्यप्रदेशं प्राप्तेन वायुना घोरताडनैः शिथिलीकृताः रसोज्ज्विताः जलरहिताः अत एव लघुत्वात् चञ्चलवृत्तयः सन्तः शोभां न भजन्ति तथेति श्लोकाभिप्रायः ।। ४५ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಇಲ್ಲಿಯ ಪರ್ಯಂತ ದ್ವಿತೀಯಾವತಾರದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಶ್ರೀಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ

ತೃತೀಯಾವತಾರದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲು, ಪೀಠಿಕಾ ರೂಪವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಭೀಮನಿಂದ ಹತರಾದ ಮಣಿಮದಾದಿ ದೈತ್ಯರುಗಳ ಅವಸ್ಥೆ ಏನಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದಾಂತಮ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದಾಂತಂ ಭಜತಾ-ಽನಿಲೇನ ಘೋರ-ಪ್ರಘಾತೈ-ರಿತಿ ನಾಶಿತಾಸ್ತೇ |

ರಸೋಜ್ಜಿತಾ-ಚಂಚಲ-ವೃತ್ತಯೋ-ಽಲಂ ಶೋಭಾಂ ನ ಭೇಜುಃ ಸುರ-ವೈರಿ-ಮೇಘಾಃ ||45 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ವಿಷ್ಣೋಃ, ಪದಾಂತಂ, ಭಜತಾ, ಅನಿಲೇನ, ಘೋರಪ್ರಘಾತೈಃ, ಇತಿ, ನಾಶಿತಾಃ, ತೇ, ರಸೋಜ್ಜಿತಾಃ, ಚಂಚಲವೃತ್ತಯಃ, ಅಲಂ, ಶೋಭಾಂ, ನ, ಭೇಜುಃ, ಸುರವೈರಿಮೇಘಾಃ ||

ಅರ್ಥಃ - ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ, ಪದಾಂತಂ- ಪದ = ಪಾದಗಳ, ಅಂತಂ = ಸಮೀಪವನ್ನು, ವಿಷ್ಣೋಃಪದ = ಆಕಾಶದ, ಅಂತಂ = ಸಮೀಪವನ್ನು, ಭಜತಾ = ಹೊಂದಿದ, ಅನಿಲೇನ = ಶ್ರೀಭೀಮಸೇನದೇವರಿಂದ, ಗಾಳಿಯಿಂದ, ಘೋರಪ್ರಘಾತೈಃ-ಘೋರ = ಭಯಂಕರವಾದ, ಪ್ರಘಾತೈಃ = ಹೊಡೆತಗಳಿಂದ, ಇತಿ = ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ನಾಶಿತಾಃ = ನಾಶಹೊಂದಿದ, ತೇ = ಆ ದೈತ್ಯರುಗಳು, ಅಲಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಚಂಚಲವೃತ್ತಯಃ = ಚಪಲವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ, ಅಲಂ = ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ರಸೋಜ್ಜಿತಾಃ- ರಸ = ಬಲದಿಂದ, ನೀರಿನಿಂದ, ಉಜ್ಜಿತಾಃ = ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತೇ = ಆ, ಸುರವೈರಿಮೇಘಾಃ- ಸುರ = ದೇವತೆಗಳ, ವೈರಿ = ವೈರಿಗಳಾದ ದೈತ್ಯರು ಎಂಬ, ಮೇಘಾಃ = ಮೋಡಗಳು, ಶೋಭಾಂ = ಕಾಂತಿಯನ್ನು, ಶೋಭೆಯನ್ನು, ನ ಭೇಜುಃ = ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ದೇವತಾಶತ್ರುಗಳಾದ ಮಣಿಮದಾದಿದೈತ್ಯರೆಂಬ ಮೇಘಗಳು ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಮೇಘಗಳು ಏಕೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಮೇಘಗಳು ರಸವೆಂಬ ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಮೇಘಗಳೇ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ರಸದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಕಾಂತಿಹೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆ, ಮೊದಲು ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವರಾದ ಮಣಿಮದಿ ದೈತ್ಯರುಗಳು ಭೀಮನೊಡನೆ ಹೋರಾಡೋಣದರಿಂದ ರಸವೆಂಬ ವೀರ್ಯಹೀನರಾಗಿ ಕಾಂತಿಹೀನರಾದರು.

ಮೇಘಗಳು ಉದಕ ಹೀನವಾಗಿ, ಹಗುರವಾದ್ದರಿಂದ ಚಂಚಲವೃತ್ತಿಗಳಾಗುವಂತೆ, ದೈತ್ಯರುಗಳು ವೀರ್ಯಹೀನರಾಗಿ ಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಿಂದ ಚಂಚಲವಾದ ಮನೋವೃತ್ತಿವುಳ್ಳವರಾದರು = ಸಮಾಧಾನರಹಿತರಾದರು. ಮೇಘಗಳು ಉದಕಹೀನಗಳಾಗಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಅನಿಲವೆಂಬ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಭಯಂಕರತಾಡನ(ಘಟನ)ಗಳಿಂದ ತುಂಡು ತುಂಡು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ದೈತ್ಯರಾದರೋ

ಅನಿಲನೆಂಬ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಅವತಾರರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಂದ ಭಯಂಕರ ಯುದ್ಧದಿಂದ ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು (ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ)ವೀರ್ಯಹೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಯುವು ಎಂತಹುದೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂಬ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಚರಿಸತಕ್ಕವು, ವಾಯುಕುಮಾರರಾದ ಭೀಮಸೇನದೇವರು ವಿಷ್ಣು = ಎಂದರೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ಪದಾಂತ = ಎಂದರೆ ಪಾದಸನ್ನಿಧಿಯನ್ನು (ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವರು) ಭಜಿಸತಕ್ಕವರು || 45 ||

एतत्प्रतीपं किल कर्तुकामा नष्टौजसः सङ्कटमेवमाप्य ।

मुकुन्दवैगुण्यकथां स्वयोग्यां काले कलावाकलयन्त तेऽलम् ॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिका

एतदिति । नष्टौजसः नष्टसामर्थ्याः ते दैत्याः एवं सङ्कटं भीमनिमित्तक्लेशं आप्य, एतत्प्रतीपं भीमकृतापकारप्रतीकारं कर्तुकामाः । किल अपरमार्थे । अपकर्तुमसमर्था इति भावः । कलौ काले कलियुगे उत्पन्ना इति भावः । स्वयोग्यां दैत्यानामेव योग्यां मुकुन्दवैगुण्यकथाम्, मुकुन्दस्य विगुणत्वसम्बन्धिनीं कथां वाग्जालम्, 'कथ वाक्यप्रबन्धे' इति धातोः, अलमाकलयन्त चक्रुः । कल कामधेनुरिति धातुः ॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

एवंभूतास्ते किं चक्रुरित्यत आह—एतदिति ॥ नष्टमोजः सामर्थ्यं येषां ते मणिमदादिदैत्याः एवं सङ्कटं भीमनिमित्तक्लेशमाप्य एतस्य भीमकृतापराधस्य प्रतीपं प्रतीकारं स्ववधप्रतीकारमित्यर्थः । कर्तुं काम इच्छा येषां ते तथा सन्तः 'लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममनसोरपि' इत्युक्तेस्तुमोऽन्तलोपः । किलेत्यपरमार्थे । वस्तुतोऽपकर्तुमसमर्था इति भावः । कलौ कलियुगारख्ये 'कलहेऽन्त्ययुगे कलि'रिति वैजयन्ती । काले उत्पन्ना इति भावः स्वयोग्यां दैत्ययोग्याम् । विगतो गुणो यस्मात्स विगुणस्तस्य भावो वैगुण्यं मुकुन्दस्य वैगुण्यं निर्गुणत्वं तस्य कथां तत्समर्थन-परवाग्जालमित्यर्थः । कथ वाक्यप्रबन्ध इति धातोः । अलं सम्यक् आकलयन्त चक्रुः 'कल कामधेनु'रिति धातोर्लङ् ॥ ४६ ॥

मन्दोपकारिणी

- एतदिति ॥ नष्टौजसः नष्टं गतं ओजः सामर्थ्यं येषां ते तथोक्ताः । ते दैत्याः एवं

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಸಂಘಟಿತಂ ಸಂಭವಂ ಭೀಮನಿಮಿತ್ತಕಂ ಕ್ಲೇಶಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಆಪ್ಯ ಅನುಭೂಯ ಏತತ್ಪ್ರತಿಪಂ ಏತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪಂ ವಿರೋಧಂ ಭೀಮಕೃತಾಪಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರತೀಕಾರಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ಕರ್ತುಕಾಮಾಃ ಕರ್ತು ಕಾಮೋ ಇಚ್ಛಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ಕಿಲೇತ್ಯಪರಮಾರ್ಥಃ | ಅಪಕರ್ತು ಅಸಮರ್ಥಾ ಇತಿ ಭಾವಃ | ಕಲೌ ಕಲಿಯುಗಾಖ್ಯೇ ಕಾಲೇ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ ಸಂತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಸ್ವಯೋಗ್ಯಾಂ ಸ್ವೇಷಾಂ ಯೋಗ್ಯಾಂ ಅರ್ಹಾಂ ಮುಕ್ತುಂದವೈಗುಣ್ಯಕಥಾಂ ಮುಕ್ತುಂದಸ್ಯ ಹರೇಃ ವಿಗುಣಸ್ಯ ಭಾವೋ ವೈಗುಣ್ಯಂ ವೈಗುಣ್ಯಸ್ಯ ಕಥಾಂ ಹರಿನಿರ್ಗುಣತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗ್ಜಾಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಥ ವಾಕ್ಪ್ರಬಂಧ ಇತಿ ಧಾತೋಃ | ಅಲಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಆಕಲಯಂತ ಚಕ್ರುಃ | ಕಲ ಕಾಮಧೇನೌ ಇತಿ ಧಾತೋಃ ಲಡಾತ್ಮನೇಪದಂ ಆಕಲಯತ ಆಕಲಯೇತಾಂ ಆಕಲಯಂತೇತಿ | ಭೀಮಹತಾ ದೈತ್ಯಾಃ ಪುನರ್ಮೂಲಾಉತ್ಪನ್ನಾಃ ಸಂತಃ ಭೀಮಪ್ರತೀಕಾರಿತ್ವೇನ ಹರಿನಿರ್ಗುಣತ್ವ-ಪ್ರತಿಪಾದಕಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಚಕ್ರurಿತಿ ಭಾವಃ || ೪೬ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ-ಹೀಗೆ ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಂದ ನಷ್ಟರಾಗಿ ವೀರ್ಯರಹಿತರಾದ ಆದೈತ್ಯರುಗಳು ಏನುಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಏತತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಏತತ್-ಪ್ರತೀಪಂ ಕಿಲ ಕರ್ತು-ಕಾಮಾ ನಷ್ಟೌಜಸಃ ಸಂಕಟ-ಮೇವ-ಮಾಪ್ಯ |

ಮುಕುಂದ-ವೈಗುಣ್ಯ-ಕಥಾಂ ಸ್ವ-ಯೋಗ್ಯಾಂ ಕಾಲೇ ಕಲಾವಾ-ಕಲಯಂತ ತೇಽಲಮ್ #

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಏತತ್ಪ್ರತೀಪಂ, ಕಿಲ, ಕರ್ತುಕಾಮಾಃ, ನಷ್ಟೌಜಸಃ, ಸಂಕಟಮ್, ಏವಮ್, ಆಪ್ಯ, ಮುಕುಂದವೈಗುಣ್ಯಕಥಾಂ, ಸ್ವಯೋಗ್ಯಾಂ, ಕಾಲೇ, ಕಲಾವಾ, ಆಕಲಯಂತ ತೇ, ಅಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ನಷ್ಟೌಜಸಃ- ನಷ್ಟ = ನಷ್ಟವಾದ, ಜಸಃ = ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ, ತೇ = ಆ ದೈತ್ಯರು, ಅಲಮ್ = ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಏವಂ = ಹೀಗೆ, ಸಂಕಟಂ = ಸಂಕಟವನ್ನು, ಆಪ್ಯ = ಹೊಂದಿ, ಏತತ್ಪ್ರತೀಪಂ-ಏತತ್ = ಇದಕ್ಕೆ, ಪ್ರತೀಪಂ = ವಿರೋಧವನ್ನು, ಕರ್ತುಕಾಮಾಃ = ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಸ್ವಯೋಗ್ಯಾಂ-ಸ್ವ = ತಮಗೆ, ಯೋಗ್ಯಾಂ = ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಕಲಾವಾ ಕಾಲೇ = ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ, ಮುಕುಂದವೈಗುಣ್ಯಕಥಾಂ-ಮುಕುಂದ = ಮುಕ್ತಿಪ್ರದಾಯಕನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ವೈಗುಣ್ಯ = ನಿರ್ಗುಣತ್ವದ, ಕಥಾಂ = ಪ್ರವಾದವನ್ನು, ಆಕಲಯಂತ ಕಿಲ = ಮಾಡಿದರಷ್ಟೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - (ಭೀಮಸೇನದೇವರು ಸೌಗಂಧಿಕಾಪುಷ್ಪತರಲು ಹೋದಾಗ ಅವರಿಂದ ಹತರಾದ) ಮಣಿಮಂತನೇ ಮೊದಲಾದ ದೈತ್ಯರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಂಡರು. ಈ ಭೀಮಸೇನನಿಂದ ಹತವಾದೆಲ್ಲಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂಕಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಗೆ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಆದರೆ,

‘ಕೃಷ್ಣೇ ಭೀಮೇ ಚ ವಿದ್ವೇಷಮಧಿಕಂ ದಧತೋಽಸುರಾಃ |

ಭಗ್ನಬಾಹುಬಲಾ ಈಷುವರ್ಗ್ಯುದ್ಧೈಸ್ತತ್ಪವಿಪ್ಲವಮ್ ||’

ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಭೀಮರಲ್ಲಿ ಅತೀದ್ವೇಷ ಯುಕ್ತರಾದ ಆ ದೈತ್ಯರುಗಳು ಬಾಹುಬಲವು ನಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ, ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗ್ಯುದ್ಧದಿಂದ ತತ್ವವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ತತ್ವನಾಶದಿಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ-ಭೀಮರಿಗೆ ಸಂಕಟವಾಗುವುದೆಂದು ಅವರ ಅಭಿಲಾಷೆ. ಶಕುನಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ-

‘ಕೃಷ್ಣೋ ದೈವಂ ಗುರುಭೀಮೋ ವೇದವಿದ್ಯಾ ಚ ಪಾರ್ಷ್ವತೀ |

ತಸ್ಯಾ ಉತ್ಸಾದನೇನೈವ ಯಾತಸ್ತಾವತಿ ಸಂಕಟಮ್ ||

ಕೃಷ್ಣನು ದೇವರು, ಭೀಮನು ಗುರುವು ದ್ರೌಪದಿಯು ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯು.(ಹೀಗೆ ಪಾಂಡವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) ಆ ವೇದವಿದ್ಯೆಯ ನಾಶದಿಂದ ಆ ಕೃಷ್ಣ-ಭೀಮರು ಸಂಕಟವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಹೀಗೆತತ್ವನಾಶವನ್ನುಮಾಡಬೇಕೆಂದುಸಮಾಲೋಚಿಸಿದರಷ್ಟೆ. ಅವರುವಸ್ತುತಃತತ್ವನಾಶಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥರು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ‘ಕಿಲ’ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

‘ಕಿಲ’ಶಬ್ದವು ಅಪರಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು, ಇದೇಗ್ರಂಥಕರ್ತರಿಂದರಚಿತವಾದ ಮಣಿಮಂಜರಿಯ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಅತತ್ವಾವೇದಕಾಃ ಪ್ರಾಯೋ ವೇದಾಃ ಕೇಚಿನ್ನಿರರ್ಥಕಾಃ | ಇತಿ ವೇದಾಂತವಾದಃ ಸ್ಯಾತ್ಕಥಂ ವಾದಸ್ತದಂತಕಃ ||’ ಎಂದರೆ, (ಸಂಕರನು= ಮಣಿಮಂತನು ವೇದವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಿ) ವೇದಗಳು ಬಹುಶಃ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾರವು, ಕೆಲವು ಕಡೆ ನಿರರ್ಥಕವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೆ, ಅಂತಹ ಉಪನ್ಯಾಸವು ವೇದದ ನಾಶವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿತು? ಸರ್ವಥಾ ಮಾಡಲಾರದು. ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದಂತೆ, ದೈತ್ಯರುಗಳು ಸವಿಸ್ತರಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ದೇವರು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ(ಶಾಸ್ತ್ರ=ವಾಗ್ಜಾಲ)ಗಳನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ, ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯದ (ದೈತ್ಯ ಕಾರ್ಯದ) ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ರಚನೆ ಮಾಡುವುದಾದರೋ ಆ ದೈತ್ಯರ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ವಸ್ತುತಃ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಮುಕುಂದಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ || 46 ||

यो भूरिवैरो मणिमान्मृतः प्रागवाग्मी ब्रुभूषुः परितोषितेशः |

स संकराख्योऽघ्नितलेषु जज्ञे स्पृधाऽपरेऽप्यासुरिहासुरेन्द्राः ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिका

यः । प्राक् सौगन्धिकवने मृतः भीमेन हतः यः मणिमान् भूरिवैरः, 'भीमे' इति शेषः, सः स्पृधा स्पर्धया वाग्मी चतुरवचनो बुभूषुः सन्, परितोषितेशः तपसा सन्तोषितरुद्रः सन्, इह भुवि सङ्कराख्यः सर्वभेदनिराकरणात् सङ्कर इत्यन्वर्थनामा, अङ्घ्रितलेषु अङ्घ्रितलसञ्ज्ञकेषु विप्रेषु जज्ञे । अपरे असुरेन्द्रा अपि इह आसुः उत्पन्नाः । 'अङ्घ्रितल' इत्यस्य 'कालडि' इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

भीमहतास्ते वैगुण्यकथां कथं चक्रुः कथञ्चासम्भावितार्थ-प्रतिपादने सामर्थ्यञ्च तेषामित्याशङ्कं परिहरन् पुनर्भुवि जाताः सन्तः वरबलात्तां चक्रुरिति भावेन तेषामुत्पत्तिमाह य इति । प्राक् सौगन्धिकवने मृतो भीमेन हतः यो मणिमान् । भूरि वैरं यस्य बहु वैरं यस्य भीम इति शेषः । स्पृधा स्पर्धया । वाचोऽस्य सन्तीति वाग्मी । 'वाचो ग्मिनि'रिति मत्वर्थे ग्मिनिः । चतुरवचन इत्यर्थः । भवितुमिच्छुः बुभूषुः सन् परितोषितस्तपसा सन्तोषित ईशो रुद्रो येन सः तादृशः सन् । इह भुवि । सर्वभेद-निराकरणात्सर्वसाङ्कर्यप्रतिपादनेन संकर इत्याख्या अन्वर्थसञ्ज्ञा यस्य तादृशः सन् अङ्घ्रितलेषु तदाख्यविप्रेषु जज्ञे उत्पन्नः 'जनी प्रादुर्भावि' लिट् । अपरे मणिमद्व्यतिरिक्ता असुरेन्द्रा अपि इह भुवि आसुः उत्पन्नाः । धातूनामनेकार्थत्वात् 'अस गतिहिंसादानेषु' लिट् । अङ्घ्रितल इत्यस्य कारडि, इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा । तौवानां भाषयाऽङ्घ्रेः 'कार्' इति, तलस्य 'अडि' इति च प्रसिद्धेः ॥ ४७ ॥

मन्दोपकारिणी

- ಯ ಇತಿ ।। ಪ್ರಾಕ್ ಪೂರ್ವಜನ್ಮನಿ ಸೌಗಂಧಿಕವನೇ ಯೋ ಮಣಿಮಾನ್ ತನ್ಮಾಮಕದೈತ್ಯಃ ಸ್ಮೃತಃ ಭೀಮೇನ ಹತಃ ಸ ಮಣಿಮಾನ್ । ಭೀಮೇ ಭೂರಿವೈರಃ ಭೂರಿ ಬಹುಲಂ ವೈರಂ ದ್ವೇಷೋ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ ತಾದೃಶಃ ಸನ್ । ವಾಗ್ಮೀ ವಾವದೂಕಃ 'ವಾಚೋಯುಕ್ತಿಪटुर्वाग्मी ವಾವದೂಕೋऽತಿವಕ್ತರೀ'ತ್ಯಮರಃ । ಬುಭೂಷುಃ ಭವಿತುಮಿच्छुಃ ಸನ್ । ಪರಿತೋಷಿತೇಶಃ ತಪಸಾ ಪರಿತೋಷಿತಃ ಪ್ರಸನ್ನೀಕೃತಃ ಇಶಃ ಶಮ್ಭುಃ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ । 'ಶಮ್ಭುರೀಶಃ ಪಶುಪತಿರೀ'ತ್ಯಮರಃ । ತಾದೃಶಃ ಸನ್ ಇಹ ಭೂಮೌ ಸಂಘರಾಖ್ಯಃ ಸಂಘರ ಇತಿ ಆಖ್ಯಾ ನಾಮ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ ಸನ್ ಅದ್ವಿತೀಯೇಷು ತನ್ಮಾಮಕವಿಪ್ರೇಷು ಜಜ್ಞೇ ಅಭೂತ್ 'ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಮಾವ ಇತ್ಯತೋ ಲಿಡಾತ್ಮನೇಪದಂ ಜಜ್ಞೇ ಜಜ್ಞಾತೇ ಜಜ್ಞಿರೇ' । ಅಪರೇಽಪಿ ಅನ್ಯೇಽಪಿ ಅಸುರೇಂದ್ರಾಃ ಅಸುರಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಅಪಿ ಸ್ಪೃಧಾ ಸ್ಪರ್ಧಯಾ ಇಹ ಭೂಮೌ ಆಸುಃ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ । 'ಅಸ ಭುವೀತ್ಯತೋ ಲಿಡ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಆಸ ಆಸತುಃ ಆಸುರೀತಿ' ।। ೪೭ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಭೀಮಸೇನದೇವರಿಂದ ಹತರಾದ ಅವರು ಹೇಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದರು? ಅಸಂಭಾವಿತವಾದ ಜೀವೈಕ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ಅವರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಬಂದಿತು? ಎಂಬ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವವರಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ವರಬಲದಿಂದ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅವರುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಯಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಯೋ ಭೂರಿ-ವೈರೋ ಮಣಿಮಾನ್ ಮೃತಃ ಪ್ರಾಕ್ ವಾಗ್ಮೀ ಬುಭೂಷುಃ ಪರಿ-ತೋಷಿತೇಶಃ ।
ಸಸಂಕರಾಖ್ಯೋ-ಽಂಘ್ರಿ-ತಲೇಷು ಜಜ್ಞೇ ಸ್ಪೃಧಾಪರೇ-ಽಪ್ಯಾಸು-ರಿಹಾ-ಸುರೇಂದ್ರಾಃ॥47॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಯಃ, ಭೂರಿವೈರಃ, ಮಣಿಮಾನ್, ಮೃತಃ, ಪ್ರಾಕ್, ವಾಗ್ಮೀ, ಬುಭೂಷುಃ, ಪರಿ-ತೋಷಿತೇಶಃ, ಸಃ, ಸಂಕರಾಖ್ಯಃ, ಅಂಘ್ರಿ, ತಲೇಷು, ಜಜ್ಞೇ, ಸ್ಪೃಧಾ, ಪರೇ, ಅಪಿ, ಆಸುಃ, ಇಹ, ಅಸುರೇಂದ್ರಾಃ ॥

ಅರ್ಥಃ-ಭೂರಿವೈರಃ-ಭೂರಿ=ಹೆಚ್ಚಾದ, ವೈರಃ=ಶತ್ರುವುಳ್ಳ, ಯಃ=ಯಾರು, ಪ್ರಾಕ್=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಮೃತಃ= ಸತ್ತಿದ್ದನೋ, ವಾಗ್ಮೀ=ವಾಚಾಲಿಯು, ಬುಭೂಷುಃ=ಆಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಪರಿತೋಷಿತೇಶಃ-ಪರಿತೋಷಿತ=ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಈಶಃ=ಮಹದೇವರುಳ್ಳ, ಸಃ=ಆ, ಮಣಿಮಾನ್=ಮಣಿಮಂತನು, ಸಂಕರಾಖ್ಯಃ=ಸಂಕರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅಂಘ್ರಿ, ತಲೇಷು=ಕಾಲಡಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ, ಜಜ್ಞೇ=ಹುಟ್ಟಿದನು. ಪರೇ=ಇತರರಾದ, ಅಸುರೇಂದ್ರಾಃ=ದೈತ್ಯಶ್ರೇಷ್ಠರೂಕೂಡ, ಇಹ=ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಸ್ಪೃಧಾ=ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ, ಆಸುಃ=ಹುಟ್ಟಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ಹಿಂದೆ ಸೌಗಂಧಿಕವನದಲ್ಲಿ ಮಣಿಮಂತನೆಂಬ ದೈತ್ಯನು ಭೀಮಸೇನನಿಂದ ಹತನಾದನಷ್ಟೆ . ಭೀಮಸೇನನ ದೇವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ದ್ವೇಷವುಳ್ಳವನಾದ ಆ ದೈತ್ಯನು, ರುದ್ರದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ವಾಕ್ಪಟ್ಟುತ್ವವನ್ನು ವರವನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದನು. (ವರದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಲೋಕಮೋಹಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾದನು). (ಅಂಘ್ರಿ=ಕಾಲು, ತಲ=ಅಡಿ) ಎಂದರೆ ಕಾಲಡೀನಾಮಕ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ (ಇಲ್ಲವೆ ಅಂಘ್ರಿತಲವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ) '...ದೈತ್ಯೋ ಮಣಿಮಾನಪ್ಯ ಜಾಯತ | ಮನೋರಥೇನ ಮಹತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಾಂ ಜಾರತಃ ಖಿಲಾತ್ ||' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಹತ್ತರವಾದ ಮನೋರಥದಿಂದ ವಿಧವೆಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ನೀಚನೊಬ್ಬನ ದೆಸೆಯಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಪೂರ್ವಕ ಹುಟ್ಟಿದನು.

'ಉತ್ಪನ್ನಃ ಸಂಕರಾತ್ಮಾ ಯಂ ಸರ್ವಧರ್ಮಬಹಿಷ್ಕೃತಃ | ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ್ವಜನ್ಯಮಾರ್ತಾ ಸಂಕರೇತ್ಯಾ ಜುಹಾವ ತಮ್ || (ಮಂ.ಮಂ) ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ವರ್ಣಸಾಂಕರ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಜನರು ಅವನನ್ನು ಸಂಕರನೆಂದು ಕರೆದರು. ಜಾತಕರ್ಮಾದಿಕರ್ಮಬಾಹಿರನೆಂದು ಹೇಳಿ ಸುಮ್ಮನಾದರು. ತಾಯಿಯು ಅವನನ್ನು 'ಸಂಕರ'ನೆಂದೇ ಕರೆದಳು. ಆ 'ಸಂಕರ'ನೆಂಬ ನಾಮವು ಅವನಿಗೆ, 'ಆವಿದುಷಾ ಮಿತಿ ಸಂಕರತಾಕರಃ ಸ ಕಿಲ ಸಂಕರ ಇತ್ಯ ಭಿಶುಶ್ರುವೇ' ಎಂದು 54ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ, ಸರ್ವಭೇದನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿ ಅಪಂಡಿತರಿಗೆ ಸರ್ವಸಾಂಕರ್ಯಪ್ರತಿಪಾದನ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ

'ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸಂಕರಸ್ತು ಪೂರ್ವಂ ಯೋ ಮಣಿಮಾನ್ ಖಿಲಃ | ಕಾಲಡಿಗ್ರಾಮಜೋ ರುದ್ರವರಾಲ್ಲೋಕಾನ್ ವಿಮೋಹಯನ್ || ಎಂಬ ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದ ಅರ್ಥಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಣಿಮಂತನು ಹೀಗೆ ಸಂಕರನಾಮಕನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಲಾಗಿ, ಇತರ ದೈತ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವವರಾದರು || 47 ||

ಸಾನ್ನಾಯ್ಯಮವ್ಯಕ್ತಹದಾಸ್ತುಭುಗ್ವಾ ಶ್ವಾ ವಾ ಪುರೋಡಾಶಮಸಾರಕಾಮಃ |

ಮಣಿಸ್ತಜಂ ವಾ ಪ್ಲವಗೋಽವ್ಯವಸ್ಥೋ ಜಗ್ರಾಹ ವೇದಾದಿಕಮೇಷ ಪಾಪಃ || ೪೮ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ - ಆಸ್ತುಭುಗಾದಿವದವ್ಯಕ್ತಾಭಿಪ್ರಾಯತ್ವಮಸ್ಯ || ೪೮ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ಸಾನ್ನಾಯ್ಯಮ್ | ಅವ್ಯಕ್ತಹತ್ ಅವ್ಯಕ್ತಾಭಿಪ್ರಾಯಃ ಆಸ್ತುಭುಕ್ ಮಾರ್ಜಾರಃ | 'ಆತುರ್ಬಿಲಾಱೋ' ಮಾರ್ಜಾರೋ ವೃಷದಂಶಕ ಆಸ್ತುಭುಕ್ ಇತ್ಯಮರಃ | ಸಾನ್ನಾಯ್ಯಂ ವಾ ದೋಹಾಸ್ವಯಾಜ್ಞೀಯಹವಿರ್ವಿಶೇಷಮಿವ | ವಾಶಬ್ದ ಇವಾರ್ಥ | 'ವಾ ವಿಕಲ್ಪೋಪಮಾನಯೋಃ' ಇತ್ಯಮರಃ | ಅಸಾರಕಾಮಃ ಅಪವಿತ್ರೇಚ್ಛುಃ ಶ್ವಾ ಪುರೋಡಾಶಂ ವಾ ಪುರೋಡಾಶಮಿವ | ಅವ್ಯವಸ್ಥಃ ವ್ಯವಸ್ಥಾರಹಿತಃ ಪ್ಲವಗಃ ಕಪಿಃ ಮಣಿಸ್ತಜಂ ವಾ ಅನರ್ಥ್ಯಮಣಿಮಾಲಾಮಿವ ಪಾಪಃ ಷಃ

सङ्कराख्यः वेदादिकं जग्राह । अयमत्र दृष्टान्तत्रयाभिप्रायः सान्नाय्यं पिपासुरपि मार्जारः
 अव्यक्तहृदयो निमीलिताक्षः साधुरिव वर्तमानो यथाऽवसरे प्राप्ते तत् पिबेत् एवमयमव्यक्तहृदयः
 ब्रह्मणोऽवाच्यत्वात् निर्विषयत्वेन वेदाप्रामाण्यं ब्रह्मणश्च निर्विशेषत्वमन्ततः शून्यत्वमित्यादि
 स्वाभिप्रायानभिव्यञ्जकः । श्वा यथा असारं जुगुप्सिततमं कामयते तद्वदयमपि जीवब्रह्मैक्यं ब्रह्मणो
 निर्गुणत्वं तस्यैव जीवरूपेण संसारित्वं जगन्मिथ्यात्वमित्यादिकं सर्वमप्रामाणिकं सर्वप्रमाणविरुद्धं च
 कामयते । प्लवगोऽपि - यथा नानारत्नमयीं मालां लब्ध्वाऽपि इयं मणिमाला, अत्रत्यमणीनामपीदं
 तारतम्यमित्यादिविवेकरहितः तथाऽयमपि बद्धमुक्तव्यवस्थां जीवब्रह्मव्यवस्थामज्ञानस्य चायमाश्रयो
 विषयश्चायमित्यादि व्यवस्थां न समर्थयितुं समर्थ इत्यव्यवस्थ इति ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

स च स्वेनात्यन्तमपरिग्राह्यवेदादिकं जग्राहेत्येतत्सदृष्टान्त-माह—सान्नाय्यमिति ।।
 अव्यक्तमप्रकटितं हृत् अभिप्रायो यस्य स तथा आखून् मूषिकान् भुङ्क्ते इति आखुभुक् मार्जारः
 'ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक्' इत्यमरः । सान्नाय्यं वा क्षीराख्यं याज्ञियं
 हविर्विशेषमिव 'सान्नाय्यं हविरुच्यते' इति हलः । 'वा विकल्पोपमानयोः' इत्यमरः । असारे
 अपवित्रे पुरीषे काम इच्छा यस्य स श्वा शुनकः । पुरोडाशमिव चरुमिव । न विद्यते व्यवस्था
 अवस्थितिः यस्य स अतिचञ्चल इत्यर्थः । प्लवगः कपिः मणिस्रजं वा अनर्घ्यरत्नमालामिव पापः
 एष सङ्कराख्यः वेदादिकं जग्राह अध्ययनादिकं चक्रे । अयमत्र दृष्टान्तत्रयाभिप्रायः । सान्नाय्यं
 पिपासुरपि मार्जारोऽव्यक्त-हृदयो निमीलिताक्षः साधुरिव वर्तमानो यथावसरे प्राप्ते तत्पिबेत् ,
 एवं अव्यक्तहृदयो ब्रह्मणोऽवाच्यत्वान्निर्विषयत्वेन वेदाप्रामाण्यं, ब्रह्मणश्च निर्विशेषत्वादन्ततः
 शून्यत्वमित्यादि-स्वाभिप्रायानभिव्यञ्जकः । श्वा असारं जुगुप्सितं मलं कामयते तद्वदयमपि
 जीवब्रह्मैक्यं, ब्रह्मणो निर्गुणत्वं, तस्यैव जीवरूपेण संसारित्वं, जगन्मिथ्यात्वमित्यादिकं
 सर्वमप्रामाणिकं सर्वप्रमाणविरुद्धं च कामयते । प्लवगोऽपि यथा नानारत्नमयीं मालां लब्ध्वापीयं
 मणिमाला, अत्रत्यमणीनामपीदं तारतम्यं इत्यादिविवेकरहितस्तथाऽयमपि बद्धमुक्तादिव्यवस्थां,
 जीव-ब्रह्मव्यवस्थां, अज्ञानस्यायमाश्रयो विषयश्चायमित्यादिव्यवस्थां न समर्थयितुं समर्थ
 इत्यव्यवस्थ इति । उपमा ॥ ४८ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಸಾಕ್ಷಾತ್ಯಮಿತಿ || ಅವ್ಯಕ್ತಹತ್ ಅವ್ಯಕ್ತಂ ಅಪ್ರಕಟಿತಂ ಹತ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯೋ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಆರ್ದುಭುಕ್ ಮಾರ್ಜಾರ್: 'ಆತುರ್ಬಿಡಾಲೋ ಮಾರ್ಜಾರೋ ವೃಷದಂಶಕ ಆರ್ದುಭುಗಿ'ತ್ಯಮರಃ | ಸಾಕ್ಷಾತ್ಯಂ ವಾ ದುಗ್ಧದಧಿವಿಕಾರಂ ಯಾಜ್ಞಿಯಹವಿರ್ವಿಶೇಷಮಿವ | 'ವಾ ವಿಕಲ್ಪೋಪ-ಮಾನಯೋರಿ'ತ್ಯಮರಃ | ಅಸಾರಕಾಮಃ ಅಸಾರಸ್ಯ ಅಪವಿತ್ರಸ್ಯ ಕಾಮ ಇಚ್ಛಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಶ್ವಾ ಶುನಕಃ | 'ಶುನಕೋ ಭಷಕಃ ಶ್ವಾ ಸ್ಯಾದಿ'ತ್ಯಮರಃ | ಪುರೋಡಾಶಂ ವಾ ಪಿಷ್ಟಮಯಂ ಹವಿರ್ವಿಶೇಷಮಿವ ಅವ್ಯವಸ್ಥಃ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ವಿವೇಕಃ ತದ್ರಹಿತಃ ಪ್ಲವಗಃ ಕಪಿಃ | 'ಕಪಿಪ್ಲವಙ್ಗಪ್ಲವಗ' ಇತ್ಯಮರಃ | ಮಣಿಸ್ತ್ರಜಂ ವಾ ಅನರ್ಘ್ಯಮಣಿಣಾಂ ಸ್ತ್ರಜಂ ಮಾಲಾಮಿವ | ಪಾಪಃ ಪಾಪಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಪಾಪಃ 'ಅರ್ಶಾದಿಭ್ಯೋಽಚ್' ಏಷ ಸಙ್ಕರಾಖ್ಯಃ ವೇದಾದಿಕಂ ವೇದಃ ಶ್ರುತಿಃ ಸ ಏವ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಶಾಸ್ತ್ರಮಿತಿ ಭಾವಃ | ಜಗ್ರಾಹ ಸ್ವೀಕೃತವಾನ್ 'ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನ ಇತ್ಯತೋ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಜಗ್ರಾಹ ಜಗೃಹತುಃ ಜಗೃಹುರिति' | ಅಯಮತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಭಿಪ್ರಾಯಃ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಯಂ ಪಿಪಾಸುರಪಿ ಮಾರ್ಜಾರ್: ಅವ್ಯಕ್ತಹೃದಯಃ ನಿಮಿಲಿತಾಕ್ಷಃ ಸಾಧುರಿವ ವರ್ತಮಾನಃ ಸನ್ ಯಥಾ ಅವಸರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತತ್ಪಿಬತಿ ಏವಂ ಅಯಮಪಿ ಅವ್ಯಕ್ತಹೃದಯಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಅವಾಚ್ಯತ್ವಾತ್ ನಿರ್ವಿಷಯತ್ವೇನ ವೇದಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವತಃ ಶೂನ್ಯತ್ವಮಿತ್ಯಾದಿ-ಸ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯಾನಭಿವ್ಯಂಜಕಃ | ಯಥಾ ಶುನಕಃ ಅಸಾರಂ ಜುಗುಪ್ಸಿತಂ ಕಾಮಯತೇ ತದ್ವತ್ ಅಯಮಪಿ ಪ್ರಮಾಣ-ರಹಿತಂ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಂ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಂ ಜಗನ್ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮಿತ್ಯಾದಿ ಕಾಮಯತೇ | ಯಥಾ ಕಪಿಃ ನಾನಾರತ್ನಮಯಿಂ ಮಾಲಾಂ ಲಬ್ಧ್ವಾಪಿ ಇಯಂ ಮಣಿಮಾಲಾ, ಅಸ್ಯಾಂ ಅನರ್ಘ್ಯಾಣಿ ರತ್ನಾನಿ ತಾರತಮ್ಯೋಪೇತಾನಿ ಸಂತೀತ್ಯಾದಿ-ವಿವೇಕಶೂನ್ಯಃ ತಥಾ ಸಙ್ಕರೋಽಪಿ ಅಯಂ ಜೀವಃ ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಯಂ ಬದ್ಧಃ ಅಯಂ ಮುಕ್ತಃ ಇತಿ ವಿವೇಕಕರಣಾಸಮರ್ಥಃ ಸನ್ ವೇದಾದಿಕಂ ಅಧೀತವಾನಿತಿ ಭಾವಃ || ೪೮ ||

ಅವತಾರಿಕಾಃ - ಆ ಸಂಕರನು ತನ್ನಿಂದ ಪರಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡಲು ಅತ್ಯಂತ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಸದೃಷ್ಟಾಂತ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಸಾನ್ನಾಯಮ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಾನ್ನಾಯ-ಮವ್ಯಕ್ತ-ಹೃದಾಖು-ಭುಗ್ - ವಾ ಶ್ವಾ ವಾ ಪುರೋಡಾಶ-ಮಸಾರ-ಕಾಮಃ |

ಮಣಿ-ಸ್ತ್ರಜಂ ವಾ ಪ್ಲವಗೋ-ಽವ್ಯವಸ್ಥೋ ಜಗ್ರಾಹ ವೇದಾದಿಕ-ಮೇಷ ಪಾಪಃ || 48 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಸಾನ್ನಾಯಮ್, ಅವ್ಯಕ್ತಹೃತ್, ಆಖುಭುಕ್, ವಾ, ಶ್ವಾ, ವಾ, ಪುರೋಡಾಶಮ್, ಅಸಾರಕಾಮಃ, ಮಣಿಸ್ತ್ರಜಂ, ವಾ, ಪ್ಲವಗಃ, ಅವ್ಯವಸ್ಥಃ, ಜಗ್ರಾಹ, ವೇದಾದಿಕಮ್, ಏಷಃ, ಪಾಪಃ||

ಅರ್ಥಃ - ಪಾಪಃ = ಪಾಪಸ್ವರೂಪಿಯಾದ, ಏಷಃ = ಈ ಸಂಕರನು, ಅವ್ಯಕ್ತಹೃತ್ = ಕಾಣದೇ ಬಚಿ

ಚ್ಚುಕೊಂಡಿರುವ, ಆಖುಭುಕ್-ಆಖು= ಇಲಿಯನ್ನು, ಭುಕ್ = ತಿನ್ನುವ ಬೆಕ್ಕಿನಂತೆ, ಸಾನ್ನಾಯಮಿವವಾ = ಸಾನ್ನಾಯ ಎಂಬ ಯಾಗದ್ರವ್ಯವನ್ನೊಬ್ಬಂತೆ, ಅಸಾರಕಾಮಃ-ಅಸಾರ= ನಿಸ್ಸಾರವಾದುದನ್ನು, ಕಾಮಃ = ಬಯಸುವ, ಶ್ವಾ = ನಾಯಿಯು, ಪುರೋಡಾಶಂ ವಾ = ಯಜ್ಞದ ಪುರೋಡಾಶ ಎಂಬ ದ್ರವ್ಯವನ್ನೊಬ್ಬಂತೆ, ಅವ್ಯವಸ್ಥಃ= ಚಂಚಲವಾದ, ಪ್ಲವಗಃ = ಕೋತಿಯು, ಮಣಿಸ್ರಜಂವಾ = ರತ್ನದ ಹಾರವನ್ನೊಬ್ಬಂತೆ, ವೇದಾದಿಕಮ್ = ವೇದವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು, ಜಗ್ರಾಹ = ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪಾಪಿಷ್ಠನಾದ ಈ ಸಂಕರನು, 'ಪ್ರಾಗ್ಭವೇ ಸುಚಿರಂ ಚೀರ್ಣತಪಸ್ತುಷ್ಪಸ್ಯ ಶೂಲಿನಃ | ವರಪ್ರಸಾದತಃ ಶೀಘ್ರಮಧ್ಯಗೀಷ್ಣಾಗಮಾನ್ ವಟುಃ ||'(ಮ.ಮಂ) ಎಂಬಂತೆ ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲಪರ್ಯಂತರ ಮಾಡಿದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಷ್ಟರಾದ ರುದ್ರದೇವರ ವರಪ್ರಸಾದದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ) ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದನು. ಇದು ಹೇಗಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

1.(ಇಲಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಆಖುಭುಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ) ವ್ಯಕ್ತ ಮಾಡಿರುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಬೆಕ್ಕು 'ಸಾನ್ನಾಯ' ಎಂಬ ಹಾಲುಮೊಸರುಗಳ ವಿಕಾರವಾದ ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದಂತಿತ್ತು. ಎಂದರೆ ಹೇಗೆ ಬೆಕ್ಕು ಗೂಢವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಸಾಧುವಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಸಮಯ ಬಿದ್ದಾಗ ಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯುವಂತೆ, ಈ ಸಂಕರನೂ, ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದವನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶೂನ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗೂಢಾಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ವೇದಾಂತಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಜದಿಂದ ಸಾಧುವಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ, ವೇದಾದಿಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದನು.

2. ಅಸಾರ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ನಾಯಿಯು ಪಿಷ್ಠಮಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತಿತ್ತು. ಎಂದರೆ, ಹೇಗೆ ನಾಯಿಯು ಜುಗುಪ್ಸಿತವಾದ ಮಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ ಈ ಸಂಕರನು ಪ್ರಮಾಣರಹಿತವೂ, ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಜುಗುಪ್ಸಿತವಾದ, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇ ಜೀವರೂಪದಿಂದ ಸಂಸಾರಿತ್ವ, ಜಗನ್ನಿರ್ಯಾತ್ಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡುವವನು.

3. ವಿವೇಕಶೂನ್ಯವಾದ ಮಂಗಳವು ಮಣಿಮಾಲೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತಿತ್ತು. ಎಂದರೆ, ಹೇಗೆ ಕೋತಿಯು, ಇದು ರತ್ನಹಾರವು, ಇದರಲ್ಲಿ ತರತಮಭಾವವುಳ್ಳ ರತ್ನಗಳಿವೆ ಎಂಬ ವಿವೇಕಶೂನ್ಯವೋ, ಅಂತೆಯೇ ಈ ಸಂಕರನೂ, ಇವನು ಬ್ರಹ್ಮ, ಇವನು ಜೀವನು, ಇವನು ಬದ್ಧನು, ಇವನು ಮುಕ್ತನು ಮೊದಲಾದ ವಿವೇಕಶೂನ್ಯನು. ಹೇಗೆ, ಬೆಕ್ಕಿಗೆ (ಇಲಿ ತಿನ್ನುತ್ತಕ್ಕ) ಸಾನ್ನಾಯವೂ, ನಾಯಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವೂ, ಕಪಿಗೆ ಮಾಣಿಕ್ಯದ ಹಾರವೂ ಅತ್ಯಂತ ಅಯೋಗ್ಯವೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ಸಂಕರನಿಗೆ ವೇದಾದಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ

ಅಯೋಗ್ಯವು.

ಬೆಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ಹೃದಯತ್ವಮಾತ್ರ ಇದೆ, ನಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಾರಕಾಮತ್ವಮಾತ್ರ ಇದೆ, ಮಂಗಳನಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಶೂನ್ಯತ್ವಮಾತ್ರ ಇದೆ, ಆದರೆ ಈ ಸಂಕರನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸೇರಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಮೂರು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಬೆಕ್ಕು, ನಾಯಿ, ಕಪಿಗಳ ಅಯೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಸಂಕರನು ಅತ್ಯಂತ ಅಯೋಗ್ಯ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದನೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಯಿತು.

ವೇದಾದಿಗಳು ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆದಿ'ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಪನಿಷತ್-ಭಗವದ್ಗೀತಾದಿ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು || 48 ||

जनो नमेत्नापरथेति मत्वा शठश्चतुर्थाश्रममेष भेजे ।

पद्माकरं वा कलुषीचिकीर्षुः सुदुर्दमो दुष्टगजो विशुद्धम् ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिका

जनः । शठः वेदादिप्रमाणेषु तत्प्रतिपाद्ये ब्रह्मणि च निगूढद्वेषः एषः सङ्करः चतुर्थाश्रमं यत्याश्रमं भेजे । कः किमिव ? सुदुर्दमः अतिदुर्दान्तः दुष्टगजः विशुद्धं पूर्वमकल्मषं कलुषीचिकीर्षुः सन् पद्माकरं वा [सरोवरमिव] । किं मत्वा? अपरथा आश्रमापरिग्रहे सति जनो न नमेत् न प्रवणीभवेत् इति मत्वा । नतु विरक्त्येति भावः ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

स च यत्याश्रमं जग्राह किमर्थमित्यत आह—जनेति ॥ शठः गूढद्वेषः वेदादिप्रमाणेषु तत्प्रतिपाद्ये ब्रह्मणि च निगूढद्वेषः एष संकरः अपरथा सन्यासाश्रमापरिग्रहे सति जनो न नमेत् न प्रवणीभवेत् 'णमु प्रहृत्वे शब्दे' लिङ् । इति मत्वा न तु विरक्त्येति भावः । सुष्ठु दुर्दमः सर्वथा निग्रहीतुमशक्त इत्यर्थः । दुष्टगजो विशुद्धं पूर्वमकल्मषम् । अकल्मषं कल्मषं कर्तुमिच्छति कलुषीचिकीर्षति कलुषीचिकीर्षतीति कलुषीचिकीर्षुः सन् पद्माकरं वा तटाकमिव 'पद्माकरस्तटाकोऽस्त्री' इत्यमरः । चतुर्णां पूरणश्चतुर्थः । 'तस्य पूरणे डट्' इति डटि 'षट् कतिकतिपयचतुरां थुक् । चतुर्थश्चासावा-श्रमश्च तं यत्याश्रममित्यर्थः । भेजे प्राप ॥ ४९ ॥

मन्दोपकारिणी

- ಜನ ಇತಿ ।। ಶಠಃ ವೇದಾದೌ ತತ್ರತಿಪಾಥೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು ಚ ನಿಗೂಢದ್ವೇಷಃ 'ನಿಕ್ರತಸ್ತ್ವನೃಜುಃ ಶಠ'ಇತ್ಯಮರಃ । ಏಷ ಸಂಕರಃ ಚತುರ್ಥಾಶ್ರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗೃಹಸ್ಥ-ವನಸ್ಥಯತ್ಯಾಶ್ರಮೇಷು ಚತುರ್ಥಾಶ್ರಮೇಷು ಚತುರ್ಥಾಶ್ರಮಃ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ತಂ ಭೇಜೇ ಸ್ವೀಕೃತವಾನ್ । ಕಃ ಕಿಮಿವ । ಸುದುರ್ದಮಃ ನ ವಿಧತೇ ದಮಃ ದೃಢೋ ನಿಗ್ರಹ ಇತಿ ಯಾವತ್ ಯಸ್ಯ ಸ ದುರ್ದಮಃ ಸುಘ್ರ ದುರ್ದಮಃ ಸುದುರ್ದಮಃ ನಿಗ್ರಹಂ ಕರ್ತುಮಶಕ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । 'ದುಃಸ್ಯಾತ್ಕೃಷ್ಣನಿಷೇಧಯೋರಿತಿ' ವಿಶ್ವಃ । 'ದಮಸ್ತು ದಮನೇ ದೃಢ' ಇತಿ ಚ । ದುಘ್ರಗಜಃ ದುಘ್ರಃ ಮತ್ತಶ್ಚಾಸೌ ಗಜಶ್ಚ ದುಘ್ರಗಜಃ । विशुद्धं पूर्वं निर्मलजलं कलुषं चिकीर्षुः पङ्किलं कर्तुमिच्छुः सन् । पद्माकरं वा तटाकमिव 'पद्माकरस्तटाकोऽस्त्री'त्यमरः । किं कृत्वा अपरथा यत्याश्रमस्वीकाराभावे जनः न नमेत् मयि प्रवणो न भवेदिति मत्वा न तु विरक्तयेति भावः । 'णमु प्रहृत्ये शब्दे चेत्यतो लिङ् परस्मैपदं नमेत् नमेतां नमेयुः' । यथा गजः निर्मलजलं पद्माकरं प्रविश्य कलुषं कृत्वा स्नानपानायोग्यं करोति एवं अयमपि रागद्वेषवर्जनपूर्वकं स्वायोग्यं यत्याश्रमं वेदादिद्वेषिजनवशीकरणपूर्वकं गृहीत्वा स्वस्य तत्साध्यहरिप्रीत्यादिफलाजनकं चकारेति भावः ।। ४९ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಆ ಸಂಕರನು ಏತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ 'ಜನಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜನೋ ನಮೇನ್ನಾ-ಪರಥೇತಿ ಮತ್ವಾ ಶಠ-ಚತುರ್ಥಾಶ್ರಮ-ಮೇಷ ಭೇಜೇ |

ಪದ್ಮಾ-ಕರಂ ವಾ ಕಲುಷೀ-ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಸು-ದುರ್ದಮೋ ದುಷ್ಟ-ಗಜೋ ವಿ-ಶುದ್ಧಮ್ || 49 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಜನೋ ನಮೇತ್, ನ, ಅಪರಥಾ, ಇತಿ, ಮತ್ವಾ, ಶಠಃ, ಚತುರ್ಥಾಶ್ರಮಮ್, ಏಷಃ, ಭೇಜೇ, ಪದ್ಮಾಕರಂ, ವಾ, ಕಲುಷೀಚಿಕೀರ್ಷುಃ, ಸುದುರ್ದಮಃ, ದುಷ್ಟಗಜಃ, ವಿಶುದ್ಧಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ಸುದುರ್ದಮಃ = ಅಡಗಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ದುಷ್ಟಗಜಃ = ಕೆಟ್ಟ ಆನೆಯು, ಕಲುಷೀ = ಕಲುಷಿತವನ್ನಾಗಿ, ಚಿಕೀರ್ಷುಃ = ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿ, ವಿಶುದ್ಧಮ್ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಪದ್ಮಾಕರಂ ವಾ = ಕಮಲಸರೋವರವನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ, ಶಠಃ = ಮೂರ್ಖನಾದ, ಏಷಃ = ಈ ಸಂಕರನು, ಅಥ = ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಜನಃ = ಜನವು, ನ ನಮೇತ = ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಇತಿ = ಹೀಗೆಂದು, ಮತ್ವಾ = ತಿಳಿದು, ಚತುರ್ಥಾಶ್ರಮಮ್ = ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮವನ್ನು, ಭೇಜೇ = ಹೊಂದಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - 'ಸರ್ವಾನ್ ವೇದಾನ್ ದ್ವಿಜೋ ಭೂತ್ವಾ ಶ್ರಿತಃ ಪರಮಮಾಶ್ರಮವಮ್ । ವೇದಾಂತಿವ್ಯಪದೇಶೇನ ನಿರಸ್ಯನ್ನಃ ಪರಃ ಸುಹೃತ್ || ' (ಮಂ.ಮಂ) ಎಂದು ಶಕುನಿಯು ಹೇಳಿದಂತೆ,

ಮಣಿಮಂತನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ವೇದಾಂತಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಜದಿಂದ ತತ್ವನಾಶಮಾಡಲು ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಂಕರನು ಶರನು ಎಂದರೆ ವೇದಾದಿಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲೂ, ತತ್ತ್ವತಿಪಾದ್ಯಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲೂ ಗೂಢವಾದದ್ದೇಷವುಳ್ಳವನು. ಅವನು ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾದರೂ ಜನರು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಜನರು ಗೊರವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು; ವಿರಕ್ತಿಯಿಂದಲ್ಲ.

ಇದು ಹೇಗೆತ್ತೆಂದರೆ, ದುಷ್ಟವಾದ ಆನೆಯೊಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ, ಪದ್ಮಗಳಿಗೆ ಖನಿಜಪ್ರಾಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪದ್ಮಾಕರವೆಂಬ ಸರೋವರವನ್ನು ಕಡದಾಡಿಕಲುಷಮಾಡಲು ಸೇರುವಂತಿತ್ತು. ಎಂದರೆ, ಹೇಗೆ ಆನೆಯು ತನಗೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ನಿರ್ಮಲವಾದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕಲುಷಮಾಡಿ ಸ್ನಾನ, ಪಾನಗಳಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ಸಂಕರನು ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿ ವರ್ಜನವೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ತನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮವನ್ನು, ಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಲುಷ ಪಡಿಸಿ ಸ್ವತಃ ವೇದಾದಿದ್ವೇಷಿಗಳಾದ, ಕಲಿಗಾಲಬಲದಿಂದ ವೇದಾದಿದ್ವೇಷಿಗಳಾದ ಅವರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು.

ಸನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮಕ್ಕಾದರೋ ಹರಿಪ್ರೀತಿಸಾಧನಶಕ್ತಿಯು ವಸ್ತುತಃ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪಾನ, ಭೋಗ, ಅಬಲಾಕಾಂಕ್ಷಾ, ದ್ವೇಷಾದಿಗಳಿಂದ ಭರಿತನಾದ (ಮಣಿಮಂಜರೀ ಯಲ್ಲಿ ಸವಿಸ್ತರ ಹೇಳಿದಂತೆ) ಸಂಕರನು ಸನ್ಯಾಸಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಧಃಪತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು; ಹರಿಪ್ರೀತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಲಿಲ್ಲ. ದುಷ್ಟಗಜದಂತೆ ಇವನೂ ಸಾಮಾನ್ಯರಿಂದ ನಿಗ್ರಹಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯನು || 49 ||

अवैदिकं माध्यमिकं निरस्तं निरीक्ष्य तत्पक्षसुपक्षपाती ।

तमेव पक्षं प्रतिपादुकोऽसौ न्यरूरुपन्मार्गमिहानुरूपम् ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिका

अवैदिकम् । असौ सङ्करः माध्यमिकं बौद्धसम्बन्धिनं पक्षं सिद्धान्तम् अवैदिकम्, हेतुगर्भं विशेषणमेतत्, अवैदिकत्वादिति भावः, निरस्तं वैदिकैर्निराकृतं निरीक्ष्य तत्पक्षसुपक्षपाती स्वयं तत्पक्षे सुतरां पक्षपातयुक्तः, अत एव तं पक्षमेव बौद्धपक्षमेव प्रतिपादुकः प्रतिपादयितुकामः, इह तत्पक्षसमर्थनविषये अनुरूपं स्वस्य वेदान्तित्वप्रसिद्धिमनुपमृद्यैव बौद्धमतसमर्थनानुगुणम्, मार्गम् उपायं न्यरूरुपत् चिन्तितवान् ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

एवं सन्यासाश्रमं गृहीत्वाऽसन्मतप्रवर्तनं चकारेत्याह इत उत्तरेण ग्रन्थेन । असौ संकरः । वेदसम्बन्धि वैदिकं तन्न भवतीत्यवैदिकं वेदविरुद्धार्थ-प्रतिपादकमित्यर्थः । माध्यमिकानां सम्बन्धिनं माध्यमिकं बौद्धसम्बन्धिनं पक्षं सिद्धान्तं निरस्तं वैदिकैर्निराकृतं निरीक्ष्य तत्पक्षे माध्यमिकपक्षे सुपक्षपातः सुतरां वात्सल्य-मस्यास्तीति तादृशः । अत एव तं पक्षमेव बौद्धसिद्धान्तमेव प्रतिपादुकः प्रतिपादनशीलः । 'लषपतपदेति' पदधातोस्ताच्छील्यार्थे उकञ् । संकर इह तत्पक्षसमर्थनविषये अनुरूपं स्वस्य वेदान्तित्वप्रसिद्धिमनुपमृद्यैव बौद्धमतसमर्थनानुगुणं मार्गमुपायभूतग्रन्थमित्यर्थः । न्यरूपत् निरूपितवान् चकारेत्यर्थः ।। रूप रूपक्रियायां लुङ् ।। ५० ।।

मन्दोपकारिणी

- अवैदिकमिति ।। असौ संकरः । माध्यमिकं बौद्धसम्बन्धिनं पक्षं सिद्धान्तम् । अवैदिकं हेतुगर्भविशेषणं एतत् । अवैदिकत्वात् वेदविरुद्धत्वात् वेदप्रामाण्य-वादिभिः निरस्तं परित्यक्तं निरीक्ष्य दृष्ट्वा स्वयं तत्पक्षसुपक्षपाती तेषां बौद्धानां पक्षे सिद्धान्ते सु अत्यन्तं पक्षपातः आग्रहः अस्यास्तीति तत्पक्षसुपक्षपाती सन् अत एव तं पक्षमेव बौद्धसिद्धान्तमेव प्रतिपादुकः प्रतिपादयितुकामः इह तत्पक्षसमर्थनविषये अनुरूपं स्वस्य वेदान्तित्वप्रसिद्धिं अनुपगृह्यैव बौद्धमतसमर्थनानुगुणमार्गं उपायं न्यरूपत् चिन्तितवान् । 'रूप रूपक्रियायां इत्यतो लुङ् परस्मैपदं अरूपत् अरूपतां अरूपन्' । उपेन्द्रवज्रावृत्तम् ।। ५० ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:-ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ದುಷ್ಟಮತಪ್ರವರ್ತನವನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಉತ್ತರಗ್ರಂಥದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಅವೈದಿಕಂ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ.

ಅವೈದಿಕಂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಂ ನಿರಸ್ತಂ ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ ತತ್-ಪಕ್ಷ-ಸು-ಪಕ್ಷ-ಪಾತೀ।

ತಮೇವಪಕ್ಷಂಪ್ರತಿ-ಪಾದುಕೋಽಸೌನ್ಯರೂರುಪನ್-ಮಾರ್ಗಮಿಹಾನುರೂಪಮ್॥50॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ:-ಅವೈದಿಕಂ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕಂ, ನಿರಸ್ತಂ, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ, ತತ್ಪಕ್ಷಸುಪಕ್ಷಪಾತೀ, ತಮ್, ಏವ, ಪಕ್ಷಂ, ಪ್ರತಿಪಾದುಕಃ, ಅಸೌ, ನ್ಯರೂರುಪತ್, ಮಾರ್ಗಮ್, ಇಹ, ಅನುರೂಪಮ್॥

ಅರ್ಥಃ - ಅಸೌ = ಈ ಸಂಕರನು, ಅವೈದಿಕಂ = ವೇದಬಾಹ್ಯವಾದ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕಂ = ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು, ನಿರಸ್ತಂ = ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದನ್ನಾಗಿ, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿ, ತತ್ಪಕ್ಷಸುಪಕ್ಷಪಾತೀ-

ತತ್ವಕ = ಆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲೇ, ಸುಪಕ್ಷಪಾತೀ = ಹೆಚ್ಚು ಪಕ್ಷಪಾತವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ತಂ ಪಕ್ಷಮ್ ಏವ = ಆ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನೇ, ಪ್ರತಿಪಾದುಕಃ ಸನ್ = ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವನಾಗಿ, ಇಹ = ಇದಕ್ಕೆ, ಅನುರೂಪಮ್ = ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಮಾರ್ಗಂ = ಮಾರ್ಗವನ್ನು, ನ್ಯರೂರುಪತ್ = ಹುಡುಕಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- 'ನಿರಾಶ್ರಮಾನ್ ದುರಾಚಾರಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ದ್ವಿಷತಃ ಶ್ರುತೀಃ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಗರ್ಹಯಂತ್ಯೇತಾನ್ ವೇದಬಾಹ್ಯಾ ನಕೌಶಲಾನ್ ||' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರೀಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕರೆಂಬ ಬೌದ್ಧಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತತ್ವವು ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಹೇಳುವವರಿಂದ ನಿಂದಾಪೂರ್ವಕ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಸಂಕರನಿಗೆ ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಭಾವತಃ ಆ ಬೌದ್ಧರ ಶೂನ್ಯತ್ವದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಆಗ್ರಹವು (ಪಕ್ಷಪಾತವು) ಎಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತ ವಾತ್ಸಲ್ಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಸಂಕರನು ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, ಆ ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧಾಂತದ ಸಮರ್ಥನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುರೂಪವಾದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಅಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದನು, ಎಂದರೆ, ತಾನು ವೇದಾಂತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿ, ಬೌದ್ಧಮತಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದನು. (ರುದ್ರದೇವರ ವರಬಲದಿಂದ ಲೋಕಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಣ ಮಾಡಿದನು) || 50 ||

असत्पदेऽसन् सदसद्विविक्तं मायाख्यया संवृतिमभ्यधत् ।

ब्रह्माप्यखण्डं बत शून्यसिद्धयै प्रच्छन्नबौद्धोऽयमतः प्रसिद्धः ॥५१॥

पदार्थदीपिका

असत्पदे । असन् दुष्टः असत्पदे असतः स्थाने, असदिति वक्तव्य इति भावः, सदसद्विविक्तं सदसद्विलक्षणम् अभ्यधत् । बौद्धमतानुसारेण विश्वमसदिति वक्तव्ये तथाऽनुत्तवा सदसद्विलक्षणमित्युवाचेति भावः । संवृतिम्, शून्यवादिनस्तु विश्वारोपनिमित्तमज्ञानं संवृतिरित्याहुः, अयं तु तां संवृतिं मायाख्यया मायानाम्ना अभ्यधत् व्यवहृतवान् । शून्यवादिनस्तु शून्याख्यं परतत्वमखण्डं निर्विशेषमाहुः, अयमपि परतत्वं ब्रह्म अखण्डं निर्विशेषम् अभ्यधत् । किमर्थम्? शून्यसिद्धयै शून्यसाधर्म्येण ब्रह्मणोऽपि शून्यत्वसिद्धये बत । बतेत्येतदव्ययं खेदे वर्तते । अनन्तसद्गुणमपि ब्रह्मायं निर्गुणमुक्तवानिति खेदः । 'खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे बत' इत्यमरः । अतः अयं विद्वत्सभासु प्रच्छन्नबौद्ध इति प्रसिद्धः अभूत् ॥ ५१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

एतदेव विशदयति— असदिति ।। सन् सज्जनो न भवतीत्यसन् दुष्ट इत्यर्थः । असतः पदे स्थाने असदिति वक्तव्ये इति भावः । सच्चासच्च सदसती ताभ्यां विविक्तं विलक्षणं अभ्यधत्त प्रोवाच । डु धाञ् धारणपोषणयोर्लङ् । बौद्धमतानुसारेण विश्वमसदिति वक्तव्ये तथातुक्त्वा सदसद्विलक्षणमित्युवाचेति भावः । शून्यवादिनः शून्याख्यं परतत्त्वम् अखण्डं निर्विशेषमाहुः । अयमपि परतत्त्वं ब्रह्म, शून्यस्य सिद्ध्यै शून्यसाधर्म्येण प्रतिपादितस्य ब्रह्मणः शून्यत्वसिद्ध्यै इत्यर्थः । 'खडि भेद' इति धातोः खण्डयते भिद्यते व्यावर्त्यते वस्त्वनेनेति खण्डोऽसाधारणधर्मापरनामा विशेषः । न विद्यते खण्डो विशेषो यस्य तदखण्डं निर्विशेषं निर्धर्मकमिति यावत् । अभ्यधत्त प्रोक्तवान् । बतेत्यव्ययं खेदे । अनन्तगुणमपि ब्रह्मायं निर्गुणम् उक्तवानिति खेदः । 'खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे बत' इत्यमरः । अतः प्रच्छन्नश्चासौ बौद्धश्च वेषान्तरा-पन्नबौद्ध इत्यर्थः । इति प्रसिद्धः सज्जनसभासु ख्यातोऽभवत् ।। ५१ ।।

मन्दोपकारिणी

- चिन्तितोपायमाह असत्पद इति ।। असन् दुष्टः सङ्करः । असत्पदे असतः स्थाने सदसद्विविक्तं सदसद्विलक्षणां अभ्यधत्त उक्तवान् । डु धाञ् धारणपोषण-योरित्यतो लडात्मनेपदं अभ्यधत्त अभ्यधत्तां अभ्यधत्त इति । बौद्धमतानुसारेण विश्वं असदिति वक्तव्ये तथा अनुक्त्वा विश्वं सदसद्विलक्षणमिति शब्दान्तरेण उवाच इति भावः । शून्यवादिनः विश्वारोपनिमित्तं अज्ञानं संवृतिरिति आहुः । अयं सङ्करस्तु संवृतिं मायाख्यया मायेति नाम्ना अभ्यधत्त व्यवहृतवान् । शून्यवादिनः शून्याख्यं परतत्त्वं निर्विशेषं निर्गुणमाहुः । अयमपि परतत्त्वं ब्रह्म अखण्डं निर्विशेषं अभ्यधत्त । किमर्थं शून्यसिद्ध्यै शून्यसाधर्म्येण ब्रह्मणोऽपि शून्यत्वप्राप्तये । बतेति खेदे अनन्तगुणमपि ब्रह्म अयं सङ्करः निर्गुणं उक्तवान् इति खेदः । 'खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे बते'त्यमरः । अतः स्वस्य प्राप्तबौद्धत्वस्याच्छादितत्वादेव अयं सङ्करः प्रच्छन्नबौद्धः । बौद्धशब्दः भावप्रधानः प्रच्छन्नं गूहितं बौद्धत्वं येन सः प्रच्छन्नबौद्ध इति । मायावादिशून्यवादिनोः सर्वप्रमेये विशेषाभावात् शब्दमात्रेणैव भेदात् नाममात्रे विवादायोगेन बौद्धत्वं तावत्सिद्धं सङ्करस्य तच्छब्दान्तरेण व्यवहारस्य कृतत्वात् न प्रकटितम् । अतः सङ्करः प्रच्छन्नबौद्ध इत्युक्त इति भावः ।। ५१ ।।

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಸತ್ತದೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಸತ್-ಪದೇ-ಽಸನ್ ಸದಸದ್-ವಿವಿಕ್ತಂ ಮಾಯಾ-ಖ್ಯಯಾ ಸಂವೃತಿ-ಮುಭ್ಯ ಧತ್ತ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯ-ಖಂಡಂ ಬತ ಶೂನ್ಯ-ಸಿದ್ಧ್ಯೈ ಪ್ರಚ್ಛನ್ನ-ಬೌದ್ಧೋ-ಽಯ-ಮತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ || 51 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಅಸತ್ತದೇ, ಅಸನ್, ಸದಸದ್ವಿವಿಕ್ತಂ, ಮಾಯಾಖ್ಯಯಾ, ಸಂವೃತಿಮ್, ಅಭ್ಯ ಧತ್ತ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಅಪಿ, ಅಖಂಡಂ, ಬತ, ಶೂನ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯೈ, ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಬೌದ್ಧಃ, ಅಯಮ್, ಅತಃ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ||

ಅರ್ಥಃ - ಅಸನ್ = ದುಷ್ಟನಾದ ಈ ಸಂಕರನು, ಅಸತ್ತದೇ = ಅಸತ್ತಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಸದಸದ್ವಿವಿಕ್ತಂ = ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು, ಸಂವೃತಿಮ್ = ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಮಾಯಾಖ್ಯಯಾ = ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಶೂನ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯೈ-ಶೂನ್ಯ = ಶೂನ್ಯದ, ಸಿದ್ಧ್ಯೈ = ಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ, ಬ್ರಹ್ಮಾಪಿ = ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅಖಂಡಂ = ನಿರ್ಧರ್ಮಿಕನನ್ನಾಗಿ, ಅಭ್ಯ ಧತ್ತ = ಹೇಳಿದನು. ಬತ = ಖೇದವು, ಅತಃ = ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಯಮ್ = ಈ ಸಂಕರನು, ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಬೌದ್ಧಃ = ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಬೌದ್ಧನೆಂದು, ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ = ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಬೌದ್ಧಮತೀಯರು ಜಗತ್ತು 'ಅಸತ್ತು' ಎಂದು ಹೇಳುವರು, ಈ ಸಂಕರನಾದರೋ, 'ಅಸತ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ'ವನ್ನು ಹೇಳಿದನು, ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣತಕ್ಕ ರಜತವು ಅಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಬಾಧಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಸತ್' ಆಗಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಸತ್' ಆಗಿಲ್ಲ, ಈ ರೀತಿ ಹೇಗೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ ಈ ಜಗತ್ತು 'ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ'ವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವು ಆರೋಪಿತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು 'ಸಂವೃತಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು, ಸಂಕರನಾದರೋ 'ಸಂವೃತಿ' ಪದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಮಾಯೆ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು.

ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳು ಪರತತ್ವವನ್ನು (ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು) 'ಶೂನ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಶೂನ್ಯವನ್ನು 'ನಿರ್ವಿಶೇಷ'ವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವರು, ಎಂದರೆ ಗುಣ, ಆಕಾರದಿಂದ ರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಸಂಕರನಾದರೋ ಪರತತ್ವವನ್ನು 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಕರೆದು, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು 'ಅಖಂಡ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾದರೋ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಶೂನ್ಯತ್ವ ಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ. 'ಖಡಿ ಭೇದೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ 'ಖಂಡ' ಎಂದರೆ 'ಬೇರೆಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದರ್ಥ. ಎಂದರೆ ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವಾದ ವಿಶೇಷವೆಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಖಂಡ-ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರತಕ್ಕದ್ದು ಅಖಂಡ = ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. 'ನಿರ್ವಿಶೇಷ'ವೆಂದರೆ

ನಿರ್ಧರ್ಮಕವಾದುದು, ನಿರ್ಗುಣತ್ವ , ನಿರಾಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ.

ಹೀಗೆಸಂಕರನುಕೇವಲಪದಗಳನ್ನುಬದಲಿಮಾಡಿಬೌದ್ಧಮತವನ್ನೇಅದ್ವೈತತತ್ವವೆಂದುಕರೆಯುತ್ತಾ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಹೀಗೆಗೂಢನಾಗಿದ್ದು ಬೌದ್ಧತತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರಚಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ಸಂಕರನು 'ಪ್ರಚ್ಛನ್ನ ಬೌದ್ಧ' = 'ವೇಷಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಬೌದ್ಧ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು.

ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಈ ಸಂಕರನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಹೇಳಿದನಲ್ಲಾ ಅಯ್ಯೋ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಖೇದ) 'ಬತ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇದರಿಂದ 'ಶೂನ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪದೇನೋಕ್ತಾ ತಥಾಽವಿದ್ಯೇತಿ ಸಂವೃತಿಮ್ | ಸತ್ವಾದ್ವಿಧರ್ಮರಾಹಿತ್ಯಂ ಶೂನ್ಯತಾಯೈ ಜಗಾದ ಸಃ' ಎಂಬ ಮಣಿಮಂಜರ್ಯರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

(ವಾಯುಸ್ತುತಿ 29)46 ರಿಂದ 51 ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ

'ದೇಹಾದುತ್ತಾಮಿತಾನಾಮಧಿಪತಿರಸತಾಮಕ್ರಮಾದ್ ವಕ್ರಬುದ್ಧಿಃ

ಕ್ರುದ್ಧಃ ಕ್ರೋಧೈಕವಶ್ಯಃ ಕ್ರಿಮಿರಿವ ಮಣಿಮಾನ್ ದುಷ್ಕೃತೀ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಮ್ |

ಚಕ್ರೇ ಭೂಚಕ್ರಮೇತ್ಯ ಕ್ರಕಚಮಿವ ಸತಾಂ ಚೇತಸಃ ಕಷ್ಟಶಾಸ್ತ್ರಂ

ದುಸ್ತರ್ಕಂ ಚಕ್ರಪಾಣೇರ್ಗುಣಗಣವಿರಹಂ ಜೀವತಾಂ ಚಾಧಿಕೃತ್ಯ ||'

ಎಂದರೆ, ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ದುಷ್ಟರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಕ್ರಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಕೋಪಾವಿಷ್ಟನಾದ ಮಣಿಮಂತನು, ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಕಷ್ಟವಾದ, ದುಷ್ಟ ತರ್ಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಹರಿಗೆ ಗುಣಸಮೂಹವಿಯೋಗತ್ವ ಹೇಳತಕ್ಕ ದುಷ್ಟಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಾಯುಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು || 51 ||

यद्ब्रह्मसूत्रोत्करभास्करं च प्रकाशयन्तं सकलं स्वगोभिः ।

अचूचुरद्वेदसमूहवाहं ततो महातस्करमेनमाहुः ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिका

यत् । अयं स्वगोभिः स्वकीयवचोभिः सकलं जीवेश्वरस्वरूपादिकं प्रकाशयन्तम्, वेदसमूहवाहं विषयत्वेन वा स्वोक्तार्थं प्रमाणत्वेन वा सकलवेदान् वहन्तम्, ब्रह्मसूत्रोत्करभास्करं च ब्रह्मसूत्रसमूहार्थभास्करं च अचूचुरत् चोरयामास, यत् यस्मात् ततः एनं सङ्करं महातस्करमाहुः । भास्करोऽपि स्वरश्मिभिः सकलप्रकाशकः सकलवेदाभिमानितुरगवानश्च । तथा च

सकलप्रकाशकत्वादिना भास्करसदृशानि ब्रह्मसूत्राणि अचूचुरद् यत् तस्मात् महातस्करोऽयमिति भावः । युक्तमेव हि भास्करतस्करस्य महातस्करत्वम् ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

परापरसकलतत्त्वप्रकाशकत्वादिना भास्करसदृशानि सूत्राणि यतोऽन्यथापव्याख्यानेनान्यथाज्ञानजनकानि चकार अतो भास्करतस्करसमान इत्यतो महातस्कर इति प्रसिद्धोऽभूदित्याह यदिति ॥ अयं संकरः स्वस्य गावो वाचस्ताभिः सकलं जीवेश्वरस्वरूपादिकं प्रकाशयन्तं प्रकटयन्तम् । वहतीति वाहः वेदानां यः समूहस्तस्य वाहस्तम् । विचार्यत्वेन वा स्वोक्तार्थे प्रमाणत्वेन वा सकलवेदान् वहन्तमित्यर्थः । ब्रह्मणो वेदस्य सूत्राणि अनन्तवेदार्थनिर्णायकसूत्राणीत्यर्थः तेषामुत्करः समूहः स एव भास्करस्तच्च । अचूचुरत् चुचोर 'चुर स्तेये' लुङ् यद्यस्मात् तस्मात् एनं संकरं जना महातस्करमाहुः 'ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि' लट् । भास्करोऽपि स्वरश्मिभिः सकलप्रकाशकः, वेदसमूहा वाहा अश्वा यस्य स तथोक्तः । 'वाजिवाहार्वागन्धर्वहयसैन्धवसप्तयः' इत्यमरः । सूर्यरथे निबद्धाश्वानां सकलवेदाभिमानिदेवतात्मकत्वादिति भावः । तथा च भास्करसदृश-ब्रह्मसूत्रतस्करस्यास्य भास्करतस्करस्येव महातस्करत्वं युक्तमिति भावः । उपमा ॥ ५२ ॥

मन्दोपकारिणी

- यदिति ॥ यस्मादयं संकरः । ब्रह्मसूत्रोत्करभास्करं ब्रह्मसूत्राणां उत्करः समूहः । 'स्यात्रिकायः पुञ्जराशी तूत्करः कूटमस्त्रियामित्यमरः' । स एव भास्करः सूर्यः तम् । 'भास्कराहस्करब्रध्न' इत्यमरः । अचूचुरत् अपहतवान् । 'चुर स्तेय इत्यतो लुङ् परस्मैपदं अचूचुरत् अचूचुरतां अचूचुरन्' । ततः एनं संकरं महातस्करं महंश्चासौ तस्करः चोरश्च तं आहुः वदन्ति । 'ब्रूञ् व्यक्ताव्यां वाचीत्यतो लट्' । कथंभूतं स्वगोभिः स्वेषां सूत्राणां गोभिः वचोभिः सकलं जीवजडेश्वरस्वरूपादिकं प्रकाशयन्तं प्रतिपादयन्तम् । पुनः कथंभूतं वेदसमूहवाहं विषयवाक्यत्वेन वा स्वोक्तार्थप्रमाणत्वेन वा वेदानां समूहं वहन्तं, भास्करोऽपि स्वगोभिः स्वरश्मिभिः 'गौः स्वर्गे च वृषे रश्माविति विश्वः' सकलपदार्थ-प्रकाशकः वेदसमूहवाहः वेदसमूहाः वेदसमूहाभिमानिनः वाहाः रथहयाः यस्य स तथोक्तः 'वाजिवाहार्वागन्धर्वेत्यमरः' । सकलप्रकाशकभास्करतस्करस्य

यथा महातस्करत्वं तथा तत्सदृशब्रह्मसूत्रतस्करस्य संकरस्यापि महातस्करत्वं युक्तमेव । सूत्रचौर्यं नाम स्वेच्छया व्याख्यानकरणमेवेति ज्ञेयम् ॥ ५२ ॥

ಅವತಾರಿಕಾ: ಪರಾಪರವೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮೇತರ ಸಕಲತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಸದೃಶಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮೀರುತ್ತಾ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ, ಅನ್ಯಭಾಷ್ಣಾನ ಹುಟ್ಟಿಸುವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಈ ಸಂಕರನು ಮಾಡಿದನೋ ಆದ್ದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಳುವು ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಸಮನಾಗಿ ದೊಡ್ಡಕಳ್ಳನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಯತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮ-ಸೂತ್ರೋತ್ಕರ-ಭಾಸ್ಕರಂ ಚ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಂ ಸಕಲಂ ಸ್ವ-ಗೋಭಿಃ|

ಅಚೂಚುರತ್ ವೇದ-ಸಮೂಹ-ವಾಹಂ ತತೋ ಮಹಾ-ತಸ್ಕರ-ಮೇನ-ಮಾಹುಃ || 52 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಯತ್, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರೋತ್ಕರಭಾಸ್ಕರಂ, ಚ, ಪ್ರಕಾಶಯಂತಂ, ಸಕಲಂ, ಸ್ವಗೋಭಿಃ, ಅಚೂಚುರತ್, ವೇದಸಮೂಹವಾಹಂ, ತತಃ, ಮಹಾತಸ್ಕರಮ್, ಏನಮ್, ಆಹುಃ||

ಅರ್ಥ:- ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸ್ವಗೋಭಿಃ- ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಗೋಭಿಃ = ಮಾತುಗಳಿಂದ, ಕಿರಣಗಳಿಂದ, ಸಕಲಂ = ಎಲ್ಲವನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶಯಂತಂ = ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ವೇದಸಮೂಹವಾಹಂ- ವೇದ = ವೇದಗಳ, ಸಮೂಹ = ಸಮೂಹವನ್ನು, ಸಮೂಹವೆಂಬ, ವಾಹಂ = ಹೊತ್ತಿರುವ, ಕುದುರೆಯುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರೋತ್ಕರಭಾಸ್ಕರಂ- ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ, ಉತ್ಕರ = ಸಮೂಹವೆಂಬ, ಭಾಸ್ಕರಂ = ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ಅಚೂಚುರತ್ = ಕದ್ದನೋ, ತತಃ = ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಏನಂ = ಈ ಸಂಕರನನ್ನು, ಮಹಾತಸ್ಕರಮ್ = ದೊಡ್ಡಕಳ್ಳನನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಈ ಸಂಕರನು ಮಹಾಚೋರನೆಂದು ಸಜ್ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಏಕೆ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದರೆ, ಇವನು ತನ್ನ ಗೋ = ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಸಮೂಹವೆಂಬ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕದ್ದನು.

ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಗೋ = ಎಂದರೆ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟ ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ಹಾಗೆಯೇ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಸಮೂಹವು ತನ್ನ ಗೋ = ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರಸ್ವರೂಪಾದಿ ಸಕಲವನ್ನು ಪ್ರಕಟನೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ವೇದಸಮೂಹವಾಹನು, ಎಂದರೆ ಸಕಲ ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾತ್ಮಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಸಮೂಹಗಳೆಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ವಾಹ = ಅಶ್ವಗಳು

ಉಳ್ಳವನು, 'ಸಪ್ತ ತ್ವಾ ಹರಿತೋ ರಥೇ ವಹಂತಿ ದೇವ ಸೂರ್ಯ' ಎಂಬಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಹರಿದ್ವರ್ಣದ ಏಳುಕುದುರೆಗಳು, ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾತ್ಮಕಗಳೆಂದರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಸಮೂಹವೂ ವೇದಸಮೂಹವಾಹವು, ಎಂದರೆ ಸಕಲವೇದಗಳನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು = ಅನಂತವೇದನಿರ್ಣಾಯಕವಾದವು ಇಲ್ಲವೇ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದ ಪರವಾಗಿ ವೇದಸಮೂಹವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣರೂಪವಾಗಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕದ್ದು.

ಹೀಗೆಭಾಸ್ಕರಸದೃಶಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನುಕದ್ದಿದ್ದರಿಂದ, ಭಾಸ್ಕರತಸ್ಕರನಂತೆಇವನಿಗೂಮಹಾಚೋರತ್ವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ|| 52 ||

स्वसूत्रजातस्य विरुद्धभाषी तद्भाष्यकारोऽहमिति ब्रुवन् यः ।

तं तत्क्षणाद्यो न दिधक्षति स्म स व्यासरूपो भगवान् क्षमाब्धिः ॥ ५३ ॥

भावप्रकाशिका

'न दिधक्षति स्म' । 'लट् स्मे' इति सूत्रादतीतार्थत्वम् ॥ ५३ ॥

पदार्थदीपिका

स्वेति । यः सङ्करः स्वसूत्रजातस्य स्वकृतब्रह्मसूत्रजातस्य विरुद्धभाषी, यद्विरुद्धं जगन्मिथ्यात्वादिकं तद्भाषणशीलः, तथाऽपि अहं तद्भाष्यकार इति ब्रह्मसूत्रभाष्यकार इति ब्रुवन् वर्तते । तं एवंविधं सङ्करं यो व्यासरूपो भगवान् तत्क्षणात् न दिधक्षति स्म न दग्धुमैच्छत् सः क्षमाब्धिः । दिधक्षति स्मेति 'लट् स्मे' इत्यतीतार्थे लट् ॥ ५३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

एतादृशं संकरं व्यासः कुतो न भस्मीचकारेत्यत आह— स्वेति ॥ यः संकरः स्वस्य यानि सूत्राणि तेषां जातस्य समूहस्य 'जातं जात्योघजनिषु' इति हेमचन्द्रः । विरुद्धं जगन्मिथ्यात्वादिकं भाषत इति तादृशः । तथाप्यहं तेषां ब्रह्मसूत्राणां यद्भाष्यं तत्करोतीति तथोक्तः । 'कर्मण्यण्' इत्यण् । इति ब्रुवन् वर्तते । तमेतादृशं संकरं यो व्यास इति रूपं स्वरूपं यस्य सः । भगोऽस्यास्तीति भगवान् षड्गुणपूर्णः श्रीव्यासः । स चासौ क्षणश्च तस्मात् । न दिधक्षति स्म न दग्धुमैच्छत् । 'दह भस्मीकरणे' लट् । स व्यासः क्षमाब्धिः क्षमासमुद्रः क्षमाब्धित्वात्स्वयं न भस्मीचकारेति भावः । काव्यलिङ्गम् ॥ ५३ ॥

ಮಂದೋಪಕಾರಿಣಿ

- ಸ್ವೇತಿ || ಯಃ ಸಂಕರಃ ಸ್ವಸೂತ್ರಜಾತಸ್ಯ ಸ್ವಕೀಯಸೂತ್ರಾಣಾಂ ಜಾತಸ್ಯ ಸಮೂಹಸ್ಯ ವೇದವ್ಯಾಸಕೃತಸೂತ್ರಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಾತಂ ಜಾತ್ಯೋಘಜನ್ಮಸ್ವಿತಿ ವಿಶ್ವಃ | ವಿರುದ್ಧಭಾಷಿ ವಿರುದ್ಧಭಾಷಣಶೀಲ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಅಹಂ ತದ್ಭಾಷ್ಯಕಾರಃ ತेषಾಂ ಸೂತ್ರಾಣಾಂ ಭಾಷ್ಯಕರ್ತಾ ಇತಿ ಬ್ರುವನ್ ವದನ್ ವರ್ತತೆ | ತಂ ಏವಂವಿಧಸಂಕರಂ ಯಃ ವ್ಯಾಸರೂಪಃ ಭಗವಾನ್ ಭಗಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಭಗವಾನ್ | 'ಏಶ್ವರ್ಯಸ್ಯ ಸಮಗ್ರಸ್ಯ ವೀರ್ಯಸ್ಯ ಯಶಸಃ ಶ್ರಿಯಃ | ಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾನಯೋಶ್ಚೈವ ಷಣ್ಣಾಂ ಭಗ ಇತೀರಣೇ'ತಿ ವಚನಾತ್ | ಸಂಪೂರ್ಣೇಶ್ವರೈರಾಧಿಷ್ಠುಣವಾನ್ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ಕ್ಷಣಾತ್ ಅವ್ಯಯಮೇತತ್ | ತस्ಮಿನ್ನೇವ ವಿರುದ್ಧಭಾಷಣಾದಿಕಾಲೇ ನ ದಿಧಕ್ಷತಿ ಸ್ಮ ದಗ್ಧುಂ ನೈಚ್ಛತ್ | 'ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣ' ಇತ್ಯತೋ ಲಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ದಿಧಕ್ಷತಿ ದಿಧಕ್ಷತ ದಿಧಕ್ಷಂತಿ | ಸ್ಮ ಅತೀತೆ | ಸಃ ವೇದವ್ಯಾಸಃ ಕ್ಷಮಾಬ್ಧಿಃ ಕ್ಷಮಯಾ ತಿತಿಕ್ಷಯಾ ಸಹನಶಕ್ತಿಯೇತಿ ಯಾವತ್ | ಅಬ್ಧಿಃ ಸಮುದ್ರಃ | ಕ್ಷಮಾ ಕ್ಷೋಭ್ಯಾ ತಿತಿಕ್ಷಾ ಚೇತಿ ಭಾಸ್ಕರಃ || ೫೩ ||

ಅವತಾರಿಕಾ: ಇಂತಹ=ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸಂಕರನನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಏತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸುಟ್ಟು ಬಿಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ವ ಸೂತ್ರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ವ-ಸೂತ್ರ-ಜಾತಸ್ಯ ವಿರುದ್ಧ-ಭಾಷೀ

ತದ್-ಭಾಷ್ಯ-ಕಾರೋ-ಽಹ-ಮಿತಿ ಬ್ರುವನ್ ಯಃ |

ತಂ ತತ್-ಕ್ಷಣಾತ್ ಯೋ ನ ದಿಧಕ್ಷತಿ ಸ್ಮ

ಸ ವ್ಯಾಸ-ರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ಕ್ಷಮಾಬ್ಧಿಃ

|| 53 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಸ್ವಸೂತ್ರಜಾತಸ್ಯ, ವಿರುದ್ಧಭಾಷೀ, ತದ್ಭಾಷ್ಯಕಾರಃ, ಅಹಮ್, ಇತಿ, ಬ್ರುವನ್, ಯಃ, ತಂ, ತತ್ಕ್ಷಣಾತ್, ಯಃ. ನ, ದಿಧಕ್ಷತಿ, ಸ್ಮ, ಸಃ, ವ್ಯಾಸರೂಪಃ, ಭಗವಾನ್, ಕ್ಷಮಾಬ್ಧಿಃ||

ಅರ್ಥಃ:- ಯಃ = ಯಾರು, ಅಹಮ್ = ನಾನು, ತದ್ಭಾಷ್ಯಕಾರಃ-ತತ್ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಭಾಷ್ಯಕಾರಃ = ಭಾಷ್ಯಕಾರನು, ಇತಿ = ಎಂದು, ಬ್ರುವನ್ = ಹೇಳುವವನಾಗಿ, ಸ್ವಸೂತ್ರಜಾತಸ್ಯ-ಸ್ವ = ತಮ್ಮ, ಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಜಾತಸ್ಯ = ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ, ವಿರುದ್ಧಭಾಷೀ = ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವನೋ, ತಂ = ಆ ಸಂಕರನನ್ನು, ಯಃ = ಯಾರು, ತತ್ಕ್ಷಣಾತ್ = ತಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ, ನ ದಿಧಕ್ಷತಿ ಸ್ಮ = ಸುಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಲಿಲ್ಲವೋ, ಸಃ = ಆ, ವ್ಯಾಸರೂಪಃ = ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪಿಯಾದ, ಭಗವಾನ್ = ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ಚರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು, ಕ್ಷಮಾಬ್ಧಿಃ-ಕ್ಷಮಾ = ಕ್ಷಮಾಗುಣಕ್ಕೆ, ಅಬ್ಧಿಃ =

ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ಸಂಕರನು, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮ ಮುಖರೂಪಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮೀರಿ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡನು. ಇಂತಹ ಮಹಾಪರಾಧಿಯಾದ ಸಂಕರನನ್ನು ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕಿತ್ತು . ಆದರೆ ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಪೂರ್ಣನಾದ ವ್ಯಾಸಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ಸಂಕರನನ್ನು ಅದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸುಡಲಿಲ್ಲ. ಸುಡಲುಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಕ್ಷಮಾಸಮುದ್ರರಾದ್ದರಿಂದ ತಾವೇ ಸುಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕಡೆಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಖಂಡನ ಮಾಡಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥ.

‘ನ ದಿಧಕ್ಷತಿ ಸ್ಮ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಲಟ್ ಸ್ಮೇ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅತೀತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಯೋಗ-(ಭಾ.ಪ್ರ)

‘ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸುಡಲಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ನಿರವಧಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರತಿಶಯ ದುಃಖಾನುಭವ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ || 53 ||

ನಿಗಮಸನ್ಮಣಿಧೀಪಗಣೋಽಭವತ್ತದ್ಕರುವಾಗ್ಗಣಪಙ್ಕನಿಗೂಢಭಾಃ |

ಅವಿದುಷಾಮಿತಿ ಸಂಕರತಾಕರಃ ಸ ಕಿಲ ಸಂಕರ ಇತ್ಯಭಿಶುಶ್ರುವೇ || ೫೪ ||

ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ -

ಅವಿದುಷಾಮಿತಿ | ತಸ್ಮಾದವಿದುಷಾಂ ನರಾಣಾಮ್ || ೫೪ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ

ನಿಗಮೇತಿ | ನಿಗಮಸನ್ಮಣಿಧೀಪಗಣಃ ವೇದಾಖ್ಯಸದ್ರತ್ನಪ್ರದೀಪಗಣಃ ತದ್ಕರುವಾಗ್ಗಣಪಙ್ಕನಿಗೂಢಭಾಃ ತಸ್ಯ ಸಙ್ಕರಸ್ಯ ನಿಗಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗ್ಜಾಲಾಖ್ಯಕರ್ದಮೇನ ನಿಗೂಢಪ್ರಕಾಶಃ ಅಭವತ್ | ದೀಪವದ್ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಾದಿಕಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ನಪಿ ನಿಗಮಃ ಸಙ್ಕರಕೃತಾಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇನ ತಿರೋಹಿತೋಽಭವದಿತಿ ಭಾವಃ | ಇತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಶ್ರುತ್ಯಾಘನ್ಯಥಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ ಅವಿದುಷಾಂ ಸ್ವತೋ ವೇದಾರ್ಥಮಜಾನತಾಂ ನರಾಣಾಂ ಸಙ್ಕರತಾಕರಃ ಸರ್ವಭೇದಾಭಾವಬುದ್ಧಿಜನಕಃ ಸ ಸಙ್ಕರ ಇತ್ಯಭಿಶುಶ್ರುವೇ ಕಿಲ ವಿಧ್ವತ್ಸಭಾಸು ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಽಭವತ್ ಕಿಲ || ೫೪ ||

ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕೋದ್ಧೋಧಿಕಾ

तस्य संकर इति शब्दवाच्यत्वे निमित्तमाह— निगमेति ।। निगमा वेदा एव सन्मणय उत्तमरत्नानि त एव दीपाः प्रदीपाः तेषां गणः समूहः । तस्य संकरस्य उरवः उत्कृष्टा या वाचः व्याख्यानरूपवाचस्तासां गणः समूहः स एव पङ्कः कर्दमस्तेन निगूढा प्रच्छन्ना भाः कान्तिर्यस्य सोऽभवत् । रत्नप्रदीपवत् भगवत्स्वरूपादिकं सम्यक् प्रकाशयन्नपि निगमः संकरकृतापव्याख्यानेन तिरोहितोऽभवदिति भावः । इति तस्मात् 'इति हेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिषु' इत्यमरः । श्रुत्यादेरन्यथा-व्याख्यानादित्यर्थः । विद्वांसो न भवन्तीत्यविद्वांसस्तेषां स्वतो वेदार्थमजानतां नराणा-मित्यर्थः । संकरस्य भावः संकरता तां करोतीति तथोक्तः । संकरताया कर इति वा । सर्वभेदाभावबुद्धिजनक इत्यर्थः । स संकर इत्यभिःशुश्रुवे किल विद्वत्सभासु प्रसिद्धोऽभूत्किल । श्रु श्रवणे लिट् । द्रुतविलम्बितवृत्तम् । 'द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ' इत्युक्तेः । रूपकम् ।। ५४ ।।

मन्दोपकारिणी

- निगमेति ।। निगमसन्मणिदीपगणः - मणय एव दीपाः मणिदीपाः सन्तश्च ते मणिदीपाश्च सन्मणिदीपाः निगमा एव सन्मणिदीपाः तेषां गण इति विग्रहः । निगमाः वेदा एव सन्मणिदीपाः निर्दोषरत्नमणिदीपाः तेषां गणः समूह इत्यर्थः । तदुरुवाग्गणपङ्कनिगूढभाः - वाचां गणः वाग्गणः उरुश्चासौ वाग्गणश्च उरुवाग्गणः तस्य उरुवाग्गणः तदुरुवाग्गणः स एव पङ्कः तेन निगूढा भाः यस्येति विग्रहः । तस्य संकरस्य उरुः उत्कृष्टः वाचां व्याख्यानरूपवाचां गणः जालं स एव पङ्क कर्दमः 'पङ्कः कर्दम पापयोरित्यमरः' पङ्केन निगूढा तिरोहिता भाः प्रकाशो यस्य सः तथोक्तः । अभवत् रत्नमयदीपवत् भगवत्स्वरूपादिकं सम्यक् प्रकाशयन्नपि वेदः संकरकृतव्याख्यानेन तिरोहि-तार्थोऽभवदिति भावः । अत्र मणिदीपप्रकाशस्य पङ्केन नाशो यथा न भवति किन्तु तिरोधानमेव तद्वत् वेदप्रकाशस्यापि संकरवाग्जालेन तिरोधानमेव न तु नाश इति सूचयितुं मणिदीप एव दृष्टान्तीकृतः । प्रसिद्धदीपस्य पङ्केन नश्यमानत्वेन तिरोधानायोगादिति ज्ञेयम् । इति अस्माद्धेतोः श्रुत्याद्यन्यथाव्याख्यानात् अविदुषां स्वतो वेदाथमविजानतां नराणां संकरताकरः संकरतां सांकर्यं सर्ववेदाभासबुद्धिं करोतीति संकरताकरः सः संकर इति नाम्ना अभिशुश्रुवे किल विद्वत्सभासु प्रसिद्धोऽभूत् किल । श्रु श्रवण इत्यतः कर्मणि लिडात्मनेपदं शुश्रुवे शुश्रुवाते शुश्रुविरे । द्रुतविलंबितवृत्तम् । द्रुतविलंबितमाह 'नभौ भरौ' इति तल्लक्षणात् ।।

೪೪ ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಅವನನ್ನು ಸಂಕರನೆಂದು ಕರೆಯಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ನಿಗಮ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

**ನಿಗಮ-ಸನ್ಮಣಿ-ದೀಪ-ಗಣೋ-ಽಭವತ್ ತದುರು-ವಾಗ್-ಗಣ-ಪಂಕ-ನಿಗೂಢ-ಭಾಃ |
ಅವಿದುಷಾಮ್-ಮಿತಿ ಸಂಕರತಾ-ಕರಃ ಸ ಕಿಲ ಸಂಕರ ಇತ್ಯಭಿ-ಶುಶ್ರುವೇ || 54 ||**

ಪದಚ್ಛೇದ:- ನಿಗಮಸನ್ಮಣಿದೀಪಗಣಃ, ಅಭವತ್, ತದುರುವಾಗ್ಗಣಪಂಕನಿಗೂಢಭಾಃ, ಅವಿದುಷಾಮ್, ಇತಿ, ಸಂಕರತಾಕರಃ, ಸಃ, ಕಿಲ, ಸಂಕರಃ, ಇತಿ, ಅಭಿಶುಶ್ರುವೇ ||

ಅರ್ಥ:- ನಿಗಮಸನ್ಮಣಿದೀಪಗಣಃ- ನಿಗಮ = ವೇದಗಳೆಂಬ, ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಮಣಿ = ರತ್ನಗಳೆಂಬ, ದೀಪಃ = ದೀಪಗಳ, ಗಣಃ = ಸಮುದಾಯವು, ತದುರುವಾಗ್ಗಣಪಂಕನಿಗೂಢಭಾಃ- ತತ್ = ಆ ಸಂಕರನ, ಉರು = ಹೆಚ್ಚಾದ, ವಾಗ್ = ಮಾತಿನ, ಗಣ = ಸಮುದಾಯವೆಂಬ, ಪಂಕ = ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ, ನಿಗೂಢ = ಅಡಗಿದ, ಭಾಃ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಅಭವತ್ = ಆಯಿತು, ಅವಿದುಷಾಮ್ = ಪಂಡಿತರಲ್ಲದ ಜನರಿಗೆ, ಇತಿ = ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಸಂಕರತಾಕರಃ = ಸಾಂಕರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ ಅಥವಾ ಬೆರಕೆಬುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ, ಸಃ = ಅವನು, ಸಂಕರಃ ಇತಿ = ಸಂಕರನೆಂದು, ಅಭಿಶುಶ್ರುವೇ ಕಿಲ = ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟನಷ್ಟೆ. (ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು).

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ರತ್ನಗಳೆಂಬ ದೀಪಗಳ ಸಮೂಹವು ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಅವುಗಳ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುವಂತೆ, ವೇದಗಳೆಂಬ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಮಣಿದೀಪಗಳು ಆ ಸಂಕರನ ಪ್ರಚಂಡ ವಾಗ್ಜಾಲವೆಂಬ ಕೆಸರಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು, ವೇದಗಳ ಕಾಂತಿಯು ಎಂದರೆ ಭೇದಭಾವನೆಯೂ, ಭಗವತ್ ಸ್ವರೂಪಾದಿಗಳೂ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದವು. ಎಂದರೆ ವೇದಗಳು ಸಂಕರನು ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ತಿರೋಹಿತವಾದವು. ಹೀಗೆ ಅಪಂಡಿತರಿಗೆ ಎಂದರೆ, ಸ್ವತಃ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದವರಿಗೆ (ತಿಳಿಯದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ) ಸರ್ವಭೇದವೂ ಸುಳ್ಳೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸೋಣವೆಂಬ ಸಾಂಕರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ, ಇವನು 'ಸಂಕರ'ನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು.

ವೃತ್ತ - 'ದೃತವಿಲಂಬಿತಮಾಹ ನಭೌಭರೌ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಈ ಶ್ಲೋಕವು ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ || 54 ||

विश्वं मिथ्या विभुरगुणवानात्मनां नास्ति भेदो
 दैत्या इत्थं व्यदधत गिरां दिक्षु भूयः प्रसिद्धिम् ।
 आनन्दाद्यैर्गुरुगुणगणैः पूरितो वासुदेवो
 मन्दं मन्दं मनसि च सतां हन्त नूनं तिरोऽभूत् ॥५५॥

।।इति श्रीमत्कविकुलतिलकत्रिविक्रमपण्डिताचार्यसुतनारायणपण्डिताचार्यविरचिते
 श्रीमत्सुमध्वविजये महाकाव्ये आनन्दाङ्के प्रथमः सर्गः ।।

भावप्रकाशिका - आनन्दाद्यैरित्यादिसर्गान्तश्लोकपदेन आनन्दात्मकोऽयं ग्रन्थः ।। ५५ ।।

।।इति श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितायां स्वकृतश्रीमत्सुमध्वविजयस्य
 भावप्रकाशिकाख्यटीकायां प्रथमः सर्गः ।।

पदार्थदीपिका

विश्वम् । दैत्या भुव्युत्पन्ना मणिमदादयः दिक्षु नानादेशेषु इत्थं गिरां वचसां भूयः बाहुल्येन प्रसिद्धिं व्यदधत । कथम्? विश्वं प्रपञ्चो मिथ्या सदसद्विलक्षणः । विभुः व्याप्तो भगवान् विष्णुः अगुणवान् । न गुणवानित्यगुणवान् निर्गुण इति यावत् । अगुणा गुणविरुद्धा दोषास्तद्वानिति वा । ब्रह्मैव जीवरूपेण सकलदोषभाजनमिति हि मायिमतम् । आत्मनां भेदो नास्ति । इत्थं प्रसिद्धिमित्यन्वयः । तथा प्रसिद्ध्या किमभूदित्यपेक्षायामाह- आनन्दाद्यैरिति । आनन्दाद्यैः गुरुगुणगणैः पूरितो वासुदेवः सतां सम्यग्ज्ञानयोग्यानां मनसि च मन्दम्मन्दं तिरोऽभून्नम, तिरोहितोऽभूदेव । 'नूनं तर्केऽवधारणे' इत्यमरः[17] । सामान्यतो विष्णुमनन्तगुणं जानतामपि सतां मायिप्रणीतदुर्भाष्यादिरूपवाक्प्रसिद्ध्या इदमदो वेति संशयो विपरीतज्ञानं वाऽभूदिति भावः । हन्त इत्येतदनुकम्पायाम् । सतां मनसि च भगवत्तिरोभावोऽभूत् । अथ कथं कदा वा तेषां तत्त्वज्ञानं स्यादिति ग्रन्थकर्तुरनुकम्पा । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायाम्' इत्यमरः । सर्गान्तश्लोकेष्वानन्दपदाङ्कमिदं काव्यम् ॥ ५५ ॥

इति श्रीमध्वविजयटीकायां पदार्थदीपिकायां वेदाङ्गतीर्थमुनिकृतायां प्रथमः
 सर्गः

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

वेदादिभ्यः सामान्यतो विष्णुमनन्तगुणं जानतामपि सतां मायिप्रणीतदुर्भाष्यादिरूपवाग्भिः तत्त्वविषये इदं अदो वा इति संशयोऽन्यदेवेति विपरीतज्ञानं वाऽभूदिति भावेनाह-विश्वमिति ।।
 दैत्याः संकरादिनाम्ना भुव्युत्पन्ना मणिमदादयो विश्वं प्रपञ्चो मिथ्या सदसद्विलक्षणम् । अव्ययमेतत् । विभुर्व्याप्तो भगवान् विष्णुः, गुणा अस्य सन्तीति गुणवान् स न भवतीत्यगुणवान् निर्गुण इत्यर्थः । गुणविरुद्धा अगुणा दोषास्तद्वानिति वा । ब्रह्मैव जीवरूपेण सकलदोषभाजनमिति हि मायिमतम् । आत्मनां चेतनानां भेदो नास्ति । इत्थं दिक्षु नानादेशेषु गिरां वाचां भूयो बाहुल्येन प्रसिद्धिं व्यदधत चक्रुः । डु धाञ् धारणपोषणयोर्लुङ् । तथा प्रसिद्ध्या किमभूदित्यत आह आनन्दाद्यैरिति । आनन्द आद्यो येषां तैः । गुरवो महान्तो ये गुणास्तेषां गणाः समूहास्तैः । 'गुरुर्महत्यांगिरसे पित्रादौ धर्मदेशिके' इति हेमचन्द्रः । पूरितः पूर्णो वासुदेवः श्रीहरिः सतां सम्यग् ज्ञानयोग्यानां पुरुषाणां मनसि च तिरोऽभूत् नूनं तिरोहितोऽभूदेव । 'नूनं तर्केऽवधारणे' इत्यमरः । आनन्दतीर्थानामस्मिन्काव्ये प्रतिपाद्यत्वात्सर्गान्तश्लोके आनन्द-पदाङ्कितमिदं काव्यम् । मन्दाक्रान्तावृत्तम् । 'मन्दाक्रान्ता जलधिषडङ्गैर्भौनतौ ताद् गुरु चेत्' इत्युक्तेः ।। ५५ ।।

।। इति श्रीमद्वेदाङ्गमुनिविरचितश्रीसुमध्वविजयटीकाविवृतौ श्रीविश्वपतितीर्थकृतौ

पदार्थदीपिकोद्बोधिकायां प्रथमः सर्गः ।।

मन्दोपकारिणी

- विश्वं मिथ्येति ।। दैत्याः भुवि जाताः मणिमदादयः दिक्षु नानादेशेषु । विश्वं प्रपञ्चः मिथ्या सदसद्विलक्षणं, विभुः विष्णुः अगुणवान् गुणाः अस्य संतीति गुणवान् न गुणवान् अगुणवान् निर्गुण इति यावत् । आत्मनां जीवानां 'आत्मा यत्ने धृतौ जीवे स्वभावे परमात्मनि' इति भास्करः, भेदो नास्ति इत्थं एवंप्रकाराणां गिरां वचसां 'गीर्वाग्वाणी सरस्वती'त्यमरः भूयःप्रसिद्धिं भूयसी बहुला च सा प्रसिद्धिश्च तां व्यदधत चक्रुः । डु धाञ् धारणपोषणयोरिति धातोर्लडात्मनेपदं अधत्त अदधातां अदधतेति' । तथा प्रसिद्ध्या किमभूत् इत्यपेक्षायामाह आनन्दाद्यैरित्यादि-आनन्दाद्यैः आनन्द एव आद्यो येषां ते आनन्दाद्याः तैः । गुरुगुणगणैः गुरवः महान्तश्च ते गुणाश्च गुरुगुणाः तेषां गणैः समूहैः । गुणानां महत्त्वं नाम उत्पत्तिनाशादिदोषशून्यत्वम्, पूरितः पूर्णः वासुदेवः श्रीहरिः सतां सम्यक् ज्ञानयोग्यानां जनानां मनसि चेतसि मन्दं मन्दं शनैः

ಕಾಲಕ್ರಮೇಣೈತರ್ಥಃ | ತಿರೋಽಭೂತ್ ನೂನಂ ಅದೃಶ್ಯೋಽಭೂದೇವ | 'ನೂನಂ ತರ್ಕೋಽವಧಾರಣ' ಇತ್ಯಮರಃ | ಸಾಮಾನ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಅನಂತಗುಣಂ ಜಾನತಾಮಪಿ ಸತಾಂ ಮಾಯಿಪ್ರಣಿತದುರ್ಭಾಷ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಪ್ರಕರಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಾ ಇದಮದೋ ವೇತಿ ಸಂಶಯಃ ಕೇಷಾಂಚಿತ್ ಸಂಕರಪ್ರಣಿತಪ್ರಕಾರ ಏವ ಸಮ್ಯಗಿತಿ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಂ ಅಭೂತ್ ಇತಿ ಭಾವಃ | ಹಂತೇತಿ ವಿಷಾದೇ | ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾನಾಂ ಸಂಶಯಜ್ಞಾನಾದಿಕಂ ಅಭೂದಿತ್ಯೇತತ್ ಮಹಾದುಃಖಕರಮಿತಿ ವಿಷಾದಃ | ಅನುಕರ್ಮಾ ವಾ | ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾನಾಂ ತೇಷಾಂ ಕಥಂ ವಾ ಕದಾ ವಾ ತತ್ವಜ್ಞಾನಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತುಃ ಅನುಕರ್ಮಾ | 'ಹಂತ ಹರ್ಷೇ ವಿಷಾದೇ ಚ ವಾಕ್ಯಾರಮ್ಭಾನುಕರ್ಮಯೋರಿತಿ' ರತ್ನಮಾಲಾ | ಪ್ರತಿಸರ್ಗೇ ಅಂತಿಮಶ್ಲೋಕೇಷು ಆನಂದಪದಾಙ್ಕಿತಮಿದಂ ಕಾವ್ಯಮ್ ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾವೃತ್ತಮ್ | 'ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾಂಬುಧಿರಸನಗೈಃ ಮೋಹನೌ ತೌ ಗುರು ದ್ವೌ' ಇತಿ ತಲ್ಲಕ್ಷಣಾತ್ || ೫೫ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯटीकायां श्रीमच्छलारिनरसिंहाचार्याणां शिष्येण शेषेण विरचितायां मन्दोपकारिण्यां प्रथमः सर्गः ||

ಅವತಾರಿಕಾ-ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರತಕ್ಕ ಸಜ್ಜನರಿಗೂ ಮಾಯಾವಾದಿಯಾದ ಸಂಕರನಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದ ದುಷ್ಟಭಾಷ್ಯಾದಿವಾಗ್ವಾದಿಂದಾಗಿ, ವೇದಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ (ನಾವು ತಿಳಿದಿರುವಂತೆ) ಪರಮಾತ್ಮನು ಅನಂತಗುಣನೋ, ಇಲ್ಲವೇ ಮಾಯಾವಾದವು ಹೇಳುವಂತೆ ನಿರ್ಗುಣನೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಜ್ಞಾನವೂ, ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೇ ಸರಿ ಎಂಬ ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನವೂ ಉಂಟಾಯಿತೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಶ್ವಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

विश्वं मिथ्या विभुर्-गुणवान् ಆತ್ಮನಾಂ ನಾಸ್ತಿ ಭೇದೋ
 ದೈತ್ಯಾ ಇತ್ಥಂ ವ್ಯದಧತ ಗಿರಾಂ ದಿಕ್ಷು ಭೂಯಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಮ್ |
 ಆನಂದಾದೈ-ಗುರು-ಗುಣ-ಗಣೈಃ ಪೂರಿತೋ ವಾಸುದೇವೋ
 ಮಂದಂ ಮಂದಂ ಮನಸಿ ಚ ಸತಾಂ ಹಂತ ನೂನಂ ತಿರೋಽಭೂತ್ || 55 ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ಶ್ರೀನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ
 ವಿರಚಿತೇ ಶ್ರೀಮತ್ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯೇ ಆನಂದಾಂಕೇ ಪ್ರಥಮಃ ಸರ್ಗಃ

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ವಿಶ್ವಂ, ಮಿಥ್ಯಾ, ವಿಭುಃ, ಅಗುಣವಾನ್, ಆತ್ಮನಾಂ, ನ, ಅಸ್ತಿ, ಭೇದಃ, ದೈತ್ಯಾಃ, ಇತ್ಥಂ, ವ್ಯದಧತ, ಗಿರಾಂ, ದಿಕ್ಷು, ಭೂಯಃ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಮ್, ಆನಂದಾದೈಃ, ಗುರುಗುಣಗಣೈಃ, ಪೂರಿತಃ,

ವಾಸುದೇವಃ, ಮಂದಂ, ಮಂದಂ, ಮನಸಿ, ಚ, ಸತಾಂ, ಹಂತ, ನೂನಂ, ತಿರಃ, ಅಭೂತ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ವಿಶ್ವಂ = ಪ್ರಪಂಚವು, ಮಿಥ್ಯಾ = ಸುಳ್ಳು, ವಿಭುಃ = ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಗುಣವಾನ್ = ಗುಣರಹಿತನು. ಆತ್ಮನಾಂ = ಜೀವರಿಗೆ, ಭೇದಃ = ಭೇದವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. ಇತ್ಥಂ = ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ದಿಕ್ಪು = ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ, ಭೂಯಃ = ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ, ದೈತ್ಯಾಃ = ದೈತ್ಯರು, ಗಿರಾಂ = ಮಾತುಗಳ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಂ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು, ವ್ಯದಧತ = ಮಾಡಿದರು, ಆನಂದಾದ್ಯೈಃ - ಆನಂದ = ಆನಂದವೇ ಆದ್ಯೈಃ = ಮೊದಲಾದ, ಗುರುಗುಣಗಣೈಃ - ಗುರು = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಗುಣ = ಗುಣಗಳ, ಗಣೈಃ = ಸಮೂಹಗಳಿಂದ, ಪೂರಿತಃ = ಪೂರ್ಣನಾದ, ವಾಸುದೇವಃ = ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು, ಸತಾಂ = ಸಜ್ಜನರ, ಮನಸಿ ಚ = ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ, ಮಂದಂ ಮಂದಂ = ಮೆಲ್ಲ ಮೆಲ್ಲಗೆ, ನೂನಂ = ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ, ತಿರಃ ಅಭೂತ್ = ಮರೆಯಾದನು, ಹಂತ = ಖೇದವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ದೈತ್ಯರುಗಳು ಎಂದರೆ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಕರಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಣಿಮದಾದಿಗಳು, ಜಗತ್ತು ಸುಳ್ಳು, ದೇವರು ನಿರ್ಗುಣನು, ಇಲ್ಲವೇ ಗುಣವಿರುದ್ಧವಾದ ದೋಷಗಳುಳ್ಳವನು, (ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜೀವರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೆಂದು ಮಾಯಿಗಳ ಮತವು) ಚೇತನಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ, (ಗುಣವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಬಿಟ್ಟರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞ, ಜೀವನು ಅಲ್ಪಜ್ಞ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಅತಿಬಲ ಜೀವನು ಅಲ್ಪಬಲ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಬರುವುದರಿಂದ, ಮಾಯಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂತಲೂ ಜೀವನ ಗುಣಗಳು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂತಲೂ ಹೇಳಿ, ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಚೇತನ, ಜೀವನೂ ಚೇತನ. ಚೇತನಚೇತನಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟನು) ಎಂಬುದಾಗಿ ದಿಗಂತವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು.

ಇದರಿಂದ,

‘ಅಸ್ಮಾದಾವೇಶಬಲತಃ ಕಲೇಃ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಚ ಪೀಡಿತಾಃ |

ಭವಂತಿ ಮಲಿನಾತ್ಮನಃ ಸಜ್ಜನಾಃ ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗಿನಃ ||

ಮಿಥ್ಯಾವಾದಂ ತತಸ್ತೇಽಪಿ ಕೇಚಿತ್ ಶ್ರದ್ಧಧತೇಽಪರೇ |

ಉದಾಸತೇ ನಿರಾಕರ್ತುಂ ಕಶ್ಚಿದೇವ ಸಮೀಹತೇ || ’

ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೈತ್ಯಾವೇಶದಿಂದಲೂ ಕಲಿಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಪೀಡಿತರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರು ಕಲುಷಿತವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ ಮಿಥ್ಯಾವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರು; ಇಲ್ಲವೆ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ಥರಾದರು. ಇದರಿಂದ ವಸ್ತುತಃ ಆನಂದಾದಿ ಅಶೇಷ ಮಹಾಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ,

ವಾಸುದೇವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ(ವಾ ಎಂಬಜ್ಞಾನ,ಸು ಎಂಬಸುಖಗಳುಳ್ಳ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ಇಲ್ಲವೆ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲವೆ ಸರ್ವಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕಜಗತ್ತಿಗೆವಾಸಸ್ಥಾನನಾದ್ದರಿಂದ) ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮಲಿನ ಮನಸ್ಕರಾದ್ದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ತಿರೋಹಿತ=ದೂರನಾದನು.

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆನಂದತೀರ್ಥರು ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರತಿಸರ್ಗದ ಕಡೆಯ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಅಂಕಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವೂ ಆನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಗ್ರಂಥವು.

ವೃತ್ತ - 'ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾಂಬುಧಿರಸಗಗೈರ್ಮೋ ಭನೌ ತೌಗಯುಗ್ಮಮ್' (ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೇ , 'ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾ ಜಲಧಿಷಡಗೈರ್ಮೌ ನ ತೌತಾದ್ಗರೂ ಚ' (ವಿ.ಟೀ) ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. || 55||

ನಮೋ ರಾಮಾಯ ಶ್ಯಾಮಾಯ ಕಮನೀಯಾಯ ಧೀಮತೇ |

ಕಮಲಾಪತಯೇ ನಿತ್ಯಂ ಕಮಲೋದ್ಭವಪೂಜಿತ || 1 ||

ನಮೋ ಕೃಷ್ಣಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ ಚಿಷ್ಣವೇ ಸದಾ |

ದುಷ್ಟಕ್ಷತ್ರವಿನಾಶಾಯ ಶಿಷ್ಯಸಂರಕ್ಷಕಾಯ ಚ || 2 ||

ನಮೋ ವ್ಯಾಸಾಯ ವಾಸಾಯ ಮಧ್ವಮಾನಸಮಂಚಕೇ |

ಶ್ರೀಶಾಯ ಭವನಾಶಾಯ ದೋಷದೂರಾಯ ಸರ್ವದಾ || 3 ||

ನಮೋಸ್ತು ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ನೇತ್ರೇ ದ್ಯುಭರ್ತೇ ಶ್ರೀಹನುಮತೇ |

ವೃಕೋದರಾಯ ಮಧ್ವಾಯ ಮಣಿಮಶ್ವೇದಕಾಯ ಚ || 4 ||

ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತವಾದ

ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸರ್ಗದ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿಣೀ ಎಂಬ ಲಘುತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

